A sesiza exact sensul cuvintelor şi contextul adecvat este o dovadă de discernămînt şi rafinament lingvistic, evitînd repetiţiile şi nuanţînd exprimarea.

Se poate spune ASCULT un cîntec, un concert, dar dacă-l AUZI este altceva. MODIC se poate înlocui numai uneori cu mic, dar se opune constant lui exorbitant.

AMPLITUDINE, referitor la undă sonoră sau la oscilaţie, înseamnă cu totul altceva decît în contextul poet al amplitudinii.

Prin rezolvarea unor exerciţii de vocabular, cu ajutorul dicţionarului, cartea vine în sprijinul profesorilor şi al elevilor, sugerînd modele de exerciţii lexico-semantice sau transpunînd în exerciţiu orice aplicare a sensurilor cuvintelor din textele literare studiate.

Lei 19

Cuvinte şi sensuri

Angela Bidu-Vrănceanu
Narcisa Forăscu

concis ≠ prolix
duios ≠ rece
balon = minge
atenua = diminua
polaritate
sinergic
trust



Editura
Ştiinţifică
şi Enciclopedică

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU • NARCISA FORĂSCU

CUVINTE ŞI SENSURI

POLISEMIA • SINONIMIA • ANTONIMIA PRIN EXERCIŢII



EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucureşti, 1988

Coperta: SIMONA DUMITRESCU

Redactor: VIORICA GRAMATOPOL
Tehnoredactor: MARILENA DAMASCHINOPOL

Bun de tipar: 16.04.1988. Coli tipar: 15



c. 547—I.P. „INFORMAŢIA",
Str. Brezoianu 23—25,
Bucureşti

INTRODUCERE

Lucrarea își propune descrierea sensurilor unor cuvinte românești și a relațiilor dintre ele: polisemia, sinonimia, antonimia. *Fără a utiliza o terminologie strict specializată și fără un aparat tehnic complicat, modul de prezentare și de interpretare a materialului (definiții, exemple, exerciții are în subtext principiile cercetării semantice moderne. Mai exact, sensurile sînt definite relațional (în clase de diferite tipuri), stabilindu-se diferențele concrete dintre ele (semantice, contextuale și stilistice).*

Cartea este astfel concepută încît să se adreseze atît profesorilor de limba română (cu aplicabilitate în procesul de predare), cît și oricărui vorbitor interesat de o adecvată învățare a vocabularului românesc.

Tehnica de lucru se bazează pe utilizarea dicționarelor explicative ale limbii române, instrumente normative privind lexicul, accesibile oricărei categorii de vorbitori. Din această perspectivă, lucrarea sugerează principii de consultare și de selectare a datelor din definițiile lexicografice, în funcție de diferite situații și obiective urmărite de vorbitori (PARTEA I). Se indică modalitățile de selecție și de diferențiere ale sensurilor anumitor cuvinte (PARTEA a II-a—POLISEMIA, capitolul 1) și se arată cum trebuie interpretate și delimitate unele sinonime și antonime (PARTEA a II-a, capitolele 1 și 3). Fiecare din capitolele PĂRȚII a II-a definesc particularitățile relațiilor semantice respective prin termenii folosiți în PARTEA I; rezolvarea exercițiilor, ca și comentarea diverselor cuvinte românești arată cum *trebuie folosită această manieră de a „înțelege" indicațiile date de dicționare.*

Prin tematica ei, cartea se alătură altor lucrări de semantică, dar se distinge de acestea atît prin maniera de expunere a principiilor moderne de analiză (făcută la un nivel mediu), cît și prin importanța prioritară acordată explicării practice a cuvintelor, cu precădere prin exerciții.

Întrucît întreaga lucrare se bazează pe dicționarele explicative, *acestea apar, pe de o parte, ca* instrumente de lucru *și, pe de altă parte, ca* prim domeniu aplicativ. Al doilea nivel aplicativ *se constituie, din rezolvarea unor exerciții de vocabular din manualele școlare de limba română (clasele V–XII). Cartea vine astfel în sprijinul profesorilor și al elevilor, sugerînd modele de exerciții lexico-semantice (chiar dincolo de cele analizate) sau transformînd în exercițiu orice explicare a sensurilor cuvintelor din textele literare studiate. Prezentarea exercițiilor este făcută în funcție de relațiile semantice studiate* (polisemia, sinonimia, antonimia). *Exercițiile sînt rezolvate de așa natură încît să fie utile atît precizării unor concepte teoretice, cît și descrierii, în diferite etape de complexitate, a vocabularului românesc. S-a urmărit ca prezentarea exercițiilor să fie cît mai unitară sub aspectul manierei lor de rezolvare, care nu depinde de faptul că sînt extrase din MLR V sau din MLR XII. Varietatea și chiar aparenta eterogenitate a exercițiilor (care merg de la simpla explicare a sensurilor cuvintelor pînă la rezolvarea, pe mai multe trepte de complexitate, chiar cu comentarea aspectelor mai dificile din analiza respectivă) sînt justificate obiectiv de diversitatea problemelor pe care le pune, din principiu, descrierea vocabularului.*

Exercițiile conțin fiecare, implicit, mai multe grade de complexitate, iar consultarea lor de către elevi, profesori sau vorbitori la un nivel mai simplu sau la altul superior depinde de propriile interese ale lectorului. De exemplu, unele rezolvări reprezintă sugestii în sprijinul candidaților la examenele de admitere de la facultățile filologice.

Cartea, în ansamblul ei, reprezintă o modalitate de a face „semantică pentru toți" sau de „a învăța să învățăm cuvinte".

Partea I

OBIECTIVE ŞI PRINCIPII DE DESCRIERE A VOCABULARULUI ROMÂNESC

1. Considerații generale

Lucrarea de față are ca obiect *studiul vocabularului românesc*, iar ca obiectiv mai buna lui cunoaștere (descriere, învățare și folosire).

Vocabularul românesc poate fi definit ca *totalitate a cuvintelor utilizate* astăzi mai mult sau mai puțin. Marea mobilitate a vocabularului în ansamblul său, dar și în funcție de diferite domenii de activitate, face dificil de stabilit inventarul său definitiv. De aceea, nici un dicționar al limbii române nu poate înregistra toate cuvintele, mai ales datorită celor ieșite sau intrate treptat în uz. Cantitatea cuvintelor este însă, oricum, foarte mare (între 60.000 și 170.000, vezi DEX față de DA), iar *vocabularul românesc pus la dispoziție de dicționare* reprezintă *un inventar ideal*, stabilit la nivelul limbii române în general. Nici un vorbitor nu cunoaște și nu folosește în egală măsură toate aceste cuvinte. În schimb, mai ales în condițiile epocii actuale, de progres științific și tehnic, *orice vorbitor*, oricît de instruit, este obligat continuu să-și *amelioreze (perfecteze) cunoașterea sensului (sensurilor) unor cuvinte* sau să-și *însușească cuvinte noi, necunoscute*. În procesul indispensabil de cunoaștere a *vocabularului românesc*, care constituie mijlocul principal de comunicare, *dicționarul* reprezintă un instrument educativ–normativ fundamental și accesibil. Eficiența dicționarelor fiind însă condiționată și de o consultare adecvată a lor, în lucrarea de față ne propunem găsirea unor soluții pentru realizarea acestui scop. Dintre diversele posibilități, o alegem pe aceea a *segmentării vocabularului în clase mai mici decît inventarul înregistrat de dicționare*, clase în care cuvintele să poată fi analizate riguros; se delimitează *clase* de *sensuri–polisemia* (v. la II) sau de *cuvinte–sinonimia* (v. la III), *antonimia* (v. la IV). Pe de altă parte, rigurozitatea repartizării cuvintelor în *clase desprinse din dicționar* se poate face în condiții convenabile **dacă se adoptă rezultatele semanticii moderne** obținute în descrierea **acestor categorii ale sensului**. De altfel, toate analizele la care ne

referim *au plecat, de la început, de la dicționare* sau au descris *sensurile cuvintelor*, ordonînd și precizînd datele definițiilor lexicografice, în funcție de relațiile dintre cuvinte. De aceea, este utilă *o revenire la dicționar* din perspectiva aplicabilității rezultatelor cercetărilor științifice. Astfel, obiectivul general al cărții noastre este *să pună* în relație directă *dicționarul cu rezultatele analizei semantice moderne*, pentru a spori eficiența amîndurora *în sprijinul cultivării vocabularului românesc*. Principiul metodologic *aplicat, atît în semantica modernă*, cît și *în dicționar*, este *studiul relațional* al cuvintelor, care pune în evidență *asemănările* (trăsăturile sau componentele de sens comune) și *diferențele* (componente distincte, definitorii de sens sau condiții specifice de combinare cu alte cuvinte în diverse contexte). Se poate obține în acest fel, ceea ce și urmărim, de fapt, o mai bună „învățare lexicală”.

În orice fel de comunicare dintre vorbitorii limbii române, *cuvintele* nu sînt folosite singure, ci *se combină între ele* pentru a constitui enunțuri, mesaje, texte de mai multe tipuri. De aceea, „învățarea lexicală” nu constituie un scop în sine, ci interesează cum folosim și cum interpretăm (sau cum *se actualizează*) *cuvintele din dicționare în texte*. Pentru acest motiv ne-am propus să extindem relația dintre *dicționar* și *semantică* la studiul sensurilor cuvintelor așa cum apar în texte românești actuale, oprindu-ne, în primul rînd, asupra explicării sensurilor unor cuvinte din *texte literare cuprinse în manualele școlare*; în același scop, ne-am propus rezolvarea exercițiilor lexicale aferente acestor texte. Am urmărit atît obiective practice, aplicative (informarea elevilor, profesorilor), cît și obiective metodologice (interpretarea și învățarea vocabularului dincolo de *exercițiile din manualele școlare*): tocmai de aceea am transformat în exerciții explicarea unor cuvinte din textele literare ale Manualelor de limba română). Am mai avut în vedere *texte de limbă literară standard* (din reviste periodice actuale) sau *texte științifice specializate* (unele extrase tot din manualele școlare). Relația *dicționar/semantică/texte* realizează interdependența dintre *descrierea, învățarea* și *folosirea* sau *interpretarea cuvintelor românești*. În această relație au importanță atît datele general stabile pentru *limbă* (indicate de *dicționar*), cît și *dinamica vocabularului românesc* pusă în evidență de *texte* (sau de *vorbire*). Admițînd că dicționarul ne „învață” cum să folosim cuvintele și că trebuie să „învățăm” să le utilizăm cît mai bine, acceptăm și ideea că relațiile de sens dintre cuvintele românești sînt fenomene deschise, mobile. *Dicționarul*, care pornește de la *uzul cuvintelor în limbă*, îl reglementează în acest fel, dar nu-l îngrădește decît atunci cînd afectează înțelegerea dintre vorbitori. Rezultă, încă o dată, importanța dicționarului, care se plasează între reprezentarea *sistemului lexical* (relațiile stabile, normate dintre sensurile cuvintelor) și *actualizarea* sau *folo-*

sirea acestui sistem în *texte* diverse. Dicționarul dă astfel, el însuși, o reprezentare aproximativă a sensurilor cuvintelor.

Prin interdependența *dicționar / semantică modernă / texte* se urmărește introducerea unor principii teoretice și metodologice *accesibile oricărui vorbitor* interesat de problemele de vocabular. Am evitat în mod deliberat o terminologie de specialitate strictă, dar explicarea cuvintelor în diferite relații de sens (*polisemie, sinonimie, antonimie*) sau comentarea unor cuvinte și exerciții din manualele școlare includ tot ceea ce este pozitiv și eficient în ceea ce s-a realizat, pînă acum, în semnatica modernă (vezi și la I 5).

În relația *dicționar / semantică modernă / texte* sînt reunite punctele de vedere ale specialistului (lexicograf, semantician) cu cele ale vorbitorului obișnuit (instruit *în și prin școală*, dar și dincolo de ea). Competența (pregătirea) lingvistică a observatorului (lexicograf, semantician sau simplu vorbitor) nu este egală, motiv pentru care ne propunem obiectivul complex descriptiv-aplicativ-normativ în „învățarea” vocabularului românesc. Realizarea acestui obiectiv ar spori *caracterul normativ al dicționarului* (instrument accesibil oricărui vorbitor) și ar face eficientă semantica modernă (mai puțin accesibilă). Toate soluțiile propuse ca strategie a „învățării” lexicale printr-o adecvată utilizare a dicționarului sînt de interes general și continuu pentru că orice vorbitor utilizează și interpretează permanent sensul cuvintelor: în conversații de diverse tipuri, în audierea radioului și televiziunii, în lecturi determinate (de la ziare la texte de specialitate sau beletristice) sau, în fine, în comunicarea obișnuită. Desigur că dificultățile sînt mai mici sau mai mari, după cum cuvintele sînt mai vechi și mai mult folosite sau dacă sînt mai noi și necunoscute în parte sau total. De aceea, vom ilustra diversele probleme din clasele lexico-semantice analizate (*polisemie, sinonimie, antonimie*) atît prin cuvinte mai vechi, cît și prin cuvinte mai noi, utilizate mai ales în limba literară standard, dar și în limbajul literar-artistic sau în cel științific și tehnic.

Pentru realizarea obiectivului general al cărții—deprinderea optimă a unei „strategii a învățării lexicale” care să privească atît construirea (codificarea) adecvată a mesajelor, cît și interpretarea (decodarea) lor—considerăm necesară precizarea următoarelor concepte: *vocabularul* (I—2), *cuvîntul* și *sensurile lui*, importanța diferențelor de sens și de context (I—3), *dicționarul* (I—4). Pe baza acestor concepte se vor desprinde *principiile generale de analiză lexico-semantică* (I—5) ce urmează a fi adaptate fiecăreia dintre clasele studiate separat (vezi părțile II—V). Discutarea problemelor repartizate în aceste părți (*polisemie, sinonimie, antonimie*), inclusiv rezolvarea exercițiilor aferente facilitează consultarea lucrării de către diferite categorii de cititori (mai ales elevi, studenți, profesori), satisfăcînd, în același timp, dezideratele științifice.

2. Vocabularul

Vocabularul limbii române contemporane înțeles ca totalitate a cuvintelor folosite în diverse situații este înregistrat în măsură mai mare sau mai mică în *dicționare*. Dicționarele ne dau, deci, un inventar cuprinzător de *cuvinte* (între 62.000 – DEX și 170.000 – DA) *cu sensurile corespunzătoare lor*. Aceasta înseamnă că *dicționarul* reglementează utilizarea *(uzul) cuvintelor* atît în raportul lor *relativ constant cu obiectele* la care se referă (sau cu extralingvisticul înțeles ca realitate obiectivă despre care se comunică prin limbă), cît și față de condițiile concrete de comunicare lingvistică. Se arată care sînt sensurile posibile pentru un cuvînt dat în limba română, în ce condiții se folosesc anumite sensuri, care sînt combinațiile posibile cu alte cuvinte, în ce variante literare circulă ș.a. În felul acesta, între *vocabularul* limbii române și *dicționar* se stabilește o relație de interdependență pentru că cel din urmă reglementează uzul celui dintîi.

Din totalitatea cuvintelor vocabularului românesc, un vorbitor cult poate folosi aproximativ 30.000 de cuvinte. Sînt utilizate obligatoriu cuvintele *vocabularului fundamental* care desemnează noțiuni importante *(casă, a face, a merge, masă, scaun, pîine, bun, verde, mînă, picior, pom, galben, alb, tată, mamă, frate, cald* ș.a.). Cuvintele vocabularului fundamental asigură înțelegerea dintre toți vorbitorii limbii române; prin frecventa lor folosire, asemenea cuvinte, utilizate în diverse contexte, își pot modifica (îmbogăți) sensurile, ceea ce justifică explicarea unor exemple de acest fel în lucrarea de față.

În afară de *vocabularul fundamental*, vocabularul utilizat de un vorbitor conține și alte cuvinte, în funcție de nivelul lui de cultură, de profesiunea practicată, de condițiile social-culturale de comunicare. Toți acești factori determină frecvența variabilă a cuvintelor din *masa vocabularului* (care se adaugă vocabularului fundamental). Dacă *vocabularul fundamental* este constituit din cuvinte vechi, bine cunoscute, des folosite, *masa vocabularului* este eterogenă, inegal cunoscută și folosită, fiind alcătuită din multe cuvinte noi (neologisme). Prezența acestora din urmă este justificată pentru a varia exprimarea în limba literară standard (general folosită de vorbitorii instruiți) sau de necesitatea de a introduce în comunicarea curentă termeni științifici și tehnici de interes general în epoca modernă. De aceea, pentru a satisface condițiile unei bune comunicări, *învățarea de noi cuvinte* sau *utilizarea (actualizarea) adecvată a vocabularului* în general este un deziderat continuu. Problema se pune atît la nivelul limbii literare standard, pentru cuvinte ca: PERSPECTIVĂ, COMPETENȚĂ, GREGAR, ACUT ș.a., cît și pentru cuvinte științifice și tehnice necesare din diferite motive, în limba standard, cum ar fi: BATISOAR, IMPULS (IONA), PACHEBOT, FERIBOT, CARGOBOT, CONVEIER ș.a. În oricare din aceste situații, *dicționarul* este un instrument necesar care trebuie consecvent și bine utilizat.

Vocabularul poate fi văzut din unghiuri diferite (v. și la I 5). Interesează *datele de inventar*, relativ stabile, reprezentînd *limba* și *sistemul* ei, redate, la modul general, de *dicționare*. Din perspectiva vorbitorilor obișnuiți este însă interesantă și *dinamica sensurilor în vocabularul românesc*. Deplasările față de uzul general al sensurilor cuvintelor nu pot fi apreciate decît cu ajutorul *dicționarelor*, cerință respectată de noi atît în explicarea unor cuvinte ilustrative, pe categorii semantice *(polisemia, sinonimia, antonimia)*, cît și în rezolvarea unor exerciții din manualele școlare.

3. Cuvîntul și sensurile lui

Cuvîntul, unitate de bază a vocabularului (și, implicit, a *dicționarelor*) asociază o anumită *formă* (pentru care dicționarele dau indicații de pronunțare, scriere, utilizare gramaticală) *cu un sens (cuvintele monosemantice)* sau mai multe sensuri *(cuvintele polisemantice)*.

Cunoașterea *sensurilor* oricăror cuvinte obligă la raportarea (corelarea) unei anumite forme la (cu) o anumită realitate extralingvistică la care se referă *(referent)*. *Dicționarele* prezintă, deci, o relație cît mai obiectivă între *cuvînt* și o clasă de obiecte *(referent)*, relație care încearcă să asigure corectitudinea utilizării cuvîntului respectiv atît în raport cu condițiile extralingvistice, cît și față de cele lingvistice. Ca reflectare a unor factori extralingvistici și lingvistici, *cuvîntul* implică aspecte cognitive, un act de cunoaștere (atît privitoare la obiect, cît și privitoare la limbă). Actul cunoașterii se face prin reținerea și buna redare a proprietăților caracteristice ale obiectului, identificare realizată prin cuvînt în diferite grade (trepte). Este important să știm că prin cuvîntul BERJERĂ se desemnează un „o b i e c t" și nu o „f i i n ț ă", ceea ce înseamnă un nivel general de cunoaștere a cuvîntului, mult corectat dacă se știe că este „u n t i p d e f o t o l i u". Pentru a identifica un obiect din realitate ca fiind o BERJERĂ este necesar să se știe că „a c e s t t i p d e f o t o l i u" are „p ă r ț i l a t e r a l e î n a l t e p e n t r u s p r i j i n i t c a p u l, o b r a j i i". De aceea, cunoașterea relativ exactă a datelor extralingvistice privind *obiectul, referentul* desemnat prin *cuvînt* asigură, în parte, o utilizare adecvată a lui. De altfel, una dintre modalitățile de „învățare" a unui *cuvînt* este cea „situațională", ostensivă, adică prin indicarea obiectului concret sau a unei reprezentări fotografice a lui: *acest FOTOLIU este o BERJERĂ*. Corelarea obiectului propriu-zis, real cu denumirea

care îi este atribuită fixează o parte din condiţiile lui de folosire. În afară de aceasta, mai intervin şi alţi factori extralingvistici, cum ar fi situaţia de comunicare, gradul de cultură a vorbitorilor şi altele. Aceasta înseamnă că nu orice vorbitor al limbii române va fi interesat de faptul că „un anumit tip de fotoliu" este o BERJERĂ şi că, la rîndul lui, nu va comunica despre aceasta în orice situaţie.

La fel, un vorbitor care nu cunoaşte cuvintele **BUNGALOV** şi **IGLU** trebuie să reţină din consultarea definiţiilor lexicografice că desemnează „locuinţe", „cu anumite caracteristici proprii fiecăreia dintre ele". Gruparea acestor cuvinte noi, necunoscute, cu altele, bine cunoscute reprezintă un alt nivel al „învăţării" cuvîntului. Pentru a satisface şi această etapă este necesar să se reţină datele concrete, diferenţiatoare şi definitorii aşa cum rezultă ele din relaţiile (compararea) cuvintelor. *Definiţiile lexicografice (parafrazele* sau *glosele)* vor fi notate spaţiat şi între ghilimele şi vor fi redate segmentat în *componentele de sens*. Pentru a asigura o etapă din „învăţarea" cuvîntului (care suplineşte, măcar parţial cunoaşterea obiectului concret) vom ordona *componentele sensului* dat de definiţiile lexicografice în aşa fel încît să fie relevante:

BUNGALOV	IGLU
„locuinţă" „din lemn sau din împletitură de trestie"	„colibă (adică „o casă mai mică", eventual, "o locuinţă", v. mai jos). „făcută din zăpadă"
„fără etaj" (adică „relativ mică sau de mică înălţime")	— (se poate deduce caracteristica „mic" din „colibă")
„înconjurată de verande şi vegetaţie"	„în care unele triburi de eschimoşi locuiesc temporar, în sezonul de vînătoare"
	Am notat — lipsa unei informaţii explicite în definiţia lexicografică.

Stabilirea unor relaţii între cuvinte, cu scopul diferenţierii, definirii lor exacte, pune în evidenţă faptul că *sensul cuvîntului* se descompune în *componente, unităţi mai mici* (desemnate tot prin cuvinte), înregistrate de dicţionare. *Componentele de sens*, prezentate diferenţiat de noi în definiţiile lexicografice ale cuvintelor BUNGALOV şi IGLU (ceea ce se putea face şi în relaţia dintre

FOTOLIU şi BERJERĂ) prezintă importanţă definitorie diferită în funcţie de relaţiile stabilite cu alte cuvinte. Componenta „mic", caracteristică pentru BUNGALOV, IGLU opune aceste două cuvinte cuvîntului BLOC. Componenta „material specific de construcţie" opune pe BUNGALOV („din lemn, trestie") lui IGLU („din gheaţă, zăpadă") sau distinge amîndouă cuvintele de CASĂ, VILĂ, BLOC (făcute din „materiale obişnuite"). Componenta de sens „în care locuiesc unele triburi de eschimoşi" (adăugată trăsăturii „din zăpadă, gheaţă") ne „învaţă" că nu oriunde găsim un IGLU, ci numai la Polul Nord. De aici rezultă că nu putem folosi acest cuvînt în orice situaţie de comunicare (ceea ce constituie un alt aspect al determinării extralingvistice a cuvîntului). Mai precis, un vorbitor al limbii române nu poate spune, *locuiesc într-un IGLU sau BUNGALOV*, decît în situaţii absolut excepţionale.

Cînd *cuvîntul* are mai multe sensuri apare un factor de ambiguitate care cere precizarea fiecărui sens atît în raport cu extralingvisticul, cît şi în funcţie de relaţiile lui lingvistice (cu alte cuvinte cu care se poate combina în comunicare, vezi şi la I 5 şi la II POLISEMIA).

În relaţia dintre realitatea obiectivă şi o anumită limbă, pentru o folosire adecvată a lui, *cuvîntul* este înregistrat şi explicat de *dicţionare*. Această operaţie este complexă şi relativ dificilă din mai multe motive, unul dintre ele, care interesează aici, fiind posibilitatea majorităţii cuvintelor de a avea mai multe sensuri (v. şi la I—1). Altfel spus, numai *cuvintele monosemantice* care leagă o anumită formă de un anumit sens (explicat într-un singur articol de dicţionar) pot fi însuşite relativ uşor prin „lectura" definiţiei lexicografice. Cuvintele monosemantice au, în principiu, numai *sens denotativ, descriptiv* (sau *sensul propriu*), dat ca atare de dicţionare, indicaţiile privind utilizarea lui contextuală putînd fi deduse (ca în exemplele, BUNGALOV, IGLU, BERJERĂ, de mai sus) sau date explicit (v. la I 5).

La *cuvintele polisemantice* (vezi şi la II), numai unul dintre sensuri este denotativ-descriptiv (de obicei înregistrat *primul în dicţionare*) şi acesta reprezintă elementul relativ stabil al uzului unui cuvînt. Sensul denotativ presupune o definire „externă", adică strîns legată de extralingvistic printr-o directă raportare la proprietăţile clasei de obiecte aşa cum sînt văzute de o anumită comunitate social-istorică dată, de exemplu vorbitorii limbii române actuale. *Sensurile conotative, conotaţiile* sau *sensurile figurate* (unul sau mai multe) sînt variaţii semantice mai mult sau mai puţin independente, desprinse dintr-o anumită denotaţie. Subiectivitatea lor există în grade variate, fiind determinată, în primul rînd, de

sfera de generalitate a uzului acelui sens (sensurile secundare înregistrate de dicţionare sînt general admise; alte conotaţii pot lua naştere numai în anumite situaţii de comunicare). Un cuvînt cum este **A DEVORA** este înregistrat de DEX cu mai multe sensuri: „*(despre animale)* a mînca cu lăcomie", „*(despre oameni*, ironic) — a înghiţi pe nemestecate"; al doilea sens, considerat explicit „figurat" de dicţionar desemnează „a consuma", marcarea figurată rezultînd din faptul că subiectul şi obiectul sînt limitate: *focul A DEVORAT casa*, *Ion A DEVORAT o carte*, *Il DEVOREAZĂ din ochi*. Toate sensurile se reunesc prin media componentelor: „a consuma" + „într-un anumit fel". Pentru a face delimitarea conotaţiilor trebuie cunoscută exact denotaţia, în raport cu care conotaţiile se depărtează în măsură mai mare sau mai mică (dacă subiectul este tot „animat" sensul este tot „a mînca (într-un anumit fel)", conotaţia fiind doar marca „ironic". Schimbarea totală a subiectului şi a obiectului duce la delimitarea altor sensuri (conotative pure). Posibilitatea de a construi un enunţ de tipul: *patima îl DEVOREAZĂ*, apropiat de sensurile conotative pure discutate anterior, sporeşte expresivitatea pentru că depăşeşte condiţiile indicate de dicţionar.

Discutarea exemplelor anterioare arată importanţa relaţiilor dintre sensurile cuvintelor pentru a pune în evidenţă componentele definitorii. Unele componente de sens stabilesc *asemănările*, iar altele *diferenţele*. Considerarea asemănărilor sau diferenţelor depinde însă de unghiul din care privim lucrurile. Astfel, pentru a stabili legătura dintre sensurile cuvîntului polisemantic A DEVORA prezintă importanţă componentele de sens comune (media semantică); diferenţele dintre sensuri, realizate mai ales contextual sînt importante pentru utilizarea concretă. Dacă am urmări relaţia dintre A DEVORA şi A CONSUMA, sinonim prin care e definit primul cuvînt, ar interesa în ce măsură componentele de sens sînt exact aceleaşi. Se constată că A DEVORA e mai limitat semantic şi contextual, avînd, deci, importanţă componentele diferenţiatoare (v. şi la I 5, II, III, IV).

Ceea ce ne interesează în studiul *cuvintelor româneşti* este sensul lor, abordat *în diferite relaţii cu alte sensuri, relaţii prin care se pun în evidenţă, de fiecare dată, atît asemănările, cît şi diferenţele*. Dincolo de particularităţile importanţei prezentate atît de asemănări, cît şi de diferenţe la fiecare relaţie în parte (vezi Părţile II—V), comun este faptul că, în fiecare caz, se pune în mişcare pentru *vorbitor* (ajutat de consultarea definiţiilor de dicţionar) un *mecanism de selecţie* care permite *alegerea unui sens în raport cu alte cuvinte sau cu alte sensuri* care i-ar putea lua *locul într-un anumit context*. *Contextul* poate fi înţeles atît ca *enunţ* (propoziţie, frază, text), cît şi ca *variantă a limbii (limbaj, stil)* în care e încadrat enunţul respectiv (literar standard, literar artistic, ştiinţifico-tehnic). Contextul conţine astfel tot ce este necesar pentru identificarea exactă a sensurilor (denotaţie şi, mai ales, conotaţii). În context, sensurile se pot realiza mai aproape sau mai departe de dicţionar, ceea ce va rezulta din explicarea tuturor cuvintelor sau din rezolvarea exerciţiilor.

Nu este suficient să ştim, de exemplu, că **MODIC** înseamnă „mic, fără valoare", ci trebuie să reţinem din indicaţiile dicţionarului că acest cuvînt poate apărea numai în anumite contexte: *preţ*, *sumă*. În felul acesta vor fi evitate erori de folosire a cuvîntului rezultate din combinarea cu nume de persoană sau animate în general; la asemenea erori s-ar putea ajunge uşor dacă ne limităm în „învăţarea lexicală" la echivalarea semantică dintre MODIC şi MIC (cînd putem spune *preţ*, *sumă* {MODIC(Ă) / MIC(Ă)}, dar nu este posibilă combinaţia *om*, *persoană*, *animal MODIC*). Eventual, poate fi acceptat un context mai general, precum: „*Următoarele serii critice sînt MODIC reprezentate, iar cea mai recentă lipseşte* . .", în „România literară", XX, 1987, nr. 36, p. 10; în acest caz se produce, de fapt, o deplasare de sens de la „mic" la „fără valoare, lipsit de importanţă". Dacă precizăm definiţia semantică a lui MODIC ca „foarte mic" + *despre sumă*, *preţ* (eventual alte *valori*), atunci l-am putea opune diametral ca sens, în aceleaşi contexte, cuvîntului EXORBITANT = „care întrece cu mult limita normală a preţului". Substituţia în contextele *preţ*, *sumă* MODIC(Ă) ≠ ~ EXORBITANTĂ are ca rezultat o antonimie perfectă (semantică, contextuală şi stilistică). Rezultă că utilizarea lui MODIC depinde atît de definirea lui semantică şi contextuală, cît şi de relaţiile semantice care ne interesează cînd comunicăm ceva (cvasisinonimia cu MIC, antonimia cu EXORBITANT).

Sensurile cuvintelor sînt codificate (înregistrate) de dicţionare, dar utilizările lor contextuale nu sînt specificate decît în anumite situaţii (cînd se arată restricţiile contextuale, ca în cazul lui MODIC şi EXORBITANT, de pildă). Întrucît dicţionarele nu specifică explicit şi constant restricţiile contextuale pentru toate cuvintele limbii, libertăţile construirii de mesaje (enunţuri) sînt destul de mari şi se spune că orice bună utilizare a sensului unui cuvînt într-un context reprezintă, eventual, o nouă producere de sens. Aşa se explică atenţia pe care am acordat-o *dinamicii vocabularului românesc*, aşa cum apare ea condiţionată de relaţii ca *polisemia*, *sinonimia*, *antonimia* şi aşa cum este ilustrată prin *actualizarea unor cuvinte în texte literare de diverse tipuri*.

4. Dicționarele

După cum am arătat pînă aici, *dicționarul* constituie unul dintre instrumentele fundamentale în interpretarea *sensului cuvintelor* (descriere, învățare, utilizare). Importanța dicționarelor privește atît sistemul lexical, cît și actualizarea (folosirea lui) și este sporită de faptul că ele reprezintă instrumente sociale, accesibile diverselor categorii de vorbitori.

Dicționarele prezintă instituționalizarea cuvintelor conform uzului limbii respective, înregistrînd un *inventar lexical* (un vocabular determinat) pe care îl impun într-o formă determinată și cu anumite sensuri. Aceeași operație de fixare, mai mult sau mai puțin riguroasă în funcție de consultarea dicționarului (mai ales în învățarea de cuvinte noi) face și *vorbitorul*. Este important ca un cuvînt să fie bine codificat (în dicționar și apoi în memoria vorbitorului) pentru ca să fie reprodus adecvat în vorbire (comunicare). Implicit, se asigură *o decodare* corespunzătoare a cuvintelor respective prin înțelegerea lor în *texte* de diferite tipuri. *Decodarea sensurilor cuvintelor* presupune deci, posesia prealabilă a inventarului (codului) care asigură normele relativ generale care stau la baza înțelegerii dintre vorbitori. Înseamnă că dicționarele reflectă uzul lingvistic, dar îl și reglementează (deplasările în actualizarea sistemului de sensuri putînd fi controlate cu ajutorul dicționarului).

Fiind instrumente normative, s-a pus problema dacă *dicționarele* sînt coduri, atît din perspectiva calităților definițiilor lexicografice, cît și în ceea ce privește abilitatea folosirii acestor definiții de către diverși vorbitori. Dicționarele nu stabilesc relații biunivoce între fiecare formă și fiecare sens (ca în orice cod care utilizează simboluri cu valori univoce și perfect substituibile). Relația biunivocă nu este îndeplinită de numeroase cuvinte, pe de o parte polisemantice (v. la II), pe de altă parte sinonime (v. la III), ceea ce complică obiectiv „învățarea lexicală".

O altă problemă pusă în interpretarea drept cod imperfect a *dicționarului* este constituită de faptul că între *limba-obiect* (simbolul, cuvîntul-titlu al articolului de dicționar) și limba de *descriere* (metalimbajul), care atribuie, explică valoarea simbolului, nu există, de cele mai multe ori, o deosebire. Altfel spus, în dicționar se explică cuvintele limbii tot prin cuvinte ale aceleiași limbi. Justificarea acestei situații, oarecum paradoxale, constă în faptul că dicționarele trebuie să fie *coduri deschise, accesibile diverselor categorii de vorbitori*. În aceste condiții, trebuie să ne asigurăm de corespondența exactă dintre *cuvîntul-titlu* al articolului de dicționar și *definiția lexicografică*. Aceasta înseamnă că orice explicare a sensului în dicționare este aproximativă în oarecare măsură și ar trebui făcută după anumite condiții (cerute de caracterul de cod); ar fi necesar,

oricum, să se evite o prea mare varietate a cuvintelor prin care se face explicarea. Altfel spus, cuvintele utilizate în definițiile lexicografice ar trebui precis și univoc formulate pentru a evita inexactitățile în interpretarea sensului. Pentru aceasta ar trebui să nu fie utilizați nici termeni prea generali, nici prea concreți (cum e „c o l i b ă" în explicarea lui IGLU) și nici prea complecși. Astfel, dacă îl utilizăm pe „surd" în definirea unor denumiri de fenomene sonore, cum ar fi : POCNI, POCNET ș.a., ar trebui să știm că acest termen are, el însuși, mai multe componente („i n t e n s i t a t e   m i c ă", „n e p r o p a g a t", „c o n f u z") și să stabilim interpretarea pe care o avem în vedere. Din păcate însă, limbajul de descriere din dicționare pune destule probleme de acest fel, la care se adaugă circularitatea unor definiții (cînd lipsește o definiție sau se trimite de la un articol de dicționar la altul, v. și la II SINONIMIA) și redundanța (repetarea unor date incluse în altele deja date, v. la I 5, sau prin introducerea unor informații prea complexe pentru un vorbitor obișnuit). Astfel, datele din definițiile lexicografice ale unor denumiri de animale sau păsări sălbatice sînt nerelevante pentru un vorbitor obișnuit; în această situație este definiția cuvîntului DROPIE „p a s ă r e   m a r e" + „d e   s t e p ă" + „c u   p e n a j u l   g a l b e n-r u g i n i u,   p i e p t u l   ș i   v î r f u l   a r i p i l o r   a l b e,   c a p u l   ș i   g î t u l   s u r" + „a   c ă r e i   c a r n e   e s t e   c o m e s t i b i l ă", unde toate detaliile cromatice nu ne ajută să identificăm o asemenea pasăre și s-o diferențiem de alta.

De multe ori, definițiile lexicografice sînt circulare și redundante, adică reiau, repetă direct sau indirect anumite date. Apare astfel *necesitatea ordonării informațiilor* din definițiile de dicționar, pentru ca un vorbitor obișnuit să poată face codificarea și decodarea exactă a unui cuvînt de tipul DROPIE sau a altor cuvinte. Vom numi această ordonare (făcută după anumite principii, v. și la I 5) a datelor lexicografice (operație pe care ar trebui s-o facă orice vorbitor) „lectură a definițiilor lexicografice". Apar însă dificultăți obiective în stabilirea unui model unitar de „lectură". Vom avea în vedere, în general, definițiile pozitive „clasice" sau de tip aristotelic; în asemenea definiții apare, în primul rînd, un element de „clasare" reprezentat de așa-numitul gen proxim; acesta este cuvîntul cel mai apropiat ca sens (la BUNGALOV este „l o c u i n ț ă", iar la IGLU „c o l i b ă"). Apoi se dau „diferențele specifice", care conțin informații eterogene, mai mult sau mai puțin relevante pentru cuvîntul respectiv (a se compara definițiile lui BUNGALOV și IGLU, unde informațiile sînt destul de precise, cu definiția lui DROPIE, mult mai complexă și mai generală, din care cauze este mai puțin operantă).

Clasarea și diferențierea din definițiile lexicografice reprezintă, la modul general, principii comune cu cele utilizate de semantica

modernă, implicînd o abordare relaţională (comparare) a cuvintelor. Spre deosebire de lexicografie, semantica modernă face o analiză mult mai riguroasă atît a componentelor de sens clasificatoare, cît şi a celor diferenţiatoare. Din această perspectivă preconizăm relaţia dintre lexicografie şi semantică, cu beneficii în ordonarea oricăror definiţii de către orice vorbitor (v. şi la I 5).

Dincolo de particularităţile diferite în funcţie de relaţiile semantice sau chiar de cuvintele concrete, definirea prin clasare şi diferenţiere se poate face la diverse niveluri, unul mai ştiinţific (cum ar fi denumirile de animale sau de culori, de exemplu) şi altul mai uzual. Interpretarea (ordonarea) datelor şi interesul lor pentru un vorbitor obişnuit nu apare egal. Am arătat mai sus că aproape nici o informaţie din definiţia cuvîntului **DROPIE** din DEX nu este utilă direct în identificarea referentului şi în învăţarea cuvîntului respectiv de către un vorbitor obişnuit. Nici informaţii de tipul „din ordinul gruiformelor" (date de alte dicţionare) nu sînt accesibile oricărui vorbitor. În schimb, pot asigura o cunoaştere generală a cuvîntului, componente de sens ale lui DROPIE cum ar fi „mai mare decît o gîscă" (sau „cam cît o curcă"), „de cîmpie" şi „o specie valoroasă de vînat"; aceste date nu numai că pot fi înţelese de orice vorbitor, dar permit şi stabilirea unor relaţii cu alte cuvinte mai bine cunoscute (sau cu referenţi cunoscuţi „găină", curcă", de care DROPIA se diferenţiază pentru că „nu e domestică" şi „se vînează"). La fel, se poate stabili o relaţie cu un cuvînt nu tocmai bine cunoscut oricărui vorbitor, PREPELIŢĂ, dacă sînt selectate (ordonate) informaţii de acelaşi tip: „mai mare decît o vrabie", „de cîmpie", „care se vînează pentru carnea sa gustoasă". Informaţii privind faptul că PREPELIŢA e „migratoare" şi, mai ales, că face parte „din ordinul galinaceelor (galiformelor)" nu interesează orice vorbitor. În relaţia directă dintre DROPIE şi PREPELIŢĂ apar importante componentele de sens comune: „pasăre", „nedomestică", „bună pentru vînat" şi cele diferenţiatoare privind „mărimea" şi „faptul că migrează sau nu" (cea din urmă mai puţin importantă pentru un vorbitor obişnuit).

Pentru cuvinte ca **ROŞU, GALBEN, ALBASTRU** dicţionarele dau atît o definiţie ştiinţifică prin indicarea lungimilor de undă între care se plasează culoarea respectivă în spectrul solar, cît şi o definiţie uzuală, concretă, ostensivă care trimite la un obiect caracterizat prin acea culoare. ROŞU, de exemplu, este definit atît ca prima culoare din spectrul solar, cu lungimea de undă corespunzătoare, cît şi „de culoarea sîngelui". Nici un elev, de exemplu, care studiază fizica nu va recunoaşte această culoare prin lungimea de undă, iar nivelul unde s-ar putea intersecta cunoaş-

terea ştiinţifică cu cea uzuală ar fi identificarea lui „roşu" într-o reprezentare (foto)grafică a spectrului, cu specificarea zonei acoperite de „roşu" (adică tot o definiţie ostensivă, referenţială raportată la oarecari cunoştinţe de fizică şi anume reprezentarea celor şapte culori ale spectrului).

Alte diferenţe obiective în „lectura" definiţiilor lexicografice ale cuvintelor sînt determinate de partea de vorbire pe care o reprezintă cuvîntul-titlu.

În definiţiile substantivelor (v. BERJERĂ, BUNGALOV, IGLU, DROPIE, ..), clasarea se face tot prin substantive mai mult sau mai puţin generale („fotoliu", „locuinţă", „colibă", „pasăre"). Diferenţierea priveşte descrierea caracteristicilor acestor obiecte: „cu braţe', „din lemn", „din zăpadă" ş.a.m.d.

La adjective şi verbe intervin alte probleme din perspectiva ordonării definiţiilor lor lexicografice.

Definiţiile adjectivelor conţin elemente specifice acestei părţi de vorbire, cum ar fi: „privitor, referitor la" (LITERAR „privitor la literatură"), „asemănător cu" (ADEVĂRAT „conform cu adevărul") sau, pur şi simplu, „care" (CALD „care se găseşte la o temperatură relativ înaltă". Prin aceste elemente preluate ca atare din definiţia lexicografică de către orice vorbitor se face, de fapt, *clasarea prin trimiterea la un substantiv*. La adjective derivate ca CILINDRIC, ADEVĂRAT, substantivul este însăşi baza de formare: CILINDRU, ADEVĂR ş.a.m.d. La adjective de tipul: CALD, RECE, ÎNALT, LAT ş.a., substantivul la care se face trimiterea reprezintă o categorie generală, destul de bine cunoscută: „temperatură" (pentru CALD, RECE), „extensiune verticală" (sau „verticalitate" (pentru ÎNALT ş.a.), „extensiune (laterală)" pentru LAT ş.a. Diferenţierea adjectivelor respective se poate face prin relaţiile cu alte sensuri ale aceluiaşi cuvînt (v. la II–1 POLISEMIA) şi prin relaţiile cu alte cuvinte (v. la II–2 SINONIMIA şi II–3 ANTONIMIA), deosebirile interesante fiind de fiecare dată, de un anumit fel. Prin însuşi faptul că trimit la un substantiv, „lectura" definiţiilor lexicografice ale adjectivelor poate fi apropiată de a primelor, dar rezultă un grad de dependenţă relaţională şi contextuală mult mai mare a celor din urmă (de exemplu, sensul 1 al lui CALD „privitor la" + „temperatură" + „relativ ridicată" (sau „aproximare în plus", cînd se referă la substantive concrete ca: *sobă*, *calorifer*, *zi*, .. În schimb, în combinaţie cu substantive de tipul: *sentiment*, *privire*, *zîmbet*, .. CALD—cu al doilea sens—desemnează „privitor la" + „o stare psihică" + „apreciere pozitivă". Dat fiind că adjectivele îşi atribuie obligatoriu însuşirile unor substantive,

indicațiile privitoare la acestea merg, uneori, pînă la restricții contextuale destul de severe. Un adjectiv cum este GREGAR are un sens determinat, limitat la cîteva contexte: *instinct GREGAR*, „*despre animale* — c a r e t r ă i e ș t e î n g r u p u r i c o m p a c t e, î n t u r m e, c e t e"; prin deplasare figurată a subiectului, se folosește cu referire la *oameni*, în contextul „*spirit GREGAR*" „c î n d u n i i o a m e n i s e s u p u n o r b e ș t e, î ș i p i e r d i n d i v i d u a l i t a t e a î n m i j l o c u l m u l ț i m i i d i n c a r e f a c p a r t e". Cu același sens, apare și în alt context, mai puțin obișnuit („*Omul .. devine pentru el însuși pradă unor impulsuri GREGARE care-i dezintegrează propria sensibilitate*", România literară, 1986, XIX, nr. 21, p. 19). Încălcarea restricțiilor contextuale preconizate de dicționar este posibilă numai prin păstrarea generală a sensului, a cărui înțelegere este asigurată de contextul mai larg, adică fraza în ansamblul ei, motiv pentru care a fost citată (vezi și explicarea lui IMPULS la II—1 POLISEMIA).

Definițiile lexicografice ale *verbelor* sînt, de asemenea, mai complexe. *Clasarea* este importantă și aici (ca tip de acțiune sau cînd e desemnată printr-un verb mai bine cunoscut). *Diferențierea* se face, ca și la adjective, obligatoriu prin relații cu alte cuvinte cu care se poate combina, deși definițiile lexicografice nu dau întotdeauna indicații speciale în această direcție. *Diferențele* privind sensurile verbelor implică, uneori, referiri la contexte mai complexe decît la adjective pentru că pot privi atît subiectul, cît și obiectul. Comparația definițiilor lexicografice ale cuvintelor A ATENUA și A MICȘORA arată că primul, cuvînt nou, mai puțin cunoscut, este clasat prin al doilea, cuvînt vechi, bine cunoscut (clasat, la rîndul lui, printr-un verb general, „a f a c e" + baza de la care s-a format, „m a i m i c"). Diferențele specifice pentru fiecare dintre cele două cuvinte rezultă mai ales din compararea definițiilor lor lexicografice, care arată că acțiunea are obiecte diferite :

A ATENUA	A MICȘORA
„a m i c ș o r a"	„a f a c e" + „m a i m i c"
„i n t e n s i t a t e a, i m p o r t a n ț a"	„v o l u m u l, d u r a t a, i n t e n s i t a t e a"
„u n u i f e n o m e n, f a p t"	(nu se dau indicații, dar din uzul limbii și din informația anterioară se presupune că se referă la obiecte concrete diferite)

boala, *conflictul* } *s-a* ATENUAT

programul, *rochia*, *lumina* } *s-a MICȘORAT*

Comparația componentelor de sens ale lui ATENUA s-a făcut cu sensul 1 al lui A MICȘORA (care mai are și un al doilea sens, limitat la contextul *preț*).

Am încercat să delimităm modele relativ unitare și sistematice de „lectură" a definițiilor lexicografice ale unor cuvinte, *condiționate obiectiv de partea de vorbire* pe care o reprezintă.

5. Principii de analiză semantică aplicate cuvintelor românești

În dezideratul de a desprinde principii pentru o bună „lectură" a definițiilor lexicografice, cu scopul perfectării „învățării lexicale", s-a constatat că există condiționări complexe, care fac obiectiv dificilă această sarcină. În relația directă *dicționar/semantică modernă* am urmărit, pînă acum, importanța părții de vorbire (reprezentate) pentru ordonarea datelor definițiilor lexicografice a *cuvintelor*. Datele ordonate au fost, implicit, semantice și contextuale, ceea ce arată interdependența dintre diverse unghiuri de vedere în analiza sensurilor. Aceasta din urmă admite, ea însăși, mai multe perspective. A rezultat din exemplele analizate importanța abordării relaționale a cel puțin cîte două cuvinte pentru a desprinde componentele de sens definitorii pentru fiecare cuvînt. Dacă avem în vedere clasa semantică alcătuită riguros, ajungem la mai multe posibilități : *polisemia, sinonimia, antonimia* . În continuare, pornim de la premisa că fiecare clasă (relație) semantică urmărește, în oarecare măsură, direcții proprii în ordonarea definițiilor lexicografice. După analiza, în același timp unitară și diferențiată, a cîtorva cuvinte integrate în clasele menționate, ne interesează în ce măsură unele principii de „lectură" a definițiilor lexicografice (nu numai de analiză semantică) rămîn generale. Orientarea generală spre corelarea obiectivă a *principiilor de analiză semantică* cu utilizarea *dicționarelor* motivează discutarea unor cuvinte atît în acest capitol, cît și în părțile rezervate fiecărei relații (clase) semantice.

• „Lectura" definițiilor lexicografice ale *cuvintelor polisemantice* pune probleme diferite după cum relațiile de sens sînt stabilite între sensurile aceluiași cuvînt (a), unde interesează atît componentele care stabilesc legătura (coeziunea) sensurilor, cît și diferențele semantice, condiționate mai mult sau mai puțin de contextul lingvistic și/sau stilistic. Din altă perspectivă, dacă fiecare sens e perfect *diferențiat (dezambiguizat)* semantic, contextual, stilistic și considerat independent (sau ca omonim artificial) trebuie analizate relațiile pe care le are cu alte *cuvinte* (b) în clase semantice determinate (sinonimia, v. la II-2 antonimia, v. la II-3).

Înseamnă că în „lectura" definițiilor lexicografice ale cuvintelor polisemantice, privită din unghiuri de vedere diferite, au importanță toate componentele de sens.

(a) Considerarea sensurilor *cuvintelor polisemantice* în relația dintre ele înseamnă *diferențierea (dezambiguizarea) sensurilor*, atît în ceea ce privește genul proxim, cît și diferența specifică. Aceasta se face *în* și *prin context*, contextul fiind înțeles mai restrîns (combinații determinate de cuvinte) sau mai larg (stilistic).

De exemplu, cuvîntul **RAMURĂ** apare în DEX cu mai multe posibilități de interpretare chiar la sensul propriu: „fiecare din ramificațiile unei tulpini de plante", ◇ „fiecare din ramificațiile coarnelor cerbului și ale căprioarei", ◆ „diviziune a unui curs de apă". Toate aceste sensuri, considerate denotative, au în comun ideea de „parte a unui întreg" (genul proxim) și „formă determinată". Identificarea exactă a valorii sensului nu se dispensează de context *(păsările cîntă pe RAMURĂ/ RAMURILE coarnelor căpriorului sînt mari)*. Sub sensul 1, DEX-ul mai înregistrează o specializare: „diviziune a unei artere, a unui nerv", unde restricția contextuală și stilistică este foarte precisă; astfel, în medicină se spune *bloc de RAMURĂ* pentru a desemna „blocarea unui vas de sînge (sau ramificații) a(l) inimii"; sensul exact din acest context nu poate fi înțeles de un vorbitor obișnuit, fără cunoștințe speciale privind limbajul medical; de asemenea, extinderea acestui sens în limbajul curent este greu de admis din cauza ambiguităților posibile ale unor construcții de tipul: *i s-a rupt o RAMURĂ* (pentru *i s-a spart un vas (ramificație) de sînge)*. Înregistrarea în DEX a acestui sens nu acoperă reala lui folosire.

Sensul al doilea al lui RAMURĂ e de asemenea marcat ca „figurat" de DEX și definit ca „diviziune (sector) a(l) unei discipline științifice sau activități practice etc.". Legătura cu sensul 1 este destul de vizibilă, bazată fiind tot pe componentele de sens comune „parte"/„întreg". Nu mai este distinctivă componenta reprezentînd diferența specifică a sensului de bază „cu o formă determinată". Realizarea sensului al doilea al lui RAMURĂ este obligatoriu condiționată de context în două direcții: determinatul este în genitiv și trebuie să fie denumirea unei științe:

RAMURĂ *a* { *biologiei* / *matematicii* / *fizicii* } .

Apare astfel și o condiționare stilistică, prezența unor asemenea combinații fiind posibilă numai în stilul științific și numai în condiții

determinate în limbajul literar standard. Nici aici marca „figurat" din dicționar nu înseamnă „expresiv" (v. la II-1 POLISEMIA).

(b) Dezambiguizarea (diferențierea) semantică a cuvîntului polisemantic RAMURĂ arată că fiecare sens contractează relații proprii. Primul sens intră în relație directă, de exemplu, cu CREANGĂ sau CRACĂ, definit ca „ramură (mai groasă) a unui copac". Deci (în DEX sau în alte dicționare), RAMURĂ devine el însuși genul proxim fiind componenta de sens clasificatoare pentru alte cuvinte (cum ar fi CRACĂ), ceea ce obligă la o interpretare riguros exactă a sensului celor două cuvinte, cu delimitarea oricărei diferențe. Astfel, în relația dintre RAMURĂ și CRACĂ, componenta de sens „mai groasă", devine definitorie pentru cel de-al doilea termen (și nu e convenabilă redarea ei între paranteze în dicționar). Rezultă o cvasisinonimie a celor două sensuri, substituibile într-un context

de tipul: { *RAMURILE* / *CRĂCILE* / *CRENGILE* } *au înverzit.*

Cuvîntul CRACĂ fiind însă monosemantic nu mai poate substitui celelalte sensuri ale lui RAMURĂ, în ale cărui contexte nu poate apărea. Deci, *polisemia*, sub aspectul *dezambiguizării (diferențierii; semantice* și *contextuale* limitează relația dintre sensurile cuvintelor sinonime pentru că nu putem spune, de exemplu:

CRACĂ / *CREANGĂ* { *a biologiei* / *a geografiei* / .... } .

● Analiza ilustrativă a unor *cuvinte polisemantice* făcută din perspectiva *sinonimiei* arată că, în acest caz, „lectura" definițiilor lexicografice este condiționată de mai mulți factori (v. și la II—2 SINONIMIA). Are importanță preliminară dezambiguizarea semantică și contextuală a cuvintelor polisemantice. In al doilea rînd, și acest aspect interesează cu precădere, *clasarea* sensului sinonimelor pare a fi mai importantă pentru că, cel puțin virtual, trebuie să tindă spre degajarea unui număr maxim (sau chiar total) de componente semantice comune.

Vom demonstra importanța acestor aspecte prin analiza unor cuvinte frecvent utilizate în limbajele științifice de diverse tipuri:

A ABORDA	A TRATA
1. „(*despre nave*)—a a c o s t a l a ţ ă r m ...".	1. „a a v e a f a ţ ă d e c i n e- v a (c e v a) o a n u m i t ă c o m p o r t a r e."
2. „a î n c e p e s t u d i e r e a u n e i p r o b l e m e, a t r a t a (d i s c u t a) o p r o- b l e m ă".	2. „a o f e r i u n u i o a s p e t e m î n c a r e, b ă u t u r ă".
	3. „a s e s u p u n e u n u t r a t a m e n t m e d i c a l".
	4. „a d i s c u t a o c h e s t i- u n e e c o n o m i c ă, s o c i- a l ă, p o l i t i c ă".
	5. „a d e z v o l t a o e x p u n e- r e (î n s c r i s s a u o r a l), o t e m ă ş t i i n ţ i f i c ă, l i t e r a r ă."
	6. „a s u p u n e u n u i t r a- t a m e n t s e m i n ţ e, p l a n t e".

Compararea celor două definiţii arată că numai sensul al doilea (2) al lui A ABORDA şi sensul al cincilea (5) al lui A TRATA pot fi interpretate ca sinonime (echivalente semantic, v. la III), ceea ce subliniază importanţa dezambiguizării (diferenţierii) polisemiei pentru stabilirea relaţiilor de sens dintre cuvinte. Interpretarea în detaliu a componentelor celor două sensuri echivalente ale cuvintelor discutate arată că pentru sensul al doilea (2) al lui A ABORDA apar, de fapt, două componente care indică genul proxim: „a î n c e p e" şi „s t u d i e r e a (u n e i p r o b l e m e)". În relaţia de echivalenţă cu sensul al cincilea al lui A TRATA, genul proxim (sau componenta clasificatoare) „a î n c e p e" nu este comun(ă). Numai a doua parafrază lexicografică, mai generală, propusă pentru sensul al doilea al lui A ABORDA stabileşte o echivalenţă cu sensul al cincilea al lui A TRATA. Obiectul celor două verbe: *o problemă*, *o temă ştiinţifică* sau *literară* limitează echivalenţa celor două sensuri la contexte literar-ştiinţifice (eventual, literare standard):

A TRATAT / *A ABORDAT*	*problema* / *tema* / *subiectul* / ...	*cu claritate* / *concis* / ...

Prioritatea informaţiilor din definiţia lexicografică a lui A ABORDA (prima parafrază propusă) şi uzul lingvistic arată însă că, în ciuda posibilităţii de a substitui cele două cuvinte în condiţii semantice şi contextuale similare, componentele de sens „a î n c e p e s t u d i e r e a" sînt diferenţiatoare pentru A ABORDA (sensul 2), chiar dacă, în contexte ca cel de mai sus, „a î n c e p e" poate fi neglijat (v. şi la II—2).

Alte exemple de *sinonimie* arată importanţa egală în „lectura" exactă a definiţiilor lexicografice a tuturor componentelor de sens (gen proxim, diferenţe specifice). Interpretarea exactă este importantă, chiar dacă, în numeroase contexte, termenii sînt, totuşi, substituibili. De exemplu, A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA. Primul cuvînt (A INVESTIGA) este monosemantic şi aparţine limbajului general al ştiinţelor (pentru că nu e specializat pentru un domeniu anume). Ceilalţi doi sînt polisemantici şi trebuie selectate sensurile care intră în relaţie de sinonimie cu A INVESTIGA: A CERCETA, sensul 1, definit „a e x a m i n a c u a t e n ţ i e" şi A STUDIA, tot sensul 1, „a d e p u n e o m u n c ă i n t e l e c- t u a l ă, s u s ţ i n u t ă, s i s t e m a t i c ă p e n t r u î n s u ş i r e a d e c u n o ş t i n ţ e t e m e i n i c e î n t r-u n a n u m i t d o- m e n i u" (celelalte două sensuri ale lui A CERCETA şi A INVESTIGA nu intră în limbajul ştiinţific).

Prezentarea componentelor de sens ale acestor cuvinte în aşa fel încît să poată fi comparate clar pune în evidenţă mai multe probleme în „lectura" definiţiilor lor lexicografice, cu consecinţe asupra interpretării sinonimelor şi a specificului dicţionarului din acest punct de vedere:

A INVESTIGA	A CERCETA (s. 1)	A STUDIA (s. 1)
„a e x a m i n a"	„a s t u d i a"	„a d e p u n e o m u n c ă i n t e- l e c t u a l ă"
„m i n u ţ i o s"	„c u a t e n ţ i e"	„s u s ţ i n u t"
—	„s i s t e m a t i c"	„s i s t e m a t i c"
„c u s c o p u l d e a d e s c o p e r i c e v a"	—	„c u s c o p u l d e a-ş i î n s u ş i c u- n o ş t i n ţ e t e- m e i n i c e î n- t r-u n a n u m i t d o m e n i u"

Compararea celor trei cuvinte cu scopul de a stabili un „model" de „lectură" a definiţiilor sinonimelor arată următoarele:

Componenta sau componentele clasificatoare (sau genul proxim) se pot formula diferit în dicţionar, dar, practic, trebuie să însemne acelaşi lucru (atît în interpretarea ştiinţifică, cît şi pentru un vorbitor obişnuit). Astfel, în cazul cuvintelor A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA, trăsăturile semantice comune sînt „a face o acţiune intelectuală sau ştiinţifică".

Uniformizarea poate interesa şi informaţiile care reprezintă diferenţa specifică. Astfel, ar trebui (tot în cazul celor trei cuvinte de mai sus) evitată sinonimia dintre „minuţios" / „cu atenţie" / „susţinut". De fapt, aceste informaţii se complinesc pentru a desemna „o activitate" + „intelectuală" + „detaliată, precisă". Componenta „sistematic", care apare numai la două dintre cuvinte, trebuie completată şi la A INVESTIGA, pe care îl defineşte, de asemenea. Absenţa acestei componente este o lacună a definiţiei lexicografice şi este un aspect ce trebuie urmărit într-o „lectură" adecvată (controlată) a definiţiei lexicografice. Asemenea componente ale sensurilor sînt foarte importante pentru definirea lor exactă, dar nu reprezintă, propriu-zis, diferenţa specifică.

Diferenţa strict specifică din definiţiile cuvintelor A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA este componenta de sens privind „scopul acestei activităţi", relativ identic pentru primele două cuvinte — „pentru a descoperi ceva" şi diferit pentru A STUDIA — „cu scopul de a-şi însuşi cunoştinţe temeinice". Deci, într-o „lectură" riguros exactă a definiţiilor lexicografice, A INVESTIGA şi A CERCETA sînt perfect echivalente, presupunînd „o activitate ştiinţifică creatoare", pe cînd A STUDIA nu presupune neapărat „o activitate ştiinţifică creatoare". Componenta „activitate ştiinţifică" ar trebui detaliată, precizată prin încă una „într-un domeniu determinat".

Am STUDIAT { *la matematică.* / *geografie* / ....

înseamnă altceva decît:

Am { *INVESTIGAT* / *CERCETAT* } { *diferite domenii ştiinţifice.* / *un anumit domeniu din matematică,..* / . . . . }

şi rezultă importanţa contextului lingvistic strict (combinaţii de cuvinte) în analiza semantică.

Există însă şi contexte în care cuvintele sînt substituibile (pentru că se neglijează diferenţa specifică):

S-a { *INVESTIGAT* / *CERCETAT* / *STUDIAT* } *această problemă (de mare interes)*

Din „lectura" definiţiilor lexicografice ale cuvintelor sinonime rezultă importanţa ordonării componentelor de sens de toate tipurile. Numai astfel se poate stabili riguros ceea ce este cu adevărat identic. În această direcţie, cel care utilizează dicţionarul trebuie să reformuleze componentele aparent diferite (de la genul proxim pînă la diferenţa specifică); operaţia de interpretare este foarte importantă sub aspectul eficienţei practice. Cu acelaşi scop trebuie verificate situaţiile în care absenţa componentelor reprezintă doar omisiuni ale definiţiilor lexicografice, fiind necesară recuperarea componentei definitorii. Importanţa acestor principii generale rezultă şi din comparaţia definiţiilor cuvintelor A ATENUA şi A MICŞORA:

A ATENUA	A MICŞORA
„a micşora"	„a face mai mic"
„intensitatea"	„volumul, durata, intensitatea etc."
„(importanţa) gravitatea unui fapt"	

Întrucît componenta de sens clasificatoare a lui A ATENUA este chiar sinonimul A MICŞORA, apare o circularitate între limbă şi limbajul descrierii. Ar fi mai convenabilă o parafrază comună pentru clasificarea celor două cuvinte — „a face mai mic". În ce priveşte diferenţele specifice, ordonarea ar presupune, mai întîi, punerea pe primul loc a unei componente comune celor două cuvinte — „intensitatea" (care apare abia pe ultimul loc în definiţia lui A MICŞORA). Mai important ar fi însă de stabilit că A MICŞORA are o sferă de aplicabilitate mai largă: „volum, durată etc.", pe cînd A ATENUA se referă numai la „intensitate" şi, mai ales, la „o anume intensitate a unui fapt, fenomen".

Unele probleme similare în ce priveşte componenta clasificatoare pun şi verbele **A DEOSEBI** şi **A DIFERENŢIA** (cel de-al doilea cuvînt apărînd ca gen proxim în definiţia celui dintîi). Dificultăţi în „lectura" definiţiilor făcută de către un vorbitor obişnuit pot apărea din cauză că A DEOSEBI are un sens mai general, parafraza lui fiind dată prin enumerare („a se diferenţia, a nu fi la fel"). Tot prin enumerare se dă definiţia şi la A DIFERENŢIA — „a stabili deosebirea dintre două sau mai multe fiinţe, lucruri, sau „a delimita carac-

teristicile specifice". Cea de-a doua parafrază propusă pentru A DIFERENȚIA („a stabili caracteristicile specifice") ar fi convenabilă pentru amîndouă cuvintele — „a delimita (gen proxim)" + „caracterele specifice" (diferența). Credem, însă că, de fapt, A DIFERENȚIA, mai ales în stilul științific, presupune încă o componentă de sens — „intenționat, în mod special, deliberat", cum rezultă dintr-un exemplu ca: *am DIFERENȚIAT trăsăturile de sens ale cuvîntului RAMURĂ*, unde înlocuirea cu A DEOSEBI nu ar fi convenabilă.

● „Lectura" definițiilor lexicografice ale *antonimelor* este condiționată, cel puțin în parte, de *polisemie* și *sinonimie*. Relația de sinonimie dintre A ATENUA și A MICȘORA presupune dezambiguizarea celui de-al doilea cuvînt, sinonim cu primul numai la sensul de bază. Deci, antonimia se stabilește numai pentru unul dintre sensurile cuvîntului polisemantic, iar componentele de sens prin care se face gruparea trebuie formulate în aceiași termeni prin ordonarea datelor din definițiile lexicografice. Ținînd seama de cvasisinonimia dintre A ATENUA și A MICȘORA, antonimul lui A ATENUA ar fi A AGRAVA, parafrazat prin „a face mai grav (mai rău)". Ar mai trebui precizat că are, ca și A ATENUA, obiecte limitate: „un fapt, o situație, o boală".

Situația *Conflictul* *Boala*	*S-A ATENUAT* *S-A AGRAVAT*

Alte antonime pun mai multe probleme în ordonarea definițiilor lexicografice. Definițiile antonimelor DEZAVANTAJ (monosemantic) și AVANTAJ (sensul 1) au următoarele componente de sens:

AVANTAJ (sensul 1)	**DEZAVANTAJ**
„folos mai mare"	„împrejurare neprielnică (nefavorabilă)"
„pe care îl obține cineva (în raport cu altcineva)"	„pentru cineva (în raport cu altcineva)"

Este necesară mai întîi ordonarea în direcția omogenizării componentelor de sens comune care grupează antonimele și care par diferite în definițiile lor lexicografice (ceea ce ar putea aduce prejudicii unei „lecturi" adecvate). Componenta comună ar putea fi: „împrejurare (situație, fapt)". „Favorabil" (sau „prielnic"), față de „nefavorabil" (sau „neprielnic") ar fi componenta care stabilește opoziția diametrală dintre cele două cuvinte, adică relația de antonimie. Mai apare o componentă comună celor două antonime, formulată explicit de dicționare: „pentru cineva (față de altcineva)", situație în care „lectura" apare mai simplă.

„Lectura" definițiilor verbelor corespunzătoare substantivelor de mai sus pune mai multe probleme:

A AVANTAJA	**A DEZAVANTAJA**
„a acorda cuiva un avantaj"	„a crea cuiva un dezavantaj" sau „a pune pe cineva pe nedrept într-o situație nefavorabilă (de inferioritate)" „în raport cu altcineva"

Din compararea definițiilor lexicografice ale celor două antonime rezultă că unul dintre ele (A DEZAVANTAJA) este mai complex definit. De fapt, a doua parafrază lexicografică propusă pentru A DEZAVANTAJA (care urmează după „sau") ar putea fi transferată (respectînd condițiile de antonimie, v. la II—3) și la A AVANTAJA, cu beneficii pentru ordonarea definițiilor lexicografice de către un vorbitor obișnuit:

A AVANTAJA	**A DEZAVANTAJA**
„a pune pe cineva" „într-o situație favorabilă (de superioritate)" „în raport cu altcineva"	„a pune pe cineva" „într-o situație nefavorabilă (de inferioritate)" „în raport cu altcineva"

Rezultă că ordonarea definițiilor lexicografice ale antonimelor trebuie orientată în mai multe direcții, ceea ce face mai complexă „lectura" lor. Apare, și aici, importanța formulării omogene atît a componentelor de sens care fac clasarea (genul proxim), cît și exprimarea în termeni omologi, dar opuși a componentelor care stabilesc incompatibilitatea de sens (antonimia). Rezultă că se transferă antonimia din limbă în metalimbă (sau în limbajul descrierii). Intervenția altor date în definițiile lexicografice ale antonimelor poate complica „lectura" lor, dar importantă rămîne respectarea condițiilor enunțate (v. și la IV).

• În continuare, vom urmări problemele „lecturii" adecvate a definițiilor lexicografice ale unor cuvinte mai diversificate în ce privește relațiile lor semantice. Principiul grupării lor într-o clasă este constituit de reprezentarea într-o componentă de sens comună a genului proxim. Diferențele specifice fiind variate apar mai multe probleme în ordonarea definițiilor lexicografice ale acestor cuvinte.

Clasarea cuvintelor **PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT** și **CATAMARAN** ș.a. (alese oarecum neîntîmplător) se face printr-o componentă relativ comună de sens, care ar putea fi formulată unitar „mijloc de transport pe apă". Definițiile lexicografice arată un gen proxim mai puțin unitar la prima vedere, pentru că PACHEBOTUL și CARGOBOTUL sînt clasate prin „navă", pe cînd la FERIBOT sînt enumerate două componente: „navă" sau „pod plutitor special amenajat". Precizarea sensului lui „navă" cere să se arate că e un „mijloc de transport relativ mare" și „cu anumite caracteristici de construcție", interpretarea acestor date fiind destul de ușor de făcut chiar de către un vorbitor obișnuit. În schimb, selectarea unei singure componente din cele două enumerate („navă" sau „pod plutitor") este dificil de efectuat fără cunoștințe extralingvistice speciale în această privință. Mai exact, trebuie să se cunoască direct, referențial faptul că, atunci cînd e o „navă", FERIBOTUL trebuie să aibă „o parte demontabilă (mobilă)", absolut necesară pentru ca, prin ea să poată intra „vehicole, autoturisme ș.a." (transportarea altor mijloace de transport fiind relevantă pentru acest tip de „navă" sau „pod plutitor").

În schimb, CATAMARAN este clasat prin componenta „ambarcație", cuvînt mai puțin cunoscut, care acoperă, de fapt, două componente: „mijloc de transport pe apă" + „mic". Utilizarea în definiția lexicografică a unui gen proxim care include și o diferență specifică („*mic*") creează posibilitatea unei „lecturi" inexacte a cuvîntului și, implicit, pune probleme în învățare. Componenta „*mic*" își dovedește capacitatea definitorie mai ales în relațiile dintre cuvinte. Astfel, CATAMARAN stabilește o relație mai apropiată cu alte cuvinte definite ca „mijloace de transport pe apă" + „mici" (BARCĂ, LUNTRE ș.a.) și se opune cuvintelor care desemnează „mijloace de transport pe apă" + „mari" (PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT).

Selectînd cele trei cuvinte mai apropiate, PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT putem urmări problemele ordonării definițiilor lor lexicografice la care obligă însăși precizarea componentei prin care

se face clasarea. Prezentăm mai jos datele din definițiile lexicografice în așa fel încît să asigure o bună „lectură":

PACHEBOT	CARGOBOT	FERIBOT
„navă"	„navă"	„navă" sau „pod plutitor, special amenajat"
„mare"	—	—
„care transportă mai ales călători"	„cu destinație comercială"	„pentru transportul locomotivelor, vagoanelor, mașinilor și oamenilor"
—	„destinată transportului la mare distanță"	„transportă de pe un mal pe altul".

Compararea definițiilor celor trei cuvinte cere, în primul rînd, interpretarea lacunelor (notate —). Absența componentei „mare" din definițiile cuvintelor CARGOBOT și FERIBOT nu înseamnă că nu este distinctivă. Dimpotrivă, această trăsătură este inclusă, în oarecare măsură, în genul proxim „navă" și rezultă din interpretarea celorlalte componente („la mare distanță"/„transportă locomotive..."). Completarea acestei lacune este o condiție a unei „lecturi" adecvate a definițiilor respective. Celelalte componente din definiții se dovedesc relevante în funcție de relația imediată dintre cuvinte. Între PACHEBOT și CARGOBOT diferența specifică importantă în română (spre deosebire de franceză sau engleză, de unde le-am împrumutat) este „tipul de destinație" sau, mai exact, „ceea ce transportă" („călători" — pentru primul cuvînt, față de „mărfuri", la al doilea); această componentă este însă cu adevărat relevantă pentru FERIBOT, care transportă mai ales „vehicole de dimensiuni mari" (se completează astfel interpretarea corectă a elementului de clasare formulat „construcție special amenajată"). O altă componentă definitorie pentru FERIBOT este „(transport) de pe un mal pe altul", ceea ce înseamnă condiții limitate (fluvii, golfuri, între insule). Tot prin relația dintre cuvinte, „cale maritimă" devine o trăsătură diferențiatoare pentru PACHEBOT și CARGOBOT.

Ordonarea datelor de către cel care face „lectura" definițiilor lexicografice trebuie să meargă și în alte direcții. Alături de completarea lacunelor, tot atît de importantă este înlăturarea elementelor suplimentare, care nu sînt strict necesare, cum rezultă din compararea definițiilor altor cuvinte care desemnează „mijloace de

transport pe apă": AVIZO, MONITOR, CUIRASAT. Și în acest caz, este necesară, mai întîi, formularea uniformă a componentelor prin care se face clasarea : „vas", „vapor", „navă", care pot deruta un vorbitor obișnuit, ceea ce nu se întîmplă dacă folosim termenul general „mijloc de transport pe apă". Compararea celorlalte date din definițiile celor trei cuvinte arată că pentru AVIZO devine relevantă diferența specifică „folosit în trecut", care face relativ facultativă lectura și, mai ales, memorarea celorlalte date, în funcție de interesele speciale ale vorbitorului. În relația dintre MONITOR și CUIRASAT este importantă clasarea comună „mijloc de transport pe apă" + „destinație militară" și diferențierea prin componenta „mic" (pentru MONITOR) și „mare" (pentru CUIRASAT). Alte date din definiția lexicografică a cuvîntului MONITOR sînt redundante și trebuie exprimate mai economic ; cel puțin din punctul de vedere al unui vorbitor obișnuit : „blindat" + „cu turnuri protejate de turele".

Probleme oarecum similare, dar care permit o precizare suplimentară în direcția unei bune „învățări lexicale" pun cuvintele **BATISCAF** și **SUBMARIN**, prezența lor în Manualul de Fizică, clasa a X-a, ar trebui să le înscrie în vocabularul cunoscut elevilor. O analiză atentă a definițiilor lexicografice ale acestor cuvinte arată dificultăți obiective în „lectură", ceea ce înseamnă, implicit, o cunoaștere inexactă. Singura indicație, pe care o dă Manualul de Fizică, este „funcționează pe aceleași principii". Clasarea celor două cuvinte în definițiile lor lexicografice e însă diferită : BATISCAF are genul proxim „aparat", iar SUBMARIN pe „navă". Cuvîntul „aparat" nu desemnează în mod obișnuit „mijloace de transport", cu excepția sintagmei *aparat de zbor* (= AVION). În aceste condiții, considerarea ca elemente comune de clasare a lui „aparat" și „navă" apare dificilă, mai ales pentru un vorbitor obișnuit. Interpretarea exactă este posibilă numai în relație cu celelalte date din definiția lexicografică (diferențele specifice), confruntate cu datele extralingvistice. Apare, din nou, importanța corelării tuturor componentelor de sens dintr-o definiție, pe de o parte și a comparației lor în relațiile imediate dintre cuvinte, pe de altă parte :

BATISCAF	SUBMARIN
„aparat"	„navă"
—	„de luptă sau de cercetare" (deci „cu o destinație specială"
„explorează la mari adîncimi (adică *numai* sub apă)"	„navighează atît la suprafață, cît și sub suprafața unei ape"

Absența componentei privind „destinația" cere o verificare cu alte dicționare și cu datele extralingvistice. Se constată că, de fapt, BATISCAFUL este utilizat „*numai* pentru cercetări tehnico-științifice", nefiind neapărat „un mijloc de transport" decît în măsura în care se scufundă „în apă", „la mari adîncimi". Faptul că BATISCAFUL nu se deplasează decît la adîncime are consecințe asupra interpretării genului proxim „aparat", care nu mai apare echivalent neapărat cu „navă". Componenta „la mari adîncimi" înseamnă, de fapt, „numai sub apă" și stabilește o opoziție directă între BATISCAF și SUBMARIN. În schimb, dacă punem în relație pe SUBMARIN cu VAPOR sau IAHT, primul cuvînt este diferențiat tocmai prin „capacitatea de a merge *și* (mai ales) *sub* apă", caracteristică pe care n-o îndeplinesc obiectele desemnate prin celelalte două cuvinte.

Exemplele analizate arată importanța, în etape diferite și din mai multe perspective, atît a componentelor din definiția lexicografică prin care se face clasarea, cît și a celor care fac diferențierea. Diferențierea intervine într-o etapă ulterioară clasării și este mai complexă atît pentru că poate contribui la însăși clasarea exactă, cît și pentru că adaugă treptat mai multe niveluri la cunoașterea cuvîntului și, respectiv, a obiectului la care se referă.

Un alt exemplu care prezintă dificultăți în „lectura" definiției lexicografice este CONVEIER, care, deși termen tehnic, apare curent în limba literară standard. DEX-ul îl definește ca : „mijloc de transport" + „cu mișcare continuă" + „format din elemente flexibile de transmisie (cabluri, lanțuri etc.)" + „folosit la deplasarea obiectelor în timpul prelucrării lor". Clasarea ca „mijloc de transport" ne-ar determina să-l punem în relație cu cuvinte ca AUTOBUZ, CAMION, NAVĂ ș.a. Dacă avem în vedere celelalte componente ale definiției lexicografice (mai ales „cabluri, lanțuri, cu mișcare continuă" și „destinație specială-deplasarea obiectelor *în timpul prelucrării lor* (subl. n.)" ne dăm seama, chiar fără cunoștințe extralingvistice speciale, că nu se desemnează un „mijloc de transport obișnuit", ci un fel de „bandă rulantă". Apare necesară combinarea tuturor componentelor din definiția lexicografică, în relația de diferențiere față de alte cuvinte, operație care asigură o bună „lectură" și, respectiv, însușirea corespunzătoare a unui cuvînt, mai ales cînd nu e uzual, obișnuit.

• Perspectiva de ansamblu pe care am încercat să o introducem în discuțiile de pînă aici privind *principiile analizei sensurilor cuvintelor* în relația directă dintre *semantica modernă/dicționar/(con)text(e)*

conduce la mai multe observaţii generale. Rezultă, cu precădere, importanţa abordării relaţionale a sensurilor cuvintelor, *în scopul diferenţierii (definirii)* lor exacte. *Diferenţierea exactă*, manifestată *la nivelul componentelor de sens, cu consecinţe asupra condiţiilor de utilizare contextuală* apare ca o necesitate din orice unghi am stabili relaţia: polisemie, sinonimie, antonimie sau în funcţie de părţile de vorbire pe care le reprezintă cuvintele aflate într-una din aceste relaţii semantice. Aşa se explică aparentele reveniri în „lectura" definiţiilor lexicografice ale diverselor cuvinte exemplificate. Schimbarea unghiului de vedere în funcţie de unul dintre factorii menţionaţi are consecinţe numai asupra tipului de componente de sens (clasificatoare sau diferenţiatoare) mai mult sau mai puţin importante în diferite situaţii şi în ce priveşte gradul de necesitate a contextului pentru a pune în evidenţă distincţia.

Am preconizat că diferenţierea sensului unui cuvînt prin relaţie cu alte sensuri ale aceluiaşi cuvînt *(polisemie)* sau ale altor cuvinte *(sinonimie, antonimie)* se poate face printr-o „lectură" adecvată a definiţiilor lexicografice. Admiţînd că dicţionarul este singurul instrument normativ cu caracter general (deoarece el cuprinde majoritatea cuvintelor unei limbi, la îndemîna oricărui vorbitor), considerăm că are importanţă „abilitatea folosirii lui" în perfectarea învăţării lexicale de orice tip. Compararea şi diferenţierea sensurilor cuvintelor în funcţie de relaţiile lor reprezintă maniera generală de a înţelege sensurile atît în semantica modernă şi în dicţionar, cît şi pentru un vorbitor obişnuit cînd învaţă cuvinte sau cînd le alege (foloseşte) în comunicare (unele în locul altora). Datele particulare ale situaţiei de comunicare, interesele diferite ale vorbitorilor sînt neglijate în interpretarea pe care o propunem, care vizează numai condiţiile generale ale învăţării (folosirii) cuvintelor.

Din orice unghi am privi problema relaţiei dintre semantica modernă şi dicţionar, cu consecinţe aplicative de diferite tipuri rezultă importanţa următoarelor principii:

Necesitatea de a formula (exprima) unitar componentele de sens prin care se face clasarea şi prin care se asigură un prim nivel al cunoaşterii cuvîntului, atît în raport cu o clasă de obiecte reale (referentul), cît şi faţă de alte cuvinte ale limbii. Cunoaşterea riguros exactă a componentelor care fac clasarea sensului are importanţă fundamentală indiferent de relaţiile semantice în care este antrenat (polisemie, sinonimie, antonimie), cum rezultă din exemplele: A ABORDA/A TRATA, A AMELIORA/A AGRAVA, BATISCAF/SUBMARIN ş.a.

Diferenţele specifice dintre cuvinte sînt formulate de dicţionar mai clar sau mai confuz, mai economic sau mai detaliat, mai mult sau mai puţin organizat (sistematic), ceea ce se poate vedea din ordonarea pe coloane a componentelor de sens propuse pentru cuvintele

comparate. În funcţie de observaţiile făcute pe marginea definiţiilor lexicografice comentate, ordonarea acestora din urmă de către cei care folosesc dicţionarul trebuie să vizeze următoarele aspecte:

(1) Completarea lacunelor din definiţii care, din diferite alte surse de informaţie, se dovedesc a fi doar omisiuni: „cu scopul de a descoperi ceva" la A CERCETA, „destinaţie ştiinţifico-tehnică" la BATISCAF, „a pune pe cineva într-o situaţie favorabilă" la A AVANTAJA ş.a.

(2) Stabilirea unei ordini determinate a diferitelor tipuri de informaţii, urmărind componentele repetabile, a căror relaţie imediată are importanţă pentru diferenţierea exactă a sensurilor (v. A INVESTIGA, A CERCETA faţă de A STUDIA; A AVANTAJA faţă de A DEZAVANTAJA; PACHEBOT/CARGOBOT faţă de FERIBOT).

(3) Reformularea unor părţi din definiţiile lexicografice care nu apar, de la prima vedere, identice, dar, de fapt, reprezintă aceleaşi componente de sens, de exemplu: „de tonaj mic" = „mic" (AVIZO), „de tonaj mare" = „mare" (CUIRASAT), „favorabil" = „prielnic" (AVANTAJ).

(4) Eliminarea elementelor redundante, suplimentare, neeconomice, greu de pus în relaţie la cuvinte diferite de către un vorbitor obişnuit şi care, în felul acesta, nu-şi manifestă capacitatea distinctivă la nivel uzual (de exemplu „de război" + „blindat" + + „cu turnuri protejate de turele" la MONITOR$_1$).

(5) Actualizarea sensului într-un context lingvistic şi situaţional poate reda toate datele din definiţia lexicografică sau poate reduce o parte din ele. Astfel, opoziţia dintre CARGOBOT şi PACHEBOT (motivată prin „lectura" exactă a definiţiilor de dicţionar pe care am propus-o) poate fi neglijată (neutralizată) într-un context ca:

$$\textit{marinarul} \left\{ \begin{array}{l} \textit{călătoreşte cu} \\ \textit{merge cu} \\ \textit{lucrează pe} \end{array} \right\} \textit{un} \left\{ \begin{array}{l} \textit{CARGOBOT} \\ \textit{PACHEBOT} \end{array} \right.$$

Orice alt călător (care nu îndeplineşte un serviciu determinat pe o navă) călătoreşte, mai ales, cu PACHEBOTUL.

Aplicarea acestor principii pune mai puţine probleme şi, oricum, mai precis condiţionate (cum s-a văzut şi înainte v. şi la *sinonime* — II—2 şi la *antonime* — II—3). În alte clase de cuvinte (v., de exemplu, BERJERĂ, IGLU, CONVEIER, FERIBOT ş.a.) diversificarea imprevizibilă a informaţiilor din definiţiile lexicografice poate orienta în direcţii diferite relaţiile de sens ale fiecărui cuvînt în parte. Rezultă o „lectură" mai complexă şi mai complicată a definiţiilor lexicografice respective. Principiul relaţional-diferenţiator este însă general şi dacă este precizat în fiecare din situaţiile particulare analizate, se ajunge la sporirea eficienţei instrumentului lingvistic general accesibil

care este dicționarul. Astfel, orice vorbitor, cînd învață un cuvînt nou sau cînd folosește un cuvînt în locul altuia face o comparație și o diferențiere care ar trebui să fie conștientă, motivată semantic, contextual și stilistic. Folosirea sensului în noi contexte poate duce la noi produceri de sens. De aceea, în raport cu dicționarul, pe de o parte și cu diferitele probleme puse de analiza sensurilor cuvintelor în clase determinate pe de altă parte se poate aprecia *dinamica vocabularului limbii române* așa cum apare în diferite texte actuale. Rezolvarea exercițiilor sau comentarea explicațiilor de sens ale unor cuvinte din manualele școlare efectuată în a doua secțiune a fiecărei părți (II, III, IV) reprezintă, de fapt, tot „modele" descriptiv—aplicative de utilizare (interpretare) a dicționarului din perspectiva semanticii moderne și a „învățării lexicale". De fiecare dată, s-a motivat *deplasarea semantică, contextuală și stilistică a sensurilor cuvintelor în raport cu datele din dicționar*; aceasta înseamnă, implicit, indicarea unor limite între care este permisă adecvata folosire a cuvintelor limbii române. Explicarea respectivă include o analiză de detaliu prealabilă (de efectuat mai ales de către profesor), analiză care, cel puțin pentru exercițiile date, este atît o rezolvare cît și un model.

În același scop, am avut în vedere mai ales manualele de limba română reeditate (clasele V, VI, X, XI, XII). Din Manualul pentru clasa a VIII-a (încă în uz) am selectat cîteva exerciții ilustrative oricum. Pentru clasa a VII-a am beneficiat de exercițiile foarte instructive ale manuscrisului Manualului propus pentru reeditare. Am notat toate manualele de limba română cu siglele MLR V, MLR VI,.. MLR XII, datele exacte ale fiecăruia fiind indicate la BIBLIOGRAFIA GENERALĂ. Pentru a atinge obiective mai complexe au fost propuse, cu totul izolat, și alte exerciții spre rezolvare (cum ar fi comentarea unor cuvinte din texte literare făcută în subsolul Manualelor sau a unui fragment de text, v. la II—1.2.5); pentru a satisface valențe necesare în înțelegerea antonimiei s-a constituit o categorie aparte de exerciții (v. la II—3.2), dat fiind că cele din manuale nu acoperă varietatea aspectelor necesare pentru înțelegerea fenomenului respectiv.

S-a notat spațiat cursiv și între ghilimele tot ceea ce privește sensul cuvintelor (definiții lexicografice, părți sau componente ale lor). S-au dat cu caractere cursive simple (nespațiat) și între ghilimele citatele excerptate din diferite texte și numai cursiv exemplele de diferite tipuri. S-au folosit numai ghilimele pentru notarea trăsăturilor (de cele mai multe ori indicate de dicționare) de tipul: „popular", „familiar", „livresc" etc.

Majusculele redau cuvintele așa cum apar ele la nivelul limbii române (în dicționare și în texte).

Subdiviziunile de sens din dicționare sînt notate, conform normelor lexicografice cu ◇, ◆ (ca specializări ale unor sensuri independente: sensul (s.) 1, s. 2, s.n...).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Carmen Apostolescu, *Sensuri de gradul al doilea și definiția lor lexicografică*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Observații privind raportul dintre metalimbajul lexicografic și metalimbajul semantic*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXX, 1981.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Semantică și lexicografie*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 5.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 9—14, 17—23, 23—28, 254—276.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Probleme ale definirii cuvintelor din perspectiva relației dintre lexicografie și semantică*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 7—37.

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Observații privind modalitatea contextuală de analiză la nivelul lexicului*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 1.

Eugenio Coseriu, *Au delà du structuralisme*, în *Linguistica e letteratura*, VII, 1, 2, Giardini Editori, Pisa, 1982, p. 9—16.

Eugenio Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémique*, în *Proceedings of the XIII-the International Congress of Linguists*, Tokyo, 1983, p. 137—148.

Ion Coteanu, v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 36—45 (Concepte de bază în descrierea vocabularului), p. 67—70 (Analiza combinatorie), p. 82—85 (Analiza componențială), p. 162—166, 171—173 (Factorii psihologic și stilistic în analiza sensului; analiza cuvîntului LAPTE).

Ion Coteanu, *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 15—17.

I. Dănăilă și R. Michăescu, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române (Bandasem)*, în „Limba română", XXIX, 1980, nr. 5.

Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, I, Tipografia Universității București, 1986, p. 109—126.

Gheorghe Doca, *Analyse psycholinguistique des erreurs faites lors de l'apprentissage d'une langue etrangère*, Editura Academiei R.S.R., București, 1981.

Narcisa Forăscu, *Probleme ale analizei semice în studiul sinonimiei adjectivale*, în *Semantică și semiotică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 275—289.

Narcisa Forăscu, *Sinonimia ca modalitate de definire în dicționare*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Narcisa Forăscu — Angela Bidu-Vrănceanu, *Sistem și actualizare în semantică*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXII, 1983.

Valeria Guțu-Romalo, *În legătură cu „metalimbajul"*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 3.

Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 5—27.

Anca Măgureanu, *Sens lingvistic sau sens enciclopedic*, în „Studii și cercetări lingvistice" XXXVI, 1985, nr. 5.

Anca Măgureanu, *Sens, referință, definiție*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 30—81; 87—121.

Gabriela Pană-Dindelegan, *Reflecții asupra modalității contextuale de analiză a sensului (cu referire specială la verb)*, în „Limba română”, XXV, 1976, nr. 2.
Adriana Stoichițoiu, *Considerations on Romanian Legal Language*, în „Analele Universității București”, Limba și literatura română, XXXII, 1983, p. 83—90.
Adriana Stoichițoiu, *Sens și definiție în limbajul specializat*, în volumul *Consfătuirea cadrelor didactice care predau la anul pregătitor*, Iași, 1987.
Em. Vasiliu, *Sens și definiție lexicografică*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” (serie nouă), Secțiunea a III-a Lingvistică, tom XXVII—XXIX, 1982—1983.
Em. Vasiliu, *Semantică, normă și efect de stil*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIV, 1983, nr. 5.
Em. Vasiliu, *Sens, adevăr analitic și cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 16—42—81 (Definiția sensului), p. 53—55, 86—93 (Definiția denotației), p. 133—169 (Definiția lexicografică).
Em. Vasiliu, *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în „Analele Universității București”, Limba și literatura română, XXXIII, 1984.
Em. Vasiliu, *Definiția sensului sau definiția obiectului?*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVII, 1986, nr. 2.

Partea a II-a

RELAȚII DE SENS DINTRE CUVINTELE ROMÂNEȘTI

1. POLISEMIA

1.1 Definire. Situații. Exemple

Polisemia reprezintă capacitatea celor mai multe cuvinte ale limbilor naturale de a avea mai multe sensuri. De aceea este considerată o categorie semantică fundamentală, cu implicații teoretice și practice în cunoașterea și utilizarea cuvintelor din vocabularul unei limbi.

Tratarea polisemiei în diversele lucrări de specialitate* s-a făcut din perspective diferite: diacronică (evoluția în timp a sensurilor unor cuvinte) sau sincronică (relațiile dintre sensurile unui cuvînt dat într-o anumită perioadă). Interpretarea *polisemiei ca relație dintre sensurile unui cuvînt* apare, implicit sau explicit, în toate tipologiile propuse. Se admite, în general, că unul dintre sensuri este mai stabil, reprezentînd *denumirea* sau *denotația*; toate celelalte sensuri (numite și *conotații*) sînt secundare în raport cu primul, din care se dezvoltă direct sau indirect (prin intermediul altui sens secundar). Dezvoltarea sensurilor secundare se face prin deplasări semantice favorizate de modificarea unor componente, de cele mai multe ori condiționate contextual. Unele dintre sensurile secundare au un caracter figurat mai mult sau mai puțin evident. Legătura dintre sensurile unui cuvînt polisemantic nu se face întotdeauna la fel de ușor, absența ei afectînd „echilibrul semantic” al cuvîntului respectiv. Tocmai de aceea, două aspecte interesează în special *polisemia*: pe de o parte, posibilitățile de a determina relațiile dintre sensuri prin elemente (componente) de legătură relativ vizibile (desemnate, uneori, printr-o constantă semantică sau o „medie” a sensurilor); pe de altă parte, apare necesitatea de a delimita cu cît mai multă precizie-prin trăsături (componente) de sens, dar și prin contexte asociate lor—diferențele dintre sensuri. Condiționarea contextuală implică, de obicei, și mărci stilistice speciale, vizibile în grade diferite.

În funcție de tipurile de sensuri secundare, de relațiile lor cu sensul principal, de delimitarea lor relativ precisă și/sau contextual,

* Vezi Bibliografia selectivă de la sfîrșitul acestui capitol. (p. 110—111)

polisemia a fost considerată de majoritatea lingviștilor ca *factor de ambiguitate în limbă* și, implicit, în comunicarea lingvistică. Din acest punct de vedere, ca și pentru *omonimie* (cuvinte diferite cu aceeași formă, dar fără nici o legătură între sensurile lor) este necesar să se rețină exact diferențele. Aceasta înseamnă că, din punct de vedere funcțional, adică la nivelul comunicării lingvistice, atît *polisemia*, cît și *omonimia* se supun principiului *diferențierii (dezambiguizării) semantice* și *contextual-stilistice*. Semnalarea acestor diferențe, fie dintre sensurile aceluiași cuvînt, fie dintre cuvintele diferite cu aceeași formă asigură comunicarea în condiții optime.

Distincția dintre *polisemie* și *omonimie* este reflectată la nivelul dicționarului prin încadrarea sensurilor într-un singur articol—în primul caz și în mai multe articole—în al doilea caz. Înregistrarea diverselor sensuri ale unui cuvînt polisemantic într-un singur articol de dicționar nu apare însă la fel (chiar dacă interpretăm ca polisemie toate cazurile menționate). Unele sensuri sînt înregistrate prin cifre deosebite, altele sînt delimitate în cadrul unui sens ca specializări sau extinderi ale lui (delimitare marcată grafic diferit : ◆, ◇ sau ;). Cînd apar asemenea deplasări (prin extindere sau specializare) chiar la cuvinte aparent monosemantice în dicționare (pentru că nu sînt delimitate sensuri desemnate prin cifre diferite), avem a face, de asemenea, cu *polisemie*. Asemenea situații se întîlnesc frecvent în folosirea vocabularului limbii române, ceea ce înseamnă că, fiecare utilizare concretă în diverse contexte a unui sens reprezintă virtual o posibilitate de a dezvolta valori noi.

Sensurile cuvintelor polisemantice se definesc printr-o dublă relație : pe de o parte, cea dintre toate sensurile aceluiași cuvînt (sistemul lui semantic) și prin relațiile fiecărui sens cu sensurile altor cuvinte ale limbii române. În felul acesta, și sensurile cuvintelor polisemantice se definesc (ca și alte categorii semantice, cum ar fi *sinonimia* sau *antonimia*) prin *clasarea*-sau găsirea componentelor de sens comune cu alte sensuri sau cu alte cuvinte și prin *diferențierea* trăsăturilor specifice numai unui anumit sens. În asemenea condiții, descrierea și învățarea sensurilor cuvintelor polisemantice trebuie să urmărească atît condițiile privind sensul, cît și pe cele legate de utilizarea într-un anumit context sau într-o anumită variantă stilistică (cuprinzînd, deci, și aspecte extralingvistice sau privind situația de comunicare).

Definirea fiecărui sens al cuvintelor polisemantice se va face, de aceea, în primul rînd, din punct de vedere semantic, acordîndu-se importanță egală *clasării* (prin elementele comune dintre sensuri), cît și *diferențierii* lor. Întrucît însă, chiar dicționarele, dar, mai ales, utilizarea concretă a cuvintelor în comunicare obligă la interpretarea contextelor în care apar, relația dintre sensurile unui cuvînt, polisemantic va fi privită și sub aspectul independenței sau dependenței

relative față de context. Interesează, deci, în ce măsură diferențierea sensurilor cuvintelor polisemantice (ca posibilitate de descriere și de învățare a lor) se poate limita la aspectele semantice sau implică și studiul compatibilităților și incompatibilităților de combinare cu anumite clase de cuvinte sau chiar cu cuvinte determinate. În funcție de *diferențierea în și prin context*, cuvintele polisemantice analizate au fost grupate în trei categorii, delimitările nefiind stricte, pentru că independența față de context se manifestă în grade și forme diferite. Delimitarea categoriilor de cuvinte polisemantice combină diversele criterii utilizate pînă acum, luînd în considerație atît denotațiile, cît și conotațiile (în ultimul caz, condiționarea contextual-stilistică fiind mai stringentă). Cuvintele polisemantice analizate au fost grupate astfel : **1.1.1** cînd diferențierea sensurilor se poate face relativ liber de context, 1.1.2 cînd diferențierea semantică e condiționată contextual, și 1.1.3 cînd utilizările contextuale, mai mult sau mai puțin speciale duc la dezvoltarea unor sensuri neînregistrate în dicționare.

Delimitările de mai sus nu pot fi categorice nici în ce privește sensurile denotative ; pe de altă parte, în cadrul aceluiași cuvînt polisemantic se pot întîlni sensuri cu grade diferite de independență sau cu utilizări în variante funcționale diferite ale limbii române. În aceste situații, legătura dintre sensurile aceluiași cuvînt e mai greu de făcut, atît la nivelul descrierii sistemului semantic, cît și în ce privește utilizarea în comunicare.

Din altă perspectivă, deplasările prin contexte ale sensurilor cuvintelor polisemantice, realizate în condiții lingvistice și extralingvistice mai complexe sînt o dovadă nu numai a existenței polisemiei, ci și a interesului pe care îl prezintă ea ca aspect dinamic privind vocabularul românesc. Contextul va fi interpretat atît sub aspect strict lingvistic, ca posibilitate de combinare cu anumite clase semantice de cuvinte, cît și dintr-un punct de vedere mai complex (reflectat chiar de dicționare). Contextul mai larg înseamnă tipul de text sau variantă stilistică și, deși analiza vizează limba literară standard, unele sensuri sînt repartizate special altor variante stilistice chiar de dicționare (ceea ce se face prin explicitarea mărcii „figurat" sau în alte feluri). Luarea în considerare a tuturor acestor aspecte în interpretarea *polisemiei*, cuvintele analizate mai jos interesează atît din perspectiva descrierii sistemului semantic (care respectă indicațiile din dicționar în utilizarea sensurilor), cît și din aceea a actualizării acestui sistem (care permite deplasări între anumite limite).

1.1.1 Cuvinte polisemantice cu sensuri relativ libere contextual

Cuvintele grupate în această categorie se caracterizează prin relativa independență față de context, în măsura în care simpla lor enunțare (fără informații suplimentare din definițiile lexicografice)

evocă în mintea vorbitorilor de limbă română o sumă (o medie) de trăsături semantice ușor vizibile (motiv pentru care definiția lor este destul de clară). Așa se explică de ce contextul este mai puțin necesar pentru a asigura înțelegerea unor sensuri sau pentru diferențierea lor. Așadar, relativa independență a tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice exemplificate în această categorie este asigurată, în cea mai mare parte de evidența cîtorva trăsături semantice comune cuvîntului polisemantic în ansamblul său. În același timp, caracterul figurat al sensurilor secundare ale cuvintelor grupate în această categorie este estompat. Altfel spus, chiar și sensurile conotative au, la prima vedere, un aspect denotativ (denominativ).

Exemplele selectate pentru a dovedi că, deci, între sensurile cuvintelor polisemantice există diferențe semantice și contextuale, avînd echilibrul semantic ușor de stabilit sînt: POARTĂ, CĂRBUNE, PERSPECTIVĂ, TRAFIC (cărora li se mai pot adăuga, desigur, altele).

● Sensurile cuvîntului **POARTĂ** desemnează toate „o deschidere” „în ceva mai mult sau mai puțin diferit: zid, gard, clădire, galeria unei mine, la obiecte tehnice sau între două șiruri de munți”. În funcție de manifestarea concretă a obiectului în care apare „deschiderea” rezultă caracteristici mai mult sau mai puțin diferite, nu întotdeauna interesante. Astfel, contexte cum ar fi: *am intrat pe POARTĂ, am deschis POARTA*, pot să actualizeze sensul de bază (chiar și unele specializări ale lui, dar îl pot admite și pe cel de-al doilea sens al cuvîntului. Diferențierea dintre cele două sensuri prin context: *gardul are o POARTĂ (mare)* (s. 1) și *POARTA casei e din lemn (fier)* (s. 2) nu e relevantă semantic. Chiar și expresiile și locuțiunile în care intră sensul de bază al lui POARTĂ păstrează componente semantice definitorii pentru diversele sensuri: *POARTĂ în POARTĂ cu cineva, a bate la toate PORȚILE, POARTĂ de scăpare*. În aceeași situație este și expresia *din POARTĂ în POARTĂ*, legată de sensul al doilea. Înțelegerea exactă, de detaliu a celui de-al treilea sens al cuvîntului POARTĂ ca „arcul pe care îl formează o conductă de aer comprimat traversînd galeria unei mine” nu se rezolvă numai prin indicarea unui context lingvistic de tipul *POARTA minei*, ci și prin cunoștințe extralingvistice speciale. La fel trebuie înțeles sensul al patrulea „cadru format din două bare verticale unite printr-o bază orizontală” sau cel de-al cincilea „vale îngustă între două șiruri de munți” (care presupune cunoștințe tehnice sau geografice). Legătura ultimelor două sensuri cu primul, prin „asemănarea de formă” (procedeu metaforic care nu mai e simțit), facilitează înțelegerea relației dintre sensurile

acestui cuvînt polisemantic și, implicit, învățarea lui. Pentru diferențierea sensurilor devine însă importantă precizarea condițiilor extralingvistice de utilizare a fiecărui sens.

● Primele două sensuri ale cuvîntului **CĂRBUNE**, deși diferențiate de dicționar prin modul de clasare „rocă” (la sensul de bază) și „material” (la cel de-al doilea sens), se definesc amîndouă drept „substanțe, materii (de diferite proveniențe” + „cu destinație aproximativ identică-folosite drept combustibil” + „cu aproximativ aceleași caracteristici (de culoare închisă, mai ales neagră)”. Diferențele de sens privind „modul de formare a substanțelor respective” (precizate de definițiile lexicografice) nu interesează în înțelegerea sensurilor de către vorbitorii obișnuiți, mai importante fiind asemănările dintre sensuri. Diferențele semantice par a fi sesizate doar în contexte specifice: *CĂRBUNE animal* — la sensul de bază și *a se face CĂRBUNE despre alimente)* la sensul al doilea. Sensul al treilea, „creion negru (obținut din cărbune), cu anumite caracteristici, folosit în desene” este dezvoltat printr-o metonimie care nu mai e simțită însă ca o marcă figurată; în schimb, deși relația cu celelalte sensuri se poate face destul de ușor, dependența acestui sens de context este mai mare: *desen în CĂRBUNE*.

● Cele două sensuri ale cuvîntului **TRAFIC** sînt destul de vizibil legate între ele (cel de-al doilea avînd o proveniență metonimică de tipul „procedeu”/„rezultat” sau „cauză”/„efect”, chiar dacă marca figurată nu mai e simțită). Diferențele dintre sensuri sînt însă importante. Astfel, primul sens este definit ca „totalitatea transporturilor” + „de mărfuri sau de persoane” + „care se face pe o anumită cale de comunicație și în anumite condiții tehnice”, iar cel de-al doilea sens înseamnă „activitate economică” + „avînd ca scop schimbul de mărfuri”. Componentele de sens „transport” și „mărfuri” sînt comune celor două sensuri și într-un context de tipul: *„zona a fost închisă TRAFICULUI”*, (în „Lumea”, nr. 43, 24 oct. 1985, p. 16) se poate considera că nu se diferențiază clar cele două sensuri. Numai într-un context cum e *„acțiunea a paralizat TRAFICUL aerian”* (în „Lumea”, nr. 44, 31 oct. 1985, p. 18) este clar că se ilustrează primul sens. Actualizarea contextuală a unuia dintre cele două sensuri ale cuvîntului TRAFIC poate neglija diferențele dintre sensuri sau, dimpotrivă, să le sublinieze, în funcție de situația extralingvistică pe care urmărește s-o redea vorbitorul în comunicare.

● Un cuvînt cum este **PERSPECTIVĂ** dezvoltă mai multe sensuri, utilizate în diverse variante ale limbii literare (standard sau variante științifice). Sensul de bază este specializat tehnic și, poate, mai puțin cunoscut (cu sau fără context) de către majoritatea vorbitorilor limbii române: „reprezentare tridimensională prin desenarea unui corp din spațiu pe o suprafață plană". Deplasarea componentei semantice comune tuturor sensurilor „fel de a vedea (lucrurile)" face ca specializarea sensului de bază în alt sens „fel particular de a vedea lucrurile" să fie foarte frecventă atît în diferite limbaje științifice, cît și în limba literară standard în general (vezi, de exemplu, expresia *din această PERSPECTIVĂ*). Celelalte două sensuri secundare păstrează componenta comună „privire generală" și adaugă diferențe semantice relativ condiționate contextual. Sensul al doilea, „privire generală asupra unui peisaj, scene, văzute din depărtare" presupune un context concret de tipul: *PERSPECTIVA asupra munților este încîntătoare.* Sensul al treilea — „ceea ce se întrevede ca posibil, realizabil în viitor" cere un context de tipul „*plan de PERSPECTIVĂ*" sau „*în ceeea ce privește PERSPECTIVA apropiată a dezvoltării energeticii atomice*" (în „Lumea", nr. 47, 21 noiembrie, 1985, p. 18). Deși asemănarea dintre sensuri stabilită prin componenta de sens comună „fel de a vedea lucrurile" face posibilă înțelegerea unor contexte ca cele exemplificate chiar fără cunoașterea exactă a definițiilor de dicționar, dependența față de context a acestor sensuri e mai mare, fără ca prin aceasta să fie evident caracterul conotativ-figurat. Interpretarea acestui cuvînt polisemantic ca relativ liber de context este totuși favorizată de legătura clară dintre sensuri, manifestată ca o „medie" (constantă) într-un citat ca acesta: „*Referitor la PERSPECTIVA indicată la sondajele de alegeri*" (în „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 11).

● Analiza exemplelor de mai sus a pus în evidență importanța desemnării unor componente de sens comune. Sesizarea acestora este mai ușor de făcut cînd ocupă un loc principal în definiție și trebuie relevată în celelalte cazuri. Diferențele semantice dintre sensurile acestor cuvinte sînt corelate, în grade diferite, cu prezența în anumite contexte. „Conștientizarea" structurii componentelor de sens comune și a celor diferite în diversele sensuri (sau faptul că ordinea trăsăturilor de sens nu e întîmplătoare) ale cuvintelor polisemantice facilitează însușirea lor și creează condițiile unei mai bune actualizări contextuale.

1.1.2 Cuvinte polisemantice cu sensuri relativ condiționate contextual

Analiza cîtorva cuvinte polisemantice grupate în această categorie are în vedere necesitatea de a sublinia diferențele dintre sensuri atît din punct de vedere semantic, cît și din punct de vedere contextual. Altfel spus, chiar dacă trăsăturile comune dintre sensuri sînt sesizate în grade diferite, distincțiile semantice care duc la polisemie nu pot fi desemnate decît *în și prin contexte*. Rezultă o importanță mai mare a contextului pentru cuvintele polisemantice grupate sub 1.1.2 decît față de cele grupate sub I. Dependența contextuală este însă, și în această categorie, inegală, fiind determinată, printre altele, și de partea de vorbire pe care o reprezintă cuvintele respective: dependența este relativ mare la adjective și mult mai mare și mai complexă la verbe (v. și la I-5). Între sensurile unora dintre cuvintele polisemantice incluse în această categorie se stabilesc relativ ușor relații prin trăsături comune tuturor (de exemplu la: FERM, DES, LIMPEDE, A DOBORÎ, A DESCĂRCA, A ÎNGHEȚA ș.a.). În cazul altor cuvinte polisemantice incluse în această categorie legătura dintre sensuri e mai greu de stabilit, ceea ce obligă descrierea semantică la sublinierea atît a diferențelor, cît și a asemănărilor pentru a facilita „învățarea lexicală". În această situație sînt exemple ca: ORIGINAL, A AFECTA, PONDERE, ACUT, A TULBURA(RE) ș.a.

Cuvintele polisemantice din această categorie sînt selectate relativ arbitrar. Ne-au interesat cîteva principii de abordare a lor dintr-o perspectivă metodologică-didactică determinată, adică o descriere riguroasă a acestor cuvinte, cu consecințe asupra unei mai bune însușiri a lor. Diferențierea semantică *în* și *prin* context este necesară la toate sensurile acestor cuvinte, chiar cînd nu se pot stabili restricții combinatorii stricte.

● Adjectivul **FERM** dezvoltă două sensuri, reunite prin trăsătura comună care desemnează „stabilitatea, siguranța (privitoare la ceva)". Între cele două sensuri există însă o diferență foarte importantă, în care se îmbină specializarea contextuală cu cea semantică. Primul sens se utilizează numai cu referire la persoane *(om, persoană)*, sau la trăsături de caracter ale acestora *(cuvînt, caracter,.. FERM)*; oricum, primul sens desemnează o „apreciere psihologică", iar realizarea lui este condiționată de unul dintre contextele menționate. Sensul al doilea nu numai că se combină cu alt tip de substantive (inanimate), ci are chiar limitări contextuale destul de stricte *despre tranzacții comerciale, comenzi* etc.: *preț FERM, comenzi FERME* ș.a., unde sensul se reduce la trăsătura comună „stabil, sigur", ceea ce înseamnă că

relevantă devine specializarea contextuală strictă. Chiar dacă legătura dintre sensuri facilitează „învățarea” cuvîntului, mult mai importantă este diferențierea semantică și contextuală dintre ele pentru că asigură utilizarea corectă a cuvîntului în cele cîteva situații posibile în care poate apărea.

● Un adjectiv ca **INEDIT** este înregistrat în dicționar aparent monosemantic: „care nu a mai fost publicat (sau „care se publică prima oară”). Un asemenea sens, nu foarte exact cunoscut de toți vorbitorii, obligă la utilizarea în contexte destul de limitate: *lucrare*, *operă*, *carte*. DEX-ul indică însă (înregistrat sub > și considerat „figurat”) un sens mult mai frecvent folosit: „necunoscut înainte, nou” și, prin deplasare, „neobișnuit”. Sensul din urmă este mai bine cunoscut pentru că admite combinații contextuale mai puțin stricte: *experiență*, *situație*, *acțiune*, *idee*, *teorie* ș.a. Niciunul dintre sensuri nu admite însă combinații cu substantive animate (uman sau non-uman). Deși legătura dintre cele două valori semantice ale adjectivului INEDIT se stabilește ușor prin trăsătura privind „noutatea”, diferențierea contextuală și chiar semantică este importantă pentru o bună cunoaștere și utilizare a cuvîntului.

● Un adjectiv ca **ORIGINAL** își precizează fiecare sens, chiar și pe cel de bază, tot numai prin contexte.

s.1 *despre acte, documente, opere artistice* — „care constituie întiiul exemplar” (a). De multe ori îi este asociată trăsătura semantică „autentic”, „cu valoare reală” (b). Realizarea acestui sens este condiționată de exprimarea explicită a substantivului: *i-am dat actul ORIGINAL* (a) și *are tabloul ORIGINAL* (b).

s.2 deplasează (prin metonimie, fără ca ea să fie simțită ca „figurată”) sensul de la „întîietate” la „noutate”. Diferențierea semantică este făcută numai prin context. Acest sens al cuvîntului ORIGINAL se realizează numai în combinație cu substantive desemnînd *idei*, *teorii*, *opere* sau *persoane* (în general sau, în particular, *artiști*, *scriitori* ș.a.):

susține o {*idee* / *teorie*} *ORIGINALĂ*

este un {*artist* / *scriitor*} *ORIGINAL*

s.3 este marcat ca „figurat” printr-o multiplă deplasare semantică a cauzelor și efectelor (metonimice). Este definit prin sinonimia cu „neobișnuit, ciudat, chiar excentric”. Combinarea cu substantive desemnînd animate presupune informații extralingvistice. Ca să înțelegem exact ce înseamnă *este o persoană ORIGINALĂ* trebuie să cunoaștem măcar cîteva caracteristici (sau obiceiuri) ale persoanei respective (care pot fi mai mult sau mai puțin previzibile).

Sensul adjectivului ORIGINAL se înțelege mai ușor în combinație cu substantive inanimate, chiar dacă tot extralingvisticul precizează interpretarea semantică:

are o pălărie / *rochie* } *ORIGINALĂ* (ceea ce poate să însemne mai multe lucruri: „modernă” sau „nemodernă” sau pur și simplu „neobișnuită” din diferite motive).

● Un exemplu interesant din perspectiva relației dintre descrierea semantică riguroasă și „învățarea lexicală” corespunzătoare a unui cuvînt este adjectivul polisemantic **ACUT**. Diferența semantică dintre cele trei sensuri ale sale este atît de mare, iar legăturile atît de greu de stabilit încît „învățarea lexicală” pare să se sprijine aproape în exclusivitate pe memorarea contextelor specifice (și, oarecum implicit, pe deprinderea uzului lingvistic).

DEX-ul definește sensul 1 al lui ACUT prin sinonimia cu „ascuțit, pătrunzător, violent”, fără a indica vreo restricție contextuală. De fapt însă, acest sens se utilizează mai ales cu referire la *senzații*, *percepții*, *sentimente*, deci nu este independent din punct de vedere contextual: *durere*, *senzație*, *sentiment*, *tristețe*, } *ACUT(Ă)*

Celelalte două sensuri ale adjectivului ACUT sînt limitate nu numai contextual, ci chiar și stilistic. Sensul al doilea se folosește numai cu referire la *boli*, fiind definit „cu evoluție rapidă, cu caracter de criză” și, prin opoziție cu antonimul CRONIC:

boală / *apendicită* / ... } *ACUTĂ*

Sensul al 3-lea se folosește numai în muzică-„*despre sunete, registru*” și este definit de DEX prin sinonimia cu „înalt, ascuțit, subțire” și prin opoziția cu „grav, gros,..”.

În condițiile diferențelor semantice și contextuale dintre cele trei sensuri ale lui ACUT, „învățarea lexicală” se bizuie mai ales pe *relevarea și memorarea ca atare a diferențelor și combinațiilor specifice pe sensuri*.

• Un adjectiv cum este **DES** dezvoltă o polisemie foarte bogată, al cărei echilibru(relație) semantic(ă) se păstrează prin legătura stabilită de componentele prezente la toate sensurile: „c a r e s e c a r a c t e r i z e a z ă p r i n p r e z e n ț a" + „l a i n t e r v a l e m i c i" + „r e p e t a t e". În funcție de substantivele la care se referă, calitatea rezultată este destul de diferită semantic:

s.1 *(despre colectivități, corpuri compuse din unități identice)* — *pădure, cînepă, pîlcuri* } DEASĂ / DESE

(despre țesături) — *pînză, stofă* } DEASĂ

s.2 *(despre anumite obiecte)* — *zăbrele, fire* } *DESE*

s.3 *(despre fenomene atmosferice* — *ploaie, ceață, umbră* } *DEASĂ*

s.4 *(despre acțiuni, întîmplări, fenomene)* — *întîlniri, spectacole* } *DESE*

Dovada diferențelor dintre sensurile cuvîntului DES, stabilite în/și prin contexte relativ specializate este constituită de înlocuirea prin sinonime proprii fiecărui sens:

s.1 *ceață* { *DEASĂ* / *DENSĂ*

dar

s.4 *întîlniri, supărări* } *DESE* / *REPETATE* / *FRECVENTE*

• În mod asemănător se prezintă polisemia adjectivului **LIMPEDE**, la fel de bogată. Legătura dintre unele sensuri este evidentă: „l i p s i t d e" + „p e t e, i m p u r i t ă ț i":

s.1 *(despre lichide): apă, vin* } *LIMPEDE*, dar nu *lapte LIMPEDE*,

ceea ce înseamnă că este definitorie componenta semantică „t r a n s p a r e n ț ă"

s.2 *(despre timp, atmosferă): timp, atmosferă, cer* } *LIMPEDE*

s.3 *ochi, privire* } *LIMPEDE*

s.4 *sunet, glas* } *LIMPEDE*

s.5 *minte, spirit, conștiință* } *LIMPEDE*

s.6 *idee, exprimare* } *LIMPEDE*

Și aici, diferențele dintre sensuri se verifică prin înlocuirea cu sinonime diferite, specializate în contexte:

apă { *LIMPEDE* / *CLARĂ* / *TRANSPARENTĂ* față de: *minte* { *LIMPEDE* / *LUCIDĂ*.

Între aceste două sensuri ale lui LIMPEDE legătura este mai puțin vizibilă, sensul lui LIMPEDE într-un context ca *minte*, *spirit* fiind dezvoltat printr-o metonimie „c a u z ă" / „e f e c t" nu atît de ușor de sesizat de către un vorbitor obișnuit.

În aceste condiții, deși există o oarecare asemănare (motivată mai mult sau mai puțin vizibil) între sensurile adjectivului LIMPEDE, diferențierea exactă a sensurilor obligă la luarea în considerare a contextelor, aspect important atît pentru descriere, cît și pentru o adecvată folosire a cuvîntului.

• Verbul **A DOBORÎ** dezvoltă patru sensuri, primele trei utilizate în orice variantă a limbii române, cel de-al patrulea frecvent în sport. Legătura dintre cele patru sensuri se face destul de ușor prin componenta comună „a d a j o s". Există însă și diferențe destul de precise în funcție de relativa libertate de a admite un anumit subiect (animat sau inanimat) sau obiecte determinate (de la clase semantice date pînă la un cuvînt anume):

s.1 *(o persoană)* / dar și *vîntul* / sau (subiect nedeterminat) } *DOBOARĂ* { *copaci*, *stejari*, *gardul* ...

s.2 *(o persoană) DOBOARĂ* } *o pasăre* { *(cu un anumit instrument: cu săgeata, pușca, ..)*

s.3 (subiect animat) El } I-A DOBORÎT { (obiect animat) pe dușmani

(subiect-stare psihică, fizică, eveniment) boala } I-A DOBORÎT { (obiect animat-uman) pe ION

s.4 (subiect animat-uman) echipa sportivul } A DOBORÎT { (obiect specializat strict) recordul

Analiza sensurilor cuvîntului polisemantic A DOBORÎ arată că, deși există o legătură vizibilă între acestea, relevarea diferențelor (semantice și, mai ales, contextuale) este foarte importantă. De aici rezultă o dependență mult mai mare față de context la toate sensurile și, în special, la cel de-al patrulea sens, care are multiple restricții : de registru stilistic (nivel al comunicării), de subiect relativ determinat și de obiect strict limitat. Toate aceste aspecte trebuie puse în evidență în descrierea cuvîntului, cu consecințe asupra „învățării lexicale" și, implicit, asupra unei adecvate utilizări (interpretări).

● Verbul **A DESCĂRCA** are o polisemie bogată, dar bine organizată (strîns legată) prin componenta de sens comună „a g o l i, a s c o a t e". Condițiile de utilizare contextuală sînt diferite și specializate de la un sens la altul încît relevarea și cunoașterea lor este cît se poate de importantă sub aspectul descrierii și învățării :

s.1 „a g o l i d e c o n ț i n u t" + „u n v e h i c o l"

A DESCĂRCA { *un camion*, *avionul*, ...

s.2 „a g o l i d e c o n ț i n u t" + „u n o b i e c t t e h n i c"

A DESCĂRCA { *pușca*, *acumulatorul*, *bateria*, ...

s.3 „a (s e) g o l i" + „(d e c o n ț i n u t u l u n e i) s t ă r i s u f l e t e ș t i" sau „a (s e) e l i b e r a"

A-și DESCĂRCA { *nervii*, *supărarea*, ...

Și-A DESCĂRCAT { *conștiința*, *sufletul*, ...

ș.a.

Importanța contextului se manifestă mai ales la nivelul obiectului care suferă acțiunea desemnată de verbul A DESCĂRCA și care este specializat (chiar dacă nu se limitează la un cuvînt unic). Dependența strictă de context apare la sensul al 3-lea, unde transferul metonimic „c o n c r e t / a b s t r a c t" face mai puțin vizibilă legătura dintre sensuri. Un cuvînt ca A DESCĂRCA arată importanța îmbinării analizei semantice cu cea contextuală în interpretarea polisemiei diverselor cuvinte românești.

● Verbul **A ÎNGHEȚA** și adjectivul corespunzător **ÎNGHEȚAT** dezvoltă mai multe sensuri. Legătura lor se face ușor prin însuși substantivul „g h e a ț ă", implicat în aproape toate sensurile. Specializările combinatorii și, implicit, diferențierea sensurilor prin contexte sînt însă, importante, chiar dacă sensul de bază, „a s e p r e f a c e î n g h e a ț ă" este mai puțin condiționat contextual :

geamul, *laptele*, *apa*, *pămîntul* } *A ÎNGHEȚAT*

Contextele sînt foarte importante pentru diferențierea exactă a celor două sensuri secundare, al căror caracter figurat este mai mult sau mai puțin vizibil.

s.2, definit prin sinonimia cu „a a m o r ț i sau a d e g e r a" a luat naștere prin metonimia „c a u z ă / e f e c t (m u l t i p l u)", adică „a d e v e n i (d e) g h e a ț ă" + „e f e c t e d e t e r m i n a t e d i n a c e a s t ă c a u z ă". Acțiunea respectivă este suferită numai de anumite obiecte, și anume de „p ă r ț i a l e c o r p u l u i":

I-AU ÎNGHEȚAT picioarele.

Sensul al 3-lea, figurat prin excelență, transferă acțiunea concretă în plan psihologic (v. și sinonimia cu „*a încremeni, a înmărmuri*") și modifică și cauzele ei („d e f r i c ă, d e e m o ț i e").

Subiectul care suferă acțiunea este numai o persoană, iar transferul semantic (metaforic, prin altă cauză și alt efect al verbului) cere, de multe ori, o explicitare în context :

Ion A ÎNGHEȚAT { *de spaimă.* / *de emoție.*

Fără precizările contextuale *de spaimă, de emoție* s-ar crea o ambiguitate între sensul 1 și sensul al 3-lea, cu eventuale efecte negative asupra comunicării. Diferențierea semantică *în* și *prin context* apare, deci, necesară chiar în cazurile în care sensurile cuvintelor polisemantice nu prezintă dificultăți de înțelegere.

• Cu atît mai necesară este diferențierea sensurilor prin context cînd legătura semantică este mai puțin evidentă și, deci, mai greu de stabilit.

Un verb ca **A (SE) TULBURA** și substantivul **TULBURARE** își reunesc sensurile prin componentele comune „a strica starea normală". Sensul de bază cere însă obligatoriu un subiect din clasa *lichidelor* și realizează un sens concret :

apa
ceaiul } *S-A TULBURAT*
soluția

În schimb, sensurile secundare se deplasează în plan abstract („a-și pierde liniștea") printr-un transfer metaforic care cere un subiect animat-uman și cu precizarea contextual-limitată a cauzei, ceea ce duce la o marcare figurată vizibilă :

Ion } *s-a TULBURAT din cauza* { *veștii*
Maria } { *emoției*
{ . . .

Alt sens figurat, definit prin sinonimia cu a incomoda, a deranja,.. este și mai limitat contextual, mai ales în ce privește obiectul : *liniștea, somnul (unei persoane).*

I-am TULBURAT { *somnul*
{ *liniștea*

Diferențierea semantică prin context este aici absolut necesară.

• Verbul **A AFECTA** este înregistrat de DEX sub două articole de dicționar, deci ca omonimie. A AFECTA$_1$ este monosemantic și e definit : „a destina" + „o sumă de bani" + „cu un scop anume", ceea ce implică o utilizare contextuală limitată : *Guvernul A AFECTAT suma de... pentru învățămînt.*

A AFECTA$_2$ este un verb polisemantic, de asemenea determinat contextual la toate cele trei sensuri ale sale, rupte de A AFECTA$_1$ prin faptul că desemnează toate „noțiuni, stări psihice":

s.1 se definește prin sinonimia cu „a mîhni, a întrista" și este relativ condiționat contextual prin faptul că subiectul este un substantiv de tipul *nenorocire, supărare*, iar cel care suferă acțiunea este o persoană :

nenorocirea, supărarea, } *nu l-a AFECTAT* { *(prea mult)*
vestea,.. } { *(profund)*

s.2, definit tot prin parafraza „a simula o stare sufletească", are aceleași restricții contextuale cu primul sens, dar presupune date extralingvistice suplimentare :

(Ion) pare să AFECTEZE tristețe, dar nu e sincer...

s.3, definit prin sinonimia cu *a prejudicia, a leza* sau prin parafraza „a provoca un rău sau neajunsuri" este o extindere semantică și chiar contextuală a primelor două sensuri ale lui A AFECTA$_2$. Așa se explică frecvența utilizării lui în limba română actuală : „*sînt AFECTATE, ca și pînă acum, tinerele sub 25 de ani*", „Lumea", nr. 41, 10 oct. 1985, „*populația din Bhopal continuă să fie AFECTATĂ de consecințele tragice ale dezastrului*", „Lumea", nr. 50, 12 decembrie, 1985, p. 26, sau *liniștea AFECTEAZĂ bunul mers al lucrurilor.*

Analiza sensurilor pe care le are A AFECTA în limba română demonstrează, pe de o parte, că funcțional, diferențierea semantică și contextuală dintre omonime și sensurile cuvintelor polisemantice se face în condiții similare. Pe de altă parte, deși diferențierea dintre sensurile lui A AFECTA$_2$ se face *în* și *prin* context, rezultă o situație mai puțin obișnuită, dar interesantă sub aspectul dinamicii vocabularului și anume extinderea ca frecvență a sensului al treilea, mai puțin condiționat contextual.

• Exemplele de polisemie discutate sub 1.1.2 pun în evidență importanța studierii și memorării diferențelor semantice și contextuale și, implicit, „conștientizarea uzului" lingvistic al cuvintelor. Complexitatea datelor de care trebuie să țină seama analiza semantică urmărește să atragă atenția asupra *deschiderii și diversității unghiurilor de vedere în analiza, utilizarea și interpretarea sensurilor cuvintelor românești.* Așa se justifică mișcarea continuă dintre sistemul semantic și actualizarea lui și, implicit, *dinamica sensurilor* care asigură varietatea comunicării lingvistice. Interpretarea *polisemiei ca dinamică* înseamnă, implicit, caracterul ei deschis, în sensul că orice cuvînt monosemantic sau orice sens de dicționar se poate deplasa contextual generînd un sens nou.

1.1.3 Cuvinte polisemantice „deviate" semantic și contextual (sau Dinamica polisemiei românești)

Vom grupa în această categorie cîteva cuvinte polisemantice care sînt utilizate în textele de limbă română actuală cu alte sensuri decît cele înregistrate în dicționare. Deși pentru cuvintele respective dicționarele indică restricții semantice și contextuale privind utilizarea lor, în exemplele selectate de noi, se constată devieri privind atît sensul, cît și contextul. Dacă interpretarea sensurilor în aceste contexte este totuși posibilă pentru orice vorbitor, atunci considerăm asemenea exemple ca reprezentative pentru „dinamica" sau mecanismul dezvoltării de sensuri noi în româna actuală.

● Verbul **A INOCULA** realizează (în contexte diferite) două sensuri, între care se poate stabili destul de clar o legătură prin trăsătura comună „a introduce". Primul sens conține și diferența semantică, realizată numai contextual: „(a introduce) în organism" + „o substanță, un ser, un vaccin". Celelalte precizări din definiția lexicografică: „pentru prescrierea diagnosticului unei boli, pentru experiențe etc.", circumscriu extralingvistic utilizarea acestui sens (în biologie, medicină sau condiții legate de acestea).

Cel de-al doilea sens al lui A INOCULA (considerat „figurat" de DEX) este definit ca: „a introduce" + „în mintea cuiva" + „anumite concepții, idei etc."

Într-o situație ca cea care urmează valoarea semantică a lui A INOCULA nu corespunde exact niciunuia din sensurile din DEX: „*au fost INOCULATE continuu economiei doze monetare stimulatoare*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie 1985, p. 31. Elementul comun, care favorizează relația cu verbul A INOCULA așa cum e cunoscut din dicționar și care asigură înțelegerea sensului este „a introduce". Devierile față de ambele sensuri din dicționar sînt reprezentate de schimbarea obiectului direct — „*doze monetare*" și indirect — „*economiei*". Cuvîntul „*stimulatoare*" care apare în acest context favorizează relația cu sensul de bază (prin asemănarea cu un tratament medical). Se poate admite, deci, acest sens al verbului A INOCULA, atît prin reținerea unei „medii (constante) semantice stabile" a sensurilor lui, cît și prin informațiile suplimentare, înțelese prin transfer, adăugate de context.

● Cele două sensuri înregistrate de DEX la substantivul **PROLIFERA(RE)** aparțin unui domeniu stilistic limitat—biologia. Elementul semantic comun celor două sensuri este „a(se) înmulți". Diferența semantică și, implicit, contextuală este constituită de domeniul de referință concretă. Primul sens este definit „*Despre celule sau țesuturi celulare*—a se înmulți + în mod anormal". Sensul al doilea, utilizat cu referire la organisme este definit prin sinonimia cu „a se reproduce, a provoca" în contexte de tipul: „*guvernul ...nu pledează pentru PROLIFERAREA nucleară*", „Lumea", nr. 47, 21 noiembrie, 1985, p. 22 sau „*proiectele privind legătura fixă cu Anglia PROLIFERAU*", „Lumea", nr. 8, februarie, 1986, p. 24 unde sînt încălcate restricțiile indicate de dicționar, începînd cu depășirea domeniului stilistic (care nu mai aparține nicidecum biologiei) și sfîrșind cu implicarea subiectului și obiectului: „*guvernul*" și, respectiv, „*armele nucleare*". Deplasarea semantică a fost posibilă, atît în construirea mesajului lingvistic mai puțin obișnuit, cît și în posibilitatea decodării lui corecte prin păstrarea elementului de legătură „a se înmulți".

● Substantivul **ARSENAL** apare înregistrat în DEX cu două sensuri, cel de-al doilea admițînd extinderi de utilizare. Sensul de bază este definit ca „întreprindere sau clădire în care se depozitează (se fabrică) armament". Al doilea sens, considerat figurat de DEX, a luat naștere prin metonimia „recipient/conținut" — „totalitatea mijloacelor de luptă (de care se servește cineva într-o acțiune)". Interpretarea în sens larg a „acțiunii", nu ca neapărat „militare" creează posibilitatea ca ARSENAL să apară în exemple ca *ARSENALUL cercetătorului*. Prin găsirea elementului comun „totalitatea mijloacelor (de luptă)" se poate explica și extinderea utilizării sensurilor lui ARSENAL în exemplul următor: „*intrînd într-o fază de inflație excesivă, rezistentă la un întreg ARSENAL de terapeutici antiinflaționiste*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 31. Relația cu elementul comun sensurilor lui ARSENAL este facilitată aici de contextul „*terapeutici antiinflaționiste*" (*terapeutică* fiind el însuși folosit ca o extindere semantică — „mijloace de vindecare"). Cumulînd interpretările semantice și contextuale în relația dintre sistem și actualizarea lui, putem adăuga, în citatul de mai sus și elementul „depozit (disponibilitate) de mijloace". Păstrînd un element semantic comun sensurilor de dicționar, contextul îi deplasează și îi completează interpretarea.

● Substantivul **POLARIZA(RE)** este înregistrat de DEX cu o polisemie strict repartizată stilistic. Sensul de bază aparține fizicii: „a transforma lumina naturală prin fenomene de reflexie, refracție etc". Al doilea sens, considerat „figurat" este definit ca „a aduna, a strînge, a concentra în jurul său", sens frecvent întîlnit la nivelul diverselor variante ale limbii literare. Sensul al treilea, pentru care se indică utilizarea în filozofie înseamnă „a da naștere unei polarități, a forma extreme opuse, care se condiționează reciproc". Cum trebuie interpretat POLARIZA într-un exemplu ca cel care urmează: „*dincolo de interdependențele de toate felurile pe care POLARIZAREA bogăției și a sărăciei le impune, natura este una...*", „Lumea", nr. 40, 3 oct. 1985, p. 27. Ținînd seama de antonimia dintre *bogăție* și *sărăcie*, exprimată explicit în context, putem considera că POLARIZARE apare aici cu sensul al treilea „strîngere la poli opuși". Încălcarea registrului stilistic, de la filozofie la limbajul literar standard poate fi admisă ca un alt tip de extindere a polisemiei, pentru că se respectă condițiile semantice și contextuale.

● Cuvîntul **BULDOZER** este înregistrat de DEX cu două sensuri, amîndouă tehnice, deși nu se indică restricții de utilizare stilistică. Sensul de bază este definit ca „mașină" + „alcătuită

dintr-un tractor pe șenile, prevăzută cu..." + „folosită pentru săparea și nivelarea terenurilor ș.a.". Sensul al doilea, mai puțin cunoscut, este și mai puțin clar definit: „piesă orizontală și de îndoit la cald". Se pune întrebarea care este sensul lui BULDOZER în următorul context: „*în depărtare se vede Wiener Wald... în care nu au intrat BULDOZERELE industrializării*", „Lumea", nr. 2, 9 ian., 1986, p. 18. Relația cu sensul de bază din DEX pare evidentă și, totuși, întregul context ne arată că nu-l putem interpreta pe BULDOZER ca o denotație simplă. Deplasarea conotativă a sensului denotativ este posibilă prin păstrarea unei componente de sens comune ambelor valori: „instrument tehnic de nivelare (golire) a terenului", trăsătură actualizată de întregul context (care cuprinde referirile extralingvistice necesare) și, în particular, de cuvîntul *industrializării*. Dar, același context, prin relația pe care o stabilește între BULDOZER și *o pădure conservată* (Wiener Wald) — cum rezultă din sensul global al citatului — arată că BULDOZER asociază trăsături semantice suplimentare, care depășesc valoarea lui denotativă pură.

● Cuvîntul **IMPULS** este înregistrat de DEX cu trei sensuri strict specializate stilistic și contextual. Diferențele semantice dintre sensuri sînt, de asemenea, mari. Primul sens, utilizat în fiziologie desemnează „un îndemn, un stimulent nervos, orientat spre executarea unui anumit act". Sensul al doilea se definește ca reprezentînd „o mărime fizică, delimitată după condiții determinate". Și al treilea sens, utilizat tot în fizică, este definit ca „variație bruscă, intensă, de scurtă durată" și apare în contexte specializate de tipul: *IMPULSUL curentului electric*. Cuvîntul se utilizează chiar în limbajul curent cu un sens tehnic destul de riguros (apropiat de cele două menționate): „*îl transformă în IMPULS mecanic*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 26. Nu este înregistrat în DEX sensul curent în limba literară, care poate fi reprezentat tipic printr-un context ca: *activitatea a primit un puternic IMPULS*. Valoarea de aici este o generalizare a sensului de bază, unde IMPULS păstrează elementul comun „îndemn", asociindu-i, eventual, date tehnice din celelalte două sensuri, ceea ce îl face mai precis semantic decît alte sinonime ale sale (de exemplu ÎNDEMN).

Mișcarea sensurilor cuvintelor polisemantice între variante stilistice este, și în acest caz, o dovadă a capacității românei actuale de a dezvolta polisemia și, prin aceasta, de a nuanța exprimarea. Polisemia este, deci, o virtualitate a dinamicii semantice a cuvintelor românești actuale. Relativa libertate contextuală și stilistică, condiționată într-o oarecare măsură semantic, pare a fi mecanismul acestei dinamici.

1.2 Modalități de rezolvare a exercițiilor privind polisemia

Orice exercițiu privind explicarea sensurilor unui cuvînt polisemantic este un prilej de „învățare lexicală", cu consecințe asupra interpretării exacte a celorlalte relații semantice pe care le are cuvîntul respectiv în limbă. Analiza cuvintelor polisemantice concrete relevă atît *importanța diferențelor dintre sensuri* (1.2.1), cît și a deosebirilor de *utilizare contextuală* (1.2.2). În afară de acești doi factori, de cele mai multe ori strict interdependenți, mai au importanță *condițiile stilistice* (variantă funcțională: literar comun/literar artistic/literar științific ș.a., factorii și domeniile extralingvistice de utilizare) (1.2.3). De cele mai multe ori, factorii semantici, contextuali și stilistici se întrepătrund și prezintă toți importanță în rezolvarea unor exerciții (1.2.4). Pe marginea unor texte din manualele de limba română, am propus exerciții complexe (1.2.5) în care s-a urmărit nu numai polisemia, ci și relațiile ei cu alte categorii semantice, într-o interpretare de ansamblu.

1.2.1 Exerciții privind diferențele de sens ale unor cuvinte polisemantice

Exercițiul 2 din MLR VII (la lecția *Descoperind rîul* de Fănuș Neagu) solicită folosirea în propoziții a cuvintelor **PILOT, MATCĂ, ALBIE.**

Cuvîntul **PILOT**, utilizat în textul literar respectiv este definit de MLR (în subsol) în felul următor: „stîlp de lemn sau de beton armat, fixat în pămînt pentru a susține o construcție, adică un stîlp de susținere". Sensul dat corespunde valorii cuvîntului în textul literar citat: „*Albia, abătută de curent, se izbi ușor de PILOTUL din mijloc*". Consultarea DEX-ului arată că acest sens reprezintă cuvîntul $PILOT_2$ și că, în limba română mai există încă un cuvînt, $PILOT_1$, care are patru sensuri (mai mult sau mai puțin legate între ele pentru că desemnează „persoane cu anumite funcții"), dar total diferite de $PILOT_2$ (care desemnează un „obiect"). Pentru ca exercițiul să fie cu adevărat util în cultivarea vocabularului limbii române (la elevi, în primul rînd) este necesară diferențierea semantică și contextuală atît a polisemiei față de omonimie ($PILOT_1$ față de $PILOT_2$), cît și a diverselor sensuri ale cuvîntului polisemantic $PILOT_1$ (s.1 „persoană" + „calificată în a conduce o aeronavă"; s.2 „persoană" + „care conduce o navă" + „în regiuni dificile", s.3 „persoană" + „care conduce vehicole feroviare". Între diversele sensuri ale cuvîntului polisemantic $PILOT_1$ legătura este evidentă: „persoană" + „cu calificare determinată", iar diferența semantică,

importantă de precizat contextual privește „mijlocul de transport, vehicolul condus". Mai specializat semantic și contextual este sensul 4 al lui PILOT$_1$: *stație-pilot, pilot-automat*, unde se produce o deplasare de la persoană la obiect, deși este vorba de un obiect care îndeplinește funcții similare unei persoane, ceea ce rezultă numai din precizarea contextuală. Întrucît problema diferențierii polisemiei de omonimie prin mijloace funcționale interesează în predarea limbii române, explicarea acestui cuvînt este un bun prilej de a preciza fenomenul și de a efectua un exercițiu lexico-semantic complex, dată fiind și importanța cuvîntului PILOT în limbajul științific actual, cu implicații asupra limbajului literar curent.

Cuvîntul **MATCĂ** are o polisemie deosebit de bogată, grupată de DEX în mai multe categorii de sensuri (III), a căror legătură nu e la fel de clară și de ușor de stabilit. Precizarea sensurilor și a contextelor în care apar este, de aceea, foarte importantă. Sensul de bază este definit „albie (făgaș, loc)" + „pe unde curge o apă" și cere o precizare contextuală de tipul : *MATCA rîului, fluviului*, ... Sensul 2, considerat „figurat" de DEX și definit prin sinonimia cu *origine, obîrșie, început* presupune, de asemenea, o realizare contextuală : *a reveni la MATCĂ*, de exemplu. Sensul al treilea de sub I „partea năvodului în care se strîng peștii (cînd năvodul e tras din apă)" este restrîns ca sferă de utilizare și mult mai puțin important din acest punct de vedere (legătura de sens există totuși — „parte centrală" a unui obiect" *(rîu/năvod)*. Sensul cel mai important de sub II este „albină femelă mai mare decît albinele obișnuite"; deplasarea de la un anumit obiect la o anumită insectă face mai puțin evidentă legătura dintre sensuri, care poate fi totuși stabilită prin componenta „parte, reprezentant" + „mai mare (mai important)". În fine, sensul III „parte care rămîne (deci, „de bază" sau tot „mai importantă") + „din foile unui chitanțier" se leagă tot mai puțin vizibil (ca și s. II) de celelalte sensuri și se diferențiază destul de mult ca tip de obiect și, implicit, ca domeniu de folosire. Explicarea polisemiei cuvîntului MATCĂ este un bun prilej de a atrage atenția asupra importanței componentelor de sens, atît a celor comune, cît și a celor diferențiatoare. Se identifică astfel exact diferitele sensuri ale cuvîntului și se asigură o corectă folosire a lor în limbă.

Cuvîntul **ALBIE**, ce trebuie explicat în continuare, este interesant în măsura în care se apropie, cel puțin cu unul dintre sensuri de cuvîntul anterior. Al doilea sens al lui — „porțiune a unei văi, acoperită permanent sau temporar cu apă", mai este definit și prin sinonimia cu MATCĂ, ceea ce este important de arătat elevilor : ALBIA / MATCA } *rîului, fluviului* (dar și a *pîrîului?*).

Dacă identificarea sensurilor cuvintelor respective este făcută riguros cu dicționarul, atunci este necesar să se arate că ALBIE are încă un sens, care este cel de bază : „vas lunguieț, făcut din lemn cioplit și din doage asamblate", sens utilizat mai ales în mediul rural, deci cu o sferă de circulație mai limitată. Asemănarea de formă a „recipientului" unei „ape" constituie o legătură între sensuri (explicînd ca metaforic sensul secundar sinonim cu MATCĂ), iar relevarea legăturii dintre sensuri ar asigura o fixare mai bună a uzului acestui cuvînt și a celor cu care vine în relație.

● Exercițiul 3, MLR V, p. 345 cere să se compare înțelesul cuvintelor **RĂCNET, CHIOT** cu **STRIGĂT, ȚIPĂT, URLET** și să se facă propoziții cu aceste cuvinte.

Toate cele cinci cuvinte desemnează „fenomene sonore" + „produse (emise) de ființe", ceea ce înseamnă că diferențierea vizează cuvinte foarte apropiate ca sens.

Un prim aspect pe care îl presupune rezolvarea exercițiului este delimitarea cuvintelor monosemantice CHIOT, ȚIPĂT de cele polisemantice STRIGĂT, RĂCNET, URLET.

Un alt aspect privește delimitarea componentelor comune tuturor sensurilor (prin care se face clasarea) ; toate cele cinci cuvinte sînt definite ca tipuri de „strigăte", ceea ce obligă la precizarea sensurilor cuvîntului STRIGĂT.

Sensul de bază al lui **STRIGĂT** este definit ca „șir de sunete" + „aparținînd sau nu unui cuvînt" + „emise de cineva cu voce ridicată". Aproape toate aceste componente de sens intră și în definiția cuvintelor CHIOT și ȚIPĂT, care se diferențiază însă prin adăugarea altor elemente : CHIOTUL este un „strigăt" + „puternic" + „răsunător" + „prelung" + „de bucurie, izbîndă etc. (datorat unui sentiment determinat)"; ȚIPĂTUL este un „strigăt" + „ascuțit" + „provocat de alt sentiment determinat" („durere, spaimă", deci un sentiment opus lui CHIOT). Relația dintre STRIGĂT (s.1), CHIOT, ȚIPĂT este numai aparent de egalitate. Sensul de bază al lui STRIGĂT este inclus în toate trei cuvintele, dar ultimele două au ceva în plus, care le diferențiază și chiar le opun („sentimente diferite (care însoțesc emiterea sunetelor)". Înseamnă că atunci cînd se construiesc propoziții cu aceste cuvinte trebuie să se știe că STRIGĂTUL poate fi „de bucurie sau de durere", CHIOTUL „numai de bucurie" iar ȚIPĂTUL „numai de durere".

URLET are două sensuri, definite amîndouă prin aceleași componente : „strigăt" și „puternic" + „prelung", dar diferențiate contextual prin indicarea unui autor diferit al „sunetelor" : „scos de ființe (oameni sau animale) la sensul

de bază și „produs de fenomene ale naturii sau de obiecte", la sensul secundar. Deci propozițiile ar trebui să fie de tipul : *URLETUL omului, cîinelui*, .. față de *URLETUL vîntului*,..

Celelalte sensuri ale lui STRIGĂT se disting printr-o specializare mai strictă. În toate sensurile se păstrează componentele comune: „șirul de sunete" + „de intensitate mare" (sau „cu voce tare"), la care se adaugă componente diferențiatoare pe sensuri. Sensul al doilea desemnează o „anunțare, o comandă": *I-A STRIGAT să meargă mai repede.* Sensul al treilea se diferențiază contextual prin autorul sunetelor: *STRIGĂTUL animalului (păsării).* Sensul al patrulea are ca subiect „*o mulțime, o colectivitate de oameni*", care face, eventual, o acțiune determinată („protestează"): *STRIGĂTUL mulțimii.* Sensul al cincilea este mai specializat, corespunzînd „pronunțării intense a numelui cuiva": *a tresărit la STRIGĂTUL numelui său.*

Un asemenea exercițiu este foarte util pentru a deprinde diferențierea sensurilor unui cuvînt sau ale unor cuvinte apropiate, aparent echivalente. Faptul că se pornește de la o clasă deja alcătuită favorizează stabilirea riguroasă a componentelor de sens comune și, mai ales, a celor diferențiatoare. Abia după aceea este posibilă construirea corectă a unor propoziții ilustrative.

• Explicația cuvîntului **PURITATE** din MLR V, p. 114, nota 1 (la fragmentul din *Cartea Oltului* de Geo Bogza) reprezintă o diferențiere de sens și de context. Se precizează că în textul citat *(aici* sau în contexte de același tip) se realizează sinonimia cu *claritate, limpezime.* Contextul mai larg arată că PURITATE se referă la *cer*: „*o lună rotundă și galbenă se înalță... ea se schimbă la față... pînă ce, pe bolta de o desăvîrșită PURITATE*[1], *nu mai alunecă decît o albă și rece efigie*".

Pentru a aprecia ce sens realizează *aici* cuvîntul PURITATE, este necesar să vedem, pe baza unui dicționar, ce sensuri poate avea. PURITATE înseamnă fie „curățenia, faptul de a fi pur", caracteristică atribuită mai multor obiecte; mai are un sens figurat-abstract, „curățenie sufletească (=candoare)", calitate care nu poate fi atribuită decît ființelor. În acest caz, se realizează o specializare concretă a primului sens, ceea ce se verifică prin substituirea cu sinonime cum ar fi: *claritate* „însușirea unor obiecte de a fi clare" sau *limpezime* „calitatea de a fi limpede". În acest caz, definirea unui sens prin sinonimie este utilă (v. și la II—2.) deoarece *claritate* și *limpezime* desemnează mai precis „lipsa de nori sau de alte pete":

pe bolta de o desăvîrșită { *PURITATE* / *limpezime* / *claritate* } sau „fără nori"

• MLR X, p. 173, nota 1 consideră necesar să explice atît adjectivul (mult folosit în limbajul literar curent), cît și substantivul **ARBITRAR** (limitat la stilul juridico-administrativ). Pentru adjectivul ARBITRAR se dă însă numai primul sens din DEX: „care pornește dintr-o hotărîre luată din propria apreciere, fără a ține seama de părerea altuia", pentru care e definitorie componenta de sens „subiectiv" (privind subiectul în raport cu alții). DEX-ul mai dă și un al doilea sens, de asemenea curent: „care este făcut, ales la întîmplare" (ultima parte a definiției constituind o diferență față de primul sens pentru că „subiectivitatea" are, în acest caz, un caracter mai larg, ceea ce duce la cvasisinonimia dintre ARBITRAR și *nemotivat, nejustificat).* Deși adjectivul nu se poate folosi cu referire la orice substantiv (frecvente fiind *faptă, acțiune, părere* și altele de același fel), dicționarul nu indică restricții contextuale. În relația dintre sensurile acestui cuvînt polisemantic rămîne, deci, importantă distincția care se face printr-o componentă semantică (aparent ușor de neglijat și tocmai de aceea importantă).

• MLR X, p. 131, nota 1 dă explicația cuvîntului **MEMENTO** ca „semn distinctiv, însemnare", sens care corespunde aproximativ utilizării din contextul dat: „*totul se constituie într-un zguduitor MEMENTO liric, unic în literatura noastră poetică*".

Cuvîntul MEMENTO, mai puțin obișnuit în limbajul curent, are însă mai multe sensuri. Sensul dat de MLR X corespunde primului înregistrat în DEX, de la care s-a produs extinderea „a duce-aminte" (indicată de dicționar), aplicabilă și textului citat. Celelalte sensuri ale cuvîntului MEMENTO se diferențiază semantic și au un caracter foarte concret: „mic carnet de buzunar în care se fac însemnări pentru a reaminti o dată, un nume" (sensul 2), „carte, de obicei de format mic, care rezumă esențialul prin tabele, formule etc., în mai multe discipline științifice" (sensul 3), ultimul sens avînd și specializarea „listă a spectacolelor și conferințelor publicată în presa cotidiană". Cunoașterea sensurilor cuvîntului MEMENTO este utilă practic pentru că trebuie să corespundă condițiilor extralingvistice specifice de folosire. Chiar dacă diferitele sensuri secundare ale lui MEMENTO nu au tangențe cu cel actualizat în textul citat, diferențele de sens fiind nete, dezambiguizarea sensurilor acestui cuvînt polisemantic este ilustrativă pentru „învățarea lexicală".

• Definirea cuvîntului **INEDIT** prin cvasisinonimele „nou, original" în MLR X, p. 208, nota 1 este corespunzătoare contextului în care apare: „*Marin Sorescu dă expresie unei viziuni lirice*

INEDITE, care poate fi recunoscută dintre atîtea altele". Nu este indicată polisemia acestui cuvînt (explicată de noi la II—1.1). Neglijarea polisemiei este justificată numai în măsura în care acest sens este mai frecvent decît cel de bază: „c a r e n u a m a i f o s t p u b l i c a t, c a r e s e p u b l i c ă p e n t r u p r i m a d a t ă". Între cele două sensuri legătura este destul de ușor de stabilit: „p r i m a d a t ă" poate însemna „n o u"; în același timp există și diferențe semantice, importante mai ales cînd amîndouă sensurile se utilizează în același domeniu (de exemplu, cel științific sau al istoriei și criticii literare). *O lucrare INEDITĂ* poate fi atît una „p u b l i c a t ă p r i m a o a r ă", cît și una „n o u ă p r i n a n u m i t e c a l i t ă ţ i". În aceste condiții, explicarea polisemiei cuvîntului INEDIT este obligatorie pentru a asigura o „învățare lexicală" corespunzătoare (mai ales pentru nivelul destul de ridicat de pregătire al unor elevi cum sînt cei din clasa a X-a).

● MLR X, p. 327, nota 1 definește cuvîntul **POLARITATE** prin parafraza: „p u n c t e c a r e i n d i c ă r e l a ţ i a d i n t r e d o i t e r m e n i d e o p o z i ţ i e, d a r c a r e s e p r e s u p u n r e c i p r o c, c a p o l i i u n u i m a g n e t", sens ilustrat de următorul text: „*În interiorul poeziei lirice a avut toate corzile lirei sau ... de la grațios la sublim ca să mergem la cele două POLARITĂȚI ale categoriilor estetice*".

Cuvîntul POLARITATE are însă mai multe sensuri (cum rezultă din DEX), sensuri bine diferențiate semantic și ca domeniu de referință (diverse științe: fizică, biologie, filozofie). Sensul 1 desemnează „o p r o p r i e t a t e a u n u i s i s t e m f i z i c d e a a v e a, î n d o u ă p u n c t e a l e s a l e c a r a c t e r i s t i c i d e a c e e a ș i n a t u r ă, d a r o p u s e u n a a l t e i a". Sensul al doilea schimbă componenta care desemnează „o p o z i ţ i a n e t ă" cu componenta „p r o p r i e t ă ţ i d i f e r i t e": „p r o p r i e t a t e a u n u i o r g a n i s m v e g e t a l s a u a u n e i p ă r ţ i d i n e l d e a f o r m a d o u ă p u n c t e d e c r e ș t e r e c u p r o p r i e t ă ţ i d i f e r i t e". Sensul al treilea desemnează, în filozofie, „s p e c i e a c o n t r a d i c ţ i e i c o n s t î n d î n r e l a ţ i a d i n t r e d o i t e r m e n i c a r e p r e z i n t ă c e l m a i m a r e g r a d d e o p o z i ţ i e p o s i b i l", sens care se definește prin aceeași componentă cu sensul 1, de care se apropie foarte mult, cu deosebirea domeniului de referință și a genului proxim (cuvîntul prin care se face clasarea sensului fiind mai special: „c o n t r a d i c ţ i e").

Întrucît fizica, biologia, filozofia (și legat de ultima, literatura și critica literară) sînt domenii științifice de interes general pentru elevi, delimitarea sensurilor cuvîntului POLARITATE este necesară în procesul de „învățare lexicală".

● În MLR X, p. 210, nota 1 cuvîntul **AMBIGUITATE** este explicat ca „e x p r i m a r e c u s e n s u r i m u l t i p l e", corespunzător contextului în care apare: „*AMBIGUITATEA este una din caracteristicile poeziei lui Sorescu, ca, de altfel, ale poeziei moderne în general*". Sensul indicat de MLR X nu se raportează direct la nici unul din sensurile date de DEX, unde cuvîntul e înregistrat ca polisemantic (fapt ce trebuie cunoscut într-o adecvată „învățare lexicală").

DEX-ul definește sensul 1 al lui AMBIGUITATE (considerat „livresc") drept „l i p s ă d e p r e c i z i e, d e c l a r i t a t e". Al doilea sens, caracterizat drept „concret" este definit: „e x p r e s i e, a f i r m a ţ i e l i p s i t ă d e p r e c i z i e, e c h i v o c ă". Ambele sensuri date de DEX presupun componenta „a p r e c i e r e n e g a t i v ă", componentă pe care nu o are sensul dat de MLR X (curent în limbajul criticii literare). Dimpotrivă, ca termen specializat în limbajul menționat, AMBIGUITATEA presupune „o a p r e c i e r e p o z i t i v ă" în măsura în care existența „s e n s u r i l o r (p o s i b i l i t ă ţ i l o r) m u l t i p l e" de interpretare dă complexitate, sporind valoarea unei opere literare. Oricum, accepția specializată și diferențiată semantic într-un limbaj necesar a fi cunoscut elevilor, alături de un alt sens posibil în limbajul curent trebuie clar explicată. De altfel, această diferențiere este făcută (tot numai dintr-un anumit unghi) de MLR XI, p. 328, unde AMBIGUITATE este explicat ca: „l i p s ă d e p r e c i z i e, d e c l a r i t a t e î n e x p r e s i e s a u a f i r m a ţ i e e c h i v o c ă", definiție care pune în evidență componenta negativă relevată de DEX. Combinarea explicațiilor, bazate pe diferențe de sens și pe domeniile de referință asigură adecvata cunoaștere și folosire a acestui cuvînt.

● MLR XI (în micul dicționar de la sfîrșit) dă pentru cuvîntul **STEREOTIP** numai sensul figurat: „c a r e s e r e p e t ă î n a c e l e a ș i c o n d i ţ i i, c a r e e s t e m e r e u l a f e l; n e s c h i m b a t, o b i ș n u i t, b a n a l". Sensul de bază este mult mai concret și mai restrîns și, de aceea, mai puțin cunoscut: „p l a c ă î n t r e b u i n ţ a t ă c a f o r m ă d e t i p ă r i r e a e d i ţ i i l o r u n e i l u c r ă r i d e m a r e t i r a j". Transferul de la primul sens la al doilea se face cu ajutorul componentei de sens comune: „c e v a c e s e r e p e t ă" și prin metonimia „c a u z ă / e f e c t" devine „c e v a o b i ș n u i t". Legătura cu sensul de bază se stabilește numai în urma analizei sensurilor din dicționar și nu cu cea mai mare ușurință. Cum sensul de bază nu este frecvent folosit, pe cînd sensul considerat figurat este curent și bine fixat, mai ales în limba literară, nici legătura dintre sensuri, nici faptul că există un sens de bază nu prezintă importanță practică pentru un vorbitor obișnuit. În aceste

condiţii, nu ar fi necesar să se dea marca „figurat" pentru STEREOTIP, care, de fapt, nici nu este simţit astfel. Diferenţierea semantică a acestui cuvînt polisemantic are importanţă maximă.

● MLR XI, p. 326 propune, ca exerciţiu de cultivare a limbii, să se explice fenomenul lexical care duce la utilizarea dată cuvintelor notate cu majuscule din textul următor: „*Se formase un fel de mit în jurul* BARDULUI DE LA MIRCEŞTI, *precum începuse a fi numit pe atunci Alecsandri. Nota comică e şi ea cîteodată interesantă şi deci trebuie să menţionez că mai multe persoane ... care nu cunoşteau cuvîntul BARD îi ziceau.... BRAD*". Exerciţiul urmăreşte evitarea unei etimologii populare, prin explicarea exactă, făcută prin comparaţie, a sensurilor cuvintelor BARD şi BRAD.

BARD este definit cu sensul restrîns „(la vechii celţi) poet care compune cîntece războinice şi religioase", deci „un anumit tip de poet". Cuvîntul **BRAD** desemnează, la diferitele lui sensuri, „un arbore anumit" sau „părţi ale lui". Nu se poate stabili nici un fel de relaţie de sens între aceste cuvinte, iar posibila lor confuzie (menţionată de textul citat) este justificată numai de asemănarea formală. Exerciţiul este util pentru a demonstra că diferenţierea semantică subliniază o diferenţiere lexicală obiectivă.

● MLR X, p. 225, nota 1 dă ca explicaţie pentru cuvîntul **SINCRONIC** parafraza „care se întîmplă în acelaşi timp" şi trimite la cvasisinonimul *simultan*. Sensul corespunde utilizării în contextul dat: „*Prin optica nuanţată, proza română de astăzi reprezintă un fenomen literar care se dezvoltă SINCRONIC cu tendinţele prozei moderne universale*". Utilizarea adverbială a cuvîntului SINCRONIC precizează sinonimia cu *simultan* şi neglijează importanţa restricţiilor contextuale ale adjectivului (care se combină numai cu anumite substantive).

Astfel, sensul 1 dat de DEX este definit „care se petrece în acelaşi timp" (corespunzător celui dat de MLR), dar introduce preferinţe de combinare cu substantive de tipul: *fapte, fenomene, evenimente*, .. (şi, implicit, restricţii faţă de alt fel de substantive). Sensul al doilea e mai puţin diferenţiat prin definirea lui generală şi, mai ales, prin utilizarea în domeniul fizicii, desemnînd „fenomene periodice care prezintă sincronism". În fine, sensul al treilea se utilizează tot limitat cu referire la limbajul ştiinţelor umaniste şi desemnează „metode de studiu sau puncte de vedere care nu se fac în mod istoric" (sens definit în opoziţie cu *diacronic*, deci).

Explicarea completă a sensurilor adjectivului SINCRONIC are importanţă în măsura în care este un termen cu valenţe ştiinţifice diferite (ceea ce nu rezultă neapărat din exemplul citat de MLR X) şi care pot fi, toate, importante pentru elevi sau diferiţi vorbitori.

● MLR X, p. 189, exerciţiul 10 cere să se facă propoziţii cu cuvintele **AMPLITUDINE** şi **ANGAJARE.** Sensurile acestor cuvinte nu sînt explicate, fiind dat doar cîte un citat pentru fiecare din textele de critică literară: „*Eugen Jebeleanu este, pe scurt, un poet al AMPLITUDINII*" (Eugen Simion) şi „*A milita împotriva morţii, cum o face exemplar Eugen Jebeleanu, iată un mod al ANGAJĂRII*" (Const. Ciopraga). În aceste cazuri, considerăm obligatorie consultarea dicţionarului nu numai pentru interpretarea adecvată a sensurilor cuvintelor respective în contextele date, ci pentru o folosire conştientă a aceluiaşi sens, diferenţiat semantic de altele posibile.

Cuvîntul **AMPLITUDINE** are sensul propriu definit în aşa fel încît, la modul general, ar trebui să apară numai în anumite limbaje ştiinţifice: „lungimea drumului între poziţiile extreme ale unui corp care oscilează". Utilizarea în matematică este delimitată de DEX ca o specializare: „mărimea unui arc". În acelaşi timp, DEX-ul mai arată că sensul de bază îşi poate extinde utilizarea, extindere considerată „figurată" şi definită prin cvasisinonimele *întindere, amploare*. Acesta este sensul din textul citat, iar adecvata înţelegere şi folosire a cuvîntului, în diferite variante ale limbii literare, de care elevii pot avea nevoie în paralel, trebuie indicată odată cu diferenţele dintre sensuri. Cunoaşterea independentă a sensurilor cuvîntului AMPLITUDINE este importantă pentru că se bazează pe componente de sens diferite şi pe o altă utilizare funcţională. În acelaşi timp, diferenţierea lui AMPLITUDINE de AMPLOARE este necesară în măsura în care între ele se stabilesc unele tangenţe.

Cuvîntul **ANGAJARE** este destul de bogat în sensuri, între care există diferenţe semantice importante. Sensul 1 este definit ca „a lua pe cineva sau a intra în slujbă, a se încadra într-un loc de muncă", sens care se poate actualiza numai în anumite condiţii extralingvistice; de exemplu: *ANGAJAREA în serviciu s-a făcut de la data de* .. Al doilea sens, definit „a se obliga la ceva, a-şi lua un angajament" se referă, de asemenea, la anumite condiţii extralingvistice, mult mai largi însă decît în cazul primului sens. Sensul al doilea al lui ANGAJARE se actualizează în citatul dat de MLR X: *ANGAJAREA unui poet* (prin poezia lui, prin ceea ce scrie, prin ceea ce face etc.) înseamnă „a-şi lua o obligaţie". Al treilea sens din DEX este limitat la domeniul militar: „a începe o acţiune militară" şi presupune contexte de tipul: *ANGAJAREA*

trupelor în luptă. Şi sensul al patrulea este de interes foarte restrîns, fiind definit: „(la hochei sau la baschet) a pune pucul sau mingea jos". Şi explicarea cuvîntului ANGAJARE, dincolo de manual, şi în relaţie cu dicţionarul reprezintă un bun exemplu de „învăţare lexicală".

● MLR XI, p. 303, exerciţiul 4 are în vedere relaţia dintre **DENOTAŢIE** şi **CONOTAŢIE**, ca tipuri de sens ale cuvintelor polisemantice (deşi nu se face neapărat această precizare). MLR arată, pe bună dreptate, importanţa conotaţiilor în stilul beletristic, dar justificarea dată („pentru că autorul îşi exprimă atitudinea sa afectivă faţă de cele comunicate") nu acoperă toate tipurile de conotaţii sau situaţiile în care pot să apară. Există numeroase conotaţii în limbajul curent, foarte importante în comunicare (cum am arătat prin diverse exemple). Exerciţiul mai cere transformarea unor denotaţii în conotaţii pornind de la un text dat (alături de care să se propună şi altele de către elevi): „*Cu prilejul împlinirii a 225 de ani de la naşterea lui Gh. Şincai, unul din fruntaşii Şcolii Ardelene, la Universitatea din Bucureşti s-a desfăşurat o sesiune omagială*". După părerea noastră, o asemenea transformare (şi, implicit, un asemenea exerciţiu) nu este recomandabilă din principiu, din cauza condiţionării extralingvistice a textului dat, care ar admite cu greu „atitudini afective" şi, implicit, conotaţii. Rezultă, atît teoretic (în definirea conceptului de *conotaţie*), cît şi practic (în rezolvarea unor exerciţii) că posibilitatea ca vorbitorul să apeleze la conotaţii depinde şi de conţinutul comunicat, de împrejurările în care se face comunicarea, nu numai de intenţiile avute de vorbitor (care trebuie înţelese corespunzător). De aceea, o transformare a unui text (de tipul celui cerut de exerciţiul discutat aici) ar presupune schimbarea unor date obiective. În aceste condiţii, nu am procedat la rezolvarea exerciţiului, semnalînd doar dificultăţile obiective. Am considera mult mai utile exerciţiile care să stabilească raportul dintre denotaţie şi conotaţie sau să stabilească corespunzător conotaţiile aşa cum apar ele în anumite texte (aşa cum am sugerat în discutarea celorlalte exerciţii, de sub 1.1 — 1.1.5)

1.2.2 Exerciţii privind diferenţele contextuale dintre sensurile unor cuvinte polisemantice

Exerciţiul 2 din MLR VII are în vedere precizarea sensurilor (proprii sau figurate) în contexte date, ceea ce presupune compararea cu alte posibilităţi de utilizare (sensuri) şi, implicit, impune consultarea dicţionarului. Mai mult chiar este definit cuvîntul **CONTEXT**: „fragment dintr-o scriere în cadrul căreia se găseşte un cuvînt, o expresie, ..".

Este necesar însă să se ştie că, din perspectiva interpretării sensului (propriu şi, mai ales, a celor secundare sau figurate), *contextul* înseamnă combinaţii anumite, care ar trebui special indicate de dicţionar, privind uzul cuvintelor în limbă. Dacă se produc devieri spre combinaţii determinate în texte (sau în vorbire) este necesară asigurarea legăturii cu datele de sistem (dicţionar) şi, implicit, a înţelegerii noilor sensuri. Pe baza acestor principii trebuie interpretate sensurile cuvintelor în contextele date, extrase din textul literar studiat — *Călin (File de poveste)*:

(a) ... *cu făclii prea LUMINATE.*
(b) *Peste care trece-n zgomot O MULŢIME de norod.*
(c) .. *cariul, care-i MEŞTER faur.*

Sensul adjectivului **LUMINAT** trebuie interpretat ca „figurat" atît în raport cu indicaţiile dicţionarului, cît şi în contextul dat. Se actualizează aici sensul al treilea (3), considerat „rar" şi definit de DEX „care răspîndeşte lumină (= luminos, strălucit)", sens care implică referirea la *surse de lumină*, cum este cazul aici *(făclie)*.

În exemplul de sub (b) se realizează sensul propriu definit de DEX: „(la singular, cu determinări) număr mare de fiinţe, lucruri". Precizarea *de norod* corespunde, deci, utilizării obişnuite; în măsura în care atît **MULŢIME**, cît şi NOROD desemnează „cantităţi mari", insistenţa (eventual, pleonasmul) ar putea da o doză de expresivitate suplimentară, mai puţin obişnuită pentru sensul propriu.

Punctul (c): „ .. *cariul, care-i MEŞTER faur*" realizează un sens figurat *numai contextual*. Din consultarea dicţionarului rezultă că **MEŞTER** desemnează „o persoană care practică o anumită meserie", „meserie" desemnată aici prin *faur*. Contextul arată însă o deplasare în raport cu indicaţiile dicţionarului, şi anume faptul că meseria nu e practicată de o „*persoană*", ci de „*o insectă*" *(cariul)*, ceea ce duce la o personificare metaforică foarte expresivă, strict condiţionată contextual.

● Exerciţiul 2, (a), (b), (c) MLR V, p. 64 cere să se diferenţieze în şi prin context sensurile unor cuvinte polisemantice: **ÎNGÎNA** (a), **STINS**(b), **PREŢ**(c). Diferenţierea se poate face mai bine dacă s-ar construi o parafrază echivalentă sau, eventual, un cvasisinonim:

(a) Pentru **A ÎNGÎNA** este importantă distincţia dintre sensul de bază, pentru care se poate da parafraza „a scoate sunete asemănătoare cu ... " sau sinonimul A IMITA:

ştie { *SĂ ÎNGÎNE* / *SĂ IMITE* } *glasul* { *caprei* / *cocoşului* / ... }

şi al doilea sens, echivalent cu „a rosti încet" :

ÎNGÎNĂ („*pronunţă greu, încet*") } *vorbele (printre dinţi)*

Celelalte sensuri sînt condiţionate contextual: SE ÎNGÎNĂ *ziua cu noaptea.*

În texte poetice, A ÎNGÎNA poate realiza sensuri figurate, a căror înlocuire cu sinonime este utilă numai pentru interpretarea mai exactă a sensului:

Şi cu doru-mi singurel/De mă-NGÎN numai cu el (Eminescu) (mă însoţesc)

La fîntînă E pustiu şi nu se-NGÎNA Nici o boare (Coşbuc) (nu se leagănă)

(b) În cazul adjectivului **STINS**, se distinge sensul propriu, definit „c a r e n u m a i a r d e" şi care admite numai subiecte de tipul *foc, flacără, lumînare, ...*

Focul { *STINS* (*care nu mai arde*) } *se aprinde mai greu.*

Adjectivul STINS mai are destul de numeroase alte sensuri (şapte), condiţionate toate contextual. Legătura dintre ele se poate face prin componenta comună „l i p s i t d e . . ":

Are o privire (ochi) { *STINSĂ (STINŞI)* („*lipsită de expresivitate, inexpresivă, ştearsă*") }

Scoate sunete (strigăte) / *Are un glas* { *STINS(E)* („l i p s i t(e) d e i n t e n s i t a t e, s l a b e") }

Are o rochie { *de un albastru STINS* („l i p s i t d e i n t e n s i t a t e, p a l i d") / *de o culoare STINSĂ* („l i p s i t ă d e i n t e n s i t a t e, ş t e a r s ă") }

Celelalte sensuri ale lui STINS sînt strict condiţionate contextual: *proces STINS, var STINS*, legătura semantică dintre ele fiind, de aceea, mai greu de motivat.

(c) Substantivul **PREŢ** are două sensuri mai concrete, desemnînd o valoare bănească (legată de valoarea unei mărfi sau a unei munci prestate):

Casa / *Cartea* } *are un PREŢ mare* faţă de *o carte de PREŢ.*

şi *A muncit pentru un* / *I-a plătit un* } *PREŢ bun.*

Cel de-al treilea sens, este figurat datorită relaţiei cauză/efect, motivată prin legătura dintre un „p r e ţ m a r e" (respectiv „m i c") şi o „v a l o a r e, i m p o r t a n ţ ă, î n s e m n ă t a t e m a r e" (respectiv „m i c ă"):

o carte / *o idee* / *un obiect* } *de PREŢ.*

Exerciţiul este util pentru diferenţierea sensurilor în şi prin context şi pentru a arăta că există unele sensuri figurate ca mod de formare, dar care, în limbajul curent şi pentru vorbitorii obişnuiţi, nu mai sînt simţite astfel (sensul al treilea al lui PREŢ).

● Enunţul exerciţiului 3 din MLR VI, p. 121 cere diferenţierea *în* şi *prin* context a mai multor cuvinte polisemantice: MÎNĂ, URMĂ, BUCHET, A RĂSĂRI.

Sensul de bază al cuvîntului **MÎNĂ** este clar şi bine cunoscut. Se pot indica doar construcţiile fixe (sintagmele) în care MÎNĂ apare cu sensuri mai mult sau mai puţin diferite de acesta. Astfel, *de mînă, mînă-n mînă, a avea mînă uşoară, a-şi da mîna, cu mîna goală* se apropie destul de clar de sensul de bază, adăugînd valori suplimentare, indicate de dicţionare; în schimb, *a fi mînă spartă, a cere mîna cuiva, a ajunge pe mîini bune* ş.a. stabilesc destul de greu legătura de sens cu MÎNĂ. Ultima categorie de construcţii sînt caracteristice unei variante mai puţin literare, mai exact, apar în vorbirea familiară. În schimb, o altă construcţie, ca *mînă de lucru*, echivalentă cu „m u n c a, a c t i v i t a t e a d e p u s ă d e o p e r s o a n ă" este caracteristică limbajului literar (economic).

Sensul secundar al lui **MÎNĂ** are un caracter figurat relativ vizibil datorită contextelor specifice în care apare şi modificarea semantică realizată aici: *o MÎNĂ de făină, o MÎNĂ de oameni* ş.a., construcţii caracteristice, de asemenea, vorbirii familiare.

URMĂ este şi el un cuvînt polisemantic, frecvent utilizat. Astfel, sensul de bază „s e m n l ă s a t d e c i n e v a s a u c e v a p e l o c u l u n d e a t r e c u t, a s t a t etc." se foloseşte în limbajul curent: *nu a găsit URMELE în pădure (şi s-a rătăcit), se văd URMELE paşilor lui.* Se remarcă faptul că indicarea autorului (urmelor) se poate face sau nu. Variante ale sensului de bază apar în numeroase sintagme: *pe urma (cuiva), de pe urma (cuiva)* ş.a.

Cu sensul secundar de „p u n c t, s t a d i u f i n a l, s f î r ş i t", URMĂ apare în limba actuală numai în construcţii fixe: *din urmă, de pe urmă, pînă la urmă, a rămîne în urmă, la urma urmei.*

DEX-ul mai indică pentru URMĂ un al treilea sens („punct în care o dreaptă intersectează o anumită suprafaţă"), sens specializat în stilul ştiinţific (matematic).

Substantivul **BUCHET** este bine cunoscut cu sensul lui de bază „mai multe flori legate împreună", precizarea contextuală a lui *flori* fiind oarecum facultativă : *i-am oferit un BUCHET de flori, i-am luat BUCHETUL din mînă.*

Sensul secundar dezvoltat prin generalizare din cel de bază („grup de obiecte de același fel puse împreună") apare numai în cîteva contexte indicate de dicționar : *BUCHET de melodii (de cîntece).*

Un alt sens secundar („aromă de vin") este figurat numai ca procedeu de formare (metonimia „cauză"/„efect") și este specializat în contextul *vin* : *vinul are un BUCHET grozav.*

Verbul **A RĂSĂRI** are un sens de bază bine cunoscut, dar limitat : *A RĂSĂRIT luna sau soarele* („a apărea pe cer, la orizont"). Sensurile secundare, destul de bine legate de primul, se pot defini prin sinonimia cu *a apărea*. În toate situațiile însă este necesar să se indice subiectul verbului : *A RĂSĂRIT iarba, De unde ai RĂSĂRIT?* Tot prin „a apărea", dar cu o componentă de sens în plus („în evidență") se definește sensul secundar din exemple de tipul : *capul său RĂSĂREA deasupra mulțimii.*

Rezolvarea în detaliu a exercițiului demonstrează nu numai importanța diferențierii în și prin context a sensurilor unor cuvinte polisemantice, ci și utilitatea cunoașterii contextelor specifice (limbaj literar/familiar, valoare figurată mai mult sau mai puțin vizibilă). Diferențierea în și prin context a sensurilor cuvintelor polisemantice este, deci, un procedeu de „învățare lexicală" util chiar la cuvinte aparent cunoscute.

● Exercițiul 3 din MLR VII (la lecția *Mamă Țară* de T. Arghezi) cere să se caute în dicționar sensurile cuvîntului **VATRĂ** și să fie folosite în propoziții. Cuvîntul e vechi, polisemantic, iar importanța cunoașterii sensurilor lui merge mai ales în direcția memorării specializărilor contextuale. Chiar și sensul propriu, „platformă a caselor țărănești unde se face focul pentru a pregăti mîncarea", presupune un context de tipul : *arde focul în VATRĂ*, care să-l diferențieze de sensul *VATRĂ (casa) părintească* sau de cel de-al treilea sens : „locul central al unei așezări" : *VATRA satului.* Din perspectivă stilistică determinată, sensul de bază mai are o utilizare specializată : „parte a forjei în care se depozitează și unde se arde combustibilul". Acest sens poate fi important pentru anumite categorii de vorbitori și trebuie precizat lingvistic și extralingvistic. În rest, explicarea acestui cuvînt interesează numai prin importanța simultană a condițiilor semantice și contextuale de utilizare a sensurilor unui cuvînt polisemantic.

● Exercițiul 4 din MLR VII (la lecția *Către mineri* de Geo Bogza) urmărește folosirea (într-un dialog cu colegii) a cuvintelor : **MEMORABIL, PATETIC, REPERCUSIUNE, SUMBRU, COPLEȘITOR.** Exercițiul poate fi folosit cu mai multe obiective : învățarea exactă a sensurilor unor cuvinte mai puțin cunoscute, diferențierea fiecărui sens prin context și cu eventuale implicații stilistice. În toate cazurile este necesar să se consulte dicționarul pentru însușirea exactă a sensurilor și pentru adecvata lor folosire în context.

Adjectivul **MEMORABIL** este definit „vrednic" + „de ținut minte", ambele componente de sens fiind importante pentru definirea exactă : „care merită (trebuie)" + „să fie ținut minte". În general însă, această apreciere nu poate fi făcută decît *despre evenimente, situații, întîmplări*, mai puțin *despre persoane* și numai despre *anumite obiecte (un film, o carte ...).* În anumite situații și în funcție de contextul extralingvistic sensul propriu poate cumula valoarea definită prin cvasisinonimele important, însemnat, remarcabil; de exemplu *o carte MEMORABILĂ* înseamnă atît „o carte care se ține minte", dar aceasta se întîmplă și pentru că e „importantă". Dificultatea diferențierii sensurilor face ca valoarea figurată, expresivă să nu fie relevantă pentru un asemenea cuvînt.

Adjectivul **PATETIC** este înregistrat de DEX cu două sensuri : „plin de patos, care emoționează, impresionează", sens utilizat numai în anumite contexte *(situație, eveniment, întîmplare, .. strigăt, privire, manifestare, ..* și, prin generalizare, *persoană, ..*), deși dicționarul nu indică explicit restrîngeri contextuale. Al doilea sens este strict specializat contextual : „*despre nervi* — care inervează mușchii oblici ai ochiului", ceea ce înseamnă și utilizarea numai în domenii științifice (medicină, biologie).

Cuvîntul **REPERCUSIUNE** cere precizări în ce privește forma (evitarea etimologiei populare REPERCURSIUNE) și, eventual, diferențierea de sinonimele prin care îl definește dicționarul : *urmare, consecință.* Diferențe semantice și contextuale sînt greu de găsit, în afară de considerarea ca pretențios a cuvîntului REPERCUSIUNE în anumite contexte :

strigătele / *țipetele*	au *avut*	REPERCUSIUNI / *consecințe* / *urmări*	*asupra auzului lor.*

Adjectivul **SUMBRU** este înregistrat de DEX cu două sensuri : cel propriu desemnează „lipsă de lumină" și e cvasisinonim

cu *întunecat*, cu precizarea, care s-ar cere făcută, că numai anumite obiecte pot fi caracterizate astfel :

un cer
o cameră
...
} SUMBRU/SUMBRĂ.
întunecat(ă).

Al doilea sens, considerat figurat de DEX este definit ca „lipsit de veselie, închis în sine", cvasisinonim cu *trist*, *îngîndurat* şi, deşi dicţionarul nu face precizări, se foloseşte numai *despre persoane* sau despre părţi ale lor *(privire, faţă*, .. şi, prin extindere, *gînduri*). Înregistrarea sensului figurat de dicţionar generalizează această utilizare şi îi diminuează expresivitatea. Pentru folosirea adecvată este important să se cunoască în ce contexte se utilizează.

Adjectivul **COPLEŞITOR** apare monosemantic în DEX, dar verbul de la care e derivat şi prin care se defineşte are mai multe sensuri. Este necesar să se precizeze în ce măsură aceste sensuri se transferă de la verb la adjectiv şi, mai ales, în ce contexte pot fi folosite. Adjectivul COPLEŞITOR apare cu referire la *abstracte* : *situaţie, eveniment, întîmplare, faptă COPLEŞITOR/COPLEŞITOARE* şi *despre fiinţe* — „a înconjura din toate părţile" (cvasisinonim cu *a impresiona* : *m-a COPLEŞIT cu bunăvoinţa*.

● Exerciţiul 1, MLR V, p. 121 propune să se găsească alte cuvinte care să poată fi alăturate lui **BLÎND, ADÎNC(Ă)** şi să se alcătuiască propoziţii cu ele.

BLÎND este exemplificat ca adjectiv pe lîngă substantivul *om* şi ca adverb pe lîngă verbul *privea*. Diferenţa dintre cele două utilizări nu este de sens (care se păstrează acelaşi : „prietenos, paşnic, blajin"), ci de parte de vorbire. Urmărirea combinaţiilor contextuale mai stricte pune în evidenţă specializări ale sensului. Astfel, pe lîngă substantive care desemnează *animale*. BLÎND înseamnă „care nu fuge de om, care nu se sperie", deşi admite aceleaşi sinonime ca în contextele anterioare :

om { BLÎND, *prietenos*, *paşnic*, ...

animal, *cîine*, ... } BLÎND, *paşnic*, *prietenos*, ...

BLÎND realizează un sens diferit şi în combinaţie cu substantivele *anotimp, climă, natură*, cînd se defineşte : care nu e aspru, care nu e excesiv, care e plăcut" :

anotimp
natură
climă
{ BLÎND(Ă)
AGREABIL(Ă)
PLĂCUT(Ă)

Adjectivul **ADÎNCĂ** este dat de MLR V în contextul substantivului *tăcere*. Consultînd un dicţionar (DEX-ul, de exemplu) rezultă că aici nu se reflectă sensul propriu al adjectivului ADÎNC („al cărui fund se află la o distanţă relativ mare de marginea de sus", cu referire la *cavităţi, lucruri concave, ape) : prăpastie/apă/lac* ADÎNC(Ă).

Al doilea sens al lui ADÎNC, ca specializare a primului, se defineşte „care se întinde departe" şi apare în contexte specializate : *rădăcină, pădure, ...* : *rădăcină ADÎNCĂ* („care merge departe"), *pădure ADÎNCĂ (întinsă, vastă)* „care e greu de străbătut").

Alte sensuri ale lui ADÎNC au un caracter figurat mai pronunţat şi presupun explicaţii mai complexe :

sentimente, *senzaţii* { ADÎNCI *(puternice, profunde, intense)*

linişte, *tăcere* { ADÎNCĂ *(deplină, desăvîrşită, totală)*

ADÎNC intră în numeroase expresii, în care sensurile ilustrate anterior se reflectă mai mult sau mai puţin clar : *din ADÎNCUL sufletului, a ajunge(a trăi) pînă la ADÎNCI bătrîneţi, a privi ADÎNC.*

Exerciţiul este util pentru „învăţarea lexicală", pentru diferenţierea precisă a sensurilor prin context şi este necesar să se sublinieze de către profesori valoarea figurată a sensului secundar din contextele exemplificate de MLR V.

● Exerciţiul 4, MLR V, p. 77 întreabă „Ce poate fi **TAINIC?**", indicînd, în principiu, posibilitatea mai multor realizări contextuale :

cîntec > **TAINIC**

Pentru interpretarea exactă a sensului în acest context şi pentru diferenţierea lui de alte sensuri, este util să se vadă contextul mai larg : „*Un bucium*[1] *cîntă TAINIC*[2] *cu dulceaţă*" (M. Eminescu, *Fiind băiet păduri cutreieram*). După cum se vede, două cuvinte din acest context au explicaţii de sens în subsolul paginii :

1 *bucium* — „instrument muzical de suflat"
2 TAINIC — „*aici* (subl.n.) plin de farmec"

Prin consultarea unui dicţionar se poate stabili ce alte sensuri poate avea **TAINIC** faţă de cele de „aici". Se constată că sînt posibile mai multe sensuri, legate prin faptul că, la modul general, desemnează ceva „misterios, adică neştiut, necunoscut, neînţeles". Diferenţele de sens se precizează tocmai în funcţie de combinaţiile posibile : *loc TAINIC* înseamnă „ferit, ascuns", de fapt, tot

„n e c u n o s c u t"; *om TAINIC* poate să însemne „*(un om)* r e t r a s, i z o l a t", dar și „*(un om)* t ă c u t, î n c h i s î n s i n e" și, în fond, „m i s t e r i o s". La fel, *cocostîrc TAINIC* (M. Sadoveanu), înseamnă „m i s t e r i o s" (ceea ce se explică extralingvistic pentru cei care cunosc obiceiurile mai ciudate ale acestei păsări).

Acest exercițiu ajută la identificarea exactă a sensului cuvîntului TAINIC în textul analizat, ceea ce înseamnă, implicit, o diferențiere de alte sensuri posibile ale lui sau de sensurile altor cuvinte care ar fi putut fi preferate.

● Exercițiul anterior poate fi corelat cu exercițiul 1, MLR V, p. 121, unde **TAINIC** determină pe *întreabă* și se cere să găsească alte contexte în care ar putea să apară cu alte sensuri. TAINIC, utilizat aici ca adverb, apare în următorul context mai larg: „*Iar domnu Trandafir întreabă TAINIC pe cestălalt, rămas mai în urmă*" (M. Sadoveanu, *Domnu Trandafir*). Explicația cuvîntului dată în subsolul Manualului este „*aici* (subl. n.) î n ș o a p t ă, f ă r ă a a t r a g e a t e n ț i a". În mare, acest sens este o specializare a sensului propriu „misterios". Utilizarea ca adverb a lui TAINIC trebuie corelată cu definiția dată de DEX „p e a s c u n s, p e f u r i ș, î n s e c r e t", sens combinat mai ales cu verbele *vorbește, rîde, șoptește, cîntă*, eventual *rîde, pîlpîie,...* Într-un asemenea exercițiu utilizarea dicționarului este foarte importantă pentru a stabili riguros restricțiile contextuale, mult mai severe în cazul adverbului decît al adjectivului. Exercițiul urmărește și diferențierea de sens dintre adjectiv și adverb, operație care trebuie dirijată deliberat de către profesor.

*

● Explicarea cuvîntului **VOLTĂ** în subsolul fragmentului de text din *Toate pînzele sus* de R. Tudoran, din MLR VII ca „m i ș c a r e î n f o r m ă d e c e r c s a u d e a r c d e c e r c", în contextul: „*Speranța făcu o VOLTĂ*" poate constitui prilejul unui exercițiu semantico-stilistic instructiv. Sensul cuvîntului VOLTĂ (explicat de MLR VII) nu este singurul pe care îl are acest cuvînt și, dacă nu se consultă și un dicționar, elevii pot fi derutați dacă îl întîlnesc în vorbire și cu alte sensuri. Confruntarea definițiilor date de manuale cu cele din diferite dicționare (DEX-ul, de exemplu) apare astfel, uneori, ca o necesitate.

Primul sens din DEX, cel mai general, corespunde explicației date în subsolul MLR VII, chiar dacă apare mai larg în raport cu sensul lui VOLTĂ din textul discutat. Ambiguitatea interpretării apare dacă avem în vedere că VOLTĂ are în DEX și un al doilea sens; „m a n e v r ă d e r o t a ț i e f ă c u t ă d e o a m b a r c a ț i e s a u d e o n a v ă c u p î n z e p e n t r u s c h i m b a r e a b o r d u l u i d i n c a r e p r i m e ș t e v î n t u l", sens care ni se pare mai

apropiat de cel din textul literar dat („*Speranța*" fiind o navă). Într-adevăr, delimitarea dintre cele două sensuri nu e foarte netă, ea fiind posibilă numai în măsura în care „m i ș c a r e a s p e c i f i c ă d e s e m n a t ă" este făcută numai de o navă (cum se specifică numai la al doilea sens dar nu și la primul, ceea ce favorizează ambiguitatea).

Nu este lipsit de importanță să se știe că primul sens al cuvîntului VOLTĂ poate avea și o utilizare figurată prin deplasarea totală în alt domeniu, păstrîndu-se însă componentele de bază ale sensului, ceea ce asigură legătura: „s c h i m b a r e b r u s c ă" + „î n a t i t u d i n e" (sau „t r e c e r e s u b i t ă d e l a o c o n c e p ț i e l a a l t a").

DEX-ul mai dă și un al treilea sens pentru VOLTĂ, foarte limitat ca domeniu de utilizare (muzica): „s e m n c a r e i n d i c ă r e p e t a r e a u n u i f r a g m e n t m u z i c a l, d e f i e c a r e d a t ă c u u n a l t s f î r ș i t". Acest sens nu corespunde în nici un fel celui din textul analizat, dar cunoașterea lui poate fi utilă elevilor, în măsura în care îl întîlnesc la o altă disciplină (muzica).

Explicarea polisemiei cuvîntului VOLTĂ (neînregistrată ca atare de MLR) este interesantă nu numai din perspectiva relației manual (de limba română)/dicționar, ci și sub aspectul interferenței dintre diferite variante stilistice ale limbii literare. Utilizarea unui termen tehnic în limbajul literar artistic este făcută aici neutru, adică fără valoare expresivă, ceea ce constituie un aspect de principiu interesant, demn de semnalat.

● Cuvîntul **VIZIONAR** este explicat de MLR X, p. 66, nota 1 prin parafraza „c a r e p r e v e d e, v e s t e ș t e e v e n i m e n t e v i i t o a r e", cuvînt utilizat ca determinant al substantivului *poezie* (*VIZIONARĂ și mesianică e poezia „Clăcașii"*).

Consultarea DEX-ului arată că adjectivul VIZIONAR este, de fapt, polisemantic, iar cele două sensuri ale lui sînt diferențiate atît prin componente de sens, cît și prin specializări contextuale. Astfel, sensul 1, definit „c a r e s e l a s ă s t ă p î n i t d e v i s e, d e i d e a l u r i" se folosește *despre persoane, oameni*. Sensul al doilea, „c u c a r a c t e r d e v i z i u n e", devenit prin deplasare și extindere sinonim cu „*fantastic, extravagant*" admite combinații mai largi, cu referire la substantive abstracte de tipul: *idei, păreri, opinii, concepții,* eventual, *atitudine* (fiind însă mai greu de admis combinații cu substantive mai concrete chiar de tipul: *fapte, acțiuni* ș.a.).

● Tot în MLR X, p. 203, nota 1 este explicat substantivul **VIZIUNE** ca: „m o d d e a r e p r e z e n t a, d e a i n t e r p r e t a p o e t i c l u m e a ș i v i a ț a", sens care ar corespunde valorii din contextul dat: „*Decebal, Ștefan cel Mare,... codrii și apele sînt în VIZI-*

UNEA sa simboluri cu sensuri eroice și tragice". Cuvîntul VIZIUNE are mai multe sensuri și cel dat de MLR X nu se poate raporta la cel de bază decît prin extinderea de la „p e r c e p ț i e v i z u a l ă" la „i m a g i n e, r e p r e z e n t a r e". Al doilea sens din DEX poate fi și el aplicat valorii lui VIZIUNE în textul dat : „m o d d e a v e d e a, d e a c o n c e p e l u c r u r i l e" (cvasisinonim cu *concepție, opinie*). Cel de-al treilea sens nu interesează textul dat : „p e r c e p ț i e i m a g i n a r ă a u n o r l u c r u r i n e r e a l e ; s a u c e e a c e i s e p a r e c u i v a c ă v e d e c a u r m a r e a a c e s t e i p e r c e p ț i i". Dezambiguizarea semantică și contextuală a sensurilor cuvîntului VIZIUNE arată situații complexe, mai greu de diferențiat, dar important de învățat ca atare.

● Indicarea pentru unele cuvinte cum ar fi **FRUST**, MLR X, p. 91, nota 3 numai a sensului „figurat" obligă (pentru înțelegerea exactă, dar și pentru cunoașterea cuvîntului) să se consulte dicționarul și să se facă raportarea la sensul de bază.

Sensul de bază al adjectivului FRUST este considerat de DEX „livresc" și se semnalează utilizarea lui limitat-contextuală : „*despre unele monede, medalii, sculpturi* — ș t e r s d e u z u r a v r e m i i" (cvasisinonim cu *tocit*).

Al doilea sens al lui FRUST, considerat „figurat" și de DEX, este definit similar, prin trimiterea la cvasisinonimele *brut, neprelucrat, natural, simplu, rudimentar*, ceea ce corespunde utilizării din MLR X : „*limbaj FRUST*". În general, utilizările contextuale ale acestui adjectiv neologic sînt destul de limitate, chiar dacă dicționarul nu face destule precizări în această direcție.

Diferențierea semantică și contextuală a sensurilor adjectivului FRUST este importantă atît pentru că e un cuvînt mai puțin cunoscut, cît și pentru că sensul secundar (apreciat ca „figurat", dar care nu este simțit astfel) este mai frecvent și, astfel, mai important (ceea ce justifică înregistrarea lui izolată de către MLR X).

● Explicația dată cuvîntului **ACUT** în MLR VI, p. 177, nota 9 are în vedere diferențierea sensului realizat în textul literar studiat (de alte sensuri posibile în limbă) : „*becuri . . . care transmit, foarte viu, foarte ACUT, senzația că acolo se petrec fapte de o mare importanță*" (Geo Bogza, *Săraca Țara Moldovei*). Sensul de „aici" este sinonim cu *puternic, vizibil*, neînregistrat ca atare de DEX, deși se apropie de sinonimele prin care e definit sensul de bază : „*ascuțit, pătrunzător*" și, prin extindere, *puternic*. Numai în cazul concret, cu referire la *lumină*, ACUT se poate defini prin *vizibil*. În acest caz, definirea prin sinonimie (utilizată atît de DEX, cît și de manualul școlar) deplasează interpretarea (chiar a sensului de bază, pentru care există coordonate precise), fie spre general, fie spre particular. Ar fi mai conve-

nabile două tipuri de explicații : mai întîi, o parafrază succintă „d e f o a r t e m a r e i n t e n s i t a t e" ; apoi, delimitarea restricțiilor de utilizare contextuală, prevăzute de dicționar la toate sensurile, vezi și discuția lui ACUT la II-1.1). Analiza unui cuvînt ca ACUT este interesantă și utilă din perspectiva învățării lexicale și a cultivării limbii tocmai pentru că obligă la relația dintre dicționar și texte de limbă actuală, unde, deși caracterizat prin restricții contextuale, ACUT tinde să-și lărgească posibilitățile de utilizare contextuală îmbogățindu-și astfel chiar valorile semantice. În acest fel poate fi explicat cuvîntul ACUT, utilizat în alte contexte, cum ar fi cele din critica literară, de MLR X, p. 174 : „*Primele iubiri" exprimă . . . o neobișnuită senzație de vitalitate a materiei, . . . confesiunea lirică ACUTĂ*", la care se pot adăuga și alte exemple.

● MLR X, p. 48, nota 2 dă o explicație oarecum circulară cuvîntului **SENTENȚIOS** : „c a r e c o n ț i n e s e n t i n ț e, m a x i m e", înregistrat în contextul : „*Impresionează sfatul înțelept al bătrînului sfetnic, compătimitor și SENTENȚIOS, exprimînd, în esență, atitudinea demnă, bărbătească în fața morții*".

Dacă presupunem cunoscute cuvintele *sentințe* și *maxime* date de definiție, consultarea DEX-ului indică obligativitatea unor restricții contextuale pentru adjectivul SENTENȚIOS, restricții care nu rezultă, nici implicit, din definiția dată de MLR X. Sensul propriu se folosește cu referire la *stil, ton* etc. (al oamenilor) sau, prin generalizare, *despre oameni*. DEX-ul mai menționează o specializare a sensului în care se include o componentă depreciativă : „c a r e f o l o s e ș t e u n t o n e m f a t i c, a f e c t a t, g r a v, p r e t e n ț i o s". Chiar dacă în contextul exemplificat de MLR nu apare acest sens specializat, existența lui e bine să fie cunoscută odată cu indicația privind posibilitatea de diferențiere lingvistică și extralingvistică.

● MLR X, p. 47, nota 1 definește cuvîntul **PEREN** „c u c a r a c t e r s t a b i l, d e l u n g ă d u r a t ă" conform valorii din următorul context : „*poezia „Vara" este un imn închinat frumuseților PERENE ale pămîntului românesc*". Explicația acestui cuvînt neologic, cu mai multe sensuri diferențiate semantic și contextual poate constitui un bun prilej de cultivare a limbii.

Mai întîi este necesar să se arate că sensul de bază (denotativ) al cuvîntului PEREN aparține unui anumit domeniu științific (biologia), fiind utilizat *cu referire la plante* — c a r e t r ă i e ș t e ș i r o d e ș t e m a i m u l ț i a n i l a r î n d, a v î n d o r ă d ă c i n ă p e r s i s t e n t ă, d i n c a r e s e d e z v o l t ă o n o u ă t u l p i n ă". Cunoașterea acestui sens (dincolo de biologie) este necesară și pentru a explica utilizarea lui figurată (dar fără o expresivitate explicită) în limbajul literar curent (cum arată chiar DEX-ul). Sensul secun-

UNEA sa simboluri cu sensuri eroice şi tragice". Cuvîntul VIZIUNE are mai multe sensuri şi cel dat de MLR X nu se poate raporta la cel de bază decît prin extinderea de la „percepţie vizuală" la „imagine, reprezentare". Al doilea sens din DEX poate fi şi el aplicat valorii lui VIZIUNE în textul dat: „mod de a vedea, de a concepe lucrurile" (cvasisinonim cu *concepţie, opinie*). Cel de-al treilea sens nu interesează textul dat: „percepţie imaginară a unor lucruri nereale; sau ceea ce i se pare cuiva că vede ca urmare a acestei percepţii". Dezambiguizarea semantică şi contextuală a sensurilor cuvîntului VIZIUNE arată situaţii complexe, mai greu de diferenţiat, dar important de învăţat ca atare.

● Indicarea pentru unele cuvinte cum ar fi **FRUST**, MLR X, p. 91, nota 3 numai a sensului „figurat" obligă (pentru înţelegerea exactă, dar şi pentru cunoaşterea cuvîntului) să se consulte dicţionarul şi să se facă raportarea la sensul de bază.

Sensul de bază al adjectivului FRUST este considerat de DEX „livresc" şi se semnalează utilizarea lui limitat-contextuală: „*despre unele monede, medalii, sculpturi* — şters de uzura vremii" (cvasisinonim cu *tocit*).

Al doilea sens al lui FRUST, considerat „figurat" şi de DEX, este definit similar, prin trimiterea la cvasisinonimele *brut, neprelucrat, natural, simplu, rudimentar*, ceea ce corespunde utilizării din MLR X: „*limbaj FRUST*". În general, utilizările contextuale ale acestui adjectiv neologic sînt destul de limitate, chiar dacă dicţionarul nu face destule precizări în această direcţie.

Diferenţierea semantică şi contextuală a sensurilor adjectivului FRUST este importantă atît pentru că e un cuvînt mai puţin cunoscut, cît şi pentru că sensul secundar (apreciat ca „figurat", dar care nu este simţit astfel) este mai frecvent şi, astfel, mai important (ceea ce justifică înregistrarea lui izolată de către MLR X).

● Explicaţia dată cuvîntului **ACUT** în MLR VI, p. 177, nota 9 are în vedere diferenţierea sensului realizat în textul literar studiat (de alte sensuri posibile în limbă): „*becuri... care transmit, foarte viu, foarte ACUT, senzaţia că acolo se petrec fapte de o mare importanţă*" (Geo Bogza, *Săraca Ţara Moldovei*). Sensul de „aici" este sinonim cu *puternic, vizibil*, neînregistrat ca atare de DEX, deşi se apropie de sinonimele prin care e definit sensul de bază: „*ascuţit, pătrunzător*" şi, prin extindere, *puternic*. Numai în cazul concret, cu referire la *lumină*, ACUT se poate defini prin *vizibil*. În acest caz, definirea prin sinonimie (utilizată atît de DEX, cît şi de manualul şcolar) deplasează interpretarea (chiar a sensului de bază, pentru care există coordonate precise), fie spre general, fie spre particular. Ar fi mai conve-

nabile două tipuri de explicaţii: mai întîi, o parafrază succintă „de foarte mare intensitate"; apoi, delimitarea restricţiilor de utilizare contextuală, prevăzute de dicţionar la toate sensurile, vezi şi discuţia lui ACUT la II-1.1). Analiza unui cuvînt ca ACUT este interesantă şi utilă din perspectiva învăţării lexicale şi a cultivării limbii tocmai pentru că obligă la relaţia dintre dicţionar şi texte de limbă actuală, unde, deşi caracterizat prin restricţii contextuale, ACUT tinde să-şi lărgească posibilităţile de utilizare contextuală îmbogăţindu-şi astfel chiar valorile semantice. În acest fel poate fi explicat cuvîntul ACUT, utilizat în alte contexte, cum ar fi cele din critica literară, de MLR X, p. 174: „*Primele iubiri*" *exprimă... o neobişnuită senzaţie de vitalitate a materiei,... confesiunea lirică ACUTĂ*", la care se pot adăuga şi alte exemple.

● MLR X, p. 48, nota 2 dă o explicaţie oarecum circulară cuvîntului **SENTENŢIOS**: „care conţine sentinţe, maxime", înregistrat în contextul: „*Impresionează sfatul înţelept al bătrînului sfetnic, compătimitor şi SENTENŢIOS, exprimînd, în esenţă, atitudinea demnă, bărbătească în faţa morţii*".

Dacă presupunem cunoscute cuvintele *sentinţe* şi *maxime* date de definiţie, consultarea DEX-ului indică obligativitatea unor restricţii contextuale pentru adjectivul SENTENŢIOS, restricţii care nu rezultă, nici implicit, din definiţia dată de MLR X. Sensul propriu se foloseşte cu referire la *stil, ton* etc. (al oamenilor) sau, prin generalizare, *despre oameni*. DEX-ul mai menţionează o specializare a sensului în care se include o componentă depreciativă: „care foloseşte un ton emfatic, afectat, grav, pretenţios". Chiar dacă în contextul exemplificat de MLR nu apare acest sens specializat, existenţa lui e bine să fie cunoscută odată cu indicaţia privind posibilitatea de diferenţiere lingvistică şi extralingvistică.

● MLR X, p. 47, nota 1 defineşte cuvîntul **PEREN** „cu caracter stabil, de lungă durată" conform valorii din următorul context: „*poezia „Vara" este un imn închinat frumuseţilor PERENE ale pămîntului românesc*". Explicaţia acestui cuvînt neologic, cu mai multe sensuri diferenţiate semantic şi contextual poate constitui un bun prilej de cultivare a limbii.

Mai întîi este necesar să se arate că sensul de bază (denotativ) al cuvîntului PEREN aparţine unui anumit domeniu ştiinţific (biologia), fiind utilizat *cu referire la plante* — care trăieşte şi rodeşte mai mulţi ani la rînd, avînd o rădăcină persistentă, din care se dezvoltă o nouă tulpină". Cunoaşterea acestui sens (dincolo de biologie) este necesară şi pentru a explica utilizarea lui figurată (dar fără o expresivitate explicită) în limbajul literar curent (cum arată chiar DEX-ul). Sensul secun-

dar (dezvoltat prin lărgirea sensului propriu) este definit „c a r e a r e c a r a c t e r d e s i m b o l, c a r e d u r e a z ă m u l t t i m p". Atît prima parte a acestei definiţii, cît şi cea de-a doua („c a r e d u r e a z ă m u l t t i m p") explică adjectivul PEREN în exemplul dat de MLR X. Diferenţierea sensurilor acestui cuvînt polisemantic este strict condiţionată contextual.

Substantivul (corespunzător adjectivului PEREN) PERENITATE este explicat şi el de MLR X, p. 174, nota 1 numai cu accepţia figurată : „î n s u ş i r e a d e a f i p e r e n", adică „*durabilitate, persistenţă*", accepţie frecventă în critica literară.

● Cuvîntul **EXTAZ** este definit de MLR X, p. 89, nota 2 ca „s t a r e s u f l e t e a s c ă d e m a r e i n t e n s i t a t e, c a r a c t e r i z a t ă p r i n s u s p e n d a r e a a p a r e n t ă a c o n t a c t u l u i c u l u m e a î n c o n j u r ă t o a r e". Explicaţia este aproximativ suficientă pentru înţelegerea cuvîntului în contextul din MLR : „*Răzbate din nou în poezia lui Blaga un dor de viaţă şi de farmec; el se consumă într-o stare de EXTAZ liniştit şi de APOTEOZĂ*". Determinantul *liniştit* din contextul imediat al substantivului EXTAZ subliniază sensul dat. Cunoaşterea exactă a cuvîntului cere însă să se arate că EXTAZ are mai multe sensuri (operaţie pe care MLR nu o face, spre deosebire de APOTEOZĂ, pentru care sînt date toate sensurile, chiar cele ieşite din uz, de exemplu : „(în antichitatea greco-romană) a t r e c e u n e r o u s a u u n î m p ă r a t î n r î n d u l z e i l o r". Specializarea din medicină a sensului de bază al cuvîntului EXTAZ, „s t a r e n e r v o a s ă î n c a r e b o l n a v u l, u r m ă r i t d e i d e i f i x e, e l i p s i t d e s e n z a ţ i i ş i i n c a p a b i l d e m i ş c ă r i v o l u n t a r e", deşi aparţine unui domeniu limitat ştiinţific poate interesa şi un vorbitor obişnuit intrînd astfel în limbajul literar curent. Delimitarea dintre cele două valori, manifestată la nivelul componentelor de sens, mai puţin a contextelor lingvistice se poate face numai cu date extralingvistice.

Al doilea sens al substantivului EXTAZ este definit de DEX ca : „a d m i r a ţ i e p r o f u n d ă, n e ţ ă r m u r i t ă", cvasisinonim cu *adoraţie, veneraţie.* Semnalarea acestui sens ca o specializare figurată, dezvoltată prin metonimia „c a u z ă"/„e f e c t" este mai mult decît necesară în momentul în care MLR se angajează în explicarea cuvîntului EXTAZ. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în textul citat de MLR X, actualizarea acestui sens ni se pare interpretarea cea mai apropiată.

Oricum, în măsura în care în text apar două cuvinte polisemantice, explicaţia lor (cu ajutorul MLR-ului sau a DEX-ului) trebuie să fie similară pentru a contribui la o cunoaştere adecvată a vocabularului românesc.

● MLR V, p. 231, exerciţiul 3 îşi propune să rezolve, pe cale practică, problemele polisemiei. Exerciţiul are mai multe etape. Mai întîi se dau mai multe cvasisinonime sau expresii echivalente (nediferenţiate) pentru verbul **A FRĂMÎNTA** : *a amesteca, a se mişca puternic, a nu avea astîmpăr, a se agita, a se nelinişti, a se preocupa, a se îngrijora* ş.a. Apoi se cere (la 3 a) să se precizeze sensul cuvîntului A FRĂMÎNTA în cîteva propoziţii date şi să se facă altele după acelaşi model (3 b). S-ar putea considera că, indicîndu-se sinonimele posibile şi cel puţin patru utilizări concrete ale verbului A FRĂMÎNTA, se explică o parte din sensurile acestui cuvînt polisemantic în aşa fel încît consultarea DEX-ului nu mai e neapărat necesară. Vom da, mai întîi, exemplul din MLR V şi, apoi, vom face confruntarea cu DEX-ul pentru a vedea în ce măsură sînt necesare precizări :

Gîndurile te FRĂMÎNTĂ.
Mama FRĂMÎNTĂ aluatul.
În somn, copilul se FRĂMÎNTĂ.

Cel de-al doilea exemplu (*Mama FRĂMÎNTĂ aluatul*) corespunde sensului de bază din DEX (definit „a p r e f a c e a l u a t u l î n t r-o m a s ă o m o g e n ă, a p ă s î n d u-l ş i a m e s t e c î n d u-l c u m î i n i l e"). Era bine dacă MLR ar fi dat în primul rînd acest exemplu, mai ales că, în lista substitutelor, echivalentul acestui sens (*a amesteca*) ocupă întîiul loc. Deşi se poate stabili o echivalenţă între A AMESTECA şi *a frămînta,* ar trebui să se arate că primul verb are şi componente de sens suplimentare (A FRĂMÎNTA = „a a m e s t e c a" + „c u m î i n i l e, î n t r-u n a n u m e f e l").

În prima propoziţie exemplificată de MLR V (*gîndurile te FRĂMÎNTĂ*) se pot interpreta ca actualizate mai multe valori înregistrate sub sensul al doilea (considerat „figurat" de DEX) : „a e x a m i n a î n d e t a l i u o i d e e, o p r o b l e m ă etc." sau „a s u p u n e m i n t e a l a e f o r t u r i", cînd e posibilă substituţia cu *a preocupa* (dat în listă de MLR V) sau cu *a (se) nelinişti, a (se) îngrijora* (de asemenea indicate), toate substituţiile fiind numai aproximativ exacte.

În cel de-al treilea exemplu din MLR V (*În somn, copilul se* FRĂMÎNTĂ) se poate face substituţia cu *a se agita, a se mişca* (date în listă). DEX-ul nu indică un sens corespunzător ; cel mai apropiat ar fi „a î n v î r t i, a r ă s u c i u n o b i e c t î n m î n ă", actualizat într-un context cum ar fi : *Copilul (îşi) FRĂMÎNTĂ haina (rochia, batista) (de nervi).* Celelalte cvasisinonime indicate de MLR (şi care corespund unor valori înregistrate de DEX) sînt mai greu de ilustrat în contexte obişnuite. De exemplu, *Marea se FRĂMÎNTĂ* este o propoziţie posibilă, în care verbul poate fi înlocuit cu

evasisinonimele *a se agita, a se mişca puternic*, dar sensul este marcat expresiv pentru că, de obicei, folosirea reflexivului verbului a FRĂMÎNTA presupune un subiect animat-uman.

Un asemenea mod de a prezenta polisemia unui cuvînt ni se pare convenabil dacă merge paralel cu dicționarul (de la sensurile proprii la cele figurate). Nu trebuie neglijate nici componentele comune sensurilor („u n a n u m i t t i p d e m i ş c a r e" + „e x e c u t a t ă î n t r-u n a n u m e f e l") şi nici, mai ales, diferențele semantice datorate unor constrîngeri contextuale (sau modului specific de exprimare a sensului în anumite contexte). Astfel, sensul de bază se construieşte activ (fără pronume reflexiv), are un subiect persoană şi un obiect determinat (exprimat sau nu) : *aluatul*. Celelalte sensuri (înregistrate sub 2 şi considerate „figurate" de DEX) au şi ele un subiect animat-uman dar se construiesc cu pronumele reflexiv *(Copilul sau Ion se FRĂMÎNTĂ în somn de griji sau dintr-o anumită cauză)*. În fine subiectul poate fi abstract : *problema, ideea mă (sau te, îl,..) FRĂMÎNTĂ*, cînd persoana este obiectul indicat pronominal (şi, eventual, printr-un substantiv reluat : *problema îl FRĂMÎNTĂ pe Ion)*.

Deşi exercițiul are un cuvînt frecvent folosit, precizările privind diferențele semantice şi contextuale dintre sensurile lui sînt, tocmai de aceea foarte utile, pentru că pot servi ca model de înțelegere, interpretare a polisemiei cuvintelor şi în exemplificări ale profesorului.

● Din altă perspectivă, ne interesează problemele puse de rezolvarea unor exerciții (de tipul celor selectate în această carte) de către elevi. În cadrul unei inspecții făcute într-o şcoală generală, s-a dat elevilor ca test rezolvarea exercițiului 2 din MLR V, p. 77. Enunțul exercițiului cerea să se găsească adjectivele potrivite pentru substantivele MIROS şi CEAȚĂ.

În ambele cazuri este necesar să se aibă în vedere diversele sensuri concrete pe care le pot avea cuvintele respective şi consecințele rezultate din combinarea lor cu alte cuvinte.

Cuvîntul **MIROS** desemnează percepții determinate a căror desemnare prin cuvinte se poate face mai mult sau mai puțin riguros. De aceea, probabil, elevii au dat, mai ales, exemplul din textul studiat : *MIROS adormitor;* apoi, cea mai mare frecvență au avut-o, evasisinonimele lui *adormitor* (în contextul discutat) : *îmbătător, plăcut, îmbietor, dulce*,... Dacă exercițiul nu a circumscris sarcinile de combinare contextuală ale cuvîntului MIROS, profesorul urma să delimiteze (după test) situațiile. Astfel, diferențierea obiectivă dintre *plăcut* (cu evasisinonimele lui) şi *neplăcut* (cu alte evasisinonime) era primordială. Celelalte combinații, de tipul *adormitor, îmbietor, dulce*, ... merg spre o interpretare subiectivă, în unele situații chiar cu valoare stilistică (MIROS *dulce*, de exemplu, este o sinestezie).

Şi definiția sensului cuvîntului **CEAȚĂ** („p a r t i c u l e d e a p ă ... c a r e s e a f l ă î n a t m o s f e r ă ... ş i c a r e î m p i e d i c ă v i z i b i l i t a t e a") nu permite orice combinație contextuală. De aceea, şi în acest caz, majoritatea exemplelor date de elevi au pornit tot de la text *(CEAȚĂ argintie* sau *albicioasă)*, cu determinanți privind o apreciere exterioară, cromatică) ; izolat, unii elevi, bazîndu-se pe deprinderile lingvistice intuitive au exemplificat *CEAȚĂ deasă* sau chiar *CEAȚĂ londoneză* (ultimul exemplu interesant la un elev de clasa a V-a din Medgidia). Cîțiva elevi l-au combinat pe CEAȚĂ cu adjectivele *rece, friguroasă*, ... ; în această situație (justificată în parte prin faptul că CEAȚĂ presupune contraste de temperatură şi, implicit, temperaturi scăzute) este necesar ca profesorul să arate că, deşi justificate parțial (prin transferul metonimic „c a u z ă"/„e f e c t"), combinațiile nu sînt corecte.

Deşi exercițiul s-a rezolvat fără dicționar, un profesor atent a putut face precizări privind indicațiile de sens şi restricțiile de combinare cu alte cuvinte.

1.2.3 Exerciții privind diferențele semantice, contextuale şi stilistice dintre sensurile cuvintelor polisemantice

Exercițiul 1 din MLR VII (de la lecția *Descoperind rîul* de Fănuş Neagu) cere să se folosească în propoziții cuvintele : **PULSAȚIE, RAMPĂ, ARCADĂ, AMPLIFICA.** Rezolvarea unui asemenea exercițiu presupune, implicit, cunoaşterea exactă a sensurilor acestor cuvinte pentru ca abia apoi să li se asigure o folosire adecvată în contexte.

Cuvîntul **PULSAȚIE** este înregistrat de DEX cu trei sensuri, ultimele două considerate figurate, deşi apar în situații diferite. Sensul propriu definit „f i e c a r e d i n m i ş c ă r i l e p u l s u l u i" implică restricții contextuale (deşi nu apar de la prima vedere) : utilizarea cu referire la *sînge* (sau *circulația sangvină)* şi, eventual, o comunicare legată de stilul ştiințific. Al doilea sens, considerat figurat de DEX este definit ca „n u m ă r u l d e p e r i o a d e p e c a r e l e e f e c t u e a z ă o m ă r i m e p e r i o d i c ă î n t r-u n a n u m i t n u m ă r d e u n i t ă ț i d e t i m p", sens utilizabil mai ales în domenii ştiințifico-tehnice. Condițiile concrete de utilizare lingvistică şi extralingvistică interesează elevii cînd au nevoie de acest cuvînt la diferite discipline. Cel de-al treilea sens, considerat tot „figurat" este definit ca „d e s f ă ş u r a r e a u n u i p r o c e s, a u n u i f e n o m e n, a u n e i a c ț i u n i, î n t r-u n r i t m v i u, t r e p i d a n t". Şi aici contextul este important pentru realizarea sensului ; substantivul în genitiv care precizează cui aparține pulsația are un caracter mult mai general decît la primul sens : *PULSAȚIA evenimentelor*, de exemplu. Libertățile de utili-

zare contextuală nu sînt însă foarte mari, ceea ce subliniază caracterul figurat-expresiv (în limbajul literar artistic sau în limbajul curent) al acestui sens.

Cuvîntul **RAMPĂ** apare în DEX cu o polisemie bogată (șase sensuri) relația dintre sensuri fiind destul de explicită prin asemănarea de construcție a obiectelor reprezentate : „o platformă" + + „la o anumită înălțime" + „naturală" sau „artificială" + „cu o destinație anumită". Sensurile 1 și 4 desemnează un obiect cu caracteristicile de mai sus, folosit „pe lîngă liniile ferate" și, mai ales, „pentru descărcarea mărfurilor". Sensurile 3, 5, 6 desemnează caracteristici concrete mai mult sau mai puțin asemănătoare, dar cu „destinații" diferite : s. 3 desemnează, în teatru, „o parte a scenei", cum rezultă din sintagmele : *a chema la RAMPĂ, a vedea lumina RAMPEI;* s. 5 „o lucrare minieră", ale cărei detalii interesează specialiștii din domeniul respectiv, după cum s. 6 condiționat de sintagma *RAMPĂ de lansare (a unei rachete)* presupune detalii care interesează alți specialiști. Sensul al doilea, „balustradă de lemn, de fier, de piatră de-a lungul unei ape, scări, pod, ..." pare să desemneze un obiect oarecum diferit și cere precizarea în context a trăsăturilor arătate de definiție. Explicarea unui asemenea cuvînt este interesantă din perspectiva importanței contextului lingvistic și extralingvistic pentru înțelegerea exactă a trăsăturilor definitorii ale unor obiecte mai mult sau mai puțin asemănătoare. În măsura în care acest obiect interesează limbajul curent din diferite domenii de activitate, importanța cunoașterii și folosirii exacte a cuvîntului este foarte mare.

Cuvîntul **ARCADĂ** are două sensuri în DEX, fiecare dintre ele specializate ca sferă de folosire : sensul de bază este specific construcțiilor („element arhitectural" + „format din unul sau mai multe arce" + „și din elemente care le susțin — coloane, stîlpi, ziduri"). Sensul 2 se utilizează într-un domeniu științific determinat (anatomie) și numai în condiții speciale poate intra în limbajul curent : „formație anatomică" + „în formă arcuită" + „(în special) proeminență curbă la baza osului frontal" + „situată deasupra fiecărei orbite". Asemănarea de „formă" este trăsătura comună celor două sensuri, diferențiate totuși, în detaliile caracteristicilor lor și, mai ales, sub aspectul domeniilor concrete de folosire. Importanța diferențierii sensurilor din aceste puncte de vedere, cu consecințe asupra construirii unor propoziții corecte (de către elevi sau vorbitori), necesare în comunicarea efectivă, face din acest cuvînt un bun exemplu de „învățare lexicală".

Cuvîntul **AMPLIFICA** pare, la prima vedere, după DEX un cuvînt monosemantic : „a da sau a căpăta amploare (= *a se mări, a se lărgi, a se dezvolta*)", dacă nu se ține seama de precizarea (ce-i drept, dată în paranteze) : „din punct de vedere cantitativ, intensiv etc.". Tocmai această precizare este foarte importantă și dirijarea elevilor în folosirea dicționarului este strict necesară. În funcție de „obiectul, situația, fenomenul care se mărește" și de aspectul concret al „măririi" (cantitatea, intensitatea etc.), rezultă diferite utilizări posibile ale acestui cuvînt pe care nici dicționarul nu le precizează suficient de clar : *AMPLIFICAREA sunetelor (vocii, radiofonică)* este altceva decît *AMPLIFICAREA unei lucrări* sau decît *AMPLIFICAREA retorică.* Foarte important ar fi să se arate că nu orice obiect „SE AMPLIFICĂ", de exemplu nu se poate spune astfel despre *o casă, o rochie, un pat* ș.a.

Explicarea riguros exactă a sensurilor cuvintelor de mai sus pune în relație mai mulți factori-semantici, contextuali, funcționali-stilistici și constituie un util exercițiu de cultivare a vocabularului românesc. Prezența unor cuvinte într-un text literar trebuie interpretată adecvat conținutului exprimat și cere o relație complexă între dicționar și text.

• Mai multe exerciții și teme din MLR VII, de la lecția *Călin (File de poveste)* de M. Eminescu, cer diferențierea sensurilor proprii de cele figurate ale unor cuvinte. Exercițiul 1, cu patru subpuncte (a—d) presupune două căi de rezolvare, ambele bazate însă pe explicarea sensurilor în raport cu dicționarul.

În exercițiul 1(a) se dă o frază din care trebuie identificate sensurile proprii sau figurate ale anumitor cuvinte (notate de noi cu majuscule) :

„*Un deal rotund, ÎMBRĂCAT în brazi, SE CULCĂ în fața apei. Bistrița, CUMINTE, îl ocolește, făcînd un cot larg în dreapta, pe sub COAMA VÎNĂTĂ, zimțuită, a Pietrosului*". (Al. Vlahuță, *România pitorească).*

Pentru a stabili ce fel de sens are cuvîntul **ÎMBRĂCAT** în textul dat este suficient să știm (prin deprinderea corectă a limbii materne sau prin consultarea DEX-ului) că adjectivul (participial) respectiv se utilizează numai (mai ales) *despre oameni :* „cu trupul acoperit de haine (subl. n.). În textul dat apar două devieri de la aceste indicații : adjectivul determină un substantiv inanimat, *deal,* iar forma de manifestare nu este „haine", ci *brazi.* Deplasarea sensului, neînregistrată de dicționar, dar perfect inteligibilă din combinațiile contextuale arată un sens figurat, expresiv al cuvîntului **ÎMBRĂCAT**.

Următorul cuvînt, **SE CULCĂ** apare în DEX cu mai multe sensuri, destul de evident legate prin faptul că desemnează acțiunea de „a pune la orizontală (la pămînt) fie o persoană, fie un obiect, în diferite împrejurări". Sensul propriu este cvasisinonim cu *a se odihni, a dormi*, acțiune pe care o pot îndeplini numai ființele (mai ales persoanele). În textul dat, subiectul este *dealul*.. *SE CULCĂ*, ceea ce înseamnă că sensul verbului nu corespunde ca atare nici unuia din cele înregistrate de DEX. Dacă reținem componenta de sens „a pune la orizontală" putem înțelege că DEALUL *„se alătură" apei Bistriței*; transferul de la persoană la obiect subliniază însă caracterul figurat, bine marcat și inedit exprimat.

Adjectivul **CUMINTE** este utilizat în text tot cu referire la DEAL. Chiar dacă DEX-ul nu precizează explicit prin definițiile date sensurilor acestui cuvînt condițiile de utilizare contextuală, rezultă că ajectivul CUMINTE nu se poate referi *decît la persoane* (desemnînd diverse stări psiho-intelectuale pozitive). Combinația contextuală neobișnuită pune în evidență un sens figurat, înțeles numai dacă se are în vedere întreg contextul : în tabloul de natură descris, *dealul* nu distonează cu *apa Bistriței* (pentru că„ *o ocolește*").

În combinația **COAMĂ VÎNĂTĂ** se actualizează sensuri secundare (mai mult sau mai puțin simțite ca figurate), înregistrate de DEX : sensul 2 al lui COAMĂ — „culme prelungită de deal sau de munte" și o lărgire a sensului cromatic al lui VÎNĂT — „ = *întunecat, închis*", *plumburiu* (din cauze determinate — ceață, depărtare, despre obiecte văzute în depărtare — munți, dealuri, clădiri)".

Punctele (b—c—d) ale aceluiași exercițiu au în vedere utilizarea în diferite contexte, cu alte sensuri a aceluiași cuvînt : **MÎNDRU.** Cele trei puncte trebuie rezolvate împreună sau paralel, dîndu-se, astfel, chiar fără folosirea dicționarului, posibilitatea de a se constata că MÎNDRU are mai multe sensuri în limba română. Implicit, exercițiul este util pentru că indică soluția diferențierii *în* și *prin* context a unor sensuri distincte :

(b) *Am o MÎNDRĂ ca o floare*
Cine-i cată-n față moare.
(Folclor)

(c) *Nunul mare, MÎNDRUL soare și pe nună, MÎNDRA lună,..*

(d) *S-auzi MÎNDRA glăsuire a pădurii de argint.*

Nici unul dintre exemple nu dă sensul propriu al adjectivului MÎNDRU (exemplul (b) dă adjectivul substantivizat prin articulare, cel mai apropiat de sensul propriu, dar deosebit totuși, nu numai ca parte de vorbire, ci și ca variantă stilistică în care apare — limbajul popular). În exemplele (c) și (d), sensul figurat rezultă din combinarea neobișnuită a adjectivului MÎNDRU cu substantive ca *soare, lună, glăsuire* (toate inanimate); legătura cu sensul propriu și înțelegerea valorii din context se face numai prin componenta de sens comună : „care provoacă încîntare, satisfacție". Nefiind sensuri (chiar și figurate) înregistrate de dicționar, iar explicarea lor putîndu-se face doar contextual, expresivitatea lor este mai mare.

Rezultă că sensurile figurate sînt mai mult sau mai puțin expresive, sugestive în raport cu mai mulți factori : folosirea lor neobișnuită în raport cu sensurile date de dicționar (sau cu sensul propriu, valoarea cărei înțelegere trebuie totuși asigurată de context; unele dintre aceste utilizări, prin repetare, ajung să se fixeze în dicționar; ceea ce duce la o diminuare a expresivității. Contextul este fundamental nu numai pentru înțelegerea sensurilor figurate, ci și pentru înțelegerea expresivității lor. De aceea, compararea utilizării *aceluiași cuvînt în diferite contexte* constituie o modalitate practică eficientă în interpretarea semantico-stilistică.

● Exercițiul 6 din MLR VII, la lecția *Călin (File de poveste)* urmărește (fără să ceară explicit) diferențierea sensurilor proprii de cele figurate, realizată numai contextual. Contextele indicate pentru cuvintele **SOMNOROS, LIN, SCLIPITOR, MLĂDIOS** sînt sumare, fiind constituite numai din substantive sau verbe cu care se pot combina adjectivele, respectiv adverbele :

ropot > DULCE   SE BATE < *somnoros, lin*

riuri > SCLIPITOARE   VINE < *mlădioasă*

Rezolvarea exercițiului presupune atît cunoașterea sensurilor (proprii și figurate) ale cuvintelor **DULCE, SCLIPITOR, A SE BATE, A VENI,** cît și a indicațiilor privind utilizările contextuale ale acestor cuvinte (contexte mai mult sau mai puțin specializate).

Adjectivul **DULCE** este înregistrat de DEX cu numeroase sensuri, grupate în două mari categorii : proprii (I) și figurate (II). În toate situațiile, pentru a realiza sensuri anumite sînt necesare contexte specifice : *ceai DULCE*, față de *lapte DULCE* sau *apă DULCE* (I) și *zîmbet DULCE; miros DULCE; sunet DULCE; lumină DULCE; culoare DULCE: climă DULCE: somn DULCE; copil, persoană, fată DULCE* (II).

Exemplificarea lui DULCE în combinație cu *ròpot* (justificată de textul în care apare) presupune identificarea sensului în raport cu

inventarul dat de dicţionar. Este unul dintre sensurile figurate (de sub II), explicabil prin sinestezie (transferul de la gust la auz, sau de la un tip de simţuri la altul). Folosirea adjectivului DULCE în alte combinaţii de cuvinte, cerută de asemenea de exerciţiu, rezultă din însăşi inventarierea făcută anterior după dicţionar. Se obţin astfel informaţii semantice şi contextuale importante pentru „învăţarea lexicală", dar se creează şi premisele obiective ale unei interpretări stilistice.

Adjectivul **SCLIPITOR**, prin însăşi definirea lui este limitat la utilizări contextuale. Apare aproximativ monosemantic în DEX : „care sclipeşte (răspîndeşte) o lumină vie (strălucire)", deşi este indicată şi utilizarea figurată „foarte inteligent, foarte dotat". Sensul propriu presupune combinarea numai cu anumite tipuri de obiecte (de tipul *lampă, bec, soare* ş.a.), căci nu orice obiect poate „sclipi sau străluci"; utilizarea sensului figurat este limitată la combinarea adjectivului SCLIPITOR cu anumite substantive desemnînd persoane *(este o ființă SCLIPITOARE, are o minte SCLIPITOARE)*, iar combinaţiile sînt posibile numai într-o variantă literar vorbită (oarecum familiară).

Verbul **A SE BATE** este definit la sensul propriu „a (se) lovi, a (se) izbi repetat şi *violent* (subl. n.)" şi are specializări contextuale în care componenta „violent" este înlocuită cu „uşor". Prin această deplasare figurată şi specializată trebuie înţeles contextul exemplificat : SE BATE *somnoros / lin / uşor / liniştit*, adică „ne-violent". Sensul al doilea al lui A SE BATE e utilizat în domeniul sportiv, marcarea figurată ţinînd numai de această limitare a contextului lingvistic şi extralingvistic de folosire. Sensul al treilea adaugă alte componente : „repetat" + „cu un instrument anumit" + „un material" + „cu anumite scopuri" : *a BATE covorul, BATE ploaia/grindina* ş.a., inventarierea lor exhaustivă nefiind posibilă.

În aceeaşi situaţie este şi verbul A VENI, foarte bogat în sensuri, legate toate prin desemnarea unei „acţiuni de deplasare (mişcare) în spaţiu", valabilă şi în combinaţia cu MLĂDIOASĂ, dar diferită oarecum în contextul *VINE trenul (tramvaiul), vine mama, vine ploaia* ş.a.

• Exerciţiul 3, MLR VI, p. 98 cere să se stabilească sensul cuvintelor **LIMPEDE, ÎNALT** şi **ŞTERS,** utilizate în contexte date :

apă LIMPEDE — dimineaţă LIMPEDE

om ÎNALT — cer ÎNALT

litere ŞTERSE — bubuituri ŞTERSE

Fiecare dintre cele trei cuvinte utilizate în cele două contexte paralele realizează sensuri diferite. Exerciţiul urmăreşte, deci, să diferenţieze prin context sensurile unor cuvinte polisemantice.

În *apă LIMPEDE* se redă primul sens din DEX, al cuvîntului **LIMPEDE**, căruia îi corespunde parafraza „fără impurităţi", cu referire la *lichide* (echivalent cu *străveziu, curat, transparent, clar)*. În schimb, în *dimineaţă LIMPEDE* se realizează alt sens, echivalent cu „lipsit de nori" *(senin)*, condiţionat de contextele substantivale care indică *cer, timp, atmosferă* şi, prin extindere, *dimineaţă*. Ultimul sens este figurat (prin transferul metaforic al „impurităţilor"), mai expresiv, prin combinaţia neobişnuită, în *dimineaţă LIMPEDE* decît în *cer LIMPEDE*. Ar fi, deci, în favoarea interpretării textului literar precizarea suplimentului figurat reprezentat de combinaţia *dimineaţă LIMPEDE.*

LIMPEDE se utilizează însă şi în alte contexte, în care sensul figurat este mai puţin (1) sau mai mult vizibil (2) :

(1)

ochi, privire } *LIMPEDE* „fără ascunzişuri"

sunet, glas, voce } { *LIMPEDE (clar, desluşit, distinct)* „care se aude bine"

(2)

minte, spirit } { *LIMPEDE (clar(ă), lucid(ă))*

situaţii, idei } { *LIMPEZI (sigure, evidente)* „uşor de înţeles"

Diferenţierea sensurilor adjectivului **ÎNALT** nu este foarte clară în cele două contexte substantivale alese *(om, cer)*. În ambele situaţii se realizează primul sens din DEX, definit prin parafraza „care se ridică mult în sus". Ar fi mai important să se precizeze contextele în care sensurile lui ÎNALT sînt mult mai bine diferenţiate :

sunete { ÎNALTE *(ascuţite, subţiri, acute)* „pronunţate la scara de sus"

(despre curentul electric) *tensiune, frecvenţă* } ÎNALTĂ „cu măsură mare"

şi *oaspete (personaj)* } { *ÎNALT (important, distins)*

În contextele *litere ŞTERSE* faţă de *bubuituri ŞTERSE* se desemnează distincţia dintre sensul propriu, de bază al cuvîntului **ŞTERS** (definit de DEX „c a r e n u s e v e d e b i n e", cu referire la *cuvinte, texte)* şi sensul al patrulea, figurat (definit ca „l i p s i t d e r e z o n a n ţ ă" despre *sunete, glas)*

Există şi alte sensuri ale lui ŞTERS, de asemenea condiţionate contextual :

culoare / *lumină* } ŞTEARSĂ *(neclară, confuză, ..)* „l i p s i t ă d e i n t e n s i t a t e"

om { *ŞTERS* *(mediocru, neremarcabil)* „l i p s i t d e c a l i t ă ţ i"

faţă / *obraz* / *figură* } *ŞTEARSĂ* / *ŞTERS* *(pal, ..)* „f ă r ă c u l o a r e" / „f ă r ă e x p r e s i v i t a t e"

O asemenea analiză este utilă nu numai ca exerciţiu lexico-semantic, ci, mai ales, ca modalitate de a corela explicarea sensurilor cuvintelor cu interpretarea adecvată şi complexă a enunţurilor şi textelor de limbă română.

● Explicaţia dată cuvîntului **REZONANŢĂ** în MLR VI, p. 176, nota 1 are în vedere utilizarea lui într-un text literar : *„şi s-a oprit apoi la Trotuş, într-un loc de mare REZONANŢĂ istorică"* şi este făcută prin (cvasi)sinonime : *răsunet, urmare, consecinţă.*

Pentru a cunoaşte exact acest cuvînt (necesar elevilor şi la alte materii) trebuie consultat un dicţionar. În DEX, sensul de bază al cuvîntului REZONANŢĂ desemnează „p r o p r i e t a t e a u n o r c o r p u r i s a u î n c ă p e r i d e a i n t e n s i f i c a ş i p r e l u n g i s u n e t e l e", după care se indică sinonimia cu **RĂSUNET**. Verificînd definiţia sensului de bază al lui **RĂSUNET**, constatăm că el nu este decît parţial echivalent cu **REZONANŢĂ**, echivalenţă asigurată de componenta de sens comună „a p r o p a g a s u n e t e l e"; în afară de aceasta, **RĂSUNET** desemnează „un sunet puternic şi lung, prelungit de ecou". **REZONANŢĂ**, la sensul propriu desemnează, deci, „a m p l i f i c a r e a s u n e t e l o r d e c ă t r e î n c ă p e r i". Celelalte două sensuri ale lui **REZONANŢĂ** din DEX aparţin limbajului ştiinţific (fizică şi medicină), cerînd contexte speciale, lingvistice şi extralingvistice (care nu corespund, din principiu, textului analizat aici).

În schimb, sensul secundar al lui **RĂSUNET** „i m p r e s i e p e c a r e o f a c e u n l u c r u a s u p r a o a m e n i l o r, i n t e-

r e s s t î r n i t d e c e v a" (vezi şi expresia *a avea (a găsi) răsunet)* corespunde valorii lui REZONANŢĂ în contextul discutat :

s-a oprit într-un loc de mare { *REZONANŢĂ istoric(ă)* / *răsunet* / *interes* / (sau „c a r e f a c e o p u t e r n i c ă i m p r e s i e i s t o r i c ă")

Aşadar, sensul figurat al lui REZONANŢĂ din textul literar analizat se poate explica numai prin sensul secundar al lui RĂSUNET, dacă se admite cvasisinonimia lor.

Explicarea cuvîntului REZONANŢĂ prin „urmare, consecinţă" este posibilă numai dacă ducem mai departe relaţia sensului figurat de mai sus („i n t e r e s u l a p a r e c a o u r m a r e, c a o c o n s e c i n ţ ă"). Altfel, substituirea cuvintelor *urmare, consecinţă* în locul lui REZONANŢĂ din contextul analizat nu este posibilă, iar delimitarea trebuie făcută explicit elevilor.

Din cele arătate rezultă că explicarea sensului unui cuvînt în corelaţie cu un text literar, dar şi cu dicţionarul îmbracă aspecte complexe, a căror elucidare este utilă atît pentru o adecvată învăţare lexicală, cît şi pentru o mai bună interpretare a unui text literar. Deşi o simplă notă de subsol, explicarea cuvîntului REZONANŢĂ poate constitui un exerciţiu semantico-stilistic.

● Exerciţiul 5, MLR V, p. 11 cere să se alcătuiască propoziţii în care cuvintele **FĂCLIE, PAVĂZĂ, VIS** să fie folosite cu înţelesurile date în textul literar studiat (poezia *Închinare* de Otilia Cazimir) :

„Ne-ai fost FĂCLIE[1]*-n noapte şi PAVĂZĂ*[2] *nevoii.*
Dar fruntea ţi-e senină şi gîndul neclintit,
Ca VISUL[3] *pentru care ţi s-au jertfit eroii".*

Cifrele care însoţesc cuvintele ce trebuie folosite sînt explicate în subsolul paginii din Manual. Astfel, **FĂCLIE** este definit ca *„flacără, văpaie,* aici *lumină"*. Sensul din text nu corespunde sensului propriu indicat de DEX „l u m î n a r e m a r e", dar poate fi explicat prin relaţia metonimică „c a u z ă" / „e f e c t" („o l u m î n a r e m a r e d ă o l u m i n ă m a r e"), metonimia explicînd valoarea figurată a cuvîntului FĂCLIE în textul poetic analizat.

Pentru **PAVĂZĂ**, MLR V indică toate sensurile posibile : *„scut,* a i c i *sprijin, ocrotire"*. Şi în cazul acestui cuvînt relaţia dintre sensul propriu („s c u t") şi sensul figurat („s p r i j i n, o c r o t i r e") se explică prin metonimie, iar expresivitatea celui de-al doilea sens este destul de uşor de constatat. Definirea lui PAVĂZĂ prin sinonimie presupune unele precizări privind sensul acestora : *ocrotire* este utilizat cu sensul propriu „a l u a s u b a p ă r a r e, a p r o t e j a",

pe cînd *a sprijini* merge în acest context numai cu sensul figurat de „ajutor, ocrotire" (nu cu cel propriu„ a susține ceva — concret — să nu cadă").

VIS este definit în MLR ca „dorință arzătoare, năzuință", ceea ce reprezintă o specializare a celui de-al treilea sens, și el figurat, din DEX („idee, aspirație"), diferențiat destul de puțin de-al doilea sens, tot figurat, „*reverie, meditație, visare*". Diferența față de sensul propriu („faptul de a visa în timpul somnului" este însă esențială, mai ales în ceea ce privește ultima parte a definiției („în timpul somnului"). Semnalarea exactă a acestor diferențe este importantă în cunoașterea exactă a sensurilor și în aprecierea deplasărilor realizate într-un context dat.

Exercițiul poate rezolva mai multe obiective, începînd cu diferențierea sensurilor cuvintelor polisemantice, cu precizarea relației dintre sensurile proprii și cele figurate și ajungînd pînă la definirea prin sinonimie (tot cu diferențierea sensurilor).

• Explicația dată cuvîntului **CTITORIE** în MLR VI, p. 176, nota 2 (pe marginea textului literar *Săraca Țara Moldovei* de Geo Bogza) este „*(aici*, subl. n.) întemeiere, creație, așezare": „*a fost ridicată una din ctitoriile moderne ale Moldovei de azi*".

Cuvîntul CTITORIE are un sens propriu, sinonim cu „biserică, mănăstire"; de asemenea se mai indică o utilizare prin extindere „instituție întemeiată de un ctitor". Rezultă că sensul indicat de MLR VI nu este înregistrat ca atare în dicționar, dar corespunde, în mare, primei părți a sensului generalizat — „construcție (obiectiv social, cultural, economic) întemeiată de cineva anume".

Ceea ce e important în explicarea acestui cuvînt este diferențierea netă a sensului propriu „mănăstire, biserică", de sensul generalizat realizat mai mult sau mai puțin diferit în funcție de contextele în care apare. De fapt, aici CTITORIE este o metaforă care se referă la „fabrici, uzine și alte întreprinderi productive și moderne", diferențiate față de sensul de bază. Metafora este mai mult decît explicită dacă se urmărește contextul mai larg din textul literar discutat, unde opoziția dintre cele două sensuri ale lui CTITORIE este evidentă: „*cinci secole mai tîrziu... față în față cu biserica lui Ștefan a fost ridicată una din CTITORIILE*[2] *Moldovei de azi, o cetate a aburului și a „electricității"*".

Extinderea interpretării semantico-stilistice fixează cunoașterea acestui cuvînt.

• MLR VI, nota 7, p. 114 explică sensul cuvîntului **LĂUNTRIC** dintr-un fragment din *Cartea Oltului* de Geo Bogza: „*Și, deodată, în cea mai LĂUNTRICĂ, urzeală a ei, lumea se dezvăluie*

țesută de razele lunii" atît prin parafraza „care se află în interior", cît și prin sinonimele *profund, intim*. Parafraza dată de MLR corespunde definiției din DEX, unde se indică și posibilitatea de a fi utilizat „figurat".

Într-o asemenea explicație se pune problema utilității sinonimelor în precizarea sensului și, în același timp, interesează în ce măsură contextul este important în realizarea unui anumit sens al cuvîntului LĂUNTRIC.

Explicarea lui LĂUNTRIC prin PROFUND, cuvînt polisemantic, impune alegerea sensului cu care se stabilește corespondența. DEX-ul dă fiecare sens al lui PROFUND diferențiat în funcție de substantivele concrete cu care se combină: *oameni, gînduri, idei, însușiri morale, privire, voce, procese fizice, sociale, morale:* se mai utilizează și *despre cavități, săpături* etc. Diferențele de sens în funcție de aceste combinații contextuale sînt mari și singura situație care ar corespunde textului analizat ar fi *despre procese fizice, sociale, morale* etc., cînd PROFUND este echivalent cu *fundamental, esențial, radical*. Dacă admitem sinonimia dintre LĂUNTRIC și PROFUND în contextul *urzeală (a lumii)*, trebuie să verificăm sensul realizat de această sintagmă.

Celălalt sinonim prin care e definit LĂUNTRIC, *intim* este tot polisemantic, dar e mai puțin specializat contextual. Definiția sensului de bază „care constituie partea esențială, profundă a unui lucru, a unei probleme" trimite chiar la LĂUNTRIC. Acest sens interesează cazul analizat, și parafrazînd fragmentul citat, s-ar putea spune că LĂUNTRIC desemnează „partea esențială (cea mai importantă) a lumii". Celelalte sensuri ale lui *intim* nu interesează aici.

De fapt, dificultățile de a înțelege sensul adjectivului LĂUNTRIC sînt condiționate de interpretarea contextului imediat, substantivul determinat: *urzeală*. Acesta nu apare în textul literar cu sensul lui propriu, ci cu un sens figurat, care desemnează „mod de alcătuire, structură" (a *lumii*). În această interpretare, sensul al 5-lea din DEX al lui *profund* ne ajută în înțelegerea lui LĂUNTRIC. Am mai putea admite și echivalența cu sensul al 5-lea al lui PROFUND „la o mare distanță, adînc", posibilă dacă avem în vedere substantivul determinat *(a) lumii*. Ambiguitatea în mișcarea dintre cele două sensuri ale lui *profund* posibile ca substitute ale lui LĂUNTRIC în contextul analizat sporește valoarea expresivă a textului literar discutat (la care contribuie și celelalte elemente din citatul dat: „*țesută de razele lunii*" etc.).

Explicația sensului unui cuvînt cum este LĂUNTRIC în relație cu cvasisinonime ale sale, dar și cu alte cuvinte cu care se combină în context ajută la motivarea complexă a expresivității specifice

dintr-un text literar. Este un exercițiu care depășește simpla învățare lexicală, mai ales că un cuvînt cum este **LĂUNTRIC** pare să fie destul de cunoscut.

● Exercițiul 4 din MLR V, p. 231 cere să se indice sensul verbului **A BATE** din cîteva exemple date (urmate de puncte de suspensie). Nu se precizează în ce fel să se indice sensul, ceea ce poate constitui un impediment pentru elevi (cum am constatat din testarea în școli a unor exerciții de acest fel). În cele mai multe dintre aceste înlocuiri se obțin cvasisinonime, care ar trebui, de fapt, să fie utilizate (de profesor) ca auxiliar în explicarea diferențelor dintre sensurile unui cuvînt polisemantic. De altfel, acest exercițiu privește în mod explicit polisemia (mult mai bogată decît e ilustrată de MLR, vezi în DEX) a cuvîntului A BATE. De cele mai multe ori ar fi utile scurte perifraze care să precizeze fiecare dintre sensuri (ceea ce vom face mai jos, folosind DEX-ul).

În exemplul:

Aud la geam/Cu degetul cum { *BATE* / *lovește,* / *izbește* / . . .

în afară de indicațiile oferite de sinonimele substituibile în context, se poate reține definiția: „A lovi..." + „repetat + cu degetul, mîna, bățul". + „(în) ceva". Exemplul redă clar acest sens prin indicarea în context a obiectului *(geam)* și a instrumentului *(cu degetul)*.

Al doilea exemplu: dat de MLR: *Mă BATE mama* ilustrează sensul al treilea din DEX, definit „a lovi (a izbi)" + „în mod repetat" + „cu un instrument potrivit sau cu mîna" + „pe cineva (sau ceva)" + „în diverse scopuri". Precizarea că există elemente de sens comune cu primul exemplu („a lovi"), dar și diferențe semantice („obiectul", „instrumentul", „scopul"), însoțite de diferențe contextuale (subiectul este tot animat-persoană, dar obiectul poate fi și animat non-persoană, de pildă: *BAT pisica)* contribuie la definirea mai adecvată a sensului.

A treia și a patra propoziție: *Ștefan s-a BĂTUT cu turcii, El i-a BĂTUT la Vaslui* ilustrează, în parte, sensul al treilea din DEX: „a (se) lupta" și, eventual, „a învinge un adversar în întîlniri de diverse tipuri (război, sport, jocuri)". Diferențele de sens (deplasarea metonimică „cauză"/„efect") și cele contextuale (subiectul și obiectul sînt „animate-uman" și verbul, de preferință, la diateza reflexivă) sînt relevante.

A cincea propoziție: *Turiștii BAT drumurile țării* redă un sens mai puțin literar, sinonim cu „a merge mult", în care subiectul persoană și, mai ales, obiectul limitat — *drumurile (drumul), calea* restrînge destul de mult folosirea acestui sens al verbului A BATE.

Propoziția a șasea: *De frică, inima îi BATE mai tare* corespunde perfect sensului II—2 definit de DEX: *„despre organe sau părți ale corpului omenesc* — a face mișcări relativ regulate, a avea pulsații ritmice", cvasisinonim cu *a palpita* și *a zvîcni.* Deși se păstrează componentele de sens comune: „mișcare" + „de un anumit fel" + „repetată", diferențele de sens sînt importante și obligatoriu precizate contextual *(inima)*.

Penultimul exemplu: *Ramurile BAT în geam* poate fi interpretat ca o variantă a sensului de bază, cvasisinonim cu a atinge, a lovi. Deplasarea de sens (altfel nu prea importantă) este condiționată contextual *(ramurile* nu *degetul)*. Ni s-ar fi părut mai convenabil ca acest exemplu să urmeze imediat primului, dată fiind legătura de sens obiectivă cu acesta. S-ar fi simplificat astfel și explicațiile privind polisemia verbului A BATE.

Ultima propoziție exemplificată de MLR V pentru sensurile lui A BATE este: *„Și dacă stele BAT în lac / Adîncul luminîndu-l"* (M. Eminescu). Sensul verbului A BATE este aici echivalent cu *a străluci* și nu apare înregistrat de DEX. Apropierea de unul dintre sensurile de dicționar ale cuvîntului A BATE este, în acest caz, destul de greu de făcut, fiind un sens figurat, expresiv (motiv pentru care este bine că MLR a dat acest exemplu la sfîrșit). Interpretarea acestui sens, legătura și, în același timp, deviația față de sensul de dicționar se poate face (ca în cazul tuturor conotațiilor) numai cu ajutorul contextului, admițînd, în același timp, și un grad oarecare de ambiguitate. Sensul lui A BATE din această propoziție ar putea fi raportat la sensul II—3 din DEX „a trimite la o anumită distanță, într-un anumit punct *(a unui obiect, proiectil)*"; diferența actualizării analizate față de definiția din DEX ar consta în transferul metaforic al obiectului trimis (respectiv *lumina STELELOR*, fapt precizat contextual atît prin substantivul STELE, cît și prin verbul LUMINÎNDU-L).

Mai există și alte sensuri ale verbului A BATE (unele frecvente: *BATE clopotul/ceasul...*) și multe expresii în care intră ca element de bază, dar exemplele date de MLR ilustrează adecvat polisemia acestui cuvînt, indică libertățile și constrîngerile care apar cînd un cuvînt se utilizează cu mai multe sensuri în limbă. Ordonarea exemplelor de la sensul propriu denotativ pînă la un sens figurat-poetic este eficientă pentru a face înțelese deviațiile semantice și contex-

tuale (eventual, cu consecințe stilistice) posibile cînd se dezvoltă polisemia.

● Un adjectiv neologic cum este **SINERGIC** este dat de MLR XI (în Micul dicționar de la sfîrșit) cu două sensuri; unul propriu: „referitor la sinergie, adică asociație de mai multe organe sau țesuturi pentru îndeplinirea aceleiași funcții", sens limitat la anumite variante ale limbajului științific (biologie, medicină). Sensul delimitat ca „figurat" este definit prin sinonimia cu *solidar*; utilizarea lui SINERGIC este limitată (cu acest al doilea sens, figurat numai prin extinderea sferei de referință); cuvîntul nici nu este prea bine cunoscut și destul folosit și de aceea are libertăți contextuale limitate (nu se poate spune *sînt SINERGICĂ cu prietena mea*, deși e absolut firesc contextul *sînt SOLIDARĂ cu prietena mea*). În condițiile unor domenii de referință diferite și limitate pentru fiecare dintre sensurile cuvîntului SINERGIC, chiar dacă s-ar putea stabili (la nivel teoretic, lingvistic) o legătură între cele două sensuri prin componenta „care leagă"; ceea ce este important pentru vorbitorii obișnuiți este diferențierea semantică, asociată diferențelor domeniilor de referință, cu consecințe asupra posibilităților de combinare contextuală.

1.2.4 Exerciții privind analiza stilistică a polisemiei (sau interpretarea semantică a figurilor de stil)

MLR XII, p. 264, exercițiul 4 cere să se explice sensurile figurate ale expresiilor: *NEGURĂ de turci* și *voi MULGEȚI LAPTELE ȚĂRII* din textul următor: „— ... *Cînd astă NEGURĂ de turci va prăda și va pustii țara, pe ce vei domni, măria-ta? ... — Și, cu ce vei sătura lăcomia acestei cete de păgîni ....? — Cu averile voastre, nu cu banii țăranilor pe care-i jupuiți voi. Voi MULGEȚI LAPTELE ȚĂRII, dar a venit vremea să vă mulg și eu pe voi* (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*; sublinierile ne aparțin).

Sensul de bază al cuvîntului **NEGURĂ** este definit „ceață deasă, care se formează mai ales seara și dimineața, reducînd mult vizibilitatea". Sensul al doilea, considerat „figurat" și „rar" de DEX, este definit ca „mulțime, cantitate, număr mare — *de ființe* sau *de lucruri*" (sens care s-ar putea interpreta ca o metonimie în felul următor: „ceea ce nu se vede, poate fi mult, numeros"). Acest al doilea sens se actualizează în vorbire prin prezența unui determinant (exprimat prin prepoziția *de* + un substantiv) care arată din ce este constituită „mulțimea" (în cazul analizat: *NEGURĂ de turci*, sau exemplul din DEX: *NEGURĂ de lăcuste*). Cînd sensul figurat e înregistrat de dicționar (sau lexicalizat), expresivitatea lui nu este deosebit de marcată. Expresivitatea poate fi sporită, eventual, de faptul că această combinație nu e posibilă decît într-un limbaj popular, familiar (nu se poate spune: *au fost expuse o NEGURĂ de utilaje* și *nici chiar am cumpărat o NEGURĂ de obiecte*).

Expresia *Voi MULGEȚI LAPTELE ȚĂRII* se justifică drept figurat-expresivă atît în ansamblul ei, cît și, mai ales, dacă sensul fiecărui cuvînt este apreciat în raport cu definițiile lexicografice. Astfel, **A MULGE** are în DEX trei sensuri, ultimul fiind, de fapt, o parte a unui compus ce desemnează o ființă (deci neinteresant aici). Primul sens al lui MULGE desemnează „a extrage laptele unor animale", sensul al doilea, considerat „figurat" de DEX este definit prin evasisinonimia cu *a trage foloase, a profita, a exploata „pe cineva"*, sens actualizat în textul dat (unde reia pe *a prăda, a pustii*). Din nou, deci, avem de-a face cu o valoare „figurată" relativ generală, (dat fiind că este înregistrată de DEX); nici acest sens nu poate fi folosit, totuși, în orice situație de comunicare: o propoziție de tipul *Ion îl MULGE pe Gheorghe*, e greu de admis chiar în limbajul familiar.

Cuvîntul **LAPTE** are o polisemie destul de bogată. Sensul 1 este definit de DEX ca „lichidul" + „de culoare alb-gălbuie" + „foarte hrănitor" /sau „comestibil" + + „produs animal". În ce privește sensul al doilea, DEX-ul menționează vag că desemnează „diferite sortimente de lapte". Sensul al treilea se definește ca „lichid + asemănător în ce privește calitățile exterioare cu cel definit la sensul 1 + produs natural vegetal + + necomestibil". Sensul al patrulea apare numai în sintagmele *lapte de malț, lapte de var, lapte de ciment* și desemnează tot „un lichid + asemănător cu laptele definit la sensul 1 + produs nenatural (chimic) + necomestibil". În contextul analizat nu se actualizează direct și propriu-zis nici unul din sensurile din DEX. Valoarea din textul dat se apropie cel mai mult de sensul de bază (denotativ), dezvoltînd prin extindere (metonimică) componenta „foarte hrănitor", adică „ceea ce produce țara, sau toate valorile sale materiale" (interpretare care poate fi confirmată de lectura întregului citat dat în enunțul exercițiului din MLR XII). Un argument suplimentar pentru a considera că se actualizează primul sens al lui LAPTE este combinația lui(motivată extralingvistic, dar exprimată aici explicit lingvistic) cu verbul A MULGE. Cum însă nici MULGE nu e utilizat cu sensul propriu, pentru că, deși e compatibil aici (și în general) cu LAPTE, nu se combină normal în acest context cu ȚARĂ (care nu este „un animal care dă lapte"). De aceea trebuie să apreciem că denotația cumulează aici o conotație (dezvoltată din componenta de sens „foarte hrănitor" și care poate fi interpretată „ceea ce e mai bun").

Cuvîntul **ŢARĂ** are o polisemie bogată, grupată în două categorii: I „teritoriul (înţeles mai larg sau mai restrîns), organizat din punct de vedere politic şi administrativ”, pînă la restrîngerea sensului definită, prin sinonimia cu *sat* sau *mediu rural*, şi II „locuitorii (în general sau o anumită categorie) unei regiuni organizate conform condiţiilor menţionate la sensul I” (sens metonimic de tipul „recipient/conţinut”). În contextul discutat, am putea considera că ŢARĂ se foloseşte ca o medie a sensurilor sale („produsele teritoriului şi ale oamenilor de pe acest teritoriu”) interpretare susţinută de lectura întregului fragment dat de enunţul exerciţiului.

Deci expresia *Voi MULGEŢI LAPTELE ŢĂRII* apare mult mai complexă într-o interpretare semantico-stilistică, deşi aprecierea valorii ei expresive s-ar putea face şi fără analiza de detaliu a sensurilor de dicţionar. Aceasta din urmă are însă avantajul de a arăta motivarea obiectivă a sensurilor figurate, motivare care nu e, întotdeauna, chiar atît de simplă cum pare la prima vedere (ca în cazul acestui exerciţiu).

● Exerciţiul 4 din MLR VI, p. 160 cere să se explice sensul cuvintelor **CĂZUSE, ŞUŞOTEAU, SMOALA, PUNTEA** în propoziţiile următoare:

(a) *O altă lună strîmbă CĂZUSE în mijlocul apei.*
(b) *Apele ŞUŞOTEAU lovindu-se de malul lui.*
(c) *Privighetorile cîntă şi... SMOALA nopţii...*
(d) *...s-a îngustat PUNTEA de argint de pe ape.*

De la prima lectură, chiar fără dicţionar, orice vorbitor al limbii române îşi poate da seama că nici unul dintre cuvintele utilizate în propoziţiile de mai sus nu apare cu sensul lor firesc sau nu este combinat obişnuit. Pentru a înţelege însă că, în toate cele patru propoziţii, cuvintele respective sînt utilizate cu sensuri figurate, este necesar să se consulte un dicţionar şi să se stabilească relaţia sensurilor respective cu cele de bază sau cu alte sensuri.

A CĂDEA este înregistrat în dicţionar cu numeroase sensuri, al căror caracter figurat este mai mult sau mai puţin vizibil. Sensul propriu, definit ca „*a se deplasa de sus în jos*” se utilizează cu referire la subiecte diferite:

A CĂZUT { *cuţitul, creionul,...* (obiecte) / *copilul, **Maria**,...* (persoane) }

În alte cazuri se redă „mişcarea de sus în jos”, dar limitarea alegerii subiectului duce la specializarea sensului: *CADE zăpada* = ***ninge***, *CADE ploaia* = *plouă* ş.a.; sensul figurat realizat în aceste construc-

ţii nu este simţit în majoritatea cazurilor (poate doar în *CAD frunzele* = „vine toamna”, .).

Alte sensuri ale lui CĂDEA nu redau tot atît de explicit mişcarea de sus în jos: *îi CAD pleoapele, îi CADE capul* sau *A CĂDEA bolnav* fiind realizate în construcţii relativ stabile, ceea ce face, de asemenea, să nu fie simţite ca figurate.

Alte sensuri ale lui A CĂDEA:

el A CĂZUT / a murit / a pierit } *în luptă*;   *oraşul / regiunea / teritoriul / ....* } *A CĂZUT (în mîna duşmanului)*

*(el, **ea**) A CĂZUT / **nu** a reuşit* } *la examen*

nu mai redau „mişcarea, deplasarea”, desemnată de sensul de bază, dar apar, şi ele, în construcţii relativ fixe.

În fine, A CĂDEA face parte şi din construcţii strict stabile (expresii), majoritatea cu un caracter familiar: *a-i CĂDEA cuiva drag, A CĂDEA în extaz, A CĂDEA pe capul cuiva, a-i CĂDEA bine, a-i CĂDEA rău, A CĂDEA la învoială* ş.a.

Sensul pe care îl are A CĂDEA în exemplul citat sub (a) nu corespunde ca atare nici unuia din sensurile din dicţionar prezentate mai sus. În „*luna...CĂZUSE...în mijlocul apei*” se exprimă un sens figurat propriu-zis, pentru că se redă ideea de „mişcare (deplasare) de sus în jos”, dar în condiţii cu totul neobişnuite: *luna* nu este un obiect obişnuit, ea nu CADE. Faptul că *luna CADE în apă* înseamnă că „se reflectă” acolo, utilizarea metaforică a lui CĂDEA în acest context sporind efectul figurat.

În exemplul citat sub (b): *Apele ŞUŞOTEAU lovindu-se de malul lui* se actualizează sensul al doilea, figurat-general al lui **A ŞUŞOTI**, înregistrat ca atare de dicţionare: „a produce un zgomot uşor — *despre ape, frunze* (la pers. 3)”. Chiar relaţia cu sensul de bază — „a vorbi încet, în taină (numai despre oameni)” este uşor de stabilit (prin trăsăturile „a emite sunete” + „de un anumit tip”). În ciuda acestei relaţii, caracterul figurat al sensului secundar se păstrează în linii mari. Amîndouă sensurile verbului A ŞUŞOTI caracterizîndu-se prin restricţii de combinare, delimitarea situaţiilor este bine de făcut.

Exemplul dat sub (c): ***Privighetorile cîntă** şi, ... SMOALA nopţii*... reprezintă, din nou, o combinaţie neobişnuită, dificil de explicat prin sensul curent al cuvintelor respective. **SMOALĂ**, cuvînt monosemantic în DEX, este definit ca „substanţă neagră,

vîscoasă, obținută din păcură și cărbune, utilizată la pavaje, în industria chimică etc.". Din această definiție se reține, pentru explicarea exemplului dat, nu atît faptul că SMOALA este o „anumită substanță chimică...", ci că se caracterizează, alături de alte proprietăți, prin aceea de a fi „neagră". *Noaptea*, substantivul determinat în exemplul dat, se caracterizează, de asemenea, prin „lipsa de luminozitate" care se asociază relativ ușor cu culoarea „neagră", deci, în *SMOALA nopții*, SMOALA apare cu un sens explicit figurat, capabil să sublinieze „întunecimea nopții". Metafora nu e neapărat inedită, pentru că SMOALA se mai utilizează în unele expresii pentru a desemna „intensitatea culorii negre" : *negru ca SMOALA*, *mustață de SMOALĂ*, combinații cu un caracter mai concret (decît „smoala nopții"), ceea ce le face mai puțin expresive.

În exemplul dat sub (d) interesează sensul realizat de **PUNTE**. Interpretarea lui se poate face în sens propriu (denotativ) destul de ușor, cu sau fără context. În direcția aceasta duc două dintre elementele citatului analizat : „*s-a îngustat*" (adică „*pod îngust*" și „*de pe apă*" (puntea fiind, în general, peste o apă, un șanț, o rîpă . . .). Totuși, PUNTE nu este utilizat aici cu sensul denotativ, pentru că o PUNTE obișnuită este „*din lemn*", nu „*din argint*". Prin această calitate neobișnuită pe care i-o atribuie contextul, PUNTE capătă un sens figurat, expresiv, neînregistrat în dicționare (toate celelalte sensuri din dicționar desemnînd mai mult sau mai puțin „asemănarea cu o punte obișnuită", dar fiind utilizate în domenii tehnice, care exclud orice expresivitate (chiar dacă mecanismul de formare a acestor sensuri este tot metaforic — „asemănarea de formă").

Obiectivele unui exercițiu ca cel analizat mai sus sînt complexe, chiar dacă, la modul general, se pot circumscrie prin sarcina comună de a explica sensuri figurate care prezintă diferite grade de dificultate.

Analiza de detaliu prezentată reprezintă treapta de rafinament maxim, pe care e bine s-o cunoască profesorul pentru a explica, în rezumat, diferențierea *în* și *prin* context și a pune în evidență marcarea expresivă diferită ca rezultat atît al ineditului combinațiilor, cît și al complexității elementelor care intervin în relație. Ceea ce pare cel mai interesant în acest exercițiu este că, prin combinarea mai multor elemente neobișnuite, v. la (d) sensul denotativ al lui PUNTE cumulează și sensuri conotative. Situația este mai puțin obișnuită dacă avem în vedere că, în general, sensul de bază — denominativ — este, implicit, nefigurat. Atenția profesorului în a semnala aspectele de principiu, libertățile relative, deplasările, posibile totuși, în analiza

sensului poate face un asemenea exercițiu foarte util. Oricum, se demonstrează multiplicitatea unghiurilor care intervin în explicarea sensurilor, mai ales a celor figurate și rezultă că o simplă delimitare propriu/figurat este formală și, deci, inutilă sau ineficientă.

● MLR XII, p. 267 propune ca exercițiu stilistic analiza epitetelor și comparațiilor dintr-un text dat : „*În depărtare răsăritul imens ardea în valurile de foc ale zorilor, iar soarele, ca o colosală sprînceană de aur curat, se ridica de după linia neagră și ondulată a munților vaporoși*" (C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*).

O rezolvare eficientă a exercițiului presupune analiza semantică și contextuală a majorității cuvintelor din text.

Cuvîntul **ARDEA** apare în text cu un sens figurat înregistrat de **DEX** sub II—2 (verbul A ARDE avînd numeroase sensuri secundare). Definiția precizează „*despre soare* — a răspîndi căldură mare, a fi fierbinte". Înțelegerea exactă a acestui sens și a felului în care este actualizat în contextul dat presupune referirea la cuvintele RĂSĂRIT, DE FOC și SOARELE. În aceste condiții, ARDEA ar corespunde sensului din dicționar, dar ar cumula componenta semantică „apreciere cromatică asemănătoare luminii răspîndite de un foc care arde" (ceea ce sporește expresivitatea contextului dat). S-ar putea aprecia acest sens al lui ARDEA ca o metaforă (rezultată dintr-o comparație).

Gruparea de cuvinte „*ca o colosală sprînceană de aur curat*" reprezintă o comparație privitoare tot la SOARE, asemănat ca formă cu o SPRÎNCEANĂ și ca apreciere cromatică cu „(DE) AUR CURAT" (adică „galben intens"). În detaliu, fiecare dintre cuvintele acestei grupări reprezintă un sens figurat, expresiv. **SPRÎNCEANĂ** este un cuvînt polisemantic, iar sensul 1 desemnează „fire de păr" + „în formă arcuită" + „de deasupra orbitei ochiului" (sens din care se reține componenta „în formă arcuită"). Celelalte două sensuri, considerate figurate de DEX reprezintă deplasări condiționate tot de „asemănarea de formă", referitoare însă la obiecte diferite : sensul al doilea se referă la *dealuri* (sau la părțile lor superioare), fiind cvasisinonim cu *muchie*, *culme*. Extinderea celui de-al doilea sens duce la sensul al treilea, definit prin echivalența cu *margine*, *fîșie*, avînd însă restricția contextuală *despre lumină*. Atît sensul al doilea, cît și al treilea au circulație restrînsă. S-ar putea considera, eventual, că în textul dat se actualizează și sensul al treilea („margine, fîșie de SOARE"), care nu exclude „asemănarea de formă", mai evidentă.

Adjectivul **COLOSAL** definit „care depășește cu mult mărimea obișnuită", cu diverse referiri concrete („intensitate, calitate etc."), ar putea fi considerat epitet în măsura în care, în mod obișnuit, o SPRÎNCEANĂ nu poate fi COLOSALĂ.

Determinarea **DE AUR CURAT** pentru a desemna „aprecierea cromatică" și „strălucirea" reprezintă o metaforă, destul de banală. Explicarea polisemiei relativ bogate a adjectivului CURAT ar indica, eventual, interferențe între sensurile secundare, figurate, care i-ar spori valoarea expresivă din text. Astfel, sensul lui CURAT din acest context ar corespunde, eventual, sensului al patrulea din DEX *„despre cer, văzduh* — fără nori, *senin, clar"*, dar, mai sigur sensul al cincilea, echivalent cu *pur, neamestecat* (fără precizări privind utilizarea contextuală).

În contextul *„linia neagră și ondulată a munților VAPOROȘI"*, **VAPOROȘI** reprezintă un epitet, fiind o calificare mai puțin obișnuită (metaforică), dacă ne gîndim la sensul propriu-zis al cuvîntului VAPOROS (definit de DEX „asemănător — prin finețe — cu vaporii", adică echivalent semantic cu *subțire, diafan, străveziu*, apreciere care nu poate fi atribuită însă MUNȚILOR). DEX-ul indică și un sens generalizat „fără contururi precise" (adică *difuz, neclar*), sens care ni se pare actualizat în textul analizat. Actualizarea semantică mai complexă posibilă într-un text literar (ca un tip de ambiguitate) sporește expresivitatea.

Grupările de cuvinte analizate cumulează, prin întreaga frază, expresivitatea diverselor sensuri figurate, utilizate toate în descrierea SOARELUI.

● MLR VIII, p. 55, exercițiul cere să se completeze spațiile punctate cu alte metafore ale **FURTUNII** după primele două exemple date de manual :

FURTUNA este {
„SIMFONIE ÎNFRICOȘATĂ"
„FOC CERESC"
„ARTILERIE CEREASCĂ"
„ZBUCIUM UNIVERSAL"
. . . . . .

Chiar dacă există și alte metafore ale FURTUNII, mai important ar fi să se explice în ce constă deplasarea figurată în cazul citorva exemple (cum sînt cele de aici), atît pentru a înțelege procesul metaforic în sine, cît și pentru a vedea în ce constă expresivitatea obținută prin folosirea acestor figuri de stil.

SIMFONIE ÎNFRICOȘATĂ pentru FURTUNĂ este o metaforă pentru că între cele două substantive substituite în context există, pe de o parte, o nepotrivire de sens, iar caracterul neobișnuit al substituirii realizează expresivitatea (SIMFONIE = „ansamblu de sunete consonante sau muzicale"+„organizate într-o compoziție muzicală amplă" și FURTUNĂ = „vînt puternic, în mod obișnuit însoțit de averse de ploaie, grindină și descărcări electrice"). Substituția metaforică este posibilă pentru că, prin contextul ÎNFRICOȘATĂ se stabilește o legătură între FURTUNĂ și SIMFONIE (în mod obișnuit o SIMFONIE nu poate fi ÎNFRICOȘATĂ), în schimb, în timpul unei FURTUNI se produc multe zgomote („ÎNFRICOȘATE"), ceea ce ar putea trimite la „un ansamblu de sunete". Contextul anulează nepotrivirea dintre FURTUNĂ („sunete nearmonice") și SIMFONIE („sunete armonice").

Desemnarea metaforică a FURTUNII prin **FOC CERESC** se bazează pe același proces, dar pe alte date semantice. FURTUNA (cum s-a văzut în definiția de mai sus) comportă „descărcări electrice", iar acestea pot fi asemuite cu un FOC. Nepotrivirea, ineditul substituției vine din faptul că FOCUL nu poate fi CERESC (pe cînd FURTUNA care se desfășoară *„în cer"*, este CEREASCĂ). Fără contextul CERESC, substituția metaforică dintre FURTUNĂ și FOC n-ar fi înțeleasă.

La fel, metafora **ARTILERIE CEREASCĂ** pentru FURTUNĂ se bazează pe legătura stabilită între cele două substantive substituite de una dintre componentele de sens ale definiției lor : ARTILERIE = = „ansamblu de arme de foc" + „care aruncă proiectile grele la distanță", definiție care include și componenta „cu zgomot mare", pe care o are și sensul cuvîntului FURTUNĂ. Expresivitatea metaforei vine din nepotrivirea dintre ARTILERIE, care presupune componenta „terestru" și FURTUNĂ care se caracterizează prin „non-terestru"; substituția este totuși posibilă datorită contextului CEREASCĂ, prin care se realizează transferul semantic. Altfel spus, cînd ARTILERIA devine CEREASCĂ, nu mai e ARTILERIE (decît ca „zgomote mari produse de descărcările electrice"), ci e FURTUNĂ.

Pentru a înțelege metafora FURTUNA este un **ZBUCIUM UNIVERSAL**, e necesar să avem în vedere sensurile lui ZBUCIUM : primul sens — „stare de neliniște sufletească" nu interesează aici ; în schimb, sensul al doilea, „mișcare grăbită, agitată și zgomotoasă" (= *tumult*), desemnează (ca și metaforele anterioare) efectele sonore multiple (ZBUCIUMUL este UNIVERSAL) ale FURTUNII.

Exercițiul este în mod particular util pentru înțelegerea contribuției analizei semantice și contextuale în decodarea metaforelor dintr-un text literar. Compararea mai multor metafore date pentru același termen este un mod sugestiv de a înlesni analiza pe cale practică a mecanismului teoretic al metaforei.

● MLR VIII, p. 55, exercițiul 6 propune să se extragă (într-un tablou cu mai multe coloane) epitetele, personificările, comparațiile

și hiperbolele din lecția *Singur* (fragmentul din *În Munții Neamțului* de C. Hogaș). Vom da, mai întîi, cîteva exemple pentru fiecare dintre figurile de stil menționate. Apoi ne vom opri asupra motivării semantice și contextuale care explică, în fiecare caz, efectele stilistice menționate.

Epitete — *(lumina) TOPITĂ, (lumina) TRANDAFIRIE, (fire) LIMPEZI (de lumină).*

Personificări — *(o muscă) NĂZUIA, (focul) SOMNOROS, (soarele) HARNIC, (SOARELE ÎȘI RIDICASE de pe FAȚĂ (zăbranicul).*

Comparații — *GAIA spinteca văzduhurile ca o SĂGEATĂ neagră și iute, din CERURI peste pămînt ca din o SITĂ imensă, mîni colosale și nevăzute cerneau o PLOAIE de FOC mistuitor.*

Hiperbole — *(amiaza) ucigător de arzătoare, în turbarea ei caniculară, arșița . . .mușca cu dinți de foc.*

Adjectivele TOPITĂ, TRANDAFIRIE, LIMPEZI care califică LUMINA pot fi considerate **epitete**. Dacă LIMPEDE este o calificare oarecum firească a LUMINII, desemnînd tocmai „transparența" ei, TOPIT(Ă) și TRANDAFIRIE sînt mai puțin obișnuite. TOPIT$_2$ are, în DEX, următoarele sensuri: 1 — „*despre corpuri solide* — devenit lichid sau moale (sub efectul căldurii)", 2 — „*despre plante textile* — care s-a descompus prin menținere în apă", 3 — „figurat — slăbit, tras, consumat", 4 — „figurat — măcinat, descompus, dezagregat"; „familiar — distrus, pierdut". Singurul sens care s-ar putea interpreta ca actualizare în contextul discutat este sensul 4, mai ales definit prin sinonimele *descompus, dezagregat;* LUMINA ar fi astfel *difuză, împrăștiată* și (printr-un transfer metaforic) *învăluitoare*, ceea ce ar explica expresivitatea epitetului. TRANDAFIRIU desemnează nu numai „un anumit tip de apreciere cromatică", ci și „ceva plăcut, agreabil". Amîndouă aceste calificări pot fi atribuite LUMINII, făcînd din TRANDAFIRIU un epitet, în care este inclusă o metonimie („cauză/efect"). În felul acesta se verifică afirmația că nu orice adjectiv este un epitet și că, acesta din urmă, include și alte figuri de stil.

Personificările pot fi apreciate numai prin încălcarea unor norme de combinare contextuală. De exemplu, A NĂZUI admite numai subiecte animate-uman; în măsura în care o MUSCĂ NĂZUIE se realizează o personificare. SOMNOROS și HARNIC sînt adjective compatibile numai cu substantive desemnînd ființe, mai ales persoane; aprecierea FOCULUI ca SOMNOROS și a SOARELUI ca HARNIC constituie personificări (interpretare susținută și de faptul că FAȚA este „o parte a corpului uman", iar ZĂBRANICUL „un obiect care

se pune pe cap, față"). A-ȘI RIDICA (mai ales prin folosirea pronumelui reflexiv pe lîngă verb) desemnează, de asemenea, o acțiune îndeplinită mai ales de persoane sau, în orice caz, de ființe. În contextul *SOARELE ÎȘI RIDICASE DE PE FAȚĂ ZĂBRANICUL*, **personificarea** se exprimă redundant (repetat).

Cuvintele între care se stabilește o **comparație** trebuie să aibă (ca și **metaforele**) atît unele componente de sens comune, cît și altele diferite. Comparația dintre **GAIE** și **O SĂGEATĂ** încalcă nepotrivirea dintre faptul că **GAIA** este o ființă (substantiv animat), iar SĂGEATĂ un obiect (substantiv inanimat). Alăturarea e posibilă pentru că referenții desemnați de amîndouă cuvintele pot SPINTECA VĂZDUHURILE (adică pot „să se deplaseze în aer"). Astfel, adjectivele NEAGRĂ și IUTE din contextul acestor substantive transferă calitățile păsării numite GAIA SĂGEȚII, subliniind comparația.

În fragmentul „*din CERURI peste pămînt CA DIN O SITĂ IMENSĂ, mîini colosale și nevăzute cerneau o ploaie de foc mistuitor*" se compară, în primul rînd, CERUL cu O SITĂ IMENSĂ, fiind alăturate două obiecte diferite sub aspectul calităților lor (SITA este, de obicei, relativ „mică", nu IMENSĂ, cum se arată în context). Verbul A CERNE presupune un subiect animat-uman, caracteristică subliniată aici contextual prin precizarea că acțiunea este îndeplinită de „*niște MÎINI* (e adevărat, *URIAȘE*)"; dat fiind că acțiunea respectivă este atribuită, de fapt, CERULUI sau, în orice caz, unui subiect-inanimat rezultă o personificare. Caracterizarea PLOII ca fiind DE FOC duce la o metaforă (rezultat al comparației), căci FOCUL este incompatibil cu PLOAIA (sau cu „apa"). PLOAIE DE FOC înseamnă însă aici „o cantitate mare, deasă" (ca PLOAIA) „de fulgere" (adică DE FOC). Rezultă că fragmentul analizat este constituit dintr-un cumul de figuri de stil suprapuse, interferente.

Hiperbolele — ca exagerări în direcția măririi — predomină în textul analizat și se combină, de cele mai multe ori, și cu alte figuri de stil. AMIAZA UCIGĂTOR DE ARZĂTOARE este o hiperbolă care include o personificare metaforică și un epitet (AMIAZA nu UCIDE, nici chiar cînd e ARZĂTOARE). În contextul „*ÎN TURBAREA EI CANICULARĂ ARȘIȚA MUȘCA CU DINȚI DE FOC*", cumulul de hiperbole este motivat și prin sensul individual al cuvintelor combinate (TURBARE, CANICULAR, ARȘIȚĂ), toate avînd componenta de sens „grad maxim", idee subliniată de repetiția „*MUȘCA CU DINȚI DE FOC*".

Dezvăluirea mecanismului semantic al mai multor figuri de stil este foarte importantă, iar eficiența analizei lor în paralel poate fi maximă. Se asigură nu numai înțelegerea textului, ci și deprinderea unui mod de analiză cît mai obiectivă a utilizării sensurilor cuvintelor și a deviațiilor lor, precizînd efectele expresive obținute astfel.

• Tema de la p. 192 din MLR X este un bun exercițiu semantico-stilistic, interesant și din perspectiva analizei complexe a unor texte literare. Se solicită explicații de sens ale unor *cuvinte-pivot* sau ale unor *cuvinte-cheie*, care să se constituie în *cîmpuri semantice*. *Cuvintele-cheie* sînt definite de MLR drept „cuvintele care conțin accentele lirice principale", iar *cuvintele-pivot* ca „principalele elemente ale structurii poeziei" (explicații date în notele 1 și 2). Nota 3 explică numai pe SEMANTIC — „privitor la sensul cuvîntului", deși mai important ar fi să se ajungă la un fel de *cîmpuri (sau grupări) semantice* în măsura în care cuvintele mai importante dintr-un text dat le subordonează, într-un mod oarecare pe celelalte. Exercițiul are în vedere poezia *Mărul de lîngă drum* de M. Beniuc.

În explicația poeziei (propusă de autorii MLR X), cuvintele-cheie sînt considerate **MĂR** și **ȚARÎNĂ**, iar cuvintele-pivot nu sînt ilustrate. Se apreciază însă importanța simbolului, a metaforei și a alegoriei în organizarea întregii poezii („*pomul roditor*" și diversele elemente pe care le implică).

Cuvintele-cheie, cuvintele-pivot și, mai ales, *cîmpurile semantice* sînt utilizate în literatura de specialitate ca termeni tehnici riguroși, ceea ce ar fi destul de dificil de făcut într-un exercițiu ca cel de față. Sarcina exercițiului (justificată de frecvența și importanța anumitor cuvinte în această poezie) este însă utilă pentru o analiză stilistică, motivată semantic. Chiar dacă această motivare nu este neapărat unică dacă avem în vedere ambiguitatea textului poetic, înțeleasă ca o calitate, este necesar să fie explicată, justificînd interpretarea propusă (ceea ce se cere, în general, în analizele de acest fel date la examenul de admitere de la Facultatea de Filologie).

Cuvîntul **MĂR**, simbol al „pomului" / „creatorului" / „poetului" „omului" „care dă roade", „a cărui viață este folositoare" se repetă în poezie : „*Sînt **MĂR** de lîngă drum și fără gard*", „*Cînd pe creangă MĂR de MĂRU-i*", „*cu poala și cu sînul plin de MERE*". În citatele extrase, interpretarea exactă a sensului cuvîntului MĂR arată că, mai întîi e vorba de „pomul roditor" și apoi de „fructele, roadele acestuia". Este o deplasare de sens de tip metonimic (care poate scăpa la o primă lectură, dar care e importantă pentru structura semnificativă a poeziei).

Insistența asupra importanței „pomului roditor" se face și prin apelul repetat la părțile lui : RAMURĂ și CREANGĂ : „*La mine-n RAMURI poame roșii ard*", „*Cu CRENGILE mă-ndoi pînă-n pămînt*", „*cînd pe CREANGĂ măr de măru-i*", „*Mi-s dragi copiii legănați în RAMURI*", „*fecioare / Umblînd prin CRENGI ...*", „*Atunci mai uit pe-aceia care-au dat / cu pietre-n RĂMURIȘUL meu rotat*". Utilizarea ca sinonime a cuvintelor RAMURĂ și CREANGĂ (aproape normală și în limbajul curent, sensul 1 al lui CREANGĂ fiind definit de DEX prin sinonimia cu RAMURĂ, v. și discuția de la

II—1.1) facilitează repetarea metaforei (alegorie, simbol) pe care se bazează poezia : POM / RAMURĂ / CREANGĂ / RĂMURIȘ. Și alte părți ale MĂRULUI întăresc, simbolic, sensul general al poeziei : „*Eu strîng vîrtos în RĂDĂCINI PĂMÎNTUL*".

Un exercițiu de acest fel este interesant pentru că presupune o analiză de detaliu combinată cu o interpretare globală și complexă a unui text poetic. Latura semantico-stilistică a analizei propusă aici (alături de care pot fi admise și alte interpretări) suportă o motivare obiectivă utilă din mai multe puncte de vedere.

1.2.5 Exerciții complexe privind polisemia

Pentru a explica *polisemia*, importanța ei pentru cunoașterea, folosirea, înțelegerea vocabularului românesc și pentru a aborda relațiile ei cu alte categorii semantice de care trebuie diferențiată (de exemplu *omonimia)* sau în descrierea cărora are implicații (de exemplu *sinonimia)*, propunem mai jos un fragment dintr-un text literar din MLR V, p. 280 :

„*Pe drum horea și doinea, iar buzduganul și-l arunca să spintece nourii, de cădea departe tot cale de-o zi. Văile și munții SE UIMEAU AUZINDU-I cîntecele, apele-și ridicau valurile mai sus, ca să-l ASCULTE, izvoarele ÎȘI TURBURAU adîncul, ca să-și AZVÎRLE afară UNDELE lor, pentru ca fiecare din UNDE să-l AUDĂ, fiecare din ele să poată cînta ca dînsul cînd VOR ȘOPTI văilor și florilor*".

(M. Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*)

Analiza acestui text poate urmări mai multe obiective lexico-semantice :

(1) Se pot pune în evidență mai multe aspecte privind *polisemia* prin analiza ilustrativă a unor cuvinte.

Verbul **A SE UIMI** este definit ca „a provoca o mare mirare, admirație, emoție" și, prin extindere, „a impresiona puternic". Amîndouă sensurile presupun un subiect animat-uman, ceea ce nu se verifică în textul dat, unde subiectul este desemnat prin substantivul VĂILE și MUNȚII. Specificul utilizării verbului A SE UIMI în acest context (față de indicațiile din DEX) constă numai în combinația contextuală neobișnuită ; rezultă o personificare a substantivelor VĂILE și MUNȚII, cu consecințe evidente asupra expresivității sensurilor acestor cuvinte.

Sensul verbului **A TURBURA** (= A TULBURA) în contextul : „*izvoarele își TURBURAU adîncul*" pare a fi cel propriu, interpretat mai larg (sensul 1 din DEX „a face ca un lichid să devină tulbure, să aibă impurități") sau mai restrîns (sensul 2 din DEX „*(despre orice lichid)* a-și pierde claritatea, transparența"). Subiectul IZVOARELE confirmă posibilitatea interpretării propuse, care poate fi simțită

mai complex numai în măsura în care celălalt element contextual — ADÎNCUL (IZVOARELOR) — poate fi interpretat nu numai în sens denotativ, ci și conotativ („ceea ce este în interior" și, prin transfer metonimic, sufletul, . . .). S-ar produce astfel și o personificare a substantivului IZVOARELE (continuînd șirul personificărilor : VĂILE, MUNȚII și AUZINDU-I). Într-o asemenea interpretare, **ÎȘI TURBURAU** ar cumula conotația înregistrată de DEX ca sens figurat „a-și pierde liniștea".

Verbul **SĂ-ȘI AZVÎRLE** cu referire la UNDELE IZVOARELOR poate fi interpretat, de asemenea, ca actualizare a sensului 1 — „a arunca ceva (departe) printr-o mișcare rapidă (și violentă)", dar și a sensului 3, definit mai larg, prin sinonimia cu *a se repezi, a se năpusti, a se avînta.* DEX-ul nu dă restricții contextuale pentru nici unul din sensuri, dar în vorbire predomină subiectele animate, deplasarea animat-inanimat ducînd și aici la expresivitate.

Verbul **A ȘOPTI,** cu referire la UNDE corespunde, cu oarecare aproximație, sensului figurat înregistrat de DEX și definit prin sinonimia cu *a murmura, a susura.* Pentru a justifica în ce constă valoarea figurată a acestui sens (chiar dacă e înregistrat de dicționar), este necesară analiza sensurilor cuvintelor prin care se face definiția. Astfel, A MURMURA este definit la sensul 1 „a rosti cuvinte (sau altceva)... încet" (construit cu subiect animat-uman), iar la sensul 2 „a produce un zgomot ușor și continuu" (fără restricții privind subiectul, care nu mai e, deci, neapărat uman); restricțiile contextuale ale sensului al doilea apar numai prin relația cu A SUSURA (definit la sensul propriu : „*despre ape curgătoare, despre frunze, prin extindere despre vînt* etc. — a produce un zgomot lin, ușor monoton, și continuu". Atît subiectul care „produce sunetele" (IZVOARELE, UNDELE = „ape curgătoare"), cît și „calitățile sunetelor" („încet", „continuu") duc la aprecierea că A ȘOPTI realizează aici un sens figurat nu deosebit de expresiv în măsura în care e înregistrat de dicționar (deci are un sens relativ general). Totuși, dacă nu ne limităm la interpretarea semantică strictă și revenim asupra întregului context, în care mai apar SĂ AUDĂ, SĂ POATĂ CÎNTA (verbe care desemnează producerea sunetelor prin personificare, deci marcate ca expresivitate) și dacă avem în vedere obiectul indirect al verbului A ȘOPTI în combinația : . . . „UNDELE (IZVOARELOR) VOR ȘOPTI VĂILOR ȘI FLORILOR" trebuie să apreciem că verbul discutat adaugă sensului secundar actualizat aici componenta „A comunica ceva încet, în taină" (componentă specifică sensului propriu). Prin suprapunerea denotației și a conotației în cazul lui A ȘOPTI, condiționată contextual, rezultă valoarea expresivă sporită a verbului respectiv.

Delimitarea sens propriu/sens figurat, denotație/conotație nu trebuie să fie foarte rigidă în descrierea *polisemiei*, atîta timp cît analizele practice pun în valoare situații diverse și complexe.

Cuvîntul **UNDE(LE)**, pluralul substantivului UNDĂ este un prilej de a explica *polisemia* în relație cu *omonimia.*

Substantivul UNDĂ, -E este înregistrat de DEX cu o polisemie bogată, grupată în două mari categorii : I sensuri aparținînd limbii comune și II sensuri din fizică, condiționate contextual.

În prima categorie, sensul de bază este definit ca „o cantitate dintr-o masă de apă care face o mișcare ritmică, ușoară, de ridicare și de coborîre la suprafața masei" (sens actualizat în textul analizat). Celelalte două sensuri de sub I ale substantivului UNDĂ sînt extinderi ale celui de bază. Sensul 2 „masă de aer care se mișcă ușor în văzduh", sau restrîngeri ale lui — sensul 3 „mișcare de vibrație (ușoară), zgomot ușor"; amîndouă aceste sensuri nu interesează textul dat și nu au o valoare expresivă. Sensul de sub II, definit la modul general „propagare din aproape în aproape a unei oscilații, cu viteza finită și printr-o variație spațială" este specific fizicii și apare în contexte limitate ca : *lungime de undă, undă electromagnetică, undă scurtă/mijlocie/lungă.* Diferențierea semantică și contextuală a sensurilor substantivului UNDĂ, -E este condiționată de domeniul de referință extralingvistică (de referent sau de obiectul real, dar și de prezența în limbajul curent sau în limbajul științific). În ciuda diferențierilor precise dintre sensurile substantivului UNDĂ, relația în cadrul cuvintelor polisemantice se face destul de ușor ca „o anumită formă a materiei (apă, aer, sunete etc.), care realizează o anumită mișcare (de propagare)".

Spre deosebire de cuvîntul polisemantic UNDĂ, -E, mai există în limba română adverbul interogativ-relativ UNDE, înregistrat de DEX în alt articol de dicționar, deci ca *omonim.* În cazul de față, diferența dintre *polisemie* și *omonimie* se poate demonstra în trei feluri, cel puțin : 1. faptul că cele două cuvinte sînt înregistrate de DEX în două articole diferite (sau ca două cuvinte-intrare diferite), 2. lipsa de legătură semantică evidentă între substantivul UNDĂ, -E și adverbul UNDE (legătură existentă și demonstrată înainte în cazul polisemiei substantivului), și 3. prin diferențele de formă, justificate gramatical (omonimia lexico-gramaticală), omonimia se stabilește numai între pluralul substantivului (UNDE) și adverbul invariabil (UNDE). Pornind de la rezolvarea practică a acestui exercițiu, se pot preconiza criteriile teoretice de diferențiere a polisemiei de omonimie.

Analiza *polisemiei* cuvîntului - **ȘI RIDICAU(APELE)** obligă la stabilirea relațiilor cu *sinonimia* și este un bun exemplu de ceea ce s-a numit *cîmp de expansiune sinonimică* (a unui cuvînt polisemantic). Definirea fiecărui sens al cuvîntului polisemantic A-(ȘI) RIDICA se poate face, la fiecare sens, prin trimiterea la sinonime diferite, substituibile în contexte specifice (ceea ce înseamnă, implicit, dezambiguizarea semantică și contextuală a sensurilor unui cuvînt polisemantic). Prezentăm sub această formă practică sensurile cuvîntului **A-(ȘI) RIDICA** (în ordinea lor din DEX), dînd, cînd se poate, și o scurtă definiție:

A RIDICA / *a sălta* } *geamantanul, sacoșa, ghiozdanul, ..* { („a lua de jos și a duce sus, cu brațele, cu spatele etc.").

A RIDICA / *a înălța* } *steagul, ..* { „a trage, a pune în sus"

A RIDICA / *a îndepărta* / *a înlătura* } *bariera, obstacolul, ..*

A RIDICA / *a culege* } *spicele* { „a strînge de pe jos"

A SE RIDICA / *a se scula* } *din pat* / *de pe scaun*

A RIDICA / *a țipa* / *a striga* } *vocea, glasul, ..*

A SE RIDICA / *a se sui* / *a se urca* } *pe munți* / *la înălțime*

popoarele / *oamenii* { *S-AU RIDICAT* / *s-au opus* / *s-au răzvrătit* / *s-au răsculat* } *(la luptă)*

A RIDICA / *a mobiliza* / *a recruta* { *masele (la luptă, ..)*

Copilul { *S-A RIDICAT* / *s-a dezvoltat* / *s-a înălțat* } *(în ultima vreme)*

(În țările capitaliste) prețurile { *S-AU RIDICAT* / *au crescut* / *s-au mărit*

A RIDICAT / *a construit* / *a clădit* } *multe case, locuințe, poduri, ...*

(Ion, el) { *A RIDICAT* / *a pus* / *a cauzat* / *a provocat* } *(multe) probleme (pentru colectiv)*

Relația dintre *polisemie* și *sinonimie* se mai poate urmări, în textul discutat, și prin cuvintele **AUZI(AUZINDU-I)** și **SĂ-L AUDĂ** și **SĂ-L ASCULTE**, obiectul fiind comun: CÎNTECELE, iar subiectul oarecum diferit: VĂILE, MUNȚII, IZVOARELE, UNDELE (dar substantive inanimate toate). Atît A AUZI, cît și A ASCULTA sînt cuvinte polisemantice, iar (cvasi)sinonimia lor se stabilește mai ales la sensul de bază — „a percepe sunete cu ajutorul auzului" (la care se adaugă componenta „cu un anumit scop, ca o acțiune determinată", specifică numai lui A AUZI. Substituția e posibilă în contexte de tipul:

AUD / *ASCULT* } *ce (se) spune*

Amîndouă verbele cer subiect animat, iar al doilea preferă un subiect animat-uman (fiind mai greu de admis un context de tipul: *pisica ASCULTĂ zgomotul).*

Celelalte sensuri se diferențiază atît prin componente semantice, cît și, mai ales, prin contexte specifice: *ASCULT un concert*, dar *AUD(și nu ASCULT) un zgomot.*

Substituția celor două verbe e posibilă și cu alte sensuri și în alte contexte:

AM AUZIT / *AM ASCULTAT* / *AM AFLAT* } *știrea (la radio)*

În alte cazuri nu e posibilă înlocuirea:

AM ASCULTAT / (dar nu și) *AM AUZIT* } *sfatul tău*

Profesorul *A ASCULTAT* / *a examinat* } *elevul* / *studentul*

Deci, deşi sinonimia dintre A AUZI şi A ASCULTA se verifică în mai multe contexte şi la mai multe sensuri, există destule situaţii în care cele două verbe se diferenţiază.

În textul analizat, sinonimia dintre A AUZI şi A ASCULTA se stabileşte la nivelul denotaţiei („a percepe cu ajutorul auzului anumite sunete"), dar se adaugă o conotaţie comună — sensul figurat datorat transferului metaforic animat la inanimat (MUNŢI, VĂI, ..). Verificarea se poate face prin substituirea celor două verbe acolo unde apar, fără ca aceasta să afecteze cu ceva nici contextele mai restrînse, nici textul dat.

Alegerea relativ motivată a unui text (fragment) de către profesor poate constitui un exerciţiu lexico-semantic nu numai mai complex (în raport cu cele propuse tematic de manualele de limba română) ci şi mai unitar, mai sistematic. Aceasta am urmărit prin exerciţiul de faţă (1.2.5, care se adaugă celor rezolvate anterior (II—1.2.1, 1.2.4), toate putînd servi drept modele ce pot fi extinse.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Carmen Apostolescu, *Sinecdoca—proces semantic specific unui text poetic*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Angela Bidu-Vrănceanu, — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1984, p. 38—65 (Polisemia).

Angela Bidu-Vrănceanu, *Puncte de vedere privind interpretarea cuvîntului ca sistem de sensuri*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIV, 1983, nr. 5.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice şi aplicaţii practice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 287—296 (o modalitate de aplicare a semanticii moderne în analiza unui text literar din manualele şcolare).

M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie a limbii române*, Editura Facla, Timişoara, 1976, p. 31—99 (Polisemia).

B. Cazacu, *Limba română literară. Probleme teoretice şi interpretări de texte*, Societatea de Ştiinţe Filologice din R.S.R., Bucureşti, 1985, p. 135—202.

Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, p. 45—64 (Tropii), p. 124—128 (Polisemia în raport cu alte categorii semantice).

Ion Coteanu, *Principii de analiză a textelor poetice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIX, 1978, nr. 2.

Ion Coteanu, *Gramatica de bază*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 366—413 (capitolul „Principalele figuri de stil").

Ion Coteanu, *Reconstruirea poetică a cuvîntului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Ion Coteanu, *Un posibil model pragmatic al cuvîntului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 3.

Ion Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 5.

Paula Diaconescu, *Informaţia semantică şi stilistică a unui text*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970, p. 65—74.

Paula Diaconescu, *Epitetul în poezia română modernă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2 şi 3.

Paula Diaconescu, *Lucian Blaga şi textul poetic modern*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Reflecţii asupra interpretării pragmatice a textului literar*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Limba şi literatura română, XXXIV, 1984.

Mihaela Mancaş, *La structure sémantique de la métaphore poétique*, în „Revue roumaine de linguistique", XV, 1970, nr. 4.

Mihaela Mancaş, *Note pentru o „gramatică" a poeziei*, în „Analele Universităţii Bucureşti", Limba şi literatura română, XXXIV, 1984.

Mihaela Mancaş, *Sur les symboles obscurs*, în „Revue roumaine de linguistique", XXX, 1985, nr. 5.

Ioana Manea, *Relaţii semantice şi amalgamări de sens în „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii" de Lucian Blaga*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Solomon Marcus, *Poetica matematică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970, p. 23, 31—32, 40, 46, 48, 115—181.

Solomon Marcus, *Cum depinde un text de limba în care este scris (interpretîndu-l pe Marin Sorescu)*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Editura Facla, Timişoara, 1977, p. 187—200 (Comparaţia, metafora).

V. Şerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara, 1978, p. 140—168 (Polisemia).

Cezar Tabarcea, *Un vers eminescian (despre expresia „a nu avea grăunţe în cap")*. în *Mihai Eminescu „Luceafărul". Centenar. Sesiune jubiliară 1883—1983*, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1984.

2. SINONIMIA

2.1 Definire. Situații. Exemple

Definiția cea mai cunoscută a sinonimiei este următoarea: *acea relație de sens care se stabilește între cuvinte care au aproximativ același sens și pot fi substituite unul altuia în context.* Sinonimia a reținut atenția tuturor lucrărilor de specialitate * care au propus definiții mai rigide sau mai largi și au încercat diferite clasificări ale fenomenului. Indiferent însă de deosebirile dintre acestea, în centrul preocupărilor au stat întotdeauna două aspecte fundamentale: echivalența de sens (înțeleasă de unii autori ca o *vecinătate* a sensurilor, ca o *identitate* sau doar ca o *asemănare* a lor) și posibilitatea ca sinonimele să fie substituite unul prin celălalt într-un context dat, în mai multe sau chiar în toate contextele.

Cînd se afirmă că două cuvinte au aproximativ același sens, se dă lui „aproximativ" valoarea sa din limbajul curent. Dacă pentru un vorbitor obișnuit aceasta nu are prea mare importanță, atunci cînd ne propunem să dăm o descriere corectă, științifică a fenomenului, să precizăm limitele între care se poate vorbi de sinonimie, termenul este derutant, căci o aproximație poate să fie mică, mare sau foarte mare. Pe care să o luăm în considerare în definiție? Întrebarea se dovedește legitimă, deoarece termenul „aproximativ" trebuie precizat în raport cu niște principii clare, riguroase fără de care aprecierea sinonimiei dintre doi termeni rămîne doar o chestiune de abilitate lingvistică, implicînd un mare grad de subiectivitate și nu o chestiune de precizie științifică.

Cercetările lingvistice mai noi, preocupate de această problemă, au precizat că pentru a putea vorbi de sinonimie trebuie îndeplinite următoarele condiții:

1. Cuvintele considerate sinonime *să fie identice sub aspectul obiectului (al referentului) pe care îl denumesc*, cu alte cuvinte, să trimită la aceeași realitate. Aceasta este prima condiție, *esențială* și

* Vezi Bibliografia selectivă de la sfîrșitul capitolului (p. 164).

obligatorie, chiar dacă identitatea implică neglijarea unor aspecte particulare ale obiectului. Neglijarea poate fi determinată de faptul că aceste aspecte nu interesează în situația dată sau că vorbitorii, pur și simplu, nu le cunosc, chestiune asupra căreia vom reveni în cele ce urmează.

2. Sinonimele să poată fi substituite în context fără ca sensul global al mesajului să se modifice.

3. Să facă parte din aceeași variantă a limbii, înțelegînd prin aceasta atît variantele teritoriale (identitatea de repartiție geografică), cît și variantele stilistico-funcționale.

Dacă ținem seama de aceste condiții, trebuie să ne întoarcem la definiția formulată mai sus și să răspundem la întrebarea: *Ce înseamnă că sinonimele au aproximativ același sens?* Răspunsul la această întrebare este că „aproximativ" reprezintă în fond neglijarea unuia sau mai multora dintre acești factori (stilistici, contextuali etc.).

În funcție de respectarea sau nerespectarea condițiilor enunțate mai sus, am putea să redefinim fenomenul în două feluri:

(a) Sinonimia în sens restrîns presupune obligatoriu *identitatea de sens, de comportament contextual și de variantă funcțională a două sau mai multe cuvinte.*

(b) Sinonimia în sens larg înseamnă că *două unități se pot afla în relație de sinonimie, dacă desemnează în mod global același obiect, în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sau diferențele de utilizare contextuală sînt neglijate (conștient sau nu).* Numai în această a doua accepție se poate admite că sinonimele sînt „aproximativ" echivalente.

Distincția propusă mai sus între accepția restrînsă și cea mai largă a fenomenului este deosebit de importantă, pentru că ea corespunde distincției dintre sinonimia în *limbă (sistem)* și cea în *vorbire (exprimare, actualizare).* Cu alte cuvinte, la nivelul descrierii teoretice, prin cercetarea echivalenței cuvintelor sub cele trei aspecte amintite, se pot pune în evidență identități și diferențe între termeni, limite riguros precizate ale sinonimiei, între care vorbitorii pot să se situeze în formularea de enunțuri concrete. Aceste enunțuri pot fi astfel construite, încît să respecte datele sistemului, restricțiile impuse de acesta sau să le încalce, să se abată de la ele (într-o anumită măsură). Studiul sinonimiei în *vorbire* urmărește atît construirea de mesaje care respectă aceste restricții, cît și condițiile în care ele pot fi încălcate, mergînd pînă acolo încît în exprimare să funcționeze ca sinonime cuvinte care nu îndeplinesc condițiile cerute — abaterea fiind în acest caz foarte mare.

Rezultă că sinonimia nu poate fi concepută ca un fenomen static, ca o relație de sens abstractă decît la nivelul descrierii teoretice (a limbii). În practică ea se manifestă în și prin vorbire, în enunțuri

şi în situaţii de comunicare concrete. De aceea trebuie privită în mişcarea dintre datele sistemului şi utilizarea concretă a acestora, aspect asupra căruia vom reveni.

Înainte însă de a examina în detaliu condiţiile de sinonimie amintite mai sus, mai sînt necesare cîteva precizări de principiu.

O primă şi deloc neglijabilă dificultate în cercetarea fenomenului o presupune existenţa reţelei foarte complicate a polisemiei. Diversele sensuri ale unui cuvînt polisemantic trimit la sinonime diferite care, la rîndul lor, trimit la altele, în aşa fel, încît reţeaua de relaţii se complică foarte mult. La echivalenţa mai mult sau mai puţin exactă a sinonimelor astfel obţinute se adaugă diferenţele de coloratură stilistică, preferinţele diferite de combinare contextuală a termenilor etc. Dacă ni se cere, de pildă, să găsim sinonime pentru *fraged*, putem indica mai multe:

1. (despre plante) *tînăr*, *crud*.
2. (despre fiinţe) *gingaş*, *plăpînd*.
3. (despre aluat) *sfărîmicios*.

Verbul *a pofti* are următoarele sensuri care trimit, fiecare, la alte sinonime:

1. a dori puternic să obţină sau să se întîmple ceva: *a rîvni*, *a jindui*.
2. *a invita*, *a chema (pe cineva): (m-a poftit să intru).*
3. *a ruga(pe cineva) :(te poftesc să nu te amesteci).*
4. *a binevoi (să facă ceva) :(nu mai pofteşte să vină).*

După cum se vede, fiecare sens poate avea sinonime mai apropiate sau mai depărtate, după gradul de precizie cu care este identificat referentul. Datorită relaţiilor descrise mai sus, cuvintele polisemantice se diferenţiază pe sensuri, rezultînd serii de sinonime care nu sînt echivalente între ele. Prin urmare, relaţia de sinonimie nu se stabileşte între cuvinte înţelese global, în toată sfera lor semantică, ci între sensuri ale acestora. Fiecare sens în parte reprezintă o unitate funcţională independentă (v. cap. 1.1 POLISEMIA). De aceea unul şi acelaşi cuvînt poate face parte din clase de sinonime diferite, de exemplu:

1. SLAB, SUBŢIRE, USCĂŢIV.
2. SLAB, MEDIOCRU.
3. SLAB, INFLUENŢABIL.
4. SLAB, DILUAT.
5. SLAB, ÎNCET.

Alcătuirea claselor de mai sus nu se poate face decît după diferenţierea sensurilor lui *slab*, deci după dezambiguizare, care precede descrierea propriu-zisă.

În baza unui sens anume, precis identificat, cuvintele se grupează în clase numite în mod curent *serii sinonimice*. Fiind un termen general acceptat, îl vom utiliza în continuare, chiar dacă la o analiză mai detaliată se constată că în interiorul unei serii relaţiile pot fi de identitate sau doar de cvasiechivalenţă.

Dacă se cere unui vorbitor să indice cîteva sinonime pentru un anumit termen, acesta o poate face fără dificultate şi, de altfel, dicţionarele (cele explicative, dar mai ales cele de sinonime) ne oferă adesea asemenea serii. De exemplu, în *Dicţionarul de sinonime* (Bucureşti, 1972, Editura Albatros) la cuvîntul *casă* găsim indicate următoarele serii:

1. *imobil*, *clădire*, *locuinţă*, *cămin*, *domiciliu*.
2. *familie*, *dinastie*, *neam*.
3. *întreprindere*, *firmă*.

Aceasta înseamnă că în mintea vorbitorului clasa de sinonime este relativ bine constituită dela început. Faptul că, dispunînd teoretic de o asemenea serie, vorbitorul alege, cînd comunică, un termen, şi nu altul este explicabil prin diferenţele de diverse tipuri care pot să apară între termeni, diferenţe a căror cercetare atentă ar putea clarifica gradul de aproximare a echivalenţei dintre cuvinte. Cu aceasta revenim la condiţiile de sinonimie formulate mai sus, pentru a face unele precizări şi a înregistra diverse situaţii.

După cum s-a văzut, prima condiţie, obligatorie, în recunoaşterea sinonimelor este *identitatea referenţială*. Fără aceasta nu se poate vorbi de sinonimie. Într-o clasă de termeni alcătuită de vorbitor sau oferită de dicţionare cuvintele sînt grupate de la început pe baza unui număr de componente de sens comune. Identitatea de sens trebuie însă verificată, deoarece nu putem admite din principiu că termenii unei clase de sinonime grupate mai mult sau mai puţin intuitiv sînt identici ca sens.

Pentru a asigura o bază obiectivă a analizei şi a elimina, pe cît posibil, arbitrarul, ne putem sprijini pe informaţiile oferite de definiţiile lexicografice. Pe baza acestora putem să identificăm componentele de sens, urmărind să vedem dacă ele sînt comune — ceea ce ar constitui idealul — şi, dacă nu, în ce constau diferenţele. Pentru sinonimie interesează toate componentele de sens, indiferent de tipul lor (v. la Partea I), deoarece atît asemănările, cît şi deosebirile trebuie urmărite pînă în cele mai mici detalii. Aceste diferenţe pot fi puse în evidenţă comparînd între ei termenii dintr-o serie, conform principiului enunţat că un cuvînt îşi stabileşte valoarea, se defineşte în relaţie cu celelalte unităţi din aceeaşi clasă. În felul acesta vom putea răspunde la întrebarea cîte componente de sens trebuie să aibă în comun sinonimele? În principiu *toate*, iar dacă apar unele diferenţe, trebuie precizat de ce tip sînt ele.

Dificultatea de a aprecia numărul componentelor de sens comune provine din aceea că el este variabil în funcție de precizia cu care se urmărește identificarea referentului. De exemplu, în clasa POM, COPAC, ARBORE, pentru orice vorbitor este clar că termenii au niște trăsături de sens comune, dar prezintă și unele diferențe. Dacă ne interesează faptul că cele trei cuvinte denumesc o plantă cu tulpina lemnoasă, înaltă, cu coroană de crengi și frunze, ele pot fi substituite unul cu altul și pot fi considerate sinonime, de ex.: *S-a oprit la umbra unui POM/COPAC/ARBORE să se odihnească.* În acest caz se rețin însușirile comune, iar diferențele sînt neglijate ca neinteresante. Cînd obiectul la care trimite sensul este identificat mai precis și ne interesează și detaliile, sinonimia dintre cuvinte este limitată sau chiar încetează. Este evident că relația de sinonimie se stabilește în funcție de nivelul mai general sau mai exact la care este apreciat referentul. Cînd se ia în considerare numai caracteristica „plantă cu rădăcini, tulpină lemnoasă...etc.", cele trei cuvinte sînt sinonime. Cînd se au în vedere și trăsăturile „cu fructe comestibile" și „cultivat de om" echivalența încetează.

Pentru a putea răspunde corect la întrebarea între ce limite se poate vorbi de sinonimie, cît de mare poate fi aproximarea, se impune să examinăm cîteva situații.

Cazurile în care echivalența este perfectă sînt destul de rare în limbă. Ele privesc, de regulă, cuvintele monosemantice (dar nu numai), cu un sens anume, precis identificat. Faptul că asemenea perechi de sinonime se întîlnesc mai ales în limbajul științific și tehnic nu este surprinzător dacă ținem seama că aici se urmărește identificarea exactă a referentului, de ex.: NATRIU-SODIU, KALIU-POTASIU, AZOT-NITROGEN, SMALȚ-EMAIL. Dar fenomenul poate fi întîlnit și în limbajul curent, iar identitatea de sens verificată prin definiția lexicografică. De pildă, GEAMANTAN este explicat în DEX prin „cufăr portabil din piele, carton, material plastic în care se pun lucrurile necesare pentru călătorie". Sinonimul acestuia VALIZĂ este definit pur și simplu prin „geamantan". Procedeul definirii prin sinonim este frecvent utilizat și nu este, în sine, o garanție a identității de sens, dar cînd este vorba de cuvinte monosemantice, riscurile unor diferențe sînt foarte reduse (adesea dicționarele practică sistemul definirii sinonimelor prin trimitere de la unul la altul).

Echivalența semantică absolută nu este însă rezervată cuvintelor monosemantice. De ex.: A MURI (polisemantic) și A DECEDA, STRICAT (polisemantic) și CARIAT sînt cu ușurință recunoscute ca sinonime de către orice vorbitor. Ele beneficiază de definiții ce pot fi reduse la aceleași componente de sens: „a înceta" + „din viață" (în primul caz) și „găurit" + „de o carie" (în al doilea caz). Diferențele dintre termeni sînt aici de altă natură, după

cum se va vedea în continuare. Echivalența se stabilește pentru unul dintre sensurile cuvîntului dat și sinonimul său care are un singur sens.

Cum spuneam însă, identitatea de sens nu constituie decît o întîmplare cu caracter excepțional. De cele mai multe ori, cu ajutorul dicționarului putem identifica diferențe semantice de diverse tipuri între cuvintele pe care, la modul general, le considerăm sinonime. În exemplul discutat mai sus, diferența dintre POM și COPAC se poate stabili pe baza trăsăturilor „fructifer" și, respectiv, „nefructifer" specifice fiecăruia dintre cele două cuvinte. Diferența dintre A CERE și A PRETINDE este dată de faptul că cel de al doilea termen are în conținutul său componenta „cu insistență (un drept)", absentă din sensul primului termen. Exemplele de acest tip sînt numeroase, după cum se poate vedea din comentarea diverselor situații înfățișate în capitolele *Sinonimia în limbă* și *Sinonimia în vorbire*. Ceea ce trebuie însă observat este că la o analiză atentă se relevă, de cele mai multe ori, diferențe de ordin semantic. Faptul că acestea se reduc uneori în vorbire, adică în utilizarea concretă a termenilor ține de precizia cu care vrem să identificăm referentul, de contextul concret și de alți factori pe care îi vom discuta mai departe și îi vom ilustra cu exemple analizate.

Dar diferențele dintre sinonime nu sînt întotdeauna exprimabile prin componente de sens propriu-zise. De pildă, în seria TEAMĂ, FRICĂ, SPAIMĂ, GROAZĂ (citată adesea de manualele școlare și alcătuită pe baza dicționarelor, din care reținem definiții comparabile), termenii au în comun următoarele trăsături „stare de emoție" + „provocată de pericol". Diferența este dată de trăsături care exprimă gradul în care este apreciată starea respectivă. Astfel TEAMĂ este „nemarcat" sub aspectul gradului, spre deosebire de restul termenilor „marcați" din acest punct de vedere: „grad mare" pentru FRICĂ, „grad foarte mare" pentru SPAIMĂ și „grad maxim" pentru GROAZĂ. Diferențele se pot identifica prin compararea termenilor, dar și pe baza dicționarului.

Din precizările de mai sus, rezultă că în constituirea unei serii sinonimice se pornește în mod deliberat de la un număr cît mai mare de componente comune (de preferință toate), compararea între ei a termenilor clasei ne permite să identificăm unele diferențe care pot fi propriu-zis de sens sau graduale (componenta care plasează termenii într-o clasă gramaticală sau alta trebuie admisă din principiu ca fiind comună). Punerea în evidență a diferențelor are, atît o importanță teoretică pentru descrierea specificului fenomenului, cît și o importanță practică, întrucît conștientizarea acestor diferențe condiționează deprinderea de a învăța și utiliza corect cuvintele limbii și, în ultimă instanță, obișnuința de a opera corect o selecție între cuvintele pe care limba ni le pune la dispoziție.

Verificarea identității sau nonidentității de sens a termenilor dintr-o clasă este condiția primordială a recunoașterii sinonimelor, dar ea nu este suficientă pentru a decide asupra *identității funcționale* a acestora. Or, acest lucru este extrem de important, întrucît *sinonimia este în primul rînd un fapt de uz.* Cu alte cuvinte, trebuie să știm cînd, dacă și în ce condiții putem folosi alternativ sinonimele dintr-o clasă și ce limite apar în utilizarea lor, chiar dacă am demonstrat că ele sînt identice ca sens. De aceea comportamentul contextual și cel stilistic au fost considerate drept condiții ale sinonimiei.

Contextul poate fi înțeles atît ca enunț (o secvență de termeni mai mult sau mai puțin dezvoltată), cît și mai larg ca tip de text sau chiar ca variantă stilistico-funcțională a limbii. El este foarte important pentru că pune în evidență egalitatea semantică a termenilor, deoarece, prin perspectiva pe care o impune, produce elementele necesare identificării referentului. Pe de altă parte, precizarea condițiilor de utilizare contextuală a sinonimelor are consecințe în folosirea termenilor respectivi la nivelul vorbirii (deci pentru aspectul aplicativ-normativ).

Pentru ca un context să aibă capacitatea de a servi la identificarea referentului, el trebuie să fie formulat într-un anume fel, să conțină elementele necesare pentru aceasta. De pildă, în *Am discutat cu el despre CASĂ*, cuvîntul CASĂ se poate substitui prin IMOBIL, CLĂDIRE, LOCUINȚĂ, eventual APARTAMENT, dar și prin FAMILIE, CĂSNICIE. Faptul că termenii citați se substituie nu înseamnă, evident, că sînt sinonimi. Contextul este prea general și nu particularizează obiectul, de aceea nu ne servește în verificare.

Situațiile care rezultă din observarea comportamentului contextual al sinonimelor sînt variate. De exemplu, SUR, CENUȘIU, GRI, CĂRUNT, deși denumesc aceeași culoare, apar în situații diferite. Putem spune *haină CENUȘIE/GRI*, dar celelalte sinonime nu apar aici; *ochi CENUȘII/GRI; păr SUR/CĂRUNT; blană SURĂ/ /CENUȘIE; cal SUR.* Cuvintele nu se substituie decît în felul arătat, pentru că fiecare dintre ele are preferințe combinatorii diferite. Aceasta înseamnă că din clasa stabilită inițial selectăm într-un anume fel termenii în exprimare, respectînd anumite restricții.

Chiar a AMURI și A DECEDA, discutați mai sus, a căror identitate semantică a fost demonstrată, se substituie numai în contexte în care apar substantive ca: *om, copil, prieten, poet* deci *persoane*. Alături de substantive care denumesc *animale* este acceptat numai A MURI.

Se observă prin urmare că în interiorul unei serii de sinonime alcătuite numai pe baza identității de sens termenii se comportă diferit și de aceea, cînd sîntem în situația să-i utilizăm într-un enunț, seria se restrînge, iar posibilitățile de opțiune pentru un cuvînt sau altul sînt limitate.

Restricțiile de folosire sînt uneori atît de mari, încît sinonimia, respectiv substituția, nu este valabilă decît pentru un singur context, de exemplu ACRU și BĂTUT se pot înlocui reciproc numai în contextul *lapte*, echivalența dintre STRICAT și CARIAT este valabilă numai pentru contextul *dinte, măsea*, iar ROȘU și ÎMBUJORAT sînt substituite doar în contextul *obraji.*

Uneori explicația constă în caracterul foarte precis în care unul dintre termeni identifică referentul. Aceasta se întîmplă întotdeauna în cazul sinonimiei dintre un cuvînt mai general și un altul specializat contextual, deoarece folosirea acestuia din urmă este limitată la anumite situații. De pildă, în sinonimia dintre A SCOATE și A EXTRAGE, cel de-al doilea termen, mai precis și mai specializat, este cel care impune restrîngerile contextuale: substituția nu este valabilă decît în contexte ca *dinte, petrol, minereu, substanță.*

Uneori, deși termenii sînt identici semantic, nu se pot înlocui reciproc, deoarece în uz s-au impus anumite combinații și nu altele. De exemplu, VALIZĂ nu poate fi substituit prin GEAMANTAN în combinația *VALIZĂ diplomatică*, în pofida sensului identic al celor două cuvinte. Dicționarele ne oferă uneori informații asupra utilizării contextuale a sinonimelor, dar nu în mod consecvent. Cunoașterea restricțiilor de folosire este însă foarte importantă pentru o exprimare corectă.

Există și situații în care sinonimia este relativ liberă de context, adică înlocuirea termenilor se poate face în toate situațiile. Aceasta se întîmplă în special în cazul cuvintelor monosemantice, cu un sens precis care exclude orice posibilitate de confuzie, iar termenii nu manifestă preferințe combinatorii diferite, de ex.: DETALIAT și AMĂNUNȚIT, TIMP și VREME.

Restricțiile de utilizare contextuală pot fi dictate uneori de caracterul tehnic marcat al unuia dintre sinonime. De pildă, sinonimia dintre A LOVI și A FAULTA este valabilă numai într-un text formulat în limbajul sportiv, deoarece al doilea termen este specific acestui limbaj. În afara lui echivalența încetează. Contextul este înțeles în acest caz ca variantă stilistică.

Registrul stilistic identic sau diferit al sinonimelor este de o extremă importanță pentru posibilitățile de care dispune vorbitorul în alegerea unui termen într-o situație dată. Cunoașterea și evaluarea corectă a valorii stilistice are consecințe nu numai în exprimare, ci și în interpretarea adecvată a unui text (literar).

Mărcile stilistice diferite introduc un alt fel de restricții, deoarece limitează substituția sinonimelor, chiar dacă acestea sînt semantic identice și chiar dacă, în principiu, pot apărea în aceleași contexte. De ex.: A FURA și A ȘTERPELI nu se pot înlocui oricînd, întrucît al doilea termen este specific limbajului familiar și, prin aceasta, *limitat* ca întrebuințare (în limbajul oficial el nu poate să apară și nici

într-un text formulat în limbaj literar, îngrijit). De asemenea, în seria A OMORÎ și A LICHIDA, al doilea termen este argotic, de aceea utilizarea lui în vorbirea îngrijită este nerecomandabilă. Marca stilistică are consecințe directe asupra utilizării contextuale. Astfel că, deși cele două cuvinte sînt identice semantic și, în principiu apar în aceleași situații, nuanța stilistică specială a lui A LICHIDA împiedică substituția într-un context ca *L-A OMORÎT o mașină*. De asemenea, cu toate că sinonimia dintre A ASCULTA și A AUDIA (s.1 din DEX) este valabilă pentru un text formulat în limbaj juridic (al doilea termen este specific acestui limbaj), transferată în limba comună, ea încetează sau, în cel mai bun caz, exprimarea este însoțită de o notă de tehnicitate.

Se observă că mărcile stilistice determină un alt tip de diferențe între membrii unei serii sinonimice, diferențe care influențează opțiunea în vorbire pentru un termen sau altul. Vorbitorul dispune deci de anumite posibilități de selecție pe care le combină în funcție de intenția sa, de bagajul de cunoștințe sau de alți factori. Tocmai de aceea conștientizarea diferențelor de diverse tipuri este importantă pentru o exprimare adecvată.

Factorii care determină marcarea stilistică a cuvintelor sînt diferiți. Lăsînd la o parte exemplele de mai sus în care termenii fac parte în mod evident din variante funcționale diferite, remarcăm că un factor important este sensul propriu sau figurat cu care un sinonim este inclus într-o serie. Cele avute în vedere pentru sensul figurat vor fi mai expresive, iar alegerea lor depinde de intenția vorbitorului. De ex.: în seria ÎNALT, LUNG, DEȘIRAT, ultimii doi termeni intră cu un sens figurat, deci expresiv. De aceea alegerea este limitată de intenția vorbitorului de a realiza un tip de mesaj sau altul, prin urmare este dictată nu numai de sensul termenilor, ci și de încărcătura lor stilistică.

Din cele înfățișate pînă acum rezultă că, la o examinare atentă, într-o clasă de sinonime constituită pe baza dicționarelor, se pot identifica diferențe care restrîng succesiv seria, limitînd posibilitățile de opțiune. Cunoașterea acestora este importantă nu numai pentru descrierea teoretică, ci și pentru aspectul aplicativ-normativ pe care îl urmărim aici. Din punctul de vedere al descrierii, sinonime în sens restrîns sînt numai cele care se supun celor trei condiții enunțate, dar aceste situații sînt rare.

Dispunînd de un stoc de date, libertăți și constrîngeri, vorbitorii le folosesc în exprimare, le aplică în construirea de mesaje concrete. Este ceea ce înțelegem prin *actualizare*. Dar în practica limbii vorbitorii fac adesea abstracție de unele diferențe dintre cuvinte fie pentru că le ignoră, fie pentru că acestea nu interesează în situația de comunicare dată. Cuvintele funcționează în acest caz ca sinonime în vorbire, dar trebuie precizat că ele au acest statut numai în sens

larg. În acest fel trebuie înțeleasă a p r o x i m a r e a de care am amintit în definiție.

Orice comunicare are loc într-o situație dată în care vorbitorul este interesat sau nu să identifice cu precizie referentul sau doar să îl sugereze (vezi, de exemplu limbajul poetic), are sau nu intenția de a realiza un efect stilistic sau pur și simplu transferă termenii dintr-un limbaj într-altul, ceea ce face ca aceștia să cîștige sau să piardă ceva din încărcătura lor stilistică. În acest caz, neglijează unele aspecte particulare, încălcînd într-o măsură mai mică sau mai mare restricțiile impuse de limbă. Aceasta duce la modificarea în practică a raporturilor de sinonimie, mergînd pînă acolo încît, în anumite cazuri, devin sinonime în vorbire cuvinte pe care nici un dicționar nu le înregistrează ca atare (de exemplu, în limbajul poetic). În situația dată, diferențele — uneori destul de mari — între cuvinte nu mai funcționează, se anulează, ceea ce duce la crearea de sinonimii insolite.

Trebuie să precizăm însă că există două situații: cînd un vorbitor nu cunoaște diferențele, neglijarea acestora este *involuntară*, iar punerea termenilor în relație de sinonimie este o greșeală. Tocmai de aceea cunoașterea restricțiilor este extrem de importantă în procesul de învățare lexicală, iar materialul înfățișat aici vizează acest obiectiv. Cînd neglijarea este *intenționată*, ea urmărește realizarea unor efecte stilistice, iar vorbitorul trebuie să știe exact cît se poate abate, ceea ce are consecințe importante în procesul de cultivare a limbii, dar și în decodarea unor texte, mai ales în interpretarea corectă a textelor literare. Abaterea de la constrîngerile impuse de limbă, determinată fie de contextul lingvistic imediat, fie de schimbarea perspectivei din care este apreciat referentul sau de interesul de moment al vorbitorului sînt ilustrate cu material concret de limbă română în capitolul *Sinonimia în vorbire*, unde exemplele sînt selectate în așa fel, încît să acopere un număr cît mai variat de situații.

În concluzie, în cele discutate mai sus am urmărit să clarificăm cîteva lucruri. Pe de o parte faptul că la nivelul descrierii teoretice conceptul de sinonimie poate fi înțeles în sens restrîns (cu respectarea condițiilor enunțate) sau în sens larg (admițînd o oarecare doză de aproximație). Aceasta contribuie la ordonarea faptelor într-un domeniu în care, la un moment dat, totul pare a fi posibil și imposibil în același timp. Pe de altă parte, că în vorbire raporturile de sinonimie se modifică, apărînd mereu altfel ca într-un caleidoscop, ceea ce face uneori foarte dificilă interpretarea. Se urmărește totodată drumul de la datele limbii la actualizarea lor, mișcarea de la limbă la vorbire, aspect cu consecințe importante în procesul de cultivare a limbii.

Înfățișăm în continuare un număr de exemple din limba română comentate în așa fel, încît să ilustreze observațiile cu caracter teoretic făcute mai sus.

2.1.1 Sinonimia în limbă

Exemplele pe care le-am grupat în acest capitol sînt selectate și prezentate astfel încît să ilustreze, în măsura posibilului, atît situațiile mai simple ce pot fi interpretate ca sinonimii în sens restrîns, cît și pe cele mai complexe. În alegerea exemplelor urmărim ca ele să fie atît cuvinte mai vechi, cunoscute, cît și termeni noi, a căror asimilare corectă este importantă în procesul de învățare lexicală. Cuvintele sînt comentate sub toate cele trei aspecte amintite, relevînd specificul fiecăruia și semnalînd situațiile pentru care echivalența lor este valabilă, adică precizînd care sînt limitele pe care limba le impune în utilizarea sinonimelor. Fiecare comentariu poate fi considerat, în sine, un model de analiză utilizabil ca atare sau care oferă sugestii pentru eventuale alte exemple.

● **NĂDEJDE** și **SPERANȚĂ** sînt identice ca sens, deoarece pe baza definiției de dicționar se pot delimita componente de sens care sînt, toate, comune celor doi termeni: „încredere" + „în rezolvarea favorabilă a unei situații". Ele nu se diferențiază prin nimic și, conform indicațiilor dicționarelor, fac parte din varianta literară a limbii. Datorită coincidenței semantice și stilistice sînt considerate sinonime în sens restrîns. O dovadă în acest sens o constituie și posibilitatea ca cele două cuvinte să se substituie reciproc în toate contextele, de exemplu:

Nu mi-am pierdut {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *că...*

E slabă {*NĂDEJDE* / *SPERANȚĂ*} *să mai vină.*

Echivalența lor este atît de perfectă, încît substituția este valabilă chiar și în expresii relativ fixate de uz ca:

A trage {*NĂDEJDE.* / *SPERANȚĂ.*}

A-și pune {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *în ceva (cineva).*

În {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *că...*

Imposibilitatea de a substitui cei doi termeni într-un context ca: *El este o SPERANȚĂ a muzicii tinere*, se datorește faptului că aici cuvîntul înregistrează o deplasare spre un sens concretizat „persoană care promite... etc.".

Se observă că restrîngerile contextuale, atît de des invocate cînd este vorba de sinonimie, nu funcționează de obicei în cazul sinonimelor cu un singur sens, univoc, care exclude orice posibilitate de confuzie și mai ales cînd cuvintele, fapt important, aparțin aceleiași variante a limbii. Situațiile de acest fel nu sînt însă foarte frecvente.

● **LEXIC** și **VOCABULAR** (sensul 1 din DEX) se suprapun, de asemenea, din punct de vedere semantic, fapt atestat de definițiile identice din dicționar: „totalitatea cuvintelor dintr-o limbă".

Făcînd amîndouă parte din limba literară, cele două se substituie fără nici o dificultate în toate situațiile:

{*LEXICUL* / *VOCABULARUL*} *limbii române cuprinde .....*

{*LEXICUL* / *VOCABULARUL*} *activ al unui vorbitor.*

Paralelismul dintre cele două cuvinte se extinde și la o altă valoare semantică obținută prin restrîngere: „totalitatea cuvintelor caracteristice unei epoci, regiuni, unui scriitor", de exemplu:

{*LEXICUL* / *VOCABULARUL*} *romanelor istorice ale lui Sadoveanu...*

Diferența dintre cele două cuvinte este dată doar de vechimea lor (LEXIC este mai nou în limbă).

Aceasta explică preferința vorbitorilor pentru VOCABULAR, mai cunoscut și, deci, cu o circulație mai largă. În procesul de învățare lexicală însă, în achiziționarea de noi cuvinte este bine să se menționeze echivalența perfectă dintre sinonimele în discuție, deoarece înțelegerea exactă a sensului unui termen nou învățat este în directă legătură cu raportarea acestuia la cuvintele deja cunoscute, în relație cu care își stabilește valoarea.

● **EXCEDENT** și **SURPLUS** sînt definite în DEX pentru unicul lor sens prin parafraze foarte asemănătoare ce pot fi reduse la aceleași componente de sens: „cantitate" + „ce depășește limita necesară".

Chiar dacă SURPLUS este mai cunoscut, prin urmare are o circulație mai largă, cele două cuvinte fac în egală măsură parte din limba literară, putînd fi substituite în toate contextele, ca de exemplu:

„*Va majora gradul importurilor din statele membre ale Pieței Comune în vederea reducerii* {*EXCEDENTULUI* / *SURPLUSULUI*} *comercial*".

(„Lumea" nr. 47/21.11.1985, p. 15)

Pentru {*EXCEDENTUL* / *SURPLUSUL*} *de bagaje se plătește o taxă suplimentară.*

Preferința pentru un termen sau altul este dictată de utilizarea mai frecventă în anumite combinații, ceea ce duce la fixarea acestora, și nu de diferențele semantice sau stilistice. De pildă, în al doilea exemplu citat este, de regulă, preferat EXCEDENT. Se înregistrează, poate, o frecvență mai mare a acestuia în textele tratînd probleme economico-financiare, întrucît este simțit ca mai „tehnic", probabil și din cauza relației de antonimie cu DEFICIT.

• **ERMETIC** (sensul 1 din DEX) și **ETANȘ** sînt două adjective care coincid perfect sub aspectul sensului lor (unic în cazul celui de-al doilea termen). Ele sînt definite prin parafraze identice „c a r e a s t u p ă p e r f e c t, c a r e n u p e r m i t e s ă i a s ă s a u s ă i n t r e u n f l u i d". Unica diferență din punctul de vedere al sferei lor semantice este că ERMETIC a dezvoltat un al doilea sens, figurat „g r e u d e î n ț e l e s", care nu intră în discuție în această relație sinonimică. Ea se stabilește pe baza sensului principal. Neologisme amîndouă, ele sînt în egală măsură folosite atît în limbajul comun, cît și în cel tehnic, ceea ce înseamnă că sînt identice sub aspect stilistic.

În ce privește preferințele contextuale, amîndouă se utilizează în legătură cu sistemele de închidere ale unor obiecte, aparate, recipiente și se pot substitui reciproc în toate situațiile. În aceste condiții pot fi considerate sinonime în sens restrîns.

Dar, de regulă limba nu are nevoie de doi termeni absolut identici. De aceea, în mod firesc, în procesul de evoluție se produce o specializare a unuia dintre sinonime. Aici se remarcă o oarecare tendință de utilizare cu precădere a lui ETANȘ în limbajul tehnic. Preferința pare a fi justificată de caracterul monosemantic al acestuia, care corespunde mai bine nevoii de precizie a limbajului tehnico-științific.

• Limitarea utilizărilor contextuale în ciuda echivalenței de sens se poate ilustra cu raportul între **DIFEREND** și **NEÎNȚELEGERE**. Primul este definit în DEX ca „d e o s e b i r e d e p ă r e r i î n t r e d o u ă p e r s o a n e, p ă r ț i e t c.", iar NEÎNȚELEGERE, cu un sens ușor deplasat de la cel propriu este definit prin trimiterea la sinonime: „d e z a c o r d, c o n f l i c t, d i f e r e n d". Echivalența semantică este, prin urmare, evidentă. Deși, amîndouă fac parte din varianta literară a limbii, primul, neologism recent, este utilizat cu precădere în limbajul publicistic, politic, în timp ce NEÎNȚELEGERE aparține limbii comune. Ușoara diferențiere stilistică, explicabilă și prin diferența de vechime a celor două, face ca DIFEREND să fie preferat în contexte de tipul: „*Să promoveze reglementarea pașnică a DIFERENDELOR internaționale*". („Lumea" nr. 44, oct. 1985, p. 26).

Substituția lui DIFEREND prin sinonimul său este posibilă dar caracterul neologic al acestuia face ca el să se încadreze mai bine în norma stilistică a textului. Termenul mai vechi apare de preferință în exprimarea corectă, în contexte ca: *A avut NEÎNȚELEGERI cu vecinii. NEÎNȚELEGERILE din familie au dus la....*

Deși identitatea semantică, de distribuție și de variantă stilistică ne îndreptățește să considerăm că termenii sînt sinonimi în sens restrîns se constată totuși o tendință de diferențiere privind tipul de limbaj în care sînt preferate. Se surprinde astfel dinamica vocabularului, permanenta modificare a raportului dintre cuvinte, determinată de faptul că, în principiu, limba nu are nevoie de doi termeni pentru a exprima același lucru și în același fel. Tocmai de aceea considerăm că interesul sinonimiei constă în nuanțare, în efectul pe care utilizarea unui termen îl antrenează.

• Într-o situație oarecum diferită de exemplele discutate mai sus, deși destul de apropiată totuși de acestea, se află clasa de sinonime de tipul **MOLIMĂ-EPIDEMIE.** Identitatea lor semantică este atestată de definițiile aproape identice din DEX: „b o a l ă c o n t a g i o a s ă c a r e s e e x t i n d e î n s c u r t t i m p l a u n n u m ă r m a r e d e p e r s o a n e d i n t r-o z o n ă".

Deși sinonimia dintre ele pare indiscutabilă la prima vedere, o analiză atentă relevă că recunoașterea acestui statut este îngrădită de încălcarea a cel puțin una dintre condițiile amintite. MOLIMĂ este un termen vechi, astăzi restrîns ca circulație la limbajul familiar sau la cel popular, în limba literară îngrijită el a fost înlocuit prin sinonimul neologic EPIDEMIE. Această diferență de ordin stilistic este însă lipsită de importanță cînd mesajul este formulat în limbajul curent. De aceea, substituția este posibilă chiar în contexte ca:

„*MOLIMELE care bîntuiau în țările Europei se răspîndeau mai anevoie și în Anglia*", („Lumea" nr. 8, febr. 1986, p. 24).

Apariția lui MOLIMĂ într-un text din limbajul științific nu este posibilă (și deci nici substituția), deoarece prin marca sa „familiar" el distonează cu norma stilistică a textului.

Diferența stilistică dintre cele două cuvinte are însă consecințe și asupra comportamentului lor contextual. Mai vechi, mai cunoscut, și prin urmare cu o circulație mai largă, MOLIMĂ este folosit atît în contexte referitoare la oameni, cît și la animale, în timp ce sinonimul său este rezervat contextelor referitoare la persoane (pentru animale în stilul științific se folosește neologismul EPIZOOTIE).

În pofida încălcării unor condiții referitoare la marca stilistică și la utilizările contextuale, orice vorbitor le recunoaște statutul de sinonime. Și aceasta, deoarece la nivelul limbii facem adesea abstracție de unele diferențe, întrucît identitatea semantică la nivelul unicului lor sens este cea care primează. Diferențele de alte tipuri devin frapante numai cînd termenii sînt puși să funcționeze.

• Sinonimia dintre **DRACONIC-ASPRU-SEVER** este și ea imperfectă.

Consultarea definiției de dicționar ne permite să stabilim diferențele semantice dintre termeni. Pe de o parte, DRACONIC este mult mai puternic marcat sub aspectul intensității decît echivalentele sale („d e o s e v e r i t a t e e x c e s i v ă"), are deci în conținutul său componenta de sens specifică „i n t e n s i t a t e e x t r e m d e m a r e", diferind prin aceasta sub aspectul gradului. De aceea, cu toate că substituția sa este posibilă în contextul următor, ea este însoțită de pierderea unei informații semantice:

„Sub înrîurirea { *DRACONICELOR* / *ASPRELOR* / *SEVERELOR* } *măsuri adoptate de scumpirea exorbitantă a creditului prin dobînzi excesive...*" („Lumea", nr. 45, nov. 1985, p. 31).

Pe de altă parte, chiar din definiția lexicografică aflăm că DRACONIC are restricții de utilizare, contextele în care este admis trebuie să conțină substantive de tipul *legi*, *dispoziții*, *măsuri*. Prin urmare echivalența termenilor discutați este valabilă numai pentru aceste contexte, în timp ce ASPRU și SEVER au o sferă mai largă de aplicabilitate:

Persoană { *ASPRĂ* / *SEVERĂ* }   *Privire* { *ASPRĂ* / *SEVERĂ* }

Diferențele în interiorul acestei serii sînt, prin urmare, atît de ordin semantic, cît și combinatoriu. Echivalența este aproximativă, iar cuvintele sînt sinonime în sens larg. În anumite situații concrete

însă, cînd contextul suplinește marca de intensitate absentă în conținutul lui ASPRU și SEVER, diferența dintre ele dispare.

• Un alt exemplu interesant este oferit de relația de cvasi-echivalență dintre **PROGNOZĂ** și **PRONOSTIC**, la prima vedere sinonime perfecte. Ele se grupează într-o clasă pe baza unor componente de sens comune: „i p o t e z ă"+„p r i v i t o a r e l a e v o l u ț i a î n t i m p" + „a u n o r f e n o m e n e". Dacă în cazul primului termen, accentul de sens cade pe aprecierea „e v o l u ț i e i" fenomenelor, cel de-al doilea are în vedere în special „s f î r ș i t u l" acestora, deci se referă și la rezultatul unei acțiuni.

Diferența de sens pe care am stabilit-o mai sus pe baza unor componente specifice se reflectă în preferințele combinatorii ale celor doi termeni. Dacă PROGNOZĂ este folosit în special în legătură cu *procese*, *fenomene* care evoluează în timp, PRONOSTIC se utilizează cu referințe la *evenimente*, *acțiuni*, *concursuri* și are în vedere mai ales felul în care acestea se sfîrșesc. De aceea cele două cuvinte s-au specializat pentru anumite contexte unde substituția nu este posibilă, de exemplu: *Am citit PROGNOZA vremii pentru luna aceasta. PRONOSTICURILE privitoare la meci sînt diferite.*

Înlocuirea lor devine posibilă numai în situații care favorizează neglijarea diferențelor de sens.

• Un alt exemplu, ceva mai complex este reprezentat de clasa de sinonime **A SE STRICA, A SE DETERIORA, A SE DEFECTA-A SE AVARIA.** Orice vorbitor al limbii române intuiește că aceste cuvinte se grupează împreună, deoarece au un nucleu comun format din componentele de sens: „a s e s c h i m b a" + „d i n b u n î n r ă u". Și totuși între termeni există niște diferențe pe care le simțim, dovadă că nu folosim cuvintele la întîmplare.

A (SE) DETERIORA precizează și „c a u z e l e" stricăciunii (folosință îndelungată, accident), iar A (SE) AVARIA conține componenta „d e p r o p o r ț i i m a r i". A (SE) STRICA intră în această serie cu primul său sens înregistrat în DEX, foarte general, deci nespecializat.

Sub aspect stilistic nu se constată diferențe importante, chiar dacă A (SE) STRICA, mai vechi și polisemantic este mai frecvent în limba curentă, iar ceilalți termeni, neologici, se caracterizează printr-o precizie mai mare și, deci, printr-o oarecare notă de tehnicitate.

Studiul contextelor în care cuvintele în discuţie apar, precum şi posibilităţile de substituţie, subliniază diferenţele de sens, de unde şi preferinţa pentru anumite combinaţii, de exemplu :

Îmbrăcămintea
Încălţămintea
Mobila } *s-a(u)* { *STRICAT* / *DETERIORAT* } *cu timpul.*
Obiectele
Şoselele

Aici A (SE) DEFECTA şi A (SE) AVARIA, nu apar, din cauza notei de tehnicitate pe care o implică utilizarea lor, cît pentru că în contextele citate apare ideea deteriorării ca urmare a folosinţei îndelungate. În exemple ca :

Mecanismul
Aparatul } *s-a* { *STRICAT.* / *DEFECTAT* / *DETERIORAT*
Maşina

Cele trei sînt substituibile. Într-un context ca :

Relaţiile
Atmosfera } *dintre cele două state s-a(u)* { *STRICAT.* / *DETERIORAT*

substituţia este limitată, deşi sensul general „a s e s c h i m b a d i n b u n î n r ă u" se menţine, dar el este aplicat la substantive abstracte. A (SE) DEFECTA este exclus din această situaţie din cauza preferinţei sale pentru substantive denumind *mecanisme*, *aparate* etc. Această restricţie contextuală devine evidentă dacă notăm că termenii se pot înlocui reciproc în : *Mi s-a* { *STRICAT* / *DEFECTAT* } { *ceasul.* / *telefonul* / *maşina*

dar într-un context ca *Mi s-a STRICAT căruţa-n drum*, substituţia este imposibilă.

În toate contextele citate A (SE) AVARIA nu apare. Limitele în substituţie sînt determinate de componenta de sens specifică acestui termen „d e p r o p o r ţ i i m a r i", ceea ce impiedică folosirea pentru obiecte mici ca *ceas*, *telefon* etc. Restricţiile de combinare ale lui A (SE) AVARIA sînt din această pricină, destul de severe. De aceea şi dicţionarul le precizează : *În timpul furtunii nava a fost AVARIATĂ. La cutremur au fost AVARIATE unele clădiri. S-a AVARIAT instalaţia de încălzire centrală.*

● Într-o situaţie asemănătoare se află **A ATENUA** şi **A DIMINUA** care, la prima vedere, par echivalente. Gruparea în aceeaşi clasă se bazează pe componentele de sens comune „a m i c ş o r a" + „i n t e n s i t a t e a u n u i f e n o m e n", formulate într-un fel sau altul în definiţiile lexicografice. Şi totuşi vorbitorii simt că cele două cuvinte nu pot fi utilizate oricînd, nediferenţiat.

Studiul contextelor în care acestea apar oferă unele informaţii cu privire la sfera de aplicabilitate.

S-a străduit să ATENUEZE conflictul.

„Declaraţii menite, desigur să înlăture opoziţia şi să ATENUEZE divergenţe din alte domenii". („Lumea" nr. 8, 1986, p. 24).

Durerea
Senzaţia de usturime } *s-a mai* { *DIMINUAT.* / *ATENUAT*

Ceaţa
Lumina } *s-a DIMINUAT.*

Încerca să DIMINUEZE importanţa mărturiilor.

Cele două sinonime au fiecare contexte specifice şi altele comune în care substituţia este posibilă. Chiar dacă la prima vedere distincţia pare dificilă, se pot face unele generalizări : A ATENUA, mai abstract, se foloseşte cu precădere atunci cînd este vorba de intensitatea unui fenomen de importanţa sau gravitatea unui fapt în timp ce sinonimul său, mai concret, are în vedere o micşorare cantitativă, calitativă sau în intensitate şi în acest ultim caz substituţia este posibilă.

Clarificarea acestei diferenţe prin examinarea atentă a contextelor este extrem de utilă în procesul de învăţare, deoarece previne eventualele greşeli.

Cele două cuvinte discutate aici sînt sinonime în sens larg. Făcînd parte din varianta literară a limbii, sensul lor este cvasiechivalent şi, prin urmare, sfera lor de utilizare este oarecum diferită, întrucît vizează alte laturi, aspecte ale fenomenelor la care se aplică. Dificultatea de a le diferenţia este sporită de caracterul foarte abstract al sensului lor. De aceea în identificarea unor nuanţe mai fine, mai subtile, studiul utilizărilor contextuale este un preţios ajutor.

Din exemplele de mai sus se observă că sinonimia în sens restrîns este un fenomen rar întîlnit, aproape o excepţie. De obicei, chiar în relaţia dintre două cuvinte se relevă diferenţe de un tip sau altul. Cu cît lărgim însă clasa, relaţiile sînt mai complexe şi posibilitatea suprapunerii cuvintelor sub toate aspectele, mai mică. Diferenţele dintre membrii unei clase generează limite în utilizare, limite ce trebuie respectate. Încălcările sînt posibile, dar ele trebuie să fie conştiente, urmărind un anumit efect.

2.1.2 Sinonimia în vorbire

Cunoscînd limitele impuse de limbă în utilizarea sinonimelor, ne propunem să urmărim cînd și în ce condiții pot fi ele încălcate și care sînt consecințele care decurg de aici. Avem în vedere situațiile în care diferențele dintre termenii cvasiechivalenți se estompează, încetează să mai funcționeze, iar aceștia sînt utilizați ca variante (sinonime). Motivele care determină neglijarea diferențelor țin fie de necunoașterea acestora, fie de multiplele modificări ale perspectivei pe care le introduce situația concretă de comunicare; din această cauză ele sînt dificil de sistematizat.

Exemplele grupate mai jos urmăresc să ilustreze diverse aspecte ale actualizării relației în cauză. Chiar dacă ele nu-și propun să epuizeze impresionanta varietate a situațiilor, se aduc totuși în discuție principalele tipuri, care pot oferi sugestii pentru interpretarea unor mesaje concrete, cu deosebire a textelor literare.

● Între **A ASCULTA** și locuțiunea **A TRAGE CU URECHEA** există o diferență de sens exprimabilă prin trăsătura „pe furiș" specifică locuțiunii și absentă din conținutul primului termen. Această diferență apare clar în contexte ca:

ASCULTA în liniștea nopții țîrîitul greierilor.
ASCULTA cu atenție zgomotele întunericului.

unde substituția cu locuțiunea nu este posibilă, deoarece verbul în discuție realizează aici sensul „a-și încorda auzul pentru a percepe un sunet, un zgomot" (v. DEX).

Diferența dintre cele două cuvinte se poate șterge în condițiile în care contextul oferă date care să suplinească absența trăsăturii amintite, de exemplu:

S-a ascuns după o draperie să {*ASCULTE* / *TRAGĂ CU URECHEA*} *(la) ce spuneau.*

În acest caz, termenii sînt substituibili, funcționează ca sinonime, dar echivalența dintre ei, rezultat al anulării diferențelor, este favorizată doar de anumite contexte. În afara acestora, sinonimia încetează.

● **DUȘUMEA** și **PODEA**, considerate în mare echivalente, sînt definite în dicționar astfel: DUȘUMEA = „pardoseală de scînduri a unei încăperi", iar PODEA = „înveliș care acoperă planșeul unei încăperi, confecționat din diferite materiale (scîndură, piatră, cărămidă etc.)". Prin urmare, diferența de sens se referă la „materialul" cu care este pardosită încăperea și poate fi pusă în evidență în contexte ca: *Încăperea avea PODEA de cărămidă (de pămînt).*

În anumite cazuri, cînd diferența nu interesează, se rețin doar trăsăturile generale ale referentului „înveliș care acoperă planșeul" și atunci termenii sînt substituibili, deci funcționează ca sinonimi:

{*PODEAUA* / *DUȘUMEAUA*} *era proaspăt spălată.*

L-a găsit întins pe {*PODEA* / *DUȘUMEA*} *privind fix în tavan.*

Neglijarea trăsăturilor distinctive ale fiecărui cuvînt în parte se datorează, în acest caz, faptului că interesul vorbitorului se îndreaptă spre ideea de „pardoseală", iar materialul din care ea este făcută nu prezintă nici o importanță în situația dată.

● Diferența dintre **PERIPLU** și **CĂLĂTORIE** se poate delimita pe baza dicționarului, unde termenii sînt explicați astfel: PERIPLU = „călătorie lungă (pe mări și oceane)", iar CĂLĂTORIE = „drum pe care îl face cineva într-un loc (mai îndepărtat)". Cel de al doilea termen nu precizează „distanța", ceea ce îl distinge de sinonimul său. Datorită acestei diferențe, substituția lor nu este posibilă în contexte ca: *Am făcut o CĂLĂTORIE pînă la Constanța. Se pot efectua CĂLĂTORII pe distanțe scurte.*

Cînd celelalte cuvinte din context aduc precizări care suplinesc trăsătura absentă, se produce o egalizare semantică, iar cuvintele funcționează ca sinonime:

„Cum aveam să ne convingem singuri în {*PERIPLUL* / *CĂLĂTORIA*} *prin Tibet"* („Lumea" nr. 47, nov, 1985, p. 17)

A întreprins un (o) lung(ă) {*PERIPLU* / *CĂLĂTORIE*} *prin diverse țări.*

● În seria **CASĂ, CLĂDIRE, IMOBIL,** termenii denumesc toți „o construcție înălțată la suprafața pămîntului", avînd diferite destinații. CASĂ conține trăsătura de sens „destinată ca locuință omului" și se poate pune în evidență într-un context ca: *Mă îndreptam spre CASA lui Radu. CASA avea ferestre mici cu perdele albe și cerdac.*

CLĂDIRE şi IMOBIL nu precizează prin sensul lor „d e s t i n a ţ i a", avînd în vedere doar construcţia, de exemplu :

CLĂDIREA / *IMOBILUL* } *avea faţada înnegrită de vreme.*

CLĂDIREA / *IMOBILUL* } *adăpostește birourile administrației și tot aici locuiau cîteva familii.*

În anumite situaţii, cînd atenţia vorbitorului este îndreptată spre alte aspecte, diferenţele sînt neglijate, iar termenii sînt toţi substituibili.

CLĂDIREA / *IMOBILUL* / *CASA* } *părea construit(ă) de curînd.*

● Acelaşi fenomen de egalizare semantică se constată în utilizarea termenilor **COPIL, FIU, BĂIAT,** termeni diferiţi ca sens şi care, totuşi, se pot înlocui într-un context ca :

Mama era în clipa aceea mîndră că eram {*FIUL* / *COPILUL* / *BĂIATUL*} *ei.*

Cu ajutorul dicţionarului putem identifica diferenţele dintre cuvinte pe baza următoarelor componente de sens : COPIL se referă la „v î r s t a (s u b a d u l t ă)", BĂIAT are în vedere, în plus „s e x u l (m a s c u l i n)", iar FIU precizează, în primul rînd „r e l a ţ i a d e r u d e n i e (d e s c e n d e n t ă)". Cînd aceste trăsături interesează pentru identificarea cu precizie a referentului, ele sînt puse în evidenţă cu ajutorul contextului, iar termenii nu se pot substitui : *COPIII sînt viitorul ţării. COPIII sînt mai rezistenţi la febră decît adulţii.*

Aici celelalte sinonime nu pot să apară din cauză că referentul este avut în vedere în mod special pentru componenta de sens care îl diferenţiază de celelalte. În exemplul : *În această clasă sînt zece BĂIEŢI şi douăzeci de fete.* BĂIEŢI nu se poate înlocui prin nimic, deoarece prin opoziţia cu FETE se pune în evidenţă trăsătura de sens care îl diferenţiază de cvasisinonimele sale. Într-un context ca :

Vecinul nostru are trei {*BĂIEŢI.* / *FII*}

înlocuirea se poate face, deoarece ambii termeni implică ideea de „s e x m a s c u l i n".

Cele trei cuvinte discutate trimit la acelaşi referent apreciindu-l din unghiuri diferite. În primul exemplu citat, prezenţa substantivului *mamă* în context suplineşte trăsătura „r e l a ţ i e d e r u d e n i e d e s c e n d e n t ă", absentă din conţinutul lui BĂIAT, COPIL. Diferenţa se estompează astfel, iar aceştia pot funcţiona ca sinonime, echivalenţă care încetează în restul contextelor citate.

● Diferenţa dintre **A DERAPA** şi **A ALUNECA** este dată de caracterul specializat al primului termen, ceea ce are drept consecinţă utilizarea lui într-un număr restrîns de contexte : despre *roţi de cauciuc, vehicule cu asemenea roţi.* Putem spune prin urmare :

Roţile/Maşina a(u) DERAPAT din cauza drumului alunecos.

Sinonimia dintre cele două cuvinte este posibilă numai în condiţii speciale cînd sînt încălcate cu bună ştiinţă şi cu intenţia evidentă de a glumi, restricţiile contextuale menţionate mai sus. Cînd un vorbitor îi spune cuiva care merge cam neatent pe un drum alunecos :

Fii atent să nu {*DERAPEZI* / *ALUNECI*}

sinonimia este posibilă, favorizată de transferul intenţionat dintr-un limbaj într-altul al lui A DEPARA, transfer însoţit în mod evident de o intenţie stilistică. În afara situaţiilor de acest fel substituţia nu este posibilă.

● Între **A CERE** şi **A CERŞI** există o diferenţă de sens exprimabilă prin componenta „c u u m i l i n ţ ă" prezentă în conţinutul lui A CERŞI, dar absentă din conţinutul lui A CERE. Ea poate fi pusă în evidenţă în contexte ca : *La cantină a mai CERUT o porţie de mîncare. A CERUT să fie primit în audienţă.*

În aceste cazuri, substituţia cu A CERŞI nu este posibilă. Ea devine însă cu putinţă, cei doi termeni funcţionînd ca sinonime, în situaţii în care contextul conţine informaţii ce suplinesc absenţa trăsăturii menţionate :

Se uita în ochii lui {*CERÎND* / *CERŞIND*} *îndurare.*

Trecea din poartă-n poartă {*CERÎND* / *CERŞIND*} *un codru de pîine.*

● **PROST** şi **DEŞTEPT** funcţionează în limba română ca antonime şi se diferenţiază prin „a b s e n ţ a" şi respectiv „p r e z e n ţ a" „i n t e l i g e n ţ e i". Diferenţa dintre ele, cunoscută de orice vorbitor, fixată de dicţionar şi evidentă în majoritatea situaţiilor de

utilizare, poate fi anulată de intenția ironică a vorbitorului, care favorizează egalizarea semantică. Într-un context ca:

PROSTULE }
DEȘTEPTULE } *n-ai văzut că te-a păcălit?*

cei doi termeni pot să apară în egală măsură, diferența dintre ei nu mai funcționează, cu observația că cea de a doua formulare presupune ironie.

● În exemplele care urmează, cuvintele discutate funcționează în variante diferite ale limbii și, prin aceasta, încalcă una dintre condițiile de sinonimie formulate la începutul acestui capitol. Chiar dacă trimit la același referent, ele diferă prin marca stilistică pe care o antrenează folosirea lor. Este interesant de urmărit cînd și în ce condiții această diferență se poate reduce.

De pildă **A SCRÎNTI** și **A LUXA** sînt identice ca sens: „a d e p l a s a o a r t i c u l a ț i e d e l a l o c u l e i", dar diferă prin aceea că primul termen aparține limbajului curent, în timp ce A LUXA este specific limbajului științific medical. Utilizarea lui A SCRÎNTI într-un text medical este imposibilă, deoarece în interiorul acestuia termenul uzual nu apare, distonînd cu norma stilistică a textului. Dimpotrivă, A LUXA, care tinde să iasă din limbajul special și să se generalizeze, poate fi cu ușurință folosit în limba curentă, unde sinonimia devine valabilă.

● Exact invers apare situația lui **INIMĂ** și **CORD**. Cel de-al doilea termen, specific medical, nu este niciodată utilizat în limbajul uzual. Nu spunem, de pildă, niciodată *Mă doare CORDUL*. Singura situație cînd el poate fi folosit în vorbirea obișnuită este în expresia *atac de CORD* care tinde să se generalizeze în limbajul uzual. INIMĂ mai general și nespecializat, deci fără a antrena vreo marcă științifică specială, are o extensiune mai mare. De aceea, termenul este adeseori folosit în limbajul științific, unde sinonimia celor două cuvinte funcționează.

Se observă că raportul stilistic dintre două sinonime, deși ușor de stabilit la nivelul limbii în general, nu este fix: el se modifică în exprimare în favoarea unui termen sau a altuia, modificînd implicit, posibilitățile de substituție, deci sinonimia în fapt. Situațiile de acest tip sînt numeroase și variate.

● Diferența dintre termenii seriei **A FURA**, **A ȘTERPELI**, **A SUBTILIZA**, identici ca referent, constă, de asemenea în efectul stilistic pe care îl antrenează utilizarea lor. Primul termen este general, neutru sub aspect stilistic, în timp ce ceilalți sînt folosiți numai în limbajul familiar. Din această cauză, în practică folosirea lor este

îngrădită de situația de comunicare concretă. Într-un mesaj formulat într-o limbă îngrijită nu vom folosi niciodată termenii familiari. Mai general și nemarcat, A FURA poate apărea în locul sinonimelor sale în vorbirea familiară, mai puțin îngrijită: *Cine FURĂ azi un ou mîine fură un bou.*

Se observă prin urmare că echivalența (și implicit posibilitățile de substituție) dintre aceiași termeni se modifică în funcție de situația concretă de comunicare de stilul în care este formulat mesajul.

● Transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul, factor important care determină schimbarea raporturilor dintre cuvinte, poate genera, la un moment dat sinonimii surprinzătoare, care nu mai sînt valabile cînd condițiile ce au favorizat transferul dispar. De exemplu, cînd într-un comentariu sportiv auzim o frază de tipul:

În murmurul de dezaprobare al spectatorilor, X trimite BALONUL ACASĂ, decodăm fără nici o dificultate echivalența **BALON** = **MINGE** și **ACASĂ** = **POARTĂ** (proprie). Dacă în primul caz sinonimia BALON—MINGE (valabilă numai în interiorul limbajului sportiv) este justificată de identificarea cu precizie a referentului (BALON denumește „mingea" numai la fotbal, baschet, handbal, rugbi) în cel de al doilea caz, echivalență curioasă, sinonimia este determinată de nevoia unei exprimări cît mai concise, din cauza rapidității cu care se fac transmisiile sportive. În afara limbajului sportiv, echivalențele discutate aici sînt imposibile. Ele se pot explica numai prin faptul că varianta stilistico-funcțională cu caracteristicile ei reprezintă contextul larg care favorizează sinonimii imposibile în alte condiții.

● Tipul de limbaj care permite deplasările de sens cele mai neobișnuite și, ca urmare, crearea unor sinonimii insolite este limbajul poetic. El funcționează ca un context în sens larg a cărui caracteristică principală este *sugerarea* într-un mod sau altul a referentului și, nu *denumirea* lui. Cu cît cuvîntul folosit pentru aceasta este mai neobișnuit cu atît el este mai sugestiv. Ca urmare, în limbajul poetic au loc deplasări de sens neașteptate, obținerea unor valori semantice noi care duc la sinonimii neobișnuite. Termenii a căror echivalență este obținută în acest fel nu au, la nivelul limbii, statut de sinonime nici măcar în sens larg și aceasta, deoarece limbajul poetic introduce o perspectivă nouă de apreciere a obiectelor. Dacă această perspectivă este neglijată, sinonimia încetează. Aceasta este o dovadă a caracterului ei accidental, dar și a faptului că raportul dintre cuvinte se schimbă în exprimare, enunțul, textul, tipul de limbaj putînd să cre-

eze condiţii care să favorizeze noi echivalenţe. De exemplu în versurile :

„Biblia ne povesteşte de Samson, cum că muierea,
Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea
De l-au prins apoi duşmanii, l-au legat şi i-au scos ochii,
Ca dovadă de ce suflet stă în pieptii unei ROCHII...”

(M. Eminescu, *Scrisoarea a V-a*)

ROCHIE suferă aici un transfer metonimic devenind sinonim cu **FEMEIE.** Mecanismul acestei deplasări a sensului este uşor de înţeles, dar sinonimia astfel obţinută nu mai este valabilă în afara limbajului poetic. Transferată în limba obişnuită, ea încetează.

● Aceeaşi observaţie este valabilă pentru substantivul **BRAŢ** din următoarele versuri :

De-atunci, marea-nfiorată de sublima ei durere,
În imagini de talazuri cînt-a Greciei cădere
Şi cu-albastrele ei BRAŢE ţărmii-i mîngîie-n zadar...

(M. Eminescu, *Memento mori*)

BRAŢE este decodat aici ca **VALURI, UNDE,** înţelegere ce devine posibilă datorită celorlalte elemente ale contextului *(braţele albastre ale mării mîngîie ţărmul).* Deşi sinonimia aici este clară, ea n-ar mai fi posibilă într-un alt limbaj (uzual, ştiinţific etc.) ceea ce dovedeşte caracterul ei accidental. Pe de altă parte, expresivitatea utilizării substantivului BRAŢE devine evidentă în momentul cînd am încerca substituirea acestuia cu VALURI în versurile citate. Informaţia pur semantică ar fi aceeaşi, dar efectul stilistic nu, deoarece versurile şi-ar pierde puterea de sugestie.

● În versurile :

„Munţii lungi îşi clatin codrii cei antici şi-n răsturnare
Prăvălesc de stînci CĂCIULE salutînd întunecat.

(M. Eminescu, *Memento mori*)

substantivul **CĂCIULĂ** suferă o deplasare semantică şi este folosit metaforic cu sensul de **VÎRF, CREASTĂ.** Înţelegerea este uşurată de context care, prin determinanţii folosiţi (de piatră, a munţilor), trimite la un sens nou, contextual al cuvîntului discutat. Sinonimia astfel creată este imposibilă într-un alt limbaj. Transferată în limba obişnuită şi frecvent folosită, ea s-ar generaliza, cu timpul ar fi consemnată şi de dicţionare, dar atunci ar fi însoţită de pierderea expresivităţii. Tocmai de aceea expresivitatea imaginilor poetice presupune caracterul irepetabil al acestora.

● Un alt exemplu care confirmă cele arătate mai sus :
„Orbul sculptor în chilie pipăie marmura clară.
Dalta-i tremură... ÎNMOAIE cu gîndirea temerară piatra rece”.

(M. Eminescu, *Memento mori*)

ÎNMOAIE este aici sinonim cu **MODELEAZĂ,** echivalenţă neadmisă în afara acestui limbaj. Cele două cuvinte sînt departe de a avea ceva comun în limba obişnuită şi totuşi aici, în combinaţia *sculptorul ÎNMOAIE piatra* deplasarea semantică a verbului este uşor de urmărit. Substituţia acestuia cu verbul echivalent ar duce la pierderea expresivităţii, deoarece pe lîngă alte efecte, cel obţinut prin contrastul între ÎNMOAIE şi *piatră* (care implică sensul de „d u r”) sugerează nu numai ideea de *modelare*, ci şi pe cea de *supunere* a obiectelor cu ajutorul concepţiei îndrăzneţe.

● În versurile :
„Cine s-a jucat azinoapte
Că ne-a uns pomii cu LAPTE
Şi-a vopsit cu TIBIŞIR
Coardele de trandafir?”

(T. Arghezi, *Joc de chiciuri*)

cuvintele **LAPTE** şi **TIBIŞIR** *(înv.* şi *reg.* „c r e t ă c u c a r e s e s c r i e p e t a b l ă”) au suferit o deplasare semantică evidentă, îndepărtîndu-se foarte mult de sensul lor din limba curentă. Din acesta nu se reţine decît nota lor comună de „s u b s t a n ţ ă a l b ă” care sugerează ideea de „c h i c i u r ă, z ă p a d ă”. Dincolo de sensul lor din limba comună, amîndoi termenii sînt utilizaţi aici cu o valoare metaforică, aceea de „a l b”, însuşire care, la rîndul ei, sugerează *zăpada.* Faptul că albul zăpezii nu este numit, ci sugerat prin cuvinte care denumesc substanţe ce au însuşirea de a fi albe ţine de esenţa limbajului poetic.

A afirma că în exemplul discutat aici LAPTE şi TIBIŞIR pot fi considerate sinonime stilistice deoarece trimit amîndouă la acelaşi referent înseamnă, desigur, a înţelege sinonimia într-un sens extrem de larg. Nu este totuşi lipsită de interes observaţia care rezultă din comentarea exemplelor de mai sus, şi anume că fenomenul pe care îl discutăm aici poate fi înţeles într-un sens rigid sau, lărgind interpretarea şi sfera de aplicabilitate a conceptului, se poate merge pînă la admiterea unor situaţii cu totul speciale.

Exemplele de acest fel sînt numeroase, deoarece limbajul poetic se caracterizează în primul rînd prin deplasări de sens, valori semantice noi, obţinute prin metonimie, metaforă, sinecdocă ş.a. În aceste condiţii se poate vorbi de caracterul deschis al polisemiei (oricînd o deplasare de sens este posibilă) şi, implicit, despre realizarea de noi sinonimii surprinzătoare. Cînd sensurile noi, astfel obţinute, încep să se generalizeze, să depăşească limitele limbajului poetic, expresivitatea lor dispare.

În exemplele comentate în acest capitol am încercat să ilustrăm diverse tipuri de diferenţe care condiţionează sinonimia în limba română, dar care pot fi neglijate în uz.

O parte dintre exemplele discutate le recunoaştem drept cvasi-echivalente, dar, în anumite situaţii, pot funcţiona ca echivalente. Aceste situaţii pot fi înţelese fie ca un context lingvistic concret care favorizează estomparea diferenţelor (deci sinonimia), fie deplasarea interesului vorbitorilor spre anumite caracteristici comune unei clase de referenţi (neglijînd detaliile) fie intenţia ironică, fie situaţia concretă în care are loc comunicarea, fie în sfîrşit, varianta stilistico-funcţională care favorizează echivalenţe noi.

Precizarea condiţiilor pe care trebuie să le îndeplinească două sau mai multe cuvinte pentru a fi recunoscute ca sinonime ne dă o imagine asupra limitelor (destul de rigide) în care ne putem mişca pentru a opera o selecţie adecvată, corespunzătoare normelor limbii. Conştientizarea diferenţelor de un tip sau altul între cuvinte constituie o condiţie obligatorie a folosirii corecte a vocabularului. Orice încălcare a lor este o greşeală, cu excepţia cazurilor cînd, în deplină cunoştinţă de cauză, abaterea este deliberată, urmează un anumit mecanism şi urmăreşte obţinerea unui anumit efect.

Din exemplele concrete comentate, se poate observa că prin actualizare se înţeleg, de fapt, două lucruri : pe de o parte, construirea de enunţuri în care ne supunem necondiţionat restricţiilor sistemului şi, atîta timp cît exprimarea se situează între aceste limite, avem certitudinea unei comunicări corecte ; pe de altă parte, utilizări care presupun încălcarea unor restricţii. În acest caz ne îndepărtăm treptat de la sistem, uneori chiar foarte mult (v. limbajul poetic). Chiar în aceste condiţii însă este obligatorie respectarea anumitor reguli pentru ca înţelegerea să fie posibilă.

2.2 Modalităţi de rezolvare a exerciţiilor privind sinonimia

În cele ce urmează am selectat din manualele şcolare exerciţii vizînd precizarea conceptului de sinonimie, identificarea şi folosirea sinonimelor.

Deşi comentarea sinonimelor sub aspectele teoretice discutate mai sus se interferează, am încercat o grupare a exerciţiilor în funcţie de aspectul lor cel mai frapant. Astfel, în prima categorie am inclus exerciţii care presupun interpretarea semantică şi contextuală a cuvintelor (inclusiv necesitatea diferenţierii sensurilor acestora). Cea de a doua categorie cuprinde exerciţii în care cuvintele se pretează cel mai bine la o interpretare stilistică. Clasificarea este relativă, deoarece aproape în fiecare exerciţiu cuvintele propuse sînt susceptibile de interpretări multiple.

2.2.1 Exerciţii de interpretare semantică şi contextuală a sinonimiei

Exerciţiul 1 din MLR V, p. 294 cere să se găsească sinonime pentru *tainic* şi *călător*.

Un prim nivel de rezolvare a exerciţiului urmăreşte deprinderea de a identifica sinonimele pe baza unor componente de sens comune.

Cuvintele respective sînt excerptate din poezia *Oaspeţii primăverii* de V. Alecsandri studiată în manual la lecţia respectivă. TAINIC este chiar glosat în nota de la p. 294 prin NECUNOSCUT, SINGURATIC, NEŞTIUT. Este normal deci ca elevii să raporteze cele două cuvinte la sensul din text şi, în aceste condiţii, soluţia este : **TAINIC** = NECUNOSCUT, SINGURATIC, NEŞTIUT. **CĂLĂTOR** = MIGRATOR.

Dacă pentru înţelegerea versurilor aceste echivalenţe sînt suficiente, ca exerciţiu lexical interpretarea poate fi detaliată. De pildă, pentru TAINIC se pot găsi mai multe sinonime, reprezentînd valori semantice diferite ale acestuia, valori clarificate în contexte adecvate :

TAINIC = 1. „plin de mister"; sinonim : MISTERIOS; *Atmosferă TAINICĂ. Cocostîrc TAINIC.*

2. „care nu este cunoscut, ştiut de nimeni"; sinonim : SECRET ; *Convorbire TAINICĂ. Întîlnire TAINICĂ.*

3. „care se află în locuri ferite de priviri"; sinonime : ASCUNS, FERIT ; *Poiană TAINICĂ. Scorbură TAINICĂ. Loc TAINIC.*

Se realizează astfel deprinderea de a diferenţia sensurile cuvintelor şi de a le ilustra în context, ca şi aceea de a indica sinonime pentru fiecare sens în parte.

CĂLĂTOR = 1. „persoană care se află într-o călătorie"; sinonim : PASAGER ; *Fiecare CĂLĂTOR trebuie să prezinte biletul la control.*

2. „care pleacă iarna în ţările calde"; sinonim : MIGRATOR ; *Păsările CĂLĂTOARE se întorc primăvara.*

Cele două sensuri au în vedere o dată un substantiv (s.1) și o dată un adjectiv (s.2). Chiar dacă legătura dintre ele este evidentă, sinonimele indicate pentru fiecare diferă ca valoare gramaticală.

● La exercițiul 6 din MLR V, p. 353 se cere să se găsească sinonime pentru cuvîntul *grai* din următoarele versuri și să se alcătuiască cu ele propoziții: *„Și primul GRAI în care voi vorbi/ Al inimii, desigur, GRAI va fi”.*

Cuvîntul este polisemantic și, deși există tentația de a rămîne la sensul din text, rezolvarea corectă a exercițiului trebuie să aibă în vedere mai întîi diferențierea sensurilor cuvîntului, iar sinonimele, să fie identificate în funcție de acestea:

GRAI = 1. GLAS, VOCE

Cînd m-a văzut, i-a pierit {*GRAIUL. / GLASUL / VOCEA*}

După ce s-a ospătat bine a prins {*GRAI. / GLAS / VOCE*}

Deși cuvintele sînt echivalente ca sens, posibilitățile de substituție sînt limitate (mai mult expresii). În exemple ca:

L-am recunoscut după {*GLAS / VOCE*}

Răcise și avea {*un GLAS / o VOCE*} *răgușit(ă).*

GRAI nu apare. Identitatea semantică nu asigură deci folosirea oricum a cuvintelor.

GRAI = 2. LIMBAJ

S-au înțeles prin {*GRAIUL / LIMBAJUL*} *secret al privirilor.*

GRAI = 3. LIMBĂ

Acolo, printre străini a fost plăcut surprins să audă {*GRAIUL / LIMBA*} *din străbuni.*

Versurile citate actualizează acest al treilea sens. Diferențierea sensurilor este importantă, pentru că, deși acestea pot fi foarte apropiate (ex. sensurile 2 și 3), echivalențele stabilite sînt diferite.

● Explicația dată verbului **A PIERDE** în MLR V, p. 210 este aici **A SĂRĂCI.** Cuvîntul, cu un sens neobișnuit, este utilizat în textul *Povestea unui om leneș* de I. Creangă (p. 210): *„A mînca la posmagi și-a trăi și el pe lîngă casa mea, că doar știu că nu m-a PERDE Dumnezeu pentru o bucățică de pîine”.*

Sensul de aici nu este înregistrat în DEX, el pare a fi mai aproape de sensul II. 1 „a fi deposedat de..., a rămîne fără..., a nu mai avea”, de unde printr-o deplasare semantică se ajunge la „a sărăci”. Echivalența A PIERDE = A SĂRĂCI propusă de manual nu este neapărat o sinonimie, ci doar o modalitate economică de a defini un sens neobișnuit. Dacă este considerată sinonimie, atunci se impune observația că ea este strict dependentă de context. În afara acestuia, ea nu poate fi înțeleasă. Glosarea unui cuvînt printr-un echivalent poate fi o simplă modalitate de definire sau consecința unei sinonimii reale. Aceste situații se impun a fi diferențiate cu atenție.

● Exercițiul 3 din MLR V, p. 262 formulează următoarea cerință: Găsiți sinonime următoarelor cuvinte: *mîhnit, cale, a poposi, bucurie, a osteni, a reteza, alene.*

Cuvintele sînt selectate dintr-un fragment din basmul *Greuceanu* studiat la lecția respectivă. Este deci firesc ca în identificarea sinonimelor să se facă raportarea la sensurile din text, acesta dirijînd o anumită înțelegere și deci o anumită selecție a sinonimelor:

MÎHNIT = TRIST, SUPĂRAT, NECĂJIT, ABĂTUT, AMĂRÎT
CALE = DRUM
A POPOSI = A SE OPRI
BUCURIE = VESELIE
A OSTENI = A OBOSI
A RETEZA = A TĂIA
ALENE = AGALE, ÎNCET și chiar neologismul LENT

Soluția propusă aici este cea mai simplă. Ea poate fi completată cu detalii urmărind o interpretare mai complexă a cuvintelor în discuție. De pildă: pentru **CALE,** în afară de sinonimul DRUM, se mai pot menționa, evident cu alt sens, și METODĂ, MODALITATE.

A găsit o CALE (METODĂ, MODALITATE) de rezolvare a problemei.

Folosește CĂI (METODE, MODALITĂȚI) variate pentru educarea patriotică a elevilor.

Sinonimiile propuse aici sînt valabile pentru contexte ca cele citate. În expresii ca *a găsi cu cale să...,* fixată în această formă, nici o substituție nu mai este posibilă.

Pentru **A POPOSI,** echivalența cu A SE OPRI reprezintă o rezolvare superficială, întrucît între cele două cuvinte există dife-

renţe de sens, menţionate de dicţionar. A POPOSI = „a se opri undeva pentru a se odihni (puţin) în cursul unei plimbări, călătorii etc.", deci nu „a se opri" pur şi simplu. A POPOSI precizează şi scopul opririi, diferenţă ce poate fi ilustrată cu fraza din basm (p. 250) : *Aici se opriră şi poposiră*".

Cuvîntul propus nu are deci un sinonim propriu-zis decît doar în expresia A FACE POPAS.

Pentru **A RETEZA**, sinonimul cel mai probabil este A TĂIA. Primul este definit în dicţionar ca „a tăia transversal şi complet cu o singură tăietură un obiect sau o parte a corpului unei fiinţe". Componentele „transversal şi complet" şi „o singură tăietură" sînt specifice lui A RETEZA şi limitează substituţia celor două cuvinte în contexte ca : *Am TĂIAT pîine, Am TĂIAT materialul după tipar, Am TĂIAT carnea pentru şniţele.* Această diferenţă, dar şi necesitatea de a evita repetiţia justifică utilizarea ambelor verbe în fraza din basm de la p. 253 :

„*Cum auzi Greuceanu unele ca acestea îi RETEZĂ capul, apoi îi TĂIE degetul şi-l luă la sine*".

Aceste exemple subliniază utilitatea contextului pentru diferenţierea sensurilor, dar şi pentru a pune în evidenţă diferenţele dintre sinonime şi în folosirea acestora.

● La exemplul 2 din MLR V, p. 262 se cere : Grupaţi în patru coloane după înţeles următoarele cuvinte : *a înşela, nenorocire, victorie, biruinţă, a tăinui, năpastă, a ispiti, izbîndă, belea, necaz, reuşită, a ascunde, a camufla, mizerie, a ademeni, succes, a masca, a pitula, realizare, a amăgi.*

Rezolvarea simplă a acestui exerciţiu se limitează la obţinerea următoarelor patru clase de cuvinte :

I)	II)	III)	IV)
A TĂINUI	NENOROCIRE	VICTORIE	A ÎNŞELA
A ASCUNDE	NĂPASTĂ	REALIZARE	A AMĂGI
A CAMUFLA	BELEA	BIRUINŢĂ	A ISPITI
A MASCA	NECAZ	REUŞITĂ	A ADEMENI
A PITULA	MIZERIE	IZBÎNDĂ	
		SUCCES	

Deoarece unii termeni sînt polisemantici sau realizează în context variaţii de sens, gruparea lor cere o atenţie sporită. Important este faptul că, indiferent de numărul de sensuri pe care îl are fiecare cuvînt, termenii se grupează într-o clasă de sinonime pe baza unui singur sens.

O rezolvare mai complexă a exerciţiului poate cere identificarea sensului care permite gruparea cuvintelor şi formularea lui.

Această operaţie este menită să atragă atenţia asupra faptului că, din cauza reţelei complicate a polisemiei, un cuvînt este sinonim cu altul (altele) numai pentru un sens (eventual, mai multe). Acest sens este o aproximare a definiţiilor lexicografice şi poate fi formulat pe baza acestora. De exemplu :

În clasa I sensul este „a face să nu fie văzut, găsit, cunoscut de alţii".

În clasa a II-a cuvintele se grupează pe baza ideii „întîmplare care provoacă suferinţă, amărăciune".

În clasa a III-a sensul dominant este „rezultat favorabil, pozitiv al unei acţiuni".

În clasa a IV-a cuvintele se grupează pentru sensul „a se folosi de viclenie pentru a trage un folos de pe urma cuiva".

Dat fiind că, deşi grupate pe baza unui sens comun, sinonimele nu sînt absolut identice, exerciţiul poate continua cu o altă cerinţă. De pildă, tot pe baza definiţiilor lexicografice, să se pună în evidenţă diferenţele de sens.

Termenii din clasa I se diferenţiază astfel : **A TĂINUI** presupune ca obiect în primul rînd ceva abstract (un gînd, o veste, un adevăr) şi abia în al doilea rînd un obiect concret, spre deosebire de A ASCUNDE la care obiectul este în primul rînd concret. Spre deosebire de primii doi termeni, A CAMUFLA şi A MASCA presupun existenţa unui obiect (mască, stor, mijloc, metodă) cu ajutorul căruia se realizează acţiunea (fapt care se poate vedea sau deduce din definiţii : „a acoperi cu ceva o sursă de lumină" sau „a sustrage vederii acoperind cu ceva"). Ultimul membru al clasei, A PITULA, este identic ca sens cu A ASCUNDE, dar este utilizat pentru obiecte concrete şi diferă de acesta prin marca stilistică : face parte din varianta populară a limbii.

În clasa a II-a cuvintele se diferenţiază astfel : NENOROCIRE şi NĂPASTĂ sînt mai puternic marcate sub aspectul intensităţii. Dicţionarul defineşte pe NENOROCIRE ca „întîmplare cu efecte dezastruoase" iar pe NĂPASTĂ ca „nenorocire mare, calamitate". BELEA şi NECAZ sînt neutre din acest punct de vedere, dar se diferenţiază între ele prin caracterul „familiar" (menţionat de dicţionare) al primului termen. În sfîrşit, MIZERIE este inclus în această serie numai pe baza unui transfer metonimic (cauză-efect) : cel de-al doilea sens al său denumeşte „ceea ce provoacă greutăţi, suferinţă, necazuri", deci starea de fapt a cărei consecinţă este necazul, nenorocirea.

În clasa a III-a, **REALIZARE** se deosebeşte de sinonimele sale VICTORIE, BIRUINŢĂ, IZBÎNDĂ, SUCCES, REUŞITĂ, prin caracterul său neutru şi mai concret (lucru îndeplinit).

În clasa a IV-a, A ÎNȘELA, A AMĂGI, A ISPITI, A ADEMENI, ultimii doi termeni presupun mai clar existența unui mijloc prin care se realizează înșelăciunea (vorbe, promisiuni, mincinoase, înșelătoare); ideea este prezentă și în sensul lui A AMĂGI, dar numai derivînd din sensul de bază „a înșela". A AMĂGI, A ISPITI, A ADEMENI au deci în comun componenta de sens „a atrage spre rău, într-o cursă", spre deosebire de A ÎNȘELA la care dominant este „a abuza de buna-credință".

Delimitarea componentelor semantice comune unui grup de sinonime, ca și a celor care le diferențiază, este o operație mai dificilă care presupune o analiză mai de detaliu.

Identitățile și diferențele de sens pot fi puse în evidență prin utilizări contextuale. O cerință în plus pe marginea aceluiași exercițiu poate fi deci: construiți propoziții în care să figureze un cuvînt din fiecare grup de termeni și arătați cu ce sinonime poate fi acesta substituit. Acolo unde substituția este limitată, explicați de ce. Un asemenea exercițiu este mai complex și vizează atît punerea în evidență a echivalenței și a diferențelor dintre sinonime, cît și deprinderea de a sesiza și utiliza corect diversele nuanțe de sens. Rezolvarea poate fi următoarea:

Clasa I

Hoțul { *A ASCUNS* / *A TĂINUIT* / *A PITULAT* } *într-un loc sigur lucrurile furate.*

De teamă să nu-l supere, copilul { *A ASCUNS* / *A TĂINUIT* } *adevărul.*

{ *A ASCUNS* / *A CAMUFLAT* / *A MASCAT* } *ușa din fundul camerei cu o draperie.*

{ *ȘI-A ASCUNS* / *ȘI-A CAMUFLAT* / *ȘI-A MASCAT* } *intențiile sub cuvinte lingușitoare.*

Cînd l-am surprins și-A ASCUNS privirea.

Clasa a II-a

{ *NENOROCIREA* / *NĂPASTA* / *NECAZUL* / *BELEAUA* } *care s-a abătut asupra lui îmi stîrnește mila.*

Moartea tatălui lor a adus { *NENOROCIRE* / *NECAZURI* } *întregii familii.*

A murit de NECAZ și de inimă rea.

Clasa a III-a

{ *VICTORIA* / *IZBÎNDA* / *BIRUINȚA* / *SUCCESUL* } *armatelor noastre este indiscutabilă.*

Vă felicităm pentru { *SUCCESUL* / *REUȘITA* / *VICTORIA* } *în alegeri.*

Jocul frumos a dus la { *VICTORIA* / *IZBÎNDA* / *SUCCESUL* / *BIRUINȚA* / *REUȘITA* } *echipei noastre.*

Evoluția societății dovedește { *VICTORIA* / *IZBÎNDA* / *SUCCESUL* / *BIRUINȚA* } *ideilor progresiste.*

Îți doresc { *SUCCES* / *REUȘITĂ* } *la examenul de admitere.*

Este incontestabilă azi { *VICTORIA* / *BIRUINȚA* / *IZBÎNDA* } *omului asupra forțelor naturii.*

Clasa a IV-a

Vînzătorul m-A ÎNȘELAT la cîntar.

Dacă nu mă ÎNȘALĂ auzul, asta-i vocea lui.

{ *L-A ADEMENIT* / *L-A ISPITIT* / *L-A AMĂGIT* } *promițîndu-i marea cu sarea.*

Ideea de a pleca la munte mă { *ISPITEȘTE.* / *ADEMENEȘTE* }

Tata m-A AMĂGIT că-mi cumpără un cal, dar nu mi l-a cumpărat.

Contextele propuse mai sus reprezintă un model de exercițiu al cărui grad de complexitate ar crește prin comentarea și justificarea restricțiilor contextuale. De exemplu, în ultima propoziție A AMĂGI nu poate fi substituit cu A ÎNȘELA, deoarece acesta din urmă presupune intenția de a trage un folos. În *Seceta prelungită a provocat multe NECAZURI*, substituirea lui NECAZ prin NENOROCIRE

este posibilă, dar este urmată de o creştere a intensităţii ; înlocuirea, în aceeaşi propoziţie, a lui BELELE este însoţită de marca „familiar" a ultimului termen.

Exerciţiul de la care s-a pornit constituie doar un pretext pentru a demonstra că rezolvarea poate avea diferite grade de complexitate, în funcţie de obiectivele urmărite.

● În MLR V, p. 254, **CALFĂ** este definit în nota de subsol prin **LUCRĂTOR.** Pentru contextul în care cuvîntul este utilizat în text (basmul *Greuceanu*) explicaţia este suficientă pentru a înţelege în mare sensul.

„. . .*porunci CĂLFILOR să-i facă lui Greuceanu o căruţă cu trei cai*".

Verificînd echivalenţa dintre cei doi termeni, se constată că ele diferă ca sens : CALFĂ = „lucrător calificat după o perioadă de ucenicie", iar LUCRĂTOR = „persoană care lucrează producînd bunuri materiale (sau într-un anumit domeniu)". În afară de diferenţa vizibilă prin compararea definiţiilor, CALFĂ este folosit numai în legătură cu meserii legate de producerea bunurilor materiale, în timp ce LUCRĂTOR are o sferă mai largă de utilizare (ex. *lucrători în Miliţie, în comerţul exterior*).

Deşi s-a pornit de la o simplă explicare a unui cuvînt prin altul, un asemenea exerciţiu este util pentru o „învăţare lexicală" corectă prin conştientizarea eventualelor diferenţe între termeni şi a condiţiilor cînd acestea nu mai funcţionează, iar cuvintele se pot folosi nediferenţiat.

● Exerciţiul 4, MLR V, p. 262 cere : Înlocuiţi cuvintele subliniate din textul de mai jos cu sinonime corespunzătoare. Substituţiile ar putea fi următoarele :

„De mic ce sînt {*PĂTRUNZ* / *MĂ STRECOR* / *INTRU*} *în urechile oamenilor şi-i*
{*ASCULT* / *AUD*} *cum* {*GÎNDESC.* / *CUGETĂ.*}
Adineauri {*ERAM* / *MĂ AFLAM* / *MĂ GĂSEAM*} *în urechea ta dreaptă, apoi* {*AM TRECUT* / *M-AM MUTAT*}
{*în a stîngă şi-am rîs de m-am prăpădit cînd*} {*AM VĂZUT* / *MI-AM DAT SEAMA* / *AM ÎNŢELES*} *ce-ţi* {*TRECE PRIN MINTE.* / *GÎNDEŞTI.*}

Simpla înlocuire de termeni poate fi completată într-o rezolvare mai complexă cu explicarea nuanţată a diferenţelor de sens dintre sinonime, diferenţe ce justifică preferinţa pentru unul din termeni.

În prima clasă obţinută : A PĂTRUNDE, A SE STRECURA, A INTRA, cuvintele se diferenţiază astfel :

A PĂTRUNDE (sensul 3 din DEX) definit prin „a izbuti să ajungă, să intre, să străbată undeva" conţine ideea de intrare „cu dificultate".

A SE STRECURA (sensul 4 din DEX) definit prin „a trece pe furiş fără să facă zgomot şi fără să fie observat", conţine pe lîngă trăsătura „a intra" şi pe cea de „pe furiş" care, de altfel, nu este incompatibilă cu sensul realizat în fraza discutată. De aceea A SE STRECURA este mai apropiat de sensul lui A PĂTRUNDE.

A INTRA (sensul 1 din DEX) este definit ca „a trece din afară înăuntru, dintr-un loc deschis într-unul închis"; el arată deci obiectiv direcţia deplasării, fără precizări asupra circumstanţelor în care aceasta are loc. De aceea substituţia cu A INTRA în fraza de mai sus este mai puţin potrivită, deoarece duce la pierderea unei anumite cantităţi de informaţie.

În a doua clasă : A ASCULTA, A AUZI diferenţele semantice se pot delimita de asemenea, pe baza datelor din definiţia lexicografică : A ASCULTA (sensul 1 din DEX) este definit prin „a-şi încorda auzul pentru a percepe un sunet, un zgomot", el înseamnă deci „a auzi" plus componenta „cu interes". Această componentă suplimentară este absentă din sensul lui A AUZI („a percepe sunetele, zgomotele cu ajutorul auzului"). Înlocuirea în text a lui A ASCULTA cu A AUZI este urmată de pierderea acestei informaţii semantice.

În clasele : GÎNDESC — CUGETĂ, ERAM = MĂ AFLAM, MĂ GĂSEAM, AM TRECUT = M-AM MUTAT sinonimele sînt foarte apropiate şi nu pun probleme speciale de interpretare.

În clasa : AM VĂZUT, MI-AM DAT SEAMA, AM ÎNŢELES, A VEDEA este utilizat cu un sens figurat destul de îndepărtat de cel propriu, dar foarte frecvent, de aceea nu mai este perceput ca expresiv.

În clasa : A-I TRECE PRIN MINTE, A GÎNDI, locuţiunea este indiscutabil mai expresivă din cauza verbului *a trece*, verb de mişcare, mai plastic, care sugerează mai bine prezenţa pasageră a gîndurilor în minte ; spre deosebire de aceasta, A GÎNDI definit ca „a-şi forma o idee despre un lucru, a pătrunde ceva cu mintea" este un verb durativ, mai lipsit de expresivitate în situaţia dată, mai puţin adecvat.

● În MLR V, p. 250, într-o notă de subsol, sensul substantivului **RĂVAȘ** este glosat prin două cvasisinonime: **SCRISOARE, BILET**, destul de apropiate semantic de cuvîntul definit. De altfel, și dicționarele explicative îl definesc în același fel pe RĂVAȘ.

La o analiză atentă însă, prin compararea definițiilor lexicografice ale celor două cuvinte echivalente propuse se constată că acestea diferă între ele printr-o anumită componentă de sens și anume, „s c u r t" (de cîteva rînduri) prezentă în conținutul lui BILET. La discutarea unei asemenea echivalențe, diferența de sens trebuie pusă în evidență, deoarece ea stă la baza restricțiilor care apar în substituția celor două cuvinte în anumite contexte. Astfel sînt posibile, de exemplu propoziții ca:

SCRISOARE {
de mulțumire adresată colectivului.
deschisă.
de șase pagini.
de condoleanțe.

Dar în toate aceste situații BILET nu poate fi folosit. Diferența dintre cele două cuvinte apare foarte clar într-un context de tipul:
Un BILET de șase pagini nu mai e BILET, ci SCRISOARE.

Pe de altă parte, exercițiul mai oferă posibilitatea de a stabili o altă diferență — de natură stilistică — între RĂVAȘ și echivalentele sale. Chiar dacă manualul nu o menționează, trebuie să se sublinieze caracterul „popular" al termenului, deci aria lui de circulație mai restrînsă (limitată la o anumită variantă a limbii). Precizările de ordin stilistic dublate de specificarea caracterului ușor învechit al cuvîntului, justifică de ce astăzi, în limba literară, nu se poate spune: *RĂVAȘ recomandat / cu răspuns plătit. RĂVAȘ oficial ca răspuns la...*

Pe de altă parte, folosirea acestui cuvînt în textul din manual *„(Împăratul Roșu) Trimise deci oamenii prin toate țările și RĂVAȘE prin orașe, ca să dea de știre tuturor că..."* (p. 250) aduce o notă de expresivitate care ar dispărea dacă înlocuim cuvîntul în discuție prin sinonimele sale.

Pornind de la o explicație din subsolul paginii, chiar cînd echivalența pare perfectă, se pot pune în evidență restricțiile de folosire a termenilor, justificate de mici diferențe de sens, greu de sesizat la prima vedere.

● Exercițiul 2 din MLR V, p. 294 cere gruparea după înțeles a următoarelor cuvinte: *a merge, mister, a vesti, a modifica, a prevedea, a străbate, a se deplasa, enigmă, secret, ascunziș, a colinda, a cutreiera, a anunța, a înștiința, a transforma.*

Soluția simplă a exercițiului nu prezintă dificultăți:

I) A MERGE	II) MISTER	III) A VESTI	IV) A MODIFICA
A STRĂBATE	ENIGMĂ	A PREVEDEA	A TRANSFORMA
A SE DEPLASA	SECRET	A ANUNȚA	
A COLINDA	ASCUNZIȘ	A ÎNȘTIINȚA	
A CUTREIERA			

Rezolvarea nu presupune decît deprinderea de a sesiza sensul *comun* care permite gruparea cuvintelor și formularea acestuia cu ajutorul dicționarului. Acesta este un bun exercițiu care dezvoltă obișnuința de a motiva clasificarea. Sensurile care stau la baza organizării grupurilor s-ar putea formula astfel:

I sensul dominant este „a se mișca deplasîndu-se dintr-un loc în altul".

II cuvintele se grupează în jurul ideii „care nu este știut, cunoscut de alții".

III sensul care permite gruparea este „a aduce la cunoștință cuiva un lucru".

IV sensul comun este „a schimba aspectul, înfățișarea unui lucru".

Chiar la o examinare superficială, se observă că în interiorul fiecărei clase obținute termenii sînt și nu sînt echivalenți ca sens, iar folosirea lor unul în locul celuilalt este limitată. Exercițiul poate merge mai departe încercînd determinarea prin comparație și cu ajutorul dicționarului a diferențelor dintre cuvinte și exemplificarea prin contexte adecvate a posibilităților de substituție. Aceasta ar crea o imagine mai exactă asupra felului în care funcționează cuvintele în cauză. Astfel:

În clasa I, A MERGE este inclus pentru primul său sens din DEX, foarte general, care indică deplasarea fără nici un fel de precizări privind limitele în spațiu, mijlocul prin care se realizează (pe jos sau cu un vehicul). Variațiile de sens se datoresc contextului care limitează și substituția celorlalte sinonime.

Trenul / *Vaporul* / *Omul* } { *MERGE* / *SE DEPLASEAZĂ* } { *cu o viteză de...* / *de dimineață pînă seara.* / *de la un punct la altul.*

A SE DEPLASA, foarte apropiat ca sens de A MERGE, diferă totuşi de acesta prin anumite componente care se pun în evidenţă numai în uz. Cînd are ca subiect obiecte neînsufleţite (nepropulsate mecanic sau în alt fel), A SE DEPLASA are mai mult sensul „a - ş i s c h i m b a p o z i ţ i a i n i ţ i a l ă". *Masa fiind înclinată, obiectele s-au DEPLASAT. Insula SE DEPLASEAZĂ cu 1 m pe an.* Cînd subiectul este o persoană, sensul include şi ideea unui scop al acţiunii. *Medicul s-a DEPLASAT la locul accidentului. M-am DEPLASAT pînă aici ca să mă conving.*
Diferenţele de valoare semantică între A SE DEPLASA şi A MERGE provin, dincolo de caracterul general şi polisemantic al celui de-al doilea, din restricţiile contextuale mai rigide pentru A SE DEPLASA.

A STRĂBATE, inclus în această clasă pentru al doilea sens al său, se diferenţiază de celelalte prin cîteva componente: deplasarea se face „p e o s u p r a f a ţ ă" parcursă „p e t o a t ă î n t i n d e r e a e i". *Apele STRĂBAT tot teritoriul. Am STRĂBĂTUT oraşul în lung şi în lat.*

Substituţia cu celelalte sinonime este limitată de caracterul tranzitiv al lui A STRĂBATE.

A COLINDA şi A CUTREIERA, identice ca sens şi foarte apropiate de A STRĂBATE, diferă totuşi de acestea prin faptul că nu presupun un „s c o p" al acţiunii şi nici ideea parcurgerii „î n t r e g u l u i s p a ţ i u". De aceea, în:

Am { *STRĂBĂTUT* / *COLINDAT* / *CUTREIERAT* } *tot oraşul să găsesc acest album.*

substituţia celor trei cuvinte este posibilă, pentru că informaţia semantică absentă din conţinutul lui A COLINDA şi A CUTREIERA este suplinită de context (care precizează scopul şi distanţa parcursă).

În clasa a II-a, termenii se diferenţiază astfel: MISTER şi ENIGMĂ, identici ca sens, denumesc „u n l u c r u c a r e n u a f o s t î n c ă d e s c o p e r i t", în timp ce SECRET implică „i n t e n ţ i a" de a ţine ascuns ceva. Diferenţa semantică se poate pune în evidenţă în contexte relevante, unde ea face imposibilă substituirea oricum a termenilor: *Am să-ţi spun un SECRET, dar te rog să nu-l dezvălui. Nu se cunoaşte SECRETUL de fabricaţie.*
Aici MISTER şi ENIGMĂ nu pot apărea. Cînd componenta de sens ce diferenţiază termenii se estompează, ei se pot substitui:

Comportarea lui rămîne un (o) { *MISTER* / *ENIGMĂ* / *SECRET* } *pentru mine.*

Faţă de sinonimele din aceeaşi clasă, ASCUNZIŞ se diferenţiază prin caracterul „figurat" al sensului, derivat de la cel propriu concretizat: „l o c t a i n i c, f e r i t d e p r i v i r i". Identitatea de sens se probează prin substituţie:

Te rog să nu umbli cu { *SECRETE* / *ASCUNZIŞURI* } *faţă de mine.*

Diferenţa stilistică semnalată, ca şi caracterul mai concret al lui ASCUNZIŞ, împiedică totuşi înlocuirea în exemplele citate mai sus.

În cea de a III-a clasă se grupează verbele: A VESTI, A PREVEDEA, A ANUNŢA, A ÎNŞTIINŢA. Consultînd dicţionarul, se constată că A VESTI, A ANUNŢA, A ÎNŞTIINŢA, coincid pentru primul lor sens, deşi intuim că fiecare din ele poate înregistra unele variaţii de sens care le deosebesc. Înţelesul pe care pare să-l aibă în vedere exerciţiul este cel întîlnit în textul literar *Oaspeţii primăverii* de V. Alecsandri, MLR V, p. 293. Faptul că cele trei cuvinte definite la fel pentru sensul lor principal nu sînt totuşi substituite oricînd este explicabil prin restricţiile contextuale. Se înregistrează diferenţe în ce priveşte clasa semantică din care fac parte subiectul şi obiectul acţiunii exprimate de verbe.

Toate trei admit ca subiect o persoană.

Cineva m-a { *VESTIT* / *ANUNŢAT* / *ÎNŞTIINŢAT* } *că vei veni mîine.*

Dar numai primele două admit ca subiect un substantiv abstract sau un obiect:

Sosirea berzelor / *Lătratul cîinelui* } { *VESTEŞTE* / *ANUNŢĂ* } { *venirea primăverii.* / *că a intrat un străin.*

Norii negri { *VESTEAU* / *ANUNŢAU* } *că vine furtuna.*

Cînd obiectul direct este o persoană, oricare dintre cele trei verbe poate apărea:

Cineva l-a { *VESTIT* / *ANUNŢAT* / *ÎNŞTIINŢAT* } *pe tata să se ferească de...*

Cînd complementul direct este un obiect sau un substantiv abstract, A ÎNŞTIINŢA nu apare:

Ploaia cu tunete { *ANUNŢĂ* / *VESTEŞTE* } *venirea primăverii.*

Spre deosebire de acești termeni, A PREVEDEA implică „i n t u i ț i a" a ceea ce se va întîmpla și nu conține neapărat ideea că acest lucru este comunicat cuiva. Prin aceasta, el se diferențiază semantic de ceilalți membri ai clasei. El nu admite ca subiect decît o persoană, iar posibilitățile de substituție sînt reduse:

Meteorologii { *PREVĂD* / *ANUNȚĂ* } *schimbarea vremii.*

Rezultă că înlocuirea nu este condiționată numai de echivalența de sens, ci și de restricțiile sintactico-semantice ale cuvintelor.

În cea de a IV-a clasă se grupează verbele A MODIFICA și A TRANSFORMA. Compararea definițiilor (aproape identice) ale acestora impune concluzia că ele sînt echivalente perfecte. Și totuși, observînd posibilitățile lor de înlocuire, se pot stabili unele diferențe justificate numai semantic. Ele se substituie în:

Mi-am { *MODIFICAT* / *TRANSFORMAT* } *haina.*

Dar fiecare are și contexte specifice: *Starea bolnavului s-a MODIFICAT. Situația s-a MODIFICAT simțitor.*
Aici A (SE) TRANSFORMA nu apare, dar este folosit în alte situații în care nu apare sinonimul său: *Iubirea lor s-a TRANSFORMAT în ură. Apa s-a TRANSFORMAT în gheață. Zmeul s-a dat peste cap și s-a TRANSFORMAT în paloș.*
Limitarea utilizărilor se explică prin aceea că A MODIFICA presupune o schimbare „p a r ț i a l ă", în timp ce sinonimul său, o schimbare „t o t a l ă". Diferența semantică semnalată este greu de identificat pe baza dicționarului, dar se poate pune în evidență prin context.

Rezolvarea propusă aici depășește simpla cerință a exercițiului. Ea sugerează însă cîteva posibilități de interpretare mai complexă, cu beneficii pentru procesul de asimilare corectă a vocabularului.

În MLR V, p. 164 în nota de subsol, substantivul *performanță* (din textul literar *Datoria* de N. Țic) este explicat prin *rezultat.*

La prima vedere echivalența este oarecum curioasă, deoarece între cele două cuvinte există unele diferențe. **PERFORMANȚĂ** este definit ca „r e z u l t a t d e o s e b i t d e b u n o b ț i n u t d e c i n e v a î n t r - o î n t r e c e r e s p o r t i v ă, d o m e n i u d e a c t i v i t a t e", în timp ce **REZULTAT** este doar „c e e a c e r e z u l t ă d i n t r - o a c ț i u n e, f a p t, c a l c u l", fără precizări în ce privește calitatea (v. *rezultate proaste).* Diferența este dată deci de componenta „d e o s e b i t d e b u n" specifică primului termen, ceea ce împiedică apariția acestuia în: *REZULTATELE obținute de sportivii noștri au fost mai slabe anul trecut.*

Relevarea acestei diferențe de sens care limitează utilizările contextuale, este importantă din cel puțin două motive: pe de o parte, pentru învățarea corectă a sensului neologismului prin comparație cu cvasiechivalentul său, pe de altă parte, pentru că în fragmentul literar amintit diferența dintre PERFORMANȚĂ și REZULTAT se estompează (și tocmai de aceea primul motiv pare cu atît mai important):

„*Asta înseamnă că sînt sănătos, normal, poate chiar prea normal, din care pricină n-am reușit să fac nici o treabă mai de Doamne-ajută!*

Aici era nevoie tocmai de un astfel de om, însă el nu știa dacă să se laude cu PERFORMANȚELE lui, de om normal, ori mai nimerit era să tacă din gură" (MLR V, p. 164).

Echivalența propusă de manual este deci corectă, dar sublinierea diferențelor devine cu atît mai importantă, cu cît se precizează că PERFORMANȚĂ = *aici* REZULTAT.

● În exercițiul 2 din MLR V, p. 345 se cere ca în fragmentul literar *Lupta de la Podul Înalt* de N. Iorga să se identifice sinonime pentru *drum, a zdrobi, spaimă.*

Deși nu ridică probleme deosebite, rezolvarea corectă presupune sirea contextelor și precizarea sensului cu care apare fiecare cuvînt.

Pentru **DRUM** găsim: „*Căldura desfundase DRUMURILE*" (p. 341). „*Tunarii țintiră amîndouă laturile DRUMULUI*" (p. 342). „*DRUMUL fusese ales foarte rău, numai cu gîndul de a găsi mai repede pe Ștefan*" (p. 341).

În primele două exemple, sensul cuvîntului este cel concret „C a l e d e c o m u n i c a ț i e t e r e s t r ă, alcătuită d i n t r - o b a n d ă î n g u s t ă ș i c o n t i n u ă d e t e r e n... etc.". În al treilea context sensul poate fi interpretat ca în primele două sau, ușor deplasat, ca „t r a s e u, r u t ă". Pentru ambele sensuri este valabil sinonimul CALE utilizat și în textul respectiv: „*Pe malul drept al Siretului urca lunga CALE a negustorilor*". (p. 341 — sens concret) ; „...*el își așeză oștile în CALEA turcilor*" (p. 341 — cu sensul de „t r a s e u, r u t ă").

Cuvintele în discuție sînt deci sinonime substituibile pentru ambele valori semantice.

— Pentru **A ZDROBI** găsim: „...*cu gîndul de a găsi mai repede pe Ștefan, de a-l ZDROBI ... cum era porunca*". (p. 341)

Aici cuvîntul realizează sensul „a d i s t r u g e, a n i m i c i" obținut de la cel de bază „a s t r i v i, a s f ă r î m a". Pentru această valoare semantică, se poate identifica, în textul respectiv, chiar, sinonimul A STRIVI: „...*văzuse el pe tatăl său, Bogdan-Vodă STRIVIND pe poloni*". (p. 341).
Același A STRIVI mai apare în text, dar nu cu sensul din acest exemplu, ci cu sensul său propriu (s. 1 din DEX): „...*STRIVIND*

trupuri care făcuseră un „pod înalt" deasupra rîpei". (p. 342). Şi pentru acest sens echivalenţa A ZDROBI = A STRIVI este valabilă.

— **SPAIMĂ** apare în contextul : *„...podul se prăbuşi în răcnete de SPAIMĂ şi durere".* (p. 342). Singurul sinonim al acestuia ce poate fi identificat în text este GROAZĂ. *„Gloatele nebune se împingeau tot înainte... GROAZA, dădu aripi acestora".* (p. 342).

Deşi situaţiile în care sînt utilizate cele două cuvinte nu pun în evidenţă vreo diferenţă între ele, din consultarea definiţiilor se poate preciza că GROAZĂ este marcat mai puternic ca intensitate decît SPAIMĂ. Ambii termeni denumesc o emoţie puternică, dar în cazul lui GROAZĂ ea este provocată de „un lucru înfiorător, o nenorocire" (v. DEX), în timp ce la SPAIMĂ de „ceva neprevăzut şi primejdios".

Alături de necesitatea precizării diferenţelor de sens, exerciţiul relevă dependenţa de context a sinonimiei.

2.2.2 Exerciţii de interpretare stilistică a sinonimiei

În MLR V, p. 242, la subsolul paginii, cuvîntul **ICOANĂ** utilizat în textul literar *Mamă* de Panait Cerna este explicat prin echivalentele **IMAGINE, AMINTIRE** :

„Din vîrsta fericirii fără minte
ICOANE dragi mi-apar mereu-nainte".

Deşi valoarea semantică a cuvîntului este uşor de înţeles din context, echivalentele propuse oferă posibilitatea unei interpretări interesante. Sensul din text al lui ICOANĂ este cel de al doilea sens înregistrat în DEX ca „figurat".

IMAGINE este înţeles aici cu sensul de bază şi anume „reprezentare de tip senzorial a unui obiect în mintea omenească sub forma unor senzaţii, percepţii, reprezentări".

ICOANĂ este mai expresiv decît echivalentul său, din cauza caracterului „figurat" al sensului, în legătură cu sensul de bază „imagine pictată servind ca obiect de cult". Înlocuirea în text a lui ICOANĂ cu IMAGINE, ar fi însoţită de pierderea expresivităţii, ceea ce probează valoarea stilistică a primului termen.

AMINTIRE realizează aici un sens derivat din cel principal, dar curent : „lucru, fapt, imagine păstrată în memorie".

Nici unul dintre echivalentele propuse nu ar putea înlocui cu acelaşi efect, pe ICOANĂ în textul de mai sus, din cauză că substituţia ar avea drept consecinţă o pierdere de informaţie. Aceasta înseamnă că ICOANĂ are un înţeles care rezultă din suma echivalentelor

menţionate „imagine sfîntă" + „adusă în memorie". Cu alte cuvinte, cei doi termeni folosiţi pentru glosare funcţionează nu ca sinonime propriu-zise, ci ca nişte componente care, împreună, alcătuiesc sensul unităţii definite : primul aduce ideea de „reprezentare concretă" iar cel de-al doilea, pe cea de „rememorată".

Exerciţiul permite explicarea unor valori stilistice obţinute prin cumularea sensurilor a mai multe cvasisinonime.

● Explicarea cuvîntului **CĂTRĂNIT**, selectat din basmul *Greuceanu* (MLR V, p. 252) se face prin sinonimele acestuia : **NECĂJIT, SUPĂRAT**.

Sinonimia dintre aceşti termeni, reală, verificabilă prin sensurile menţionate de dicţionar este interesantă sub aspectul expresivităţii termenilor, deci stilistic.

Dacă NECĂJIT şi SUPĂRAT coincid pentru sensul lor principal (definiţiile, destul de sumare, trimit de la un termen la altul), CĂTRĂNIT este sinonim cu acestea numai pentru cel de-al doilea sens al său, „figurat" (definit ca „amărît, supărat, necăjit"). Pornind de la primul său sens „negru, de culoarea catranului, sau de culoare închisă", sensul figurat se explică prin legătura cauză-efect, este vorba deci de o deplasare a sensului exprimată mai clar în combinaţii ca *negru (catran) la faţă de supărare.*

Legătura evidentă dintre sensul figurat şi cel propriu face ca adjectivul CĂTRĂNIT să fie marcat nu numai stilistic în raport cu sinonimele sale, dar şi mai puternic sub aspectul intensităţii. Dacă în dicţionar cuvîntul nu este glosat printr-o definiţie propriu-zisă, ci doar prin sinonime, componenta „intensitate mare" se poate desprinde din definiţia verbului corespunzător : A (SE) CĂTRĂNI = „a se supăra tare".

O asemenea analiză sub aspect semantic şi stilistic asigură deprinderea de a justifica diferenţele dintre cuvinte şi, în funcţie de aceasta, de a realiza o selecţie motivată.

● În MLR V, p. 282 adjectivele **URZIT** şi **BĂTUT** sînt explicate într-o notă de subsol prin ŢESUT şi, respectiv, aici : „incrustat, acoperit cu pietre sau cu metale preţioase". Cuvintele sînt utilizate în fragmentul literar *Făt-Frumos din lacrimă* de M. Eminescu.

„Făt-Frumos, din fuior de argint torceam şi eram să-ţi ţes o haină URZITĂ în descîntece, BĂTUTĂ în fericire".

Echivalenţa URZIT = ŢESUT este suficientă pentru a se înţelege în mare, sensul cuvîntului în text. O analiză mai în detaliu relevă că *urzeala* este numai o parte a ţesăturii („ansamblul firelor paralele montate la războiul de ţesut printre care se trece firul de bătătură". Echivalenţa, doar

aproximativă, de mai sus poate fi sesizată ușor, deoarece cele două cuvinte nu se substituie în contextul citat, din pricina verbului A ȚESE. În această frază, URZIT își precizează sensul (specializat, tehnic) în opoziție cu BĂTUT, cele două, *urzeala* și *bătaia*, fiind cele două tipuri de fire care se încrucișează pentru a obține o țesătură. URZIT are aici sensul propriu, cel utilizat în industria textilă și doar la modul general poate fi echivalent cu ȚESUT.

BĂTUT, de asemenea își precizează valoarea prin contrast cu primul termen, avînd și el același sens tehnic.

Analiza stilistică poate pune în evidență ușoara deplasare spre abstract a sensurilor ambilor termeni, deplasare datorată determinanților-substantive abstracte : *URZITĂ în descîntece* și *BĂTUTĂ în fericire.* Prin combinația între caracterul concret al adjectivelor în discuție și cel abstract al determinanților lor se realizează o medie care duce la o ambiguitate voită, specifică textului literar.

● Exercițiul 3 din MLR V, p. 185 cere să se găsească cuvinte sau expresii asemănătoare cu : *vlăguit, tărăboi, a îndîrji, belea, a năpăstui, a învrăjbi.*

De vreme ce acestea nu sînt raportate la vreun context anume, găsirea sinonimelor se face oarecum în funcție de sensul cel mai prezent în minte.

VLĂGUIT = ISTOVIT, SLEIT, STORS, EPUIZAT, EXTENUAT

TĂRĂBOI = LARMĂ, ZARVĂ, HĂRMĂLAIE, TĂMBĂLĂU

A (SE) ÎNDÎRJI = A (SE) ÎNVERȘUNA, A (SE) ÎNFURIA

BELEA *(fam.)* = NECAZ, SUPĂRARE, PACOSTE, BUCLUC *(pop. fam.)*

A NĂPĂSTUI = A NEDREPTĂȚI, A PERSECUTA

A (SE) ÎNVRĂJBI = A (SE) DUȘMĂNI, A (SE) ÎNVRĂJMĂȘI, A BĂGA ZÎZANIE

În continuare, exercițiul cere să se alcătuiască propoziții cu acestea. Deoarece cuvintele propuse sînt selectate din fragmentul literar *Amintiri din copilărie* de I. Creangă din manual (p. 178), nu se pot neglija contextele în care acestea sînt folosite aici. Simpla reproducere a acestora nu este însă suficientă pentru a înțelege felul în care se folosesc termenii respectivi și limitele în utilizarea sinonimelor acestora. De aceea, se impune discutarea comparativă a exemplelor din manual cu altele, construite.

VLĂGUIT :

Muncise toată săptămîna fără întrerupere și acum se simțea { *VLĂGUIT / ISTOVIT / STORS / EPUIZAT / EXTENUAT* }

„...bag mîna și scot pupăza { *VLĂGUITĂ / ISTOVITĂ / SLEITĂ / STOARSĂ* } *de atîta zbucium”.* (MLR V, p. 179)

În al doilea context, EPUIZAT și EXTENUAT, deși au același sens, nu apar. Ele se utilizează în legătură cu persoane și, fiind neologisme, specifice unei vorbiri foarte îngrijite, ar distona cu norma stilistică a textului.

TĂRĂBOI :

Și mă băgasem în ochii moșneagului și făceam un { *TĂRĂBOI / LARMĂ / HĂRMĂLAIE / TĂMBĂLĂU* }

(MLR V, p. 181)

A venit acasă furios și a făcut un { *TĂRĂBOI / TĂMBĂLĂU* }

În al doilea exemplu substituția este limitată la cuvintele menționate, deoarece sensul este ușor deplasat „s c a n d a l, c e a r t ă”.

A (SE) ÎNDÎRJI :

În loc ca eșecurile repetate să-l demoralizeze, dimpotrivă, ele îl ÎNDÎRJISERĂ și mai tare.

Ceea ce am aflat m-a { *ÎNDÎRJIT / ÎNVERȘUNAT* } *împotriva lui.*

„Dar știi că ești amarnic la viață măi băiete? „În ce te bizui de te { *ÎNDÎRJEȘTI / ÎNFURII* } *așa, nepoate?”* (MLR V, p. 181)

Substituțiile de mai sus se justifică prin valorile de sens ușor diferite pe care A SE ÎNDÎRJI le realizează în cele trei contexte. În primul, sensul este „a f a c e s ă d e v i n ă d î r z” și înlocuirea termenului cu un altul, echivalent nu este posibilă. În cel de-al doilea, sensul este „a f a c e s ă d e v i n ă n e c r u ț ă t o r, n e î n d u p l e c a t”. Al treilea exemplu, extras din manual, actualizează o altă valoare semantică, de aceea sinonimul indicat este altul.

BELEA :

În toată viața lui n-a avut parte decît de { *BELELE / NECAZURI / SUPĂRĂRI / PACOSTE / BUCLUCURI* }

Unul ca el este o { *BELEA* / *PACOSTE* / *BUCLUC* } *la casa omului.*

„...și ți-i găsi { *BELEAUA* / *NECAZUL* } *cu dînsul pentru asta".* (MLR V, p. 181)

Termenii discutați sînt marcați stilistic diferit, așa cum am arătat mai sus și de aceea substituția este limitată. Pe de altă parte, NECAZ și SUPĂRARE sînt mai generali, pe cînd BELEA și PACOSTE au un sens deplasat spre concret („î n t î m p l a r e c a r e ... etc."), fapt care de asemenea duce la preferința pentru un cuvînt sau altul în funcție de situație. În ultimul exemplu este vorba de o expresie relativ fixă și înlocuirea cuvîntului e dificilă.

A NĂPĂSTUI :

Soarta l-a { *NĂPĂSTUIT* / *NEDREPTĂȚIT* / *PERSECUTAT* } *întotdeauna.*

Deși, în mare, cuvintele se pot substitui, ele diferă totuși ca sens. A PERSECUTA presupune o nedreptate făcută „i n t e n ț i o n a t", de aceea el nu se utilizează într-un context ca : *Îl NEDREPTĂȚEȘTI dacă-i atribui asemenea intenții.*

În fraza selectată din manual (p. 182) și la care, în mod firesc se va face raportarea, cuvîntul este folosit cu sensul „a a c u z a p e n e d r e p t", pentru care nu există un sinonim propriu-zis.

„Doamne, cum sînt uniia de NĂPĂSTUIESC omul chiar pe sfînta dreptate".

A (SE) ÎNVRĂJBI :

Le-a spus numai minciuni ca să-i { *ÎNVRĂJBEASCĂ* / *BAGE ZÎZANIE* / *ÎNVRĂJMĂȘEASCĂ* }

„Doamne, cumnățică-hăi, cum se pot { *ÎNVRĂJBI* / *ÎNVRĂJMĂȘI* / *DUȘMĂNI* } *oamenii din nimica toată".* (MLR V, p. 182).

Sensurile realizate în cele două exemple, deși foarte apropiate, diferă totuși, fapt evident și din substituțiile posibile.

● La exercițiul 4 din MLR V, p. 185 se cere : Înlocuiți expresiile următoare printr-un verb cu același sens : *a da jos, a se lua la ciondănit, a da pace, a o croi la fugă, a o scoate la capăt.*

Operația de identificare a unor cuvinte unice echivalente nu este foarte dificilă (în majoritatea cazurilor) deși, prezentarea expresiilor izolat de contextul din care fac parte poate deruta. Expresiile pro-

puse sînt selectate din fragmentul *Amintiri din copilărie* studiat la lecția respectivă, este deci firesc să se facă raportarea la valorile semantice întîlnite în text.

Exercițiul s-ar putea rezolva în modul cel mai simplu, propunînd următoarele echivalente, dar pentru nuanțarea interpretării este necesară, la o analiză mai rafinată, o detaliere sub îndrumarea profesorului astfel :

A DA JOS = 1. A COBORÎ { *Am DAT JOS geamantanul din plasă.*
2. A DOBORÎ { *Dintr-un pumn l-A DAT JOS.* / *E așa slab, că-l DĂ vîntul JOS.* }

În text expresia este folosită însă la forma ei reflexivă, ceea ce limitează sinonimia numai la A COBORÎ (cu sensul intranzitiv).

Ionică { *S-A DAT JOS* / *A COBORÎT* } *din pom.*

A SE LUA LA CIONDĂNIT = { A SE CERTA / A SE SFĂDI (pop.) / *A SE CIOROVĂI* (fam.) / *A SE CIONDĂNI* (fam.) }

Dintre sinonimele menționate, A SE CERTA se diferențiază de celelalte sub aspectul expresivității : el face parte din limbajul literar curent, este deci neutru stilistic. Celelalte, marcate ca „popular, familiar" fac parte din aceeași variantă funcțională cu A SE LUA LA CIONDĂNIT, dar sub aspectul informației semantice (cu consecințe asupra expresivității) sînt lipsite de valoarea incoativă pe care o presupune locuțiunea („a î n c e p e s ă s e c i o n d ă n e a s c ă").

Dacă exercițiul are în vedere menționarea sinonimelor doar cu scopul înțelegerii în mare a sensului unor cuvinte, atunci se poate rămîne numai la echivalența cu A SE CERTA. Dacă el vizează însă interpretări mai subtile pentru a sublinia sursele valorilor stilistice, diferențele discutate mai sus sînt interesante.

A DA PACE = A LĂSA (ÎN PACE) :

{ *DĂ-MI PACE* / *LASĂ-MĂ* } *n-am chef de vorbă.*

După cum se vede, un verb unic echivalent cu expresia A DA PACE, este dificil de găsit. Verbul A LĂSA este prea general, de aceea

apare mai frecvent cu determinarea *în pace*:

A O CROI LA FUGĂ = { A FUGI / A O ŞTERGE / A O ZBUGHI

Mă temeam să nu mă vadă, de aceea { *AM CROIT-O* / *AM FUGIT* / *AM ŞTERS-O* / *AM ZBUGHIT-O* } *la fugă.*

Ca şi în cazul de mai sus, A FUGI, termen literar curent, este lipsit de culoare stilistică. Celelalte două, *familiare*, sînt mai apropiate ca expresivitate de locuţiune. În plus, aceasta (ca şi altele de acelaşi fel, de ex.: A O RUPE LA FUGĂ, A O LUA LA FUGĂ) aduce o informaţie semantică suplimentară: aspectul incoativ al acţiunii. Dovadă că este aşa este limitarea substituţiilor în contexte în care aspectul durativ al acţiunii este subliniat: *Sînt obosit, AM FUGIT tot drumul pînă aici.*

Într-o asemenea situaţie, nici unul dintre echivalentele discutate mai sus nu poate apărea.

A O SCOATE LA CAPĂT = A SE DESCURCA

Ca sens cele două sînt identice, diferenţa constînd doar în expresivitatea locuţiunii.

În afară de simpla identificare a cuvintelor echivalente ca sens, exerciţiul oferă posibilitatea interpretării stilistice a acestora, operaţie care presupune o analiză mai de detaliu. Pe de altă parte, se poate pune în evidenţă relaţia între informaţia semantică şi expresivitate.

• Exerciţiul 5 din MLR V, p. 262 cere să se înlocuiască prin verbe cu acelaşi sens expresiile: *a da de ştire, a da din colţ în colţ, a se face cruci (calea), a lua în cap, a scoate la bun capăt, a băga de seamă, a-şi da seama.*

Expresiile propuse ridică mai multe probleme: unele sînt neobişnuite (deci dificile pentru elevii din clasa a V-a), altele au un sens strict dependent de context, iar pentru altele este greu de găsit ca echivalent un cuvînt unic. De aceea, rezolvarea, chiar la un nivel simplu, a exerciţiului, este dificilă şi incompletă fără sublinierea specificului locuţiunilor şi fără apelul la contextele în care se utilizează, mai ales că ele sînt selectate din basmul *Greuceanu* (MLR V, p. 250) unde sînt folosite cu sensuri anume.

Pentru **A DA DE ŞTIRE** se pot indica sinonimele A VESTI, A ANUNŢA, substituibile în contextul:

„*Trimise deci oameni prin toate ţările şi răvaşe prin oraşe ca SĂ DEA DE ŞTIRE tuturor că...*" (p. 250).

Înlocuirea nu mai este valabilă în exemplele următoare unde A DA DE ŞTIRE şi A VESTI nu apar:

S-A ANUNŢAT ora la care soseşte trenul. Şedinţa a fost ANUNŢATĂ pentru mîine.

Pentru **A DA DIN COLŢ ÎN COLŢ** este dificil de găsit un sinonim, cuvînt unic, deoarece nici unul nu acoperă cu adevărat sensul expresiei. Eventualele echivalente ar fi A EZITA, A ŞOVĂI, A SE CODI, dar sensul lor este destul de departe de al locuţiunii, presupunînd „n e h o t ă r î r e a d e a a l e g e o s o l u ţ i e d i n m a i m u l t e p o s i b i l e". A DA DIN COLŢ ÎN COLŢ înseamnă „a r e c u r g e l a t o t f e l u l d e s u b t e r f u g i i p e n t r u a i e ş i d i n î n c u r c ă t u r ă", sens realizat în fraza din manual, p. 250:

„*...şi cînd la treabă, hîţ în sus, hîţ în jos, DAU DIN COLŢ ÎN COLŢ şi nu ştiu de unde s-o înceapă şi unde s-o sfîrşească*".

Orice substituire, aici, a locuţiunii duce la pierderea unei informaţii semantice şi, în consecinţă, a expresivităţii.

Pentru **A SE FACE CRUCI** (calea) indicarea unui sinonim este dificilă, pentru că expresia este neobişnuită. Eventualele echivalente sînt A SE ÎNCRUCIŞA, A SE INTERSECTA, dar sensul lor nu este exact cel care rezultă din fraza din manual (p. 251):

„*Merseră cale lungă şi mai lungă, pînă li SE FĂCU CALEA CRUCI; se aşezară pe iarbă, luară o gustărică şi apoi se despărţiră*".

Ţinînd seama că expresia este rar folosită azi, pentru înţelegerea exactă a sensului ei nu ne putem dispensa de un context ca cel de mai sus. Sinonimul cel mai apropiat aici este, poate, A SE BIFURCA.

A LUA ÎN CAP este, de asemenea neobişnuit pentru sensul „a b ă g a b i n e l a c a p, a r e ţ i n e" cu care apare în următoarea frază din manual (p. 252):

„*Acolo se ascunse... şi ascultă la sfatul lor. După ce LUĂ LA CAP tot ce auzi, ieşi afară şi se duse*".

Sinonimele posibile sînt A REŢINE şi A MEMORA. Ele se diferenţiază însă de sensul locuţiunii prin aceea că nu presupun neapărat „i n t e n ţ i a" de a ţine minte:

Întîmplător am { *REŢINUT* / *MEMORAT* } *numărul maşinii.*

În sensul actualizat în fraza citată din manual această componentă este evidentă, de aceea substituţia cu unul dintre sinonimele menţionate (neologice şi lipsite de expresivitate) nu este potrivită, întrucît ar determina o pierdere de informaţii.

Pentru **A SCOATE LA BUN CAPĂT**, cea mai apropiată ca sens este expresia A DUCE LA BUN SFÎRŞIT, dar ea nu răspunde cerinţei formulate în enunţ. Un echivalent, cuvînt unic, ar putea fi

A REZOLVA al cărui sens nu conține însă ideea de „e f o r t" prezentă în sensul locuțiunii.

Pentru **A BĂGA DE SEAMĂ** sinonimul posibil este A OBSERVA, cele două sînt substituibile în mai multe contexte, ca de exemplu:

„*Atunci* { *BĂGĂ DE SEAMĂ* / *OBSERVĂ* } *și Greuceanu că-i lipsește paloșul*".
(MLR V, p. 256)

N-am { *BĂGAT DE SEAMĂ* / *OBSERVAT* } *cînd am trecut de casa ta.*

Pentru **A-ȘI DA SEAMA** poate fi indicat, de asemenea, ca sinonim A OBSERVA sau locuțiunea discutată mai sus, A BĂGA DE SEAMĂ, termeni ce se pot înlocui, toți în fraza citată din manual. Echivalența pe care o vizează însă exercițiul nu este aceasta, ci, probabil, A ÎNȚELEGE, A SE DUMIRI, dictată de sensul actualizat în următoarea frază din fragmentul din manual, p. 256: „*Credea că acesta să fie Greuceanu, dară nu-și putea DA SEAMA de cum paloșul lui Greuceanu se află în mîna sfetnicului*".

După cum se poate vedea, chiar simpla menționare a unor verbe sinonime, deci rezolvarea strictă a cerinței formulate nu este lipsită de dificultate. Locuțiunile de mai sus sînt, majoritatea, neobișnuite, cu un sens special, ceea ce le face dependente de contexte, la care se poate apela pentru ilustrare. Dincolo de deprinderea de a găsi sinonime, acesta este, cu siguranță, unul din scopurile exercițiului.

Înlocuirea locuțiunilor propuse cu posibilele lor sinonime înlesnește observații stilistice prin reliefarea caracterului mai expresiv al primelor.

Justificarea expresivității se poate face, de pildă, pe baza componentelor de sens discutate mai sus. De exemplu, ideea de „i n t e n ț i e" specifică pentru A LUA ÎN CAP face ca locuțiunea să fie mai pregnantă, mai marcată decît sinonimele sale A REȚINE și A MEMORA. O altă sursă a expresivității este vechimea locuțiunilor care, alături de polisemantismul și folosirea adeseori figurată a acestora, antrenează anumite conotații, absente din conținutul sinonimelor neologice. Afirmația este valabilă pentru exemplul de mai sus, ca și pentru A SCOATE LA BUN CAPĂT = A REZOLVA.

Pentru A DA DIN COLȚ ÎN COLȚ = A EZITA, A ȘOVĂI expresivitatea este generată, pe lîngă caracterul neutru al neologismelor, de situația concretă, plină de conotații, pe care o evocă locuțiunea.

Diferențele stilistice devin evidente dacă, în contextele de mai sus, se încearcă înlocuirea expresiilor prin verbe unice.

Justificarea surselor expresivității asigură o înțelegere mai exactă, adecvată a textului literar, evitînd aprecierile impresioniste care rămîn doar la suprafața lucrurilor.

● Exercițiul 2, MLR V, p. 311 cere să se înlocuiască în următoarele propoziții expresiile subliniate prin sinonime:
Rezolvarea simplă ar putea fi:

Uitîndu-se așa cu { *LUARE-AMINTE.* / *ATENȚIE* }

Îndată { *ÎȘI DĂDU CU IDEEA* / *PRESUPUSE* } *că nu poate fi altul.*

Fără { *SĂ MAI STEA PE GÎNDURI* / *SĂ PREGETE* / *SĂ ȘOVĂIE* / *SĂ EZITE* } *porni la fugă.*

Soluția propusă mai sus (deși ar mai putea exista și altele) urmărește și învățarea unor neologisme al căror sens se clarifică în relație cu expresii mai vechi, cunoscute.

Dincolo de aceasta, exercițiul ar putea fi util și pentru comentarea valorii stilistice a expresiilor în raport cu sinonimele sugerate.

În primul exemplu, **LUARE-AMINTE** este indiscutabil mai expresiv decît **ATENȚIE**, în primul rînd pentru că, fiind mai vechi, mai încărcat de conotații, presupune nu numai concentrarea atenției, ci și un anumit interes. Sensul său este deci mai complex și, ca atare mai marcat stilistic.

Aceeași observație este valabilă și pentru **A-ȘI DA CU IDEEA** în raport cu **A PRESUPUNE**. Acesta din urmă, neologism, frecvent în limbajul literar îngrijit și mai ales în cel științific, mai neutru și mai sobru, este lipsit de expresivitate.

Pentru ultimul exemplu, **A PREGETA**, caracterizat de dicționare ca „popular" este cel mai aproape sub aspect semantic și stilistic de locuțiunea **A STA PE GÎNDURI** pe care o poate substitui și care este specifică limbajului familiar.

A ȘOVĂI și **A EZITA**, termeni literari, deși identici ca sens, sînt neutri stilistic, deci lipsiți de expresivitate.

Toate exemplele discutate pun în evidență caracterul mai marcat stilistic al locuțiunilor, în raport cu cuvintele unice echivalente. Și aceasta, pentru că locuțiunile, mai vechi, adesea polisemantice și evocînd o situație concretă, plasticizează imaginea, fiind mai pline de conotații care sînt greu sau chiar imposibil de realizat prin folosirea cuvintelor unice (mai ales neologisme). Se poate observa că, dacă neologismele prezintă avantajul preciziei, cuvintele vechi ale limbii sînt mai grele, mai încărcate stilistic.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1984, p. 65—103 (Cap. Sinonimia).
M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timişoara, p. 118—142.
Narcisa Forăscu v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, p. 85—104.
Narcisa Forăscu, *Sinonimia. Tipuri de sinonime*, în „Limbă şi Literatură", 1978, nr. 3.
Narcisa Forăscu, *Aspecte ale interpretării stilistice a sinonimelor*, în „Studii şi Cercetări Lingvistice", XXXI, 1980, nr. 5.
Narcisa Forăscu, *Aspecte ale sinonimiei lexicale*, în „Limba şi Literatura română (pentru elevi)", 1981, nr. 1.
V. Şerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara, 1978, p. 188—204.
D. Vinţeler, *Probleme de sinonimie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

3. ANTONIMIA

3.1 Definire. Situaţii. Exemple

Prin antonimie se înţelege *acel tip de relaţie semantică ce constă în opoziţia de sens dintre două cuvinte care trimit la realităţi nu numai diferite, ci şi contrare sau contradictorii.*

În mintea oricărui vorbitor, un cuvînt ca MARE este asociat cu MIC, FRUMOS cu URÎT, HARNIC cu LENEŞ, DEPARTE este pus în legătură cu APROAPE, ÎNTUNERIC se opune lui LUMINĂ ş.a.m.d. Faptul că termenii citaţi se evocă reciproc dovedeşte că între ei există o *relaţie* asigurată de anumiţi factori pe care îi vom discuta în continuare. Aceasta face ca antonimia să fie un fenomen semantic fundamental, o modalitate de organizare a vocabularului (alături de polisemie şi sinonimie).

Unul dintre aspectele aduse în discuţie de lucrările de specialitate * a fost dacă antonimia este un fapt de limbă sau cuvintele considerate antonime nu fac altceva decît să reflecte opoziţii existente în realitatea obiectivă.

Este adevărat că perechi ca ZI—NOAPTE, IARNĂ—VARĂ, ÎNGHEŢ—DEZGHEŢ, DIMINEAŢĂ—SEARĂ trimit la realităţi (referenţi) care se opun în mod obiectiv, dar de fapt, cuvintele în sine denumesc fenomene mai mult sau mai puţin izolate. Vorbitorii sînt aceia care stabilesc legătura dintre ele şi le pun în opoziţie. Aceasta înseamnă că şi atunci cînd antonimele se bazează pe opoziţiile obiectelor sau fenomenelor, antonimia nu se poate explica *direct* prin acestea. Este necesar ca vorbitorii să stabilească o relaţie pornind de la însuşirile contrare ale obiectelor. De exemplu, dacă spunem *Acest teren are 1000 m^2, iar celălalt, 100 m^2*, în propoziţie se face o simplă apreciere obiectivă, care nu conţine în ea însăşi nici o opoziţie. Spunînd însă *Acest teren este MARE, iar celălalt este MIC*, cei doi referenţi au fost apreciaţi sub aspectul unei anumite însuşiri a

* Vezi Bibliografia selectivă (p. 219).

lor și numai acest al doilea enunț conține o antonimie. Aceasta înseamnă că în sensurile antonimelor se reflectă nu atît însușirile absolute ale obiectelor, ci *aprecierea* subiectivă pe care vorbitorii o fac asupra acestor însușiri și care apare în primul plan în această relație. Rezultă că în limbă sînt adesea puse în opoziție antonimică cuvinte ce denumesc obiecte care, în lumea exterioară, nu sînt contrare. De pildă, DIMINEAȚĂ și SEARĂ denumesc fenomene diferite pe care vorbitorii le pun însă în legătură nu datorită însușirilor lor obiective, ci pentru că le apreciază sub un anumit aspect: *începutul* și, respectiv, *sfîrșitul* unei zile.

Prin urmare, chiar dacă baza semantică a unei opoziții antonimice este adesea implicată în lucruri, care se aseamănă sau se deosebesc prin însușirile lor, raportul de opoziție și deci antonimia ca fenomen lingvistic apare doar în urma unei relații (comparații) mentale făcute de vorbitor. Aceasta explică de ce nu în orice domeniu lexical găsim antonime. Ele sînt mai frecvente la adjective, verbe, adverbe; la substantive fenomenul se întîlnește mai rar și aproape deloc în cazul substantivelor concrete. Nu găsim, de pildă, antonime pentru *șurubelniță*, *pahar*, *brad*.

Din cele de mai sus, este evident că antonimia ca fenomen lingvistic acoperă atît cuvintele care numesc noțiuni logic opuse, cît și pe acelea puse de vorbitori în opoziție. Cu alte cuvinte, antonimia în limbă este altceva decît simpla opoziție din realitatea obiectivă. Ea poate cuprinde această opoziție, dar nu se reduce la ea.

● Pentru a surprinde esența lingvistică a fenomenului, va trebui să avem în vedere, ca și în cazurile precedente, componentele de sens ale antonimelor.

Dacă vom cere unui vorbitor (chiar dacă acesta este un copil, fără cunoștințe lingvistice) să indice un antonim pentru TÎNĂR, ne va spune, cu siguranță, BĂTRÎN; dacă vom cere un cuvînt opus lui LUNG, ni se va indica SCURT, iar pentru RECE antonimul pe care îl vom obține este CALD. Promptitudinea cu care orice vorbitor identifică termenii cu sens opus fără a avea nevoie de dicționar dovedește că, în mintea lui, cuvintele se asociază pe baza unei legături preexistente actului vorbirii. De exemplu, în perechile amintite mai sus TÎNĂR și BĂTRÎN se referă, amîndouă la „v î r s t a" unei ființe; aceasta reprezintă elementul de sens comun, care asigură legătura dintre cuvinte. Diferența constă în aceea că primul termen apreciază „v î r s t a" ca fiind „m i c ă", iar cel de al doilea, ca „m a r e". În perechea LUNG-SCURT, ambii termeni se referă la „e x t e n s i u n e a l o n g i t u d i n a l ă" a unui obiect, ceea ce constituie componenta de sens comună, primul membru al perechii apreciază însușirea ca „m a r e", iar al doilea, ca „m i c ă". În perechea RECE-CALD, legătura este asigurată de componenta de sens

comună „t e m p e r a t u r ă", apreciind că aceasta este „(m a i) m i c ă" și, respectiv, „(m a i) m a r e" în raport cu un etalon.

Exemplele demonstrează clar că, pentru a fi puse în relație de antonimie, cuvintele trebuie să aibă una sau mai multe componente de sens comune care să asigure legătura dintre ele. Că este așa o dovedește faptul că nici un vorbitor nu asociază, de pildă pe RECE cu ROTUND, deoarece aceste cuvinte nu au nimic comun.

Condiția enunțată, deși obligatorie, nu este suficientă. Se pune întrebarea de ce nici un vorbitor nu indică drept antonim al lui RECE pe FIERBINTE, de vreme ce și acesta din urmă are în conținutul său aprecierea privitoare la „t e m p e r a t u r ă"? Consultînd definițiile de dicționar, vom afla că FIERBINTE este explicat prin „f o a r t e c a l d", ceea ce înseamnă că el are în conținutul său o componentă de sens în plus, precizînd „g r a d u l m a r e" în care este apreciată „t e m p e r a t u r a", componentă care lipsește din conținutul lui RECE („c a r e a r e o t e m p e r a t u r ă (m a i) s c ă z u t ă f a ț ă d e o l i m i t ă d a t ă").

Rezultă că termenii unei perechi antonimice trebuie să aibă în comun un număr de componente de sens reprezentînd însușirea (starea, situația) apreciată, iar această apreciere să se facă în același fel. Aceasta este una dintre condițiile esențiale ale antonimiei, dar ea nu este suficientă, deoarece este comună și altor fenomene semantice (v. la II 1.1 POLISEMIA și II 2.1 SINONIMIA).

Cea de a doua condiție, fundamentală, este ca antonimele să aibă în conținutul lor componente de sens care să se opună logic și pe care le vom numi *componente contrare*, de exemplu: „m a r e" / „m i c", „p r e z e n t" / „a b s e n t".

Dacă trăsăturile de sens comune asigură legătura, conexiunea dintre antonime, componentele contrare stau la baza opoziției dintre termenii perechii. Afirmația va putea fi verificată prin exemplele pe care le vom discuta în continuare.

Deocamdată, din cele înfățișate pînă aici, rezultă o caracteristică importantă a antonimiei, și anume *simetria*. Aceasta înseamnă ca sensurile antonimelor să fie organizate paralel, adică alcătuite din aceleași componente de sens, unica diferență constînd în componentele contrare. Pentru a exemplifica ce se înțelege prin simetria unei relații antonimice vom înfățișa schematic, în paralel, unul din exemplele discutate mai sus:

CALD	RECE
adjectiv	adjectiv
„referitor la temperatură"	„referitor la temperatură"
„m a i m a r e (în r a p o r t c u u n e t a l o n)"	„m a i m i c ă (în r a p o r t c u u n e t a l o n)"
„î n g r a d n e p r e c i z a t"	„î n g r a d n e p r e c i z a t"

Vorbind despre simetrie trebuie să precizăm că ea este condiționată de încă un factor: apartenența celor două antonime la aceeași variantă stilistico-funcțională a limbii. Cu alte cuvinte, membrii unei perechi antonimice trebuie să se caracterizeze prin mărci stilistice identice.

De exemplu, A TRĂI este opus în mod obișnuit lui A MURI (ambii aparținînd limbajului uzual) și nu lui A DECEDA („științific și administrativ") sau lui A SUCOMBA („livresc"). De asemenea, RISIPITOR este opus de obicei lui ZGÎRCIT și nu lui PARCIMONIOS (termen „livresc"), din cauza aceleiași diferențe de coloratură stilistică. Prin urmare, simetria nu privește numai componentele de sens ale celor doi termeni angajați în opoziție, ci și încărcătura lor stilistică.

În urma precizărilor pe care le-am făcut mai sus, fenomenul poate fi redefinit în două feluri:

(a) *Antonimia în sens restrîns presupune îndeplinirea tuturor condițiilor enunțate, ceea ce se traduce printr-o simetrie perfectă a relației (antonimie perfectă).*

(b) *Antonimia în sens larg înseamnă că două cuvinte se pot afla în relație de antonimie dacă se opun logic unul altuia, în condițiile în care simetria relației sau distribuția stilistico-funcțională a termenilor sînt neglijate (antonimie aproximativă).*

Aceste tipuri vor fi în detaliu discutate și exemplificate în cele ce urmează.

Deocamdată este important de precizat că distincția între cele două accepții ale fenomenului nu este numai teoretică, ci are și consecințe practice. Ea corespunde, de fapt, distincției între antonimia în *limbă* (așa cum este dată de dicționar) și cea în *vorbire* (așa cum este construită de vorbitori în diferite situații de comunicare). Altfel spus, cuvintele ce pot fi incluse în categoria *(a)* au statut de antonime în sistem, relația dintre ele este stabilă, cunoscută de orice vorbitor, iar perechile sînt, în general, consacrate și independente de o situație de comunicare dată. Exemplele din categoria (*b*) reprezintă antonimii stabilite în *vorbire*, relații de opoziție care se abat într-o măsură mai mică sau mai mare de la condițiile enunțate. În aceste cazuri, relația nu este perfect simetrică, fie pentru că între termeni mai apar și alte diferențe de sens în afara componentelor contrare (vezi RECE-FIERBINTE discutate mai sus), fie că aceștia diferă prin marca stilistică, de exemplu TÎNĂR-BABALÎC (unul neutru, iar celălalt expresiv). În ciuda condițiilor foarte rigide ale antonimiei, în construirea de mesaje concrete deplasările pot fi uneori destul de mari, mergînd pînă la punerea în opoziție a unor termeni care nu au acest statut în limbă. În acest caz, avem de-a face cu antonimii ocazionale, favorizate de diferiți factori, situație pe care o vom discuta mai departe.

Rezultă că antonimia, deși relație rigidă, precis constituită la nivelul limbii, nu trebuie concepută ca un fenomen static, ci într-o mișcare permanentă între datele sistemului și utilizarea concretă a acestora.

● Cuvintele aflate în opoziție logică alcătuiesc clase antonimice, formate din doi sau mai mulți termeni. Aceste clase pot fi structurate diferit:

(1) Fie din doi termeni care se opun (de obicei unul format cu prefix negativ), de exemplu APT-INAPT, POSIBIL-IMPOSIBIL, PERFECT-IMPERFECT, ÎNCĂLȚA-DESCĂLȚA. Termenii fiecărei perechi au în comun un număr de componente de sens și diferă printr-o componentă contrară. De pildă, în primul exemplu, ambii termeni apreciază „c a p a c i t a t e a (f i z i c ă s a u p s i h o - i n t e l e c t u a l ă) a c u i v a" + „d e a r e a l i z a c e v a", primul termen afirmînd „p r e z e n ț a" iar cel de al doilea „a b s e n ț a" acestei însușiri. Clasele de acest fel, formate doar din doi termeni cu sensuri simetric structurate, reprezintă modelul cel mai simplu de organizare.

(2) O structură aparent mai complexă, dar care poate fi redusă la primul tip o constituie antonimia dintre două clase de sinonime perfecte, de exemplu:

FOLOSITOR — NEFOLOSITOR
UTIL — INUTIL

Deși această clasă este compusă din patru termeni (ei pot fi și mai mulți), relația este aceeași, deoarece atît seria din stînga, cît și cea din dreapta conțin sinonime perfecte. Cele două serii de termeni au în comun componentele „a p r e c i e r e" + „p r i v i t o a r e l a u t i l i t a t e a (unui obiect, fapt)" iar opoziția dintre ele se realizează prin componentele contrare „p r e z e n t" / „a b s e n t". Aceasta înseamnă că antonimia nu privește numai cei doi termeni implicați într-o pereche, ci și seriile sinonimice din care ei fac parte.

Este adevărat că, dacă ni s-ar cere să indicăm un antonim pentru FOLOSITOR, primul cuvînt care ne vine în minte este derivatul negativ al acestuia, iar pentru UTIL vom menționa, în primul rînd, ca antonim pe INUTIL, cu toate că termenii pot fi cuplați și altfel. Această preferință este explicabilă prin faptul, ușor de demonstrat, că între antonime se exercită și o atracție de ordin formal. Aceasta duce la frecventa folosire a unor perechi și, ca urmare, la fixarea lor prin uz.

(3) Alte clase de antonime au o organizare mai complexă, în sensul că cele două serii aflate în opoziție nu conțin sinonime perfecte. Gradul de complexitate în organizarea clasei poate fi diferit.

De exemplu :

SĂNĂTOS — NESĂNĂTOS
BOLNAV

Cei doi termeni ai seriei din dreapta diferă ușor ca sens : primul *neagă* pur și simplu existența stării de „s ă n ă t a t e" și, prin aceasta, are un sens mai atenuat, pe cînd cel de al doilea *afirmă* existența bolii, avînd astfel un sens mai precis. Selectarea se poate face oricum, în funcție de intenția vorbitorului de a sublinia o stare sau alta.

Clasa antonimică poate fi însă mai complex organizată, de pildă :

FRUMOS — URÎT
DRĂGUȚ — POCIT
— SLUT

Cele două serii de cuvinte se opun pe baza faptului că se referă la „a s p e c t u l f i z i c (al omului)", apreciind că acesta „p l a c e" sau „n u p l a c e". Între termenii din fiecare serie în parte există însă unele diferențe de sens. De pildă, între FRUMOS și DRĂGUȚ, diferența este de „g r a d" (mai mic pentru cel de-al doilea termen). Între membrii seriei din dreapta, diferența este, de asemenea, de grad : „n e p r e c i z a t" pentru URÎT și „f o a r t e m a r e" pentru POCIT și SLUT. Tendința firească spre echilibrul relației, despre care am vorbit mai sus, face ca asocierea cea mai frecventă să fie FRUMOS-URÎT, deoarece, în acest caz relația este simetrică. Desigur, s-ar putea alcătui și cupluri ca DRĂGUȚ-URÎT sau FRUMOS-SLUT, dar ele sînt mai rare (pentru motivul arătat), iar utilizarea lor în vorbire este însoțită de un plus de expresivitate.

Fie că înțelegem antonimia ca o opoziție între doi termeni sau între două serii sau între două cuvinte selectate din două clase opuse, ea presupune întotdeauna *două unități*. De aceea spunem că *antonimia este o relație binară*. Cu alte cuvinte, indiferent cum sînt organizate clasele, relația este reductibilă la formula *A-nonA*.

● Din cele discutate la începutul acestui capitol ca și din condițiile rigide pe care antonimia trebuie să le respecte, rezultă că perechile de antonime sînt constituite în mintea vorbitorilor, ele preexistînd actului vorbirii, prin urmare, relația este în principiu, independentă de un context sau de o situație de comunicare dată. Cu alte cuvinte, contextul nu face decît să actualizeze o relație existentă deja. Făcînd această observație, neglijăm intenționat antonimiile ocazionale, favorizate de context, deoarece acestea reprezintă situații speciale, pe care le vom discuta mai departe. Ceea ce vrem să subliniem aici este că, de vreme ce antonimia nu se creează în actul vorbirii, nu se realizează în context, ci este doar ilustrată cu ajutorul acestuia, studiul contextual al antonimelor diferă atît ca scop, cît și ca rezultat, de cel întreprins la polisemie și la sinonimie.

Din punct de vedere contextual putem face cîteva observații. Există cuvinte ale căror antonime pot fi identificate cu ușurință, fără ca pentru asta să fie necesar contextul, de exemplu : APROAPE-DEPARTE, ÎNCUIA-DESCUIA, ÎMBRĂCAT-DEZBRĂCAT, DEȘTEPT-PROST, PLĂCUT-NEPLĂCUT ș.a.m.d.

În alte cazuri contextul este necesar pentru identificarea sensului, deoarece pentru unul și același cuvînt se pot indica mai multe antonime, în funcție de sensul realizat, de exemplu :

ÎNALT-SCUND, MIC (în contexte ca : *persoană* ~, *casă* ~).
ÎNALT — GRAV (în contexte ca : *sunet* ~, *voce* ~).
ÎNALT — SCĂZUT (în contexte ca : *nivelul apei* ~, *nivel științific* ~, *preț* ~) ;
ÎNALT — JOS (în contexte ca : *presiune* ~, *tensiune* ~).

Perechile de antonime se organizează diferit în funcție de context. Dar aceasta numai pentru că el pune în evidență, de fiecare dată, un alt sens al lui ÎNALT. Contextul are în acest caz doar o valoare implicită.

Din cercetarea comportamentului contextual al antonimelor se mai impun cîteva observații interesante.

Cu cît contextele în care doi termeni se pot utiliza în contrast sînt mai numeroase, cu atît perechea este mai frecvent folosită, ceea ce duce la consolidarea acesteia. Faptul că sînt mai bine fixate în limbă perechile de cuvinte care se opun pentru sensurile lor principale este un lucru știut. Mai interesant este faptul că, prin frecventa folosire în contexte, se constituie perechi de cuvinte care intră într-o astfel de relație pentru unul din sensurile lor figurate (chiar în absența antonimiei la nivelul sensurilor proprii). De exemplu, ASPRU se opune lui BLÎND în contexte ca : *vreme, climă, iarnă*, relație obișnuită și care nu se stabilește pentru sensurile proprii (ASPRU = „care dă la p i p ă i t o s e n z a ț i e n e p l ă c u t ă"). Perechea ASPRU-BLÎND este des folosită, iar frecvența cu care termenii sînt puși în contrast constituie un factor important în consacrarea acestui cuplu antonimic.

O altă consecință importantă a frecvenței cu care antonimele sînt utilizate în context este că termenii dezvoltă cu timpul sensuri paralele, iar opoziția dintre ei este valabilă pentru mai multe (sau chiar pentru toate sensurile).

De exemplu :

TARE — MOALE (despre *material, aluat, lemn*).
TARE — SLAB (despre *vin, acid, cafea, miros*).
TARE — SLAB (despre *medicamente*).
TARE — SLAB (despre *om, caracter*).
TARE — SLAB (despre *arc, elastic*).
TARE — SLAB (despre *vînt, sunete*).
TARE — SLAB (despre *lumină, culoare*).

Dezvoltarea paralelă a sensurilor, favorizată şi de numărul contextelor în care antonimele sînt utilizate, consolidează poziţia perechii.

În fine, observarea comportamentului contextual al antonimelor mai pune în evidenţă un aspect interesant şi anume: de cele mai multe ori este dificil să substituim un cuvînt prin antonimul său pentru a obţine sensul opus al unui enunţ. De exemplu, într-o propoziţie ca: *Îşi IUBEA copilul cu toată căldura şi duioşia sufletului ei*, substituirea lui A IUBI cu A URÎ este imposibilă din pricina incompatibilităţii acestuia din urmă cu restul elementelor din context. Aceasta nu înseamnă că cele două verbe nu sînt antonime, relaţia de opoziţie dintre ele este independentă de context, dar fiecare termen are un anturaj lexical specific, care împiedică substituţia în orice situaţie. Prin urmare înlocuirea unui cuvînt cu antonimul său, urmată de modificarea sensului enunţului nu poate fi considerată o dovadă că termenii în cauză sînt antonimi.

Observaţiile făcute mai sus privind utilizarea în context a antonimelor duc la concluzia că aceasta nu influenţează, în principiu, statutul termenilor, ci doar îl ilustrează.

În vorbire se întîlnesc însă adesea situaţii în care sînt utilizaţi în opoziţie directă termeni care, în sistem nu au statut de antonime. În situaţii concrete de comunicare şi în contexte date se creează antonimii insolite, care nu mai sînt valabile în afara situaţiei care le-a generat. Ele sînt create ad-hoc în vorbire şi pot fi înţelese numai pentru că în context se produc datele necesare punerii în relaţie a termenilor, ca în exemplul: „...*în faţa vechii sonerii a casei cenuşii. CONDAMNATE, alături de vila cea NOUĂ, neterminată*".

Opoziţia dintre CONDAMNATĂ şi NOUĂ este evidentă aici; dar, totodată, neobişnuită. Ea poate fi decodată cu ajutorul contextului care furnizează elementele necesare identificării sensurilor. În aceste cazuri, care reprezintă abateri mai mici sau mai mari de la sistem, contextul are un rol fundamental. El favorizează crearea de noi antonimii. Situaţiile de acest fel, doar semnalate aici, sînt exemplificate şi comentate mai detaliat în capitolul *Antonimia în vorbire*.

În cele de mai sus am încercat să clarificăm cîteva aspecte legate de unul dintre cele mai interesante fenomene semantice.

Spre deosebire de polisemie şi sinonimie, care au un caracter deschis şi mai relativ, antonimia este o relaţie mai rigidă care se caracterizează prin *binarism* şi *simetrie* şi impune respectarea unor condiţii severe. Chiar cînd aceste condiţii sînt respectate, consacrarea unei perechi antonimice se face prin frecvenţa folosire în contrast a termenilor. De exemplu, GEROS şi TORID, OBEZ şi SLĂBĂNOG, deşi îşi justifică statutul de antonime nu sînt perechi fixate de uz.

Relaţia de antonimie este, în principiu, independentă de context. Depinde de acesta numai în cazurile cînd este ocazională, creată şi deci valabilă numai într-un context dat.

Conceptul de antonimie poate fi înţeles în sens restrîns *(antonimie perfectă* — în limbă) sau în sens larg *(antonimie imperfectă* — în vorbire), cu observaţia că antonimia perfectă este bine imprimată în conştiinţa vorbitorilor şi, de aceea, independentă de o situaţie de comunicare dată. Abaterile de la condiţiile de antonimie şi, ca urmare, crearea unei perechi neobişnuite au ca scop (atunci cînd nu sînt determinate de neştiinţă) obţinerea unor efecte stilistice speciale. Descrierea acestor situaţii urmăreşte drumul de la datele limbii la actualizarea lor, mişcarea de la limbă la vorbire, aspect cu importante implicaţii în însuşirea corectă şi nuanţată a limbii.

În cele ce urmează, vom înfăţişa şi comenta un număr de exemple din limba română, selectate astfel, încît să ilustreze şi să completeze observaţiile cu caracter teoretic făcute mai sus.

3.1.1 Antonimia în limbă

Am grupat mai jos un număr de exemple reprezentînd cupluri antonimice (relativ) stabile în limbă, deci situaţii, în principiu clare.

Deşi nu ridică probleme deosebite de interpretare, simpla afirmare a statutului de antonime a două cuvinte nu este suficientă. Ne propunem deci demonstrarea acestui statut, comentarea şi interpretarea diferitelor aspecte pe care le presupune antonimia în limbă, cu scopul de a oferi cîteva modele de analiză, utilizînd datele teoretice din capitolul anterior. Totodată vom încerca să punem în evidenţă care sînt limitele pe care limba le impune în utilizarea antonimelor, în ce condiţii pot fi ele încălcate şi care sînt consecinţele care decurg din aceste abateri.

În acest fel ilustrăm conceptul de antonimie în sens restrîns şi în sens larg, pe baza unor exemple selectate atît din fondul vechi al limbii, cît şi din cel neologic. Selecţia a fost dirijată de intenţia, declarată de la început, de a sprijini procesul de învăţare lexicală. Situaţiile comentate mai jos pot constitui sugestii, modele pentru alte analize de acelaşi tip.

● Pentru A (SE) AGRAVA, antonimul cel mai frecvent întîlnit este A(SE) AMELIORA. În dicţionar ele sînt definite, fiecare, prin sinonime: A (SE) AGRAVA = „a d e v e n i m a i g r a v, a s e î n r ă u t ă ţ i", iar A (SE) AMELIORA = „a (s e) î m b u n ă t ă ţ i". Definiţiile sugerează existenţa unei clase antonimice alcătuite astfel:

A (SE) AGRAVA, — A (SE) AMELIORA
A (SE) ÎNRĂUTĂŢI — A (SE) ÎMBUNĂTĂŢI

Deși fiecare dintre cele două serii în opoziție conține sinonime perfecte, termenii sînt, de preferință, cuplați în vorbire în felul arătat mai sus și utilizați astfel în opoziție imediată.

Starea bolnavului s-a {*AGRAVAT* / *ÎNRĂUTĂȚIT*} *în loc să se* {*AMELIOREZE.* / *ÎMBUNĂTĂȚEASCĂ*}

Relațiile dintre ei nu s-au {*AMELIORAT* / *ÎMBUNĂTĂȚIT*} *dimpotrivă s-au* {*AGRAVAT* / *ÎNRĂUTĂȚIT*}

Relația de antonimie dintre cele două serii de termeni are la bază caracterul comun al unor componente de sens: „a c ț i u n e” + „d e v e n i r e”, iar opoziția se bazează pe componentele contrare „b u n” / „r ă u”. Prin urmare, neexistînd alte diferențe, relația este simetrică, iar termenii ar trebui să fie cuplați oricum. Se observă totuși o preferință în organizare a perechilor. Aceasta se datorește faptului că AGRAVA-AMELIORA se diferențiază de ceilalți termeni prin caracterul lor neologic, ceea ce îi face să fie frecvent folosiți în contrast în limbaje speciale (medical, politic, juridic), în timp ce ÎMBUNĂTĂȚI-ÎNRĂUTĂȚI aparțin limbajului uzual. Cu toate că toți cei patru termeni ai clasei sînt literari, diferența de variantă funcțională în care ei sînt de preferință folosiți antrenează o oarecare coloratură stilistică, ceea ce explică frecvența cuplurilor organizate în felul arătat mai sus.

● **CONCIS** și **PROLIX** formează o pereche antonimică frecvent utilizată în combinație cu anumite contexte: despre *stil*, *vorbire*, *redactare*, *expunere*.

In dicționar, CONCIS este definit ca „e x p u s p e s c u r t, î n p u ț i n e c u v i n t e”, iar PROLIX, prin negarea antonimului: „l i p s i t d e c o n c i z i u n e”. Cele două cuvinte se referă la „c o n c e n t r a ț i a î n i d e i” a unei expuneri, apreciind-o ca „p r e z e n t ă”, și, respectiv „a b s e n t ă”. Întrucît ambele sînt neologisme, iar utilizarea lor este limitată la un număr restrîns de contexte, ele circulă în același tip de limbaj. Relația de antonimie dintre ele este în sens restrîns și este fixată în limbă.

● Pentru **VINOVAT**, antonimul cel mai firesc este **NEVINOVAT**, termen obținut prin derivare cu prefixul negativ, ceea ce face ca membrii perechii să se evoce reciproc cu ușurință. Pentru același cuvînt se mai poate menționa însă și antonimul INOCENT, prin urmare, clasa de antonime va avea următoarea organizare:

VINOVAT — NEVINOVAT
— INOCENT

INOCENT se diferențiază oarecum prin caracterul său neologic de VINOVAT (cuvînt vechi). Cum el nu are însă un antonim tot neologic, utilizarea termenilor în contrast se poate face oricum:

Omul VINOVAT își ferește privirea, pe cînd cel {*NEVINOVAT* / *INOCENT*} *se uită drept în ochii tăi.*

Se remarcă totuși o preferință pentru cuplarea termenilor cu același radical, determinată de atracția formală, dar și de caracterul neologic al lui INOCENT, mai puțin cunoscut și deci mai rar folosit decît sinonimul său.

● **A STRICA** este de obicei pus în relație de antonimie cu **A REPARA**, deoarece opoziția dintre ele este valabilă pentru mai multe situații, de exemplu: *Eu am STRICAT ceasul, eu trebuie să-l REPAR. Amestecîndu-te în relațiile dintre ei, mai mult le-ai STRICAT. Acum trebuie să faci ceva să le REPARI.*

Ambii termeni aparținînd limbajului uzual și fiind utilizați deseori în contrast, perechea este bine fixată în limbă. Antonimia dintre ei nu mai este valabilă totuși cînd A REPARA este utilizat în limbajul juridic cu sensul „a a c o p e r i o p a g u b ă, a p l ă t i d a u n e (p e n t r u o s t r i c ă c i u n e, i n s u l t ă e t c.)”, ceea ce dovedește că trecerea la un alt sens, specializat și aparținînd altei variante funcționale a limbii, duce la încetarea relației de antonimie.

Pentru A STRICA se mai poate menționa însă și antonimul A DREGE, caracterizat de dicționar ca „popular și familiar” (v. DEX), ceea ce face ca între cei doi termeni ai perechii să apară o diferență de ordin stilistic. Această diferență incomodează într-un enunț formulat în limba literară, de aceea cuplarea celor doi termeni este evitată. Ea se estompează însă într-un enunț ca: *Meșterul STRICĂ și DREGE de frică.* (Proverb) deoarece A DREGE nu are un antonim caracterizat, de asemenea ca *popular* și *familiar*. Diferența de variantă funcțională dezechilibrează relația, făcînd ca această combinație să fie mai rar folosită.

● Pentru **FOLOSITOR** se pot indica drept antonime **NEFOLOSITOR, INUTIL, DĂUNĂTOR.** Relațiile din interiorul acestei clase antonimice sînt mai complexe decît cele descrise mai sus. NEFOLOSITOR și INUTIL, sinonime perfecte, se pot opune lui FOLOSITOR oricum:

S-au gîndit să-i dăruiască un obiect FOLOSITOR, nu unul {*NEFOLOSITOR.* / *INUTIL*}

Se observă totuși preferința pentru cuplarea cuvintelor cu același radical. INUTIL, neologic, este mai frecvent pus în relație cu UTIL, de asemenea neologism și, în plus, asemănător ca formă. Fă-

făcînd abstracţie de valoarea stilistică pe care o implică neologismul, opoziţia termenilor de mai sus se poate face oricum.

Cu toate acestea, dacă în propoziţia de mai sus încercăm să opunem pe FOLOSITOR lui DĂUNĂTOR, observăm că sensul se modifică. Şi aceasta, pentru că, dacă antonimele derivate cu prefixele *ne-* şi *in-*, neagă pur şi simplu ceea ce exprimă rădăcina cuvîntului, DĂUNĂTOR *afirmă* contrariul. Relaţia dintre cele două se poate pune în evidenţă într-un exemplu ca : *Fumatul nu este FOLOSITOR sănătăţii, ci dimpotrivă, este DĂUNĂTOR.*

Diferenţele de sens între felul cum organizăm perechile antonimice sînt determinate de faptul că în seria NEFOLOSITOR, INUTIL, DĂUNĂTOR între termeni apar uşoare diferenţe de sens. Dacă primii doi afirmă că un lucru *nu este bun* pentru ceva (fără a fi neapărat *rău*), ultimul cuvînt afirmă că el *face rău*. Această diferenţă de sens se reflectă în relaţia antonimică, făcînd ca perechile să nu poată fi organizate oricum sau, în orice caz, selecţia depinde de intenţia vorbitorului de a afirma un lucru sau altul.

● Pentru **CONCORDANŢĂ** putem menţiona două antonime: **NECONCORDANŢĂ** şi **DISCORDANŢĂ**, ambele derivate de la aceeaşi rădăcină cu primul termen. Cele două nu sînt însă perfect sinonime între ele, deoarece diferă uşor ca sens, diferenţă care se reflectă şi în relaţia antonimică, de aceea nu este indiferent cum organizăm perechile. NECONCORDANŢĂ este definit în dicţionar ca „lipsă de potrivire (a ceva cu altceva), iar DISCORDANŢĂ ca „nepotrivire flagrantă între două sau mai multe elemente, fenomene". Diferenţa constă deci în faptul că primul cuvînt neagă pur şi simplu existenţa unei potriviri între două elemente, fără a aprecia în vreun fel această situaţie, în timp ce DISCORDANŢĂ afirmă că nepotrivirea este „flagrantă, supărătoare".

Cum toţi termenii discutaţi sînt neologici şi utilizaţi de obicei în limbajul cult, organizarea într-un fel sau altul a cuplurilor antonimice este dictată de intenţia vorbitorului de a accentua un sens sau altul.

● Pentru **PRIETEN** se pot indica antonimele: DUŞMAN, INAMIC, VRĂJMAŞ, NEPRIETEN, cvasisinonime avînd acelaşi referent, dar diferind între ele prin tipul de limbaj în care circulă. DUŞMAN, aparţinînd limbajului uzual ca şi antonimul său, este, fireşte, mult mai frecvent pus în relaţie cu acesta în exemple ca: *Apără-mă, Doamne, de PRIETENI, că de DUŞMANI mă feresc singur.*

INAMIC, deşi identic semantic cu DUŞMAN este însă neologic, şi, prin aceasta, uşor diferit ca sferă de întrebuinţare. Orice vorbitor face mai uşor relaţia între INAMIC şi AMIC, deoarece acestea se

atrag formal, decît între INAMIC şi PRIETEN, deşi opoziţia este perfect posibilă, relaţia rămîne aceeaşi. Celălalt antonim, VRĂJMAŞ este simţit ca mai vechi (deşi dicţionarele nu dau nici o indicaţie în acest sens) şi, din această cauză mai rar folosit, deci relaţia PRIETEN — VRĂJMAŞ, deşi firească, apare mai rar în limba actuală şi nu este fixată de uz : „*VRĂJMAŞUL prost ne tăgăduieşte calităţile, PRIETENUL cuminte ne uită cusururile*". (I. L. Caragiale, *Ultimele cugetări*, Opere, vol. II, p. 633).

NEPRIETEN, un alt antonim posibil, este însă extrem de rar folosit astăzi. Dicţionarele îl înregistrează ca „*învechit*" şi, cu toate că perechea PRIETEN-NEPRIETEN ar trebui să fie bine fixată în limbă din cauza atracţiei formale a termenilor, ieşirea din uz a unuia dintre cuvinte antrenează diferenţierea stilistică a acestora şi deci punerea lor în relaţie este cu totul accidentală sau dictată de intenţia de a realiza un anumit efect.

În exemplul discutat aici apare clar preferinţa pentru marcarea stilistică identică a membrilor unei perechi de antonime.

● Pentru **PROSPERITATE**, menţionarea unui cuvînt opus nu este chiar foarte simplă. Un antonim posibil ar fi **MIZERIE**. Primul este definit în dicţionar ca „stare fericită, înflorire a vieţii unui individ sau a unei colectivităţi, bunăstare, belşug", iar al doilea, ca „stare de extremă sărăcie, nenorocită". Ambii termeni apreciază, prin urmare, aceeaşi „stare" ca „foarte fericită" şi, respectiv, „foarte nenorocită". Antonimia dintre ei este perfect echilibrată, echilibru asigurat şi de marcarea identică a membrilor perechii sub aspectul intensităţii. Ambii termeni fac parte din limba literară şi opoziţia poate fi ilustrată cu exemple ca : *Este frapantă diferenţa între starea de PROSPERITATE a unor popoare, în contrast cu MIZERIA altora.*

Se poate observa totuşi că, deşi în exemplul de mai sus sînt respectate condiţiile de antonimie, perechea nu este totuşi foarte bine fixată în limbă. Aceasta dovedeşte importanţa pe care uzul o are în consacrarea unei astfel de relaţii.

● Pentru **PLĂCERE**, antonimul cel mai firesc este derivatul prefixat al acestuia, **NEPLĂCERE** definit ca : „stare psihică sau fizică produsă de ceva neplăcut". Ambii termeni ai cuplului apreciază în mod neutru această stare, ceea ce asigură echilibrul relaţiei prin marcarea identică a membrilor ei sub aspectul intensităţii. Într-un exemplu ca : „*Nu ştiu ce e DUREREA căci n-am cunoscut PLĂCEREA ; nu plîng, căci n-am rîs niciodată*". (B. Delavrancea, *Cugetări şi maxime* p. 175).

PLĂCERE este pus în opoziție cu DURERE, termen puternic marcat ca intensitate („s u f e r i n ț ă   f i z i c ă   s a u   m o r a l ă"), și care, din această cauză, nu apare în mod obișnuit în această combinație, deoarece încalcă una dintre condițiile antonimiei. Termenii pot fi considerați antonimi în sens larg, deoarece se abat de la restricțiile amintite, iar relația poate fi actualizată în contexte ca cel citat mai sus, unde opoziția antonimică este perfect înțeleasă.

● Aceeași diferență privind intensitatea apare și în relația dintre **CRUD** și **BLÎND** din următorul exemplu :

„...*îl fac (pe om) credincios în zeii CRUZI ai furtunii și în cei BLÎNZI ai salvării*". (Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 57)

În mod firesc, în limbă relația de antonimie o stabilim între BLÎND-ASPRU(SEVER), pereche fixată prin frecventa folosire, în ciuda caracterului figurat al celui de-al doilea termen, și aceasta pentru că cele două cuvinte apreciază în aceeași măsură însușirea la care se referă. **CRUD**, din exemplul de mai sus este foarte puternic marcat ca intensitate, ceea ce face ca distanța dintre cele două cuvinte puse în relație să fie mai mare, iar antonimia dintre ele, acceptată doar în sens larg.

Antonimul obișnuit al lui **INTELIGENT** este **PROST**, relație pe care am discutat-o mai sus. În exemplul următor însă, **INTELIGENT** este pus în opoziție cu STUPID : „*Același individ poate să-ți apară în momente și în împrejurări diferite STUPID sau INTELIGENT, inhibat sau degajat*"... (Mihai Ghivrigă, *Copii timizi*, p. 42).

Opoziția dintre cele două cuvinte pare oarecum neașteptată, deoarece vorbitorul are mai prezentă în minte perechea citată mai sus, consacrată prin frecventa folosire. Explicația constă în faptul că STUPID intră în această relație cu cel de-al doilea sens al său derivat: „*(despre oameni)*, l i p s i t   d e   i n t e l i g e n ț ă,   g r e o i   l a   m i n t e". Diferența de organizare a sferelor semantice ale celor două cuvinte, lipsa de paralelism face ca termenii să fie mai rar puși în legătură și perechea, deși perfect echilibrată, să nu fie atît de stabilă. De altfel, STUPID, neologism, este mai puțin cunoscut și deci mai rar folosit.

● Oarecum asemănătoare este și situația perechii **COPT—VERDE** din următorul exemplu : *Nu-mi plac fructele VERZI pentru că sînt prea acre, le prefer pe cele COAPTE.*

În mod obișnuit, în limbă antonimia se stabilește între COPT—CRUD opoziție valabilă pentru mai multe dintre sensurile celor două cuvinte.

Relația COPT—VERDE privește cel de-al treilea sens al lui VERDE pe care îl înregistrează dicționarele și este limitată contextual. despre *legume, fructe*. Deși citate independent de orice context, legătura și, respectiv, opoziția dintre cei doi termeni, pot fi perfect înțelese, perechea nu este totuși cea obișnuită, din cauză că în limbă există antonimul CRUD care se opune lui COPT atît pentru sensul principal, cît și pentru unele dintre sensurile secundare. Se observă că antonimia la nivelul sensurilor principale este preferată relației dintre două cuvinte, unul cu sens principal, celălalt cu sens secundar, chiar dacă în vorbire ele apar relativ frecvent în opoziție. Și aceasta, pentru că sensul secundar, obținut printr-o deplasare de la cel principal, are, de regulă, o încărcătură stilistică ce stînjenește simetria relației.

Din exemplele pe care le-am înfățișat mai sus se poate vedea că, spre deosebire de sinonimie, antonimia (adică perechile de cuvinte pe care le considerăm în mod obișnuit antonime) este, de cele mai multe ori, perfectă. Prin aceasta înțelegem că relația de opoziție se stabilește și se fixează între acele cuvinte care exprimă noțiuni contrarii sau contradictorii (fără a exista și alt tip de diferențe între ele), că se utilizează în aceleași contexte sau împrejurări și sînt identice ca valoare stilistică (expresivitate). Aceștia sînt termenii care se evocă reciproc în mintea vorbitorilor, iar perechea este cu atît mai stabilă, cu cît opoziția este valabilă pentru mai multe sensuri și cu cît mai numeroase sînt contextele în care ele sînt utilizate în opoziție.

Exemplele discutate relevă faptul că, de cele mai multe ori, vorbitorul nu este în situația de a *recunoaște* statutul de antonime a două cuvinte și de a-l verifica prin context, el „știe" care este antonimul unui termen și utilizează relația respectînd condițiile cerute de împrejurările în care se face comunicarea. Pus în situația să aprecieze o relație de antonimie dată (întîlnită într-un text) vorbitorul o va raporta la ceea ce „știe" și o va interpreta în raport cu aceasta.

O altă observație privește organizarea perechilor de antonime în funcție de forma acestora. În principiu, s-a văzut că sînt mai frecvent puse în legătură cuvintele cu aceeași rădăcină (ambele prefixate sau numai unul din ele), dar observația este valabilă pentru situația în care antonimul derivat cu prefix negativ și cel cu rădăcină diferită sînt perfect sinonime. Dacă între acestea apare o cît de mică diferență de sens, ea este utilizată sau nu în funcție de intenția vorbitorului.

Diferențele de sens (altele decît cele în care rezidă opoziția) dintre cuvinte sau cele de coloratură stilistică, sau chiar cele care provin din organizarea diferită a sferelor semantice ale celor două cuvinte puse în opoziție — deci toate acele încălcări care duc la dezechilibrarea relației, prin urmare la antonime în sens larg — sînt evitate. Aceasta nu înseamnă că în vorbire nu se produc deplasări, încălcări

ale restricțiilor. Ele sînt destul de frecvente și sînt justificate, de regulă, de intenția celui care vorbește de a realiza un anumit efect stilistic.

În ce privește complexitatea relațiilor dintr-o clasă antonimică se poate afirma că, în general, aceasta este condiționată de doi factori: de numărul termenilor puși în opoziție și de sinonimia perfectă sau imperfectă a termenilor care alcătuiesc cele două serii opuse. Oricît de complex organizată ar fi însă o clasă de antonime, în formarea unui mesaj concret selecția este dirijată de regulă (conștient sau nu) spre acei termeni care respectă condițiile cerute.

3.1.2 Antonimia în vorbire

Deși din toate exemplele discutate pînă acum apare ca evidentă tendința vorbitorului de a selecta în exprimare din mai multe cuvinte posibile pe acelea care se opun îndeplinind toate condițiile de antonimie, nu puține sînt situațiile în care termenii puși în opoziție se abat de la acestea. Abaterea poate fi mai mică sau mai mare: pot fi cuplați termeni diferind prin caracterul propriu sau figurat al sensului, prin expresivitate sau varianta stilistică la care aparțin, mergînd pînă acolo încît sînt puși în relație antonimică termeni care nu au acest statut în sistem. Aceasta duce la obținerea unor antonimii contextuale, relații care nu pot fi înțelese și a căror valabilitate încetează în afara situației care le-a generat.

Am grupat în acest capitol o serie de exemple pe care le prezentăm pornind de la situațiile cele mai simple spre cele mai complexe, încercînd să identificăm pe ce anume se bazează opoziția și care sînt condițiile care o favorizează. Situațiile înfățișate pot crea o imagine a felului în care antonimia se realizează în vorbire, pornind de la datele sistemului și a limitelor între care se poate mișca.

Pe de altă parte, unele dintre exemplele discutate aici pot oferi sugestii în ce privește interpretarea unor efecte stilistice, a expresivității, efecte a căror sursă are la bază contrastul realizat prin opoziții antonimice insolite.

● Un exemplu simplu și ușor de decodat este constituit de antonimia dintre **SCURT** și **ÎNALT** din contextul următor: *„Este de statură potrivită, bine legat, nici SCURT, nici prea ÎNALT, nici gras, nici slab"*. (G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 65).

În mod obișnuit, ÎNALT se opune în limba română lui SCUND, pereche consacrată, pe baza faptului că amîndouă apreciază la primul lor sens „î n t i n d e r e a v e r t i c a l ă" a unui obiect sau a unei ființe, în timp ce, SCURT se referă în primul rînd la „î n t i n d e r e a o r i z o n a t a l ă". Dimensiunea apreciată este prin urmare, alta. Pentru a putea fi puse în opoziție, trebuie să se realizeze o deplasare a sensului, astfel încît cele două cuvinte să se refere la aceeași însușire (să aibă o bază comună). SCURT este cel care în context își modifică înțelesul, trecînd de la aprecierea „î n t i n d e r i i o r i z o n t a l e" la cea a „î n t i n d e r i i v e r t i c a l e" și astfel poate fi pus în legătură cu ÎNALT. Această deplasare semantică nu este chiar neobișnuită, deoarece sensul este înregistrat în dicționar (s.2 din DEX, secundar), deci instituționalizat. Relația antonimică SCURT-ÎNALT, deși ușor de înțeles (cu referire la *statură*), nu este obișnuită depășind limitele sistemului, deoarece se abate de la regula componentelor de sens comune antonimelor, dar legătura se poate reface ușor prin deplasări de sens.

În ce privește contextele în care cele două cuvinte sînt folosite, trebuie remarcat că SCURT, chiar dacă realizează acest sens derivat care îi permite punerea în relație cu ÎNALT, are restricții de utilizare. El nu se poate folosi cu referire la obiecte, de exemplu *casă* SCURTĂ sau *gard* SCURT; de aceea perechea antonimică în cauză este limitată ca utilizări contextuale.

● O pereche, de asemenea neobișnuită este **DUIOS-RECE** din exemplul: *„O colonie întreagă de oameni: viteji și lași, DUIOȘI și RECI, îndrăzneți și prudenți"*... (T. Vianu, *Jurnal*, p. 59)

Antonimia dintre acești termeni poate fi ușor înțeleasă, cu toate că vorbitorii nu pun de obicei în relație pe RECE cu DUIOS, ci cu CALD. Opoziția RECE-CALD este fixată în limbă pentru că ea se realizează în primul rînd pentru sensul principal al celor două cuvinte. Paralelismul lor semantic a permis extinderea opoziției și la sensurile lor figurate, limitate contextual ca: despre *oameni* „c a r e a r e / n u a r e c ă l d u r ă s u f l e t e a s c ă, a f e c ț i u n e" sau despre *privire, gesturi, atitudini umane"* „c a r e e x p r i m ă / n u e x p r i m ă c ă l d u r ă s u f l e t e a s c ă".

DUIOS intră în această relație cu sensul său principal, definit în dicționar ca „s e n t i m e n t a l, a f e c t i v", în timp ce RECE este realizat cu sens figurat. Diferența de organizare a sensurilor face ca termenii să nu fie frecvent puși în legătură, deși ar fi de așteptat să fie preferat cuvîntul care intră în această relație cu sensul său principal. Echilibrul relației dirijează însă opțiunea spre termenii marcați stilistic la fel, de aceea perechea RECE-CALD este cea consacrată (chiar și pentru sensul secundar discutat aici). Frecventa ei folosire a dus însă la tocirea expresivității sensurilor secundare.

● O sporire a expresivității se realizează prin cuplarea unor termeni ușor asimetrici în versurile următoare, unde **NEGHIOB** este opus lui **GENIU**:

„La același șir de patimi deopotrivă fiind robi,
Fie slabi, fie puternici, fie GENII ori NEGHIOBI!"

(M. Eminescu, *Scrisoarea I*)

În mod firesc, NEGHIOB, definit în dicționar ca: *„(Persoană) cu mintea mărginită, care pricepe greu un lucru, prost, nerod”*, se opune lui DEȘTEPT, deoarece apreciază „a b s e n ț a”, respectiv „p r e z e n ț a” aceleiași însușiri: „i n t e l i g e n ț a”, într-o măsură nedeterminată. GENIU precizează (prin raportare la DEȘTEPT) și gradul „e x t r e m d e m a r e” al „i n t e l i g e n ț e i” cuiva. Din cauza acestei diferențe de sens, GENIU nu este pus de obicei în relație cu NEGHIOB, cuplarea acestor termeni însemnînd o neglijare a echilibrului relației (unul din termeni are o marcă de intensitate mai puternică). Asocierea celor două cuvinte în versurile citate mai sus marchează opoziția cu un plus de expresivitate, datorită distanței mai mari dintre ele și caracterului neobișnuit al combinației.

● Același efect este obținut prin cuplarea unor termeni ca **MIZER** și **BOGAT** în:

„Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în MIZERI și BOGAȚI!”

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

BOGAT se opune de obicei lui SĂRAC, combinație frecventă în limbă și, din această cauză, stabilă.

MIZER se diferențiază de BOGAT nu numai printr-o simplă opoziție antonimică, ci și prin faptul că el precizează că este vorba de o sărăcie „e x t r e m ă”, componentă de sens care se poate desprinde de pe baza definiției din dicționar: „c a r e s e a f l ă î n t r - o s i t u a ț i e (m a t e r i a l ă) f o a r t e p r o a s t ă, n e n o r o c i t”. Această trăsătură determină o altă diferență de sens care se adaugă celei antonimice, făcînd să crească diferența dintre termeni. Cuplarea lor, chiar dacă presupune o abatere de la legea simetriei relației, nu este imposibilă. Contrastul este ușor de înțeles, iar asimetria are drept consecință o creștere a expresivității.

● În exemplul următor antonimia se realizează între **LAUDĂ** și **BATJOCURĂ**: *„Ungurean bătrînul .... nu mai pricepea de-i LAUDĂ ori BATJOCURĂ”*

(I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 248)

Conform definiției din dicționar LAUDĂ [illegible] „e x p r i m a r e î n c u v i n t e a p r e ț u i r i i f a ț ă d e c i n e v a s a u c e v a”. În mod normal, cuvîntul care ar exprima sensul opus în limba română ar fi CRITICĂ, deși cele două nu sînt frecvent folosite în contrast. Pe lîngă faptul că CRITICĂ este neologic și folosit, de preferință în anumite tipuri de limbaje, BATJOCURĂ are în conținutul său, pe lîngă componentele „a t i t u d i n e” + „d e d e z a p r o b a r e (a faptelor cuiva)” și pe cea de „i r o n i e ș i i n s u l t ă”. Această componentă de sens, prezentă numai în conținutul celui de al doilea membru al perechii creează între termeni o diferență (distanță) mai mare decît simpla opoziție antonimică. Se încalcă astfel tendința firească spre echilibrul relației, dat de repartizarea egală a componentelor de sens în conținutul termenilor opuși. Din această cauză, în limba română LAUDĂ și BATJOCURĂ nu formează în mod obișnuit o pereche antonimică, deși legătura dintre ele se poate stabili relativ ușor și ambii termeni fac parte din limbajul uzual. Componenta de sens specifică numai unuia dintre termeni nu se estompează în opoziție, marcînd relația cu un plus de expresivitate.

● Opoziția între **CURAT—NECINSTIT** nu se stabilește spontan în mintea vorbitorilor, dar ea poate fi înțeleasă, eventual, chiar independent de un context fiindcă ea se bazează pe un sens secundar al lui **CURAT** frecvent folosit.

În exemplul: *Mai bine sărac și CURAT decît bogat și NECINSTIT* (Proverb) relația de antonimie este favorizată și de prezența în text a unei alte perechi de termeni: SĂRAC-BOGAT, care dirijează înțelegerea sensurilor ca opuse. În această pereche, NECINSTIT realizează sensul său propriu (de altfel, unicul) „l i p s i t d e c i n s t e, d e p r o b i t a t e”, în timp ce CURAT este înțeles aici cu un sens secundar, *„figurat”* (al treilea înregistrat în DEX) „c i n s t i t, s i n c e r”. Chiar dacă, în mod obișnuit îl opunem pe CURAT lui MURDAR, pentru că opoziția se realizează la nivelul sensurilor principale, sensul figurat al primului termen este destul de frecvent utilizat. Spunem, de pildă *conștiință curată, om curat la suflet, privire curată*. De aceea, cu toate că sensurile cu care CURAT și NECINSTIT intră în relație ocupă locuri diferite în conținutul celor două cuvinte (și diferă deci prin expresivitate), legătura dintre ele se poate stabili destul de ușor. Antonimia, deși ușor de înțeles, este oarecum dependentă de context, acesta condiționînd decodarea corectă. Explicabilă, perechea în cauză nu este totuși consacrată în limbă.

● În exemplul următor, mai complex decît cele discutate pînă aici, sînt puși în contrast doi termeni care nu sînt antonimi în sistem:

„Viața și robia nu pot sta-mpreună
Nu e totodată PACE și FURTUNĂ”

(MDR V, p. 329, *Daniil Sihastrul* de D. Bolintineanu)

PACE contrastează în mod obișnuit în limbă cu RĂZBOI, pereche bine fixată, deoarece opoziția se realizează între sensurile proprii ale celor două. **FURTUNĂ** nu are propriu-zis un antonim, el putînd fi, eventual, opus lui CALM. Dicționarul înregistrează însă două sensuri figurate pentru FURTUNĂ: (s.3) *figurat* „z b u c i u m, t u l b u r a r e s u f l e t e a s c ă” și (s.4) „r e v o l t ă, r ă s c o a l ă”. În versurile citate este evident că cei doi termeni nu se opun pentru sensurile lor principale, ci sînt puși în legătură pe baza unei valori

semantice obţinute prin deplasare spre abstract, spre figurat. Este greu de precizat dacă FURTUNĂ trebuie înţeles pentru sensul 3 sau pentru sensul 4 din DEX. În contextul dat, legătura dintre termeni şi, respectiv, opoziţia dintre ei ar putea fi formulată pe baza componentelor de sens „prezenţa" / „absenţa" „stării de linişte", înţeleasă fie „linişte" „în plan social", fie ca „fenomen atmosferic", fie „în plan psihic". De altfel, aici importantă este numai opoziţia termenilor, iar nu şi domeniul concret de referinţă care poate fi înţeles oricum de vreme ce, fiind vorba de poezie sensul este metaforic. Cele două cuvinte se constituie deci într-o pereche antonimică, relaţie ce devine perfect clară în context.

Interesant în acest exemplu este faptul că opoziţia nu priveşte un sens sau altul precis identificabil din dicţionar ci, oarecum, o medie a acestora. Componentele de sens comune pot fi formulate deci într-un fel sau altul, pe primul plan în atenţie trecînd contrastul dintre cuvinte.

● PLOAIE şi SOARE constituie o pereche antonimică în exemplul:

După PLOAIE vine SOARE.

deşi propriu-zis cei doi termeni nu sînt diametral opuşi. Referenţii la care trimit sînt diferiţi, este adevărat, dar aici, antonimia deşi este implicată în lucruri, nu este totuşi extralingvistică, ci lingvistică. Cei doi termeni suferă o deplasare de sens, metaforică astfel: ei trimit la „vremea rea" şi, respectiv la „vreme bună", iar de aici la ideea de „rău" / „bine", noţiuni opuse logic, prin urmare se ajunge la opoziţia fundamentală care este esenţa antonimiei lingvistice. Că ea poate fi înţeleasă mai departe ca „supărare" / „bucurie" sau „situaţie rea" / „situaţie bună" nu mai are importanţă, deoarece, prin caracterul foarte general al celor două noţiuni contradictorii, ele pot fi aplicate şi adaptate oricărei realităţi concrete. PLOAIE şi SOARE sînt cuvinte care, în limbă nu au statutul unor antonime. Ele sînt puse aici în această relaţie, dar, totodată, nu constituie decît suportul lingvistic (care poate fi acesta sau altul) prin care se exprimă o opoziţie logică. Utilizarea cu valoare metaforică poate genera deci antonimii ocazionale, dependente de context şi a căror valabilitate încetează dincolo de acesta.

● Situaţia aceasta este frecvent întîlnită şi poate fi ilustrată şi cu alte exemple, iar proverbele oferă o sursă inepuizabilă în acest sens. De pildă, în: *Cine s-a fript cu CIORBĂ suflă şi-n IAURT*, formal **CIORBĂ** şi **IAURT** apar în relaţie de antonimie, trimiţînd la referenţi diferiţi, dar care nu se opun în nici un fel. Legătura dintre ele, care înlesneşte înţelegerea, este asigurată de prezenţa în context a verbului *a se frige* care sugerează că cele două cuvinte în contrast sînt considerate nu sub aspectul particularităţilor obiectelor pe care le denumesc, ci pentru o anumită *însuşire* a acestora, şi anume „temperatura" la care ele se află. Aceasta devine componenta de sens comună care asigură legătura între cei doi termeni şi ea este furnizată de context. Că este aşa, o dovedeşte faptul că modificînd contextul, legătura nu s-ar mai realiza, de pildă în: *Cine mănîncă ciorbă, mănîncă şi iaurt* sau *Cine face ciorbă bună face şi iaurt bun*, termenii nu mai apar în contrast, opoziţia nu se mai realizează. Relaţia de antonimie dintre CIORBĂ şi IAURT, bazată pe trăsăturile contrare „mare" / „mic" (referitor la „temperatură") se sprijină pe experienţa extralingvistică a vorbitorului care ştie dinainte la ce temperatură se mănîncă cele două feluri de mîncare şi deci, poate face relaţia. Sensul proverbului citat merge însă mai departe, sugerînd, dincolo de sensul denotativ al cuvintelor, un alt sens, figurat. Formal, CIORBĂ şi IAURT apar în enunţ ca antonime, însă opoziţia este ocazională, justificată stilistic. Cuvintele sînt ca şi în cazul de mai sus, numai suportul lingvistic al unei opoziţii logice. Ca probă, aceeaşi idee este sugerată prin alte cuvinte în diferite variante ale proverbului: *Cine s-a fript cu zamă şi-n lapte acru suflă. Cine s-a fript cu foc suflă şi-n gheaţă.*

● Aceeaşi relaţie de opoziţie realizată prin cuvinte ce nu sînt antonime în sistem o întîlnim şi în proverbul: *Să nu fii scump la TĂRÎŢE şi ieftin la FĂINĂ.*

Ca şi în cazurile precedente, sînt puşi în contrast doi termeni din aceeaşi sferă semantică, dar care, în afara contextului dat, nu se opun. Aceasta înseamnă că în context se produce ceva care permite atît legătura, cît şi opoziţia dintre ei, iar elementele care înlesnesc decodarea sînt membrii perechii antonimice fixate în limbă, SCUMP-IEFTIN. Prezenţa acestora sugerează ideea că **TĂRÎŢE** şi **FĂINĂ** nu se referă la particularităţile referenţilor respectivi, nu sînt înţelese deci cu sensul lor denotativ, ci la o altă însuşire comună sub care sînt privite obiectele şi anume la „valoare". Aceasta este componenta de sens care, generată de context, permite punerea în legătură a celor doi termeni, iar opoziţia se realizează prin trăsăturile de sens „mare" / „mic". Este o întîmplare că autorul popular a ales cele două substantive pe care le-a pus în contrast pentru a sugera această idee, şi nu altele, de pildă AUR-PIETRIŞ ş.a.m.d. Aceasta înseamnă că şi în acest caz antonimia este ocazională, favorizată de anume contexte (lingvistice sau extralingvistice), iar cuvintele care alcătuiesc perechea se opun, dincolo de sensurile lor, prin valorile conotative la care trimit.

● În exemplul următor sînt puși de asemenea în contrast doi termeni care în limbă nu au statut de antonime, nu se evocă reciproc și nu alcătuiesc în mod obișnuit o pereche : *„Au coexistat întotdeauna adevărul și minciuna, cinstea și nedreptatea, FOAMEA și RISIPA ...”*

(D. Popescu)

Opoziția dintre **FOAME** și **RISIPĂ** nu poate fi înțeleasă decît prin transfer metonimic de tipul *cauză-efect*. FOAMEA este consecința *sărăciei* extreme, a lipsei mijloacelor elementare de trai, iar RISIPA este consecința *bogăției*, a surplusului de valori materiale. Cele două cuvinte ale perechii trimit, prin urmare, la „s ă r ă c i e” / / „b o g ă ț i e”, noțiuni contrare.

Componenta de sens care permite legătura dintre termeni este „s t a r e m a t e r i a l ă” apreciată ca „f o a r t e r e a” și respectiv, ca „f o a r t e b u n ă”. Deși, dacă urmărim deplasarea sensului prin metonimie, opoziția dintre cele două cuvinte poate fi înțeleasă în felul arătat mai sus, ea este totuși înlesnită de prezența în același context a unor alte perechi de antonime consacrate care îl avertizează pe cititor că autorul intenționează să realizeze un contrast între o serie de cuvinte. Citată independent de un context, perechea FOAME-RISIPĂ nu este înțeleasă, prin urmare relația de opoziție este aici condiționată contextual.

● Un alt exemplu de antonimie stilistică este reprezentat de opoziția între CER—DURERE din versurile :

„Și de-ntrebați atuncea, vouă ce vă rămîne?
Munca, din care dînșii se-mbată în plăceri,
Robia viața toată, lacrimi pe-o neagră pîne,
Copiilor pătate mizeria-n rușine ...
Ei tot și voi nimica; ei CERUL, voi DURERI!”

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

DURERE realizează aici o valoare semantică specială reprezentînd media între sensul 1 (DEX) : „s u f e r i n ț ă f i z i c ă s u p o r t a t ă d e c i n e v a” și sensul 2, figurat, „s u f e r i n ț ă m o r a l ă”. Termenul în discuție este asociat de cele mai multe ori cu BUCURIE. Antonimul din versurile de mai sus, CER, intră în această pereche numai datorită unei deplasări semantice bazate pe o metonimie, pornind de la cel de al treilea sens pe care îl înregistrează dicționarul „r a i”. El este înțeles deci ca „f e r i c i r e e x t r e m ă, c a î n r a i” și pe baza acestui sens se poate stabili relația de opoziție cu DURERE. În această pereche, unul din termeni intră cu o valoare semantică foarte apropiată de cea de bază, în timp ce celălalt, cu un sens special care rezultă nu numai din deplasarea semantică,

ci și din relația cu antonimul său. Antonimia este, prin urmare ocazională, marcată stilistic, iar decodarea ei este favorizată de întregul context care conține, pe lîngă informațiile de sens necesare înțelegerii concrete, și opoziția TOT—NIMICA ceea ce înlesnește înțelegerea.

● Un exemplu interesant îl constituie punerea în contrast a termenilor **ÎNAINTARE—STAGNARE** din contextul următor : *„Tensiunea căutării, extrem de variată și eterogenă, cu suișurile și coborîșurile ei, ÎNAINTĂRILE într-o direcție și STAGNĂRILE în alta este însă vie și promițătoare”.*

„România Literară”, XIX, nr. 21, 1986, p. 19

Antonimul obișnuit al lui ÎNAINTARE, înțeles aici cu o valoare ușor deplasată, figurată ca „p r o g r e s”, este REGRES, opoziție justificată de componentele de sens „(m e r s) î n a i n t e” / „(m e r s) î n a p o i”, indicînd cele două direcții posibile ale „d e p l a s ă r i i (e v o l u ț i e i)” care ar constitui componenta de sens comună, care stabilește relația între cele două cuvinte.

În antonimia de mai sus, opoziția nu se realizează însă pe baza trăsăturii care indică „d i r e c ț i a (d e p l a s ă r i i)” ci pe baza celei de „m e r s” / „o p r i r e”, deci prin aceea ce consideram a fi trăsătura comună. Deplasarea interesului spre o altă componentă a sensului, care devine cea importantă pentru opoziție, generează o antonimie nouă, alta decît cea obișnuită în limbă.

● Importanța pe care situația concretă de comunicare, limbajul în care este formulat un mesaj, o are în antonimie, poate fi ilustrată astfel : nici un vorbitor obișnuit, cînd se exprimă în limbajul curent, nu stabilește vreo relație de opoziție între **HAZARD** și **NECESITATE**. Dacă cerem cuiva să ne indice antonimul unuia dintre cei doi termeni este poate puțin probabil să obținem această pereche. Fiecare dintre cele două cuvinte funcționează relativ independent în conștiința vorbitorului nespecialist, deoarece acesta nu realizează nici o legătură între ele : HAZARD este definit în DEX ca „î m p r e j u r a r e (f a v o r a b i l ă s a u n e f a v o r a b i l ă) a c ă r e i c a u z ă r ă m î n e î n g e n e r a l n e c u n o s c u t ă”, iar NECESITATE, cu sensul *1* „c e e a c e s e c e r e, s e i m p u n e s ă s e f a c ă” și sensul *2*, specializat, „c a t e g o r i e f i l o z o f i c ă e s e n ț i a l ă c a r e d e s e m n e a z ă î n s u ș i r i l e ș i r a p o r t u r i l e c a r e n u a u t e m e i i n t e r n, d e c u r g î n d i n e v i t a b i l d i n e s e n ț a l u c r u r i l o r, d i n l e g i l e l o r d e d e z v o l t a r e, r e f l e c t î n d a s p e c t e l e g e n e r a l e, l e g i c e, t i p i c e a l e p r o c e s e l o r, t e n d i n ț e l e l o r p e r m a n e n t e, f u n d a m e n t a l e”. Definiția celui de al doilea sens trimite evident la accepția cu care este utilizat cuvîntul în filozofie.

Într-o frază selectată dintr-un eseu al cărui autor este un filozof, întîlnim cele două cuvinte puse în relaţie:

„Aceste interogaţii sintetizează nevoia de certitudini a oamenilor într-un secol deconcertant prin suferinţele la care au fost supuşi, prin forţa cu care HAZARDUL s-a impus ca NECESITATE".

(„România Literară", XIX, nr. 21 mai, 1986)

Autorul foloseşte aici pe HAZARD în locul sinonimului consacrat în filozofie, ÎNTÎMPLARE (pentru nici unul dintre cele două cuvinte dicţionarul nu înregistrează sensul din filozofie). În limbajul filozofic ÎNTÎMPLARE şi NECESITATE denumesc două noţiuni între care există un raport dialectic, ele opunîndu-se şi presupunîndu-se reciproc. Deci în interiorul acestuia, şi numai aici, termenii sînt opuşi, pentru că ei sînt avuţi în vedere sub un anumit aspect, necunoscut în limbajul uzual. Din această cauză, perechea NECESITATE—ÎNTÎMPLARE (sau HAZARD — termenul din fraza citată) nu constituie un cuplu antonimic în limba comună.

Rezultă de aici că limbajul specializat modifică perspectiva şi cuvinte care nu sînt antonime pentru orice vorbitor se opun în interiorul acestuia şi numai aici. Tentativa de a transfera opoziţia din filozofie în limba obişnuită (eseul se adresează totuşi şi nespecialiştilor) duce la realizarea, în interiorul acesteia, a unei noi antonimii pe care un vorbitor, fără o anumită pregătire sau care nu consultă dicţionarul, nu o poate sesiza. Înţelegem de aici că perechea citată este antonimică într-o situaţie de comunicare dată şi încetează de a mai fi în alta, ceea ce înseamnă că limbajul special, adică domeniul de utilizare este încă un factor care schimbă unghiul de apreciere, favorizînd noi opoziţii care cu timpul, prin frecventă utilizare, se pot fixa.

Exemplele discutate mai sus, la care s-ar mai putea adăuga multe altele, pun în evidenţă faptul că la fel ca şi la fenomenele semantice înfăţişate mai înainte, trebuie făcută o deosebire între antonimia în limbă şi cea în vorbire. În mod obişnuit, orice vorbitor poate indica spontan antonimul unui cuvînt sau poate identifica perechile de cuvinte opuse dintr-un text, dar acestea vor fi întotdeauna, în concordanţă cu relaţia fixată deja în mintea sa, deci antonime obişnuite.

În vorbire însă se stabilesc opoziţii noi, dar trebuie precizat că producerea acestora nu se face la întîmplare. Condiţiile antonimiei trebuie cît de cît respectate, din context trebuie să rezulte trăsăturile de sens pe baza cărora cuvintele sînt puse în relaţie, chiar dacă acestea sînt generate de unghiul nou din care este apreciat referentul; trebuie să mai rezulte, de asemenea, şi în ce constă opoziţia dintre cuvinte, deci componenta logic opusă. Prin urmare nu orice termeni pot deveni antonimi şi nu în orice condiţii. Contextul (lingvistic sau ca situaţie de comunicare) este acela care produce elementele necesare pentru a înţelege contrastul. Antonimiile astfel obţinute sînt ocazionale şi încetează în afara contextului care le-a favorizat şi care, de cele mai multe ori, pentru a sublinia intenţia de a pune în opoziţie nişte noţiuni, conţine una sau mai multe perechi antonimice obişnuite.

Schimbarea permanentă a unghiului de apreciere, dinamica sensurilor sînt condiţii care permit opoziţii noi, chiar şi în cazul unei relaţii atît de rigide cum este antonimia.

3.2 Modalităţi de rezolvare a exerciţiilor privind antonimia

În cele ce urmează, prezentăm un număr de exerciţii rezolvate, încercînd să punem în evidenţă cele mai importante aspecte care se relevă în studiul antonimiei. Acestea sînt grupate în două categorii: prima categorie cuprinde exerciţii propuse de noi şi concepute în aşa fel încît să ilustreze, fiecare, cîte unul din aspectele teoretice discutate pînă aici; cea de a doua categorie cuprinde exerciţii selectate din manualele şcolare. Rezolvarea acestora nu se limitează, de cele mai multe ori, la cerinţele formulate în enunţ, ci încearcă să sugereze, dincolo de acestea, diverse posibilităţi de nuanţare a rezolvării.

3.2.1 Exerciţii privind aspectul formal al antonimiei

● Daţi antonime derivate pentru următoarele cuvinte şi formulaţi propoziţii cu fiecare pereche:

plăcut, avantaj, favorabil, normal, dureros, ordine, suficient, legal, activ, capabil, amic.

Exerciţiul limitează rezolvarea numai la menţionarea antonimelor derivate — procedeu frecvent utilizat pentru obţinerea termenilor cu sens opus. Soluţia ar putea fi următoarea:

PLĂCUT — NEPLĂCUT:

Este foarte PLĂCUT să te plimbi prin pădure pe vreme bună, dar e NEPLĂCUT să te apuce ploaia.

AVANTAJ — DEZAVANTAJ:

Fiecare dintre soluţiile pe care le-ai găsit are AVANTAJELE şi DEZAVANTAJELE ei.

FAVORABIL — DEFAVORABIL :

Vremea ploioasă e FAVORABILĂ agriculturii, dar e DEFAVORABILĂ pentru cine pleacă în excursie.

Un alt antonim derivat pentru FAVORABIL este și NEPRIELNIC, derivat însă de la o altă rădăcină. Acesta este pus în mod firesc în legătură cu PRIELNIC, nu cu FAVORABIL, deși relația antonimică este aceeași. Explicația constă în puternica atracție formală a cuvintelor cu sens opus, ceea ce determină frecventa lor folosire în pereche și, în consecință, fixarea acesteia.

DUREROS — NEDUREROS :

Nu putea spune exact ce simte: pe corpul lui, locurile DUREROASE alternau cu cele NEDUREROASE.

ORDINE — DEZORDINE :

De-abia ieri am făcut ORDINE în camera ta și acum e o DEZORDINE de nedescris.

Chiar dacă exercițiul nu ar fi cerut în mod expres indicarea numai a antonimelor derivate, opusul care ne vine spontan în minte este tot cel format cu prefix negativ, din cauza asemănării formale a celor două. Ca dovadă, este faptul că DERANJ, un alt antonim posibil este mai rar folosit ca opus lui ORDINE.

SUFICIENT — INSUFICIENT :

Laptele ăsta e SUFICIENT pentru prăjitura pe care vrei s-o faci, dar făina este INSUFICIENTĂ.

Pentru același cuvînt propus s-ar mai putea indica și antonimul NEÎNDESTULĂTOR, de asemenea derivat, dar de la o altă bază. Relația se face însă mult mai greu din pricina deosebirilor formale. Totodată, în perechea SUFICIENT-NEÎNDESTULĂTOR mai apare și o diferență stilistică : primul termen este un neologism iar al doilea cuvînt vechi, apare astăzi mai rar, fiind înlocuit de sinonimul său neologic.

LEGAL — ILEGAL, NELEGAL :

Am să verific dacă ceea ce ceri tu e un lucru LEGAL.
Dacă e ILEGAL(NELEGAL), nu-ți pot rezolva cererea.

ACTIV — INACTIV :

Omul ACTIV rămîne mereu tînăr. Cel INACTIV îmbătrînește repede.

CAPABIL — INCAPABIL :

Prietenul tău e CAPABIL să rezolve cele mai grele lucruri, dar e INCAPABIL să înțeleagă că trebuie să-și cultive răbdarea.

AMIC — INAMIC :

Un om adevărat se poartă corect atît cu AMICII, cît și cu INAMICII săi.

Perechea citată este cea impusă în mod firesc, de cerința exercițiului, dar este totodată dictată și de atracția formală a termenilor. Pentru AMIC s-ar mai putea cita un alt antonim derivat și anume NEPRIETEN. Vorbitorii nu fac însă de obicei o asemenea legătură și din cauză că AMIC, neologic, contrastează puternic cu caracterul învechit al lui NEPRIETEN.

Exercițiul pune în evidență faptul că adesea antonimele se obțin prin derivare cu prefixe negative, dintre care cele mai frecvente sînt *ne-*, *des(z)-*, *in-*. Cînd pentru același cuvînt se pot indica mai multe antonime, legătura se stabilește cel mai repede cu cel derivat, datorită unei atracții formale firești. Sfera de circulație, valoarea stilistică este de asemenea un factor care influențează (conștient sau nu) organizarea perechii.

● Indicați pentru următoarele cuvinte antonime cu rădăcini diferite. Formați propoziții cu acestea : *zgîrcit, repede, ud, friguros, proaspăt, curajos, a urca, dulce, precedent, costisitor, favorabil.*

ZGÎRCIT — DARNIC :

Omul DARNIC este întotdeauna înconjurat de prieteni.

Pentru ZGÎRCIT se mai pot indica și alte antonime : GENEROS (sinonimul neologic al lui DARNIC) și RISIPITOR, diferit oarecum ca sens de acestea prin aceea că denumește pe cel care cheltuiește „f ă r ă s o c o t e a l ă”.

REPEDE — ÎNCET :

Îmi place să merg ÎNCET și să admir peisajul.

UD — USCAT :

Soarele este puternic, iar rufele sînt deja USCATE.

FRIGUROS — CĂLDUROS :

Camera asta are pereții groși și e foarte CĂLDUROASĂ.
Vremea va fi CĂLDUROASĂ, cu cerul senin.

PROASPĂT — VECHI :

Cei care suferă de stomac e preferabil să mănînce pîine mai VECHE.

Pentru același cuvînt se poate indica și antonimul VEȘTEJIT, relație ce poate fi ilustrată astfel : *Am adus flori PROASPETE, cele din glastră sînt VEȘTEJITE.*

CURAJOS — FRICOS:

Ți-a pierit orice urmă de curaj, ești mai FRICOS decît aș fi crezut.

Un alt antonim posibil pentru cuvîntul propus este LAȘ. Din cauza caracterului său neologic el se diferențiază oarecum de termenul opus, dar relația este totuși frecventă, întrucît LAȘ nu are un antonim derivat de la aceeași rădăcină.

A URCA — A COBORÎ:

Am COBORÎT în fugă cele trei etaje. Presiunea astăzi a COBORÎT simțitor. Cînd m-a văzut, a COBORÎT privirea.

Cele trei exemple ilustrează faptul că A COBORÎ poate fi utilizat în situații diferite. Pentru al treilea exemplu, deși verbul are aproximativ același sens, antonimul obișnuit este A RIDICA.

Pentru DULCE se pot indica mai multe antonime, diferite între ele, iar relația poate fi ilustrată de fiecare dată altfel:

DULCE — SĂRAT:

La gurile Dunării, apa DULCE se amestecă cu cea SĂRATĂ. Îmi place în egală măsură și brînza DULCE de vacă și cea SĂRATĂ.

DULCE — ACRU:

Mă tem că laptele ăsta DULCE o să ajungă ACRU, dacă-l mai lași aici.

DULCE — AMAR:

Cine a mîncat papară
Știe DULCE-i ori AMARĂ. (Proverb)

Relația este mereu alta în funcție de felul în care opoziția s-a fixat în uz și de felul în care vorbitorii au fost interesați de aprecierea referentului. De altfel în primele trei exemple citate, DULCE nu realizează sensul înregistrat de dicționare „*care are gustul mierii sau al zahărului*", ci-și stabilește valoarea în raport cu antonimul său.

PRECEDENT — URMĂTOR:

Și în ziua PRECEDENTĂ examenului și în cea URMĂTOARE îl duruse capul foarte tare.

COSTISITOR — IEFTIN:

Cînd pleca la cumpărături căuta numai mărfurile COSTISITOARE, cele IEFTINE nu-i plăceau.

În mod normal, vorbitorii îl opun pe IEFTIN lui SCUMP, amîndouă cuvinte vechi ale limbii. Relația pe care o propunem mai sus nu este foarte frecventă, deoarece COSTISITOR, neologism, este mai rar asociat unui cuvînt vechi.

Pentru FAVORABIL, orice vorbitor indică, în primul rînd ca antonim derivatul cu prefix negativ. Exercițiul cere însă un cuvînt opus avînd o rădăcină diferită, care ar putea fi POTRIVNIC. Opoziția dintre ele este evidentă și poate fi ilustrată astfel:

Vom vedea dacă împrejurările vor fi FAVORABILE sau POTRIVNICE pentru ce ne-am propus.

În pofida opoziției clare dintre ele, cele două cuvinte nu sînt frecvent puse în legătură atît din cauza diferenței de vechime (primul este neologism, iar al doilea, cuvînt vechi), cît și din cauză că derivatul cu prefix negativ este mai ușor evocat datorită atracției formale.

Se observă că nu întotdeauna este foarte ușor să găsim un antonim cu rădăcină diferită (în afara cazurilor cînd aceste perechi le sînt fixate deja). Tendința este de a apela la un opus obținut prin prefixare. Exercițiul este util mai ales pentru neologisme, fiind un bun prilej de achiziționare corectă și sistematică de noi cuvinte.

● a) Găsiți antonime pentru următoarele cuvinte și așezați-le pe coloane astfel: 1) cuvîntul cerut, 2) antonime derivate, 3) antonime cu altă rădăcină: ***respectuos, adevăr, corect, posibil, direct, tulburat, sănătos, succes, hotărît, noroc, răbdător, vioi, viu, artificial, atent, consecvent, conștient, timiditate, convenabil, continuu, ostil, frecvent, temporar, politicos, sătul.***

b) Arătați raportul de sens dintre cuvintele din coloanele *2* și *3* și încercați să formulați diferențele acolo unde este cazul.

Rezolvarea exercițiului poate fi următoarea:

1	2	3
respectuos	nerespectuos	obraznic
adevăr	neadevăr	minciună
corect	incorect	greșit
posibil	imposibil	—
direct	indirect	
tulbure	—	limpede
sănătos	nesănătos	bolnav
succes	insucces	eșec
hotărît	nehotărît	șovăielnic
noroc	nenoroc	ghinion
răbdător	{nerăbdător / impacient(at)}	—
vioi	—	apatic
viu	—	mort
artificial	—	natural
atent	neatent	—
consecvent	inconsecvent	schimbător
continuu	discontinuu	întrerupt
ostil	—	prietenos
frecvent	—	rar
temporar	—	permanent
politicos	nepoliticos	—
sătul	nesătul	flămînd

Din tabelul întocmit mai sus constatăm că pentru majoritatea cuvintelor se pot indica atît antonime derivate, cît și altele cu rădăcină diferită.

Relația dintre cuvintele din coloanele *2* și *3* nu este întotdeauna de sinonimie perfectă. Acolo unde apar diferențe (de diverse tipuri) ele se reflectă în relația antonimică.

RESPECTUOS — NERESPECTUOS, OBRAZNIC. Între ultimii doi termeni există o ușoară diferență de sens. NERESPECTUOS, derivat neagă baza și, prin aceasta, are un sens mai slab, însemnînd doar că cineva este „l i p s i t d e s t i m ă, d e c o n s i d e r a ț i e”, în timp ce OBRAZNIC afirmă că cineva are o atitudine „l i p s i t ă d e r u ș i n e” (v. DEX). Această componentă face ca OBRAZNIC să denumească referentul mai precis și, de aici, diferența de sens dintre cele două, pe care vorbitorul o folosește sau nu, în funcție de intenția sa.

ADEVĂR — NEADEVĂR, MINCIUNĂ. Cele două antonime diferă prin aceea că termenul derivat, negînd baza, afirmă că ceva „n u e s t e c o n f o r m c u a d e v ă r u l”, în timp ce MINCIUNĂ presupune „i n t e n ț i a d e d e n a t u r a r e” a adevărului, aducînd prin aceasta un plus de informație în raport cu cvasisinonimul său. Diferența de sens dintre cele două se reflectă în relația de antonimie și se actualizează în situații diferite.

CORECT — INCORECT, GREȘIT. Ultimul termen se diferențiază de sinonimul său prin faptul că INCORECT afirmă doar că ceva „n u c o r e s p u n d e r e g u l i l o r”, în timp ce GREȘIT afirmă clar că este vorba de o abatere.

SĂNĂTOS — NESĂNĂTOS, BOLNAV. Ultimul termen este mai puternic ca sens afirmînd direct absența stării de sănătate, în timp ce NESĂNĂTOS, deși exprimă același lucru, are un sens mai atenuat, deoarece nu afirmă nimic, ci doar neagă baza. Această diferență influențează alegerea unui termen sau a altuia în funcție de situația de comunicare.

SUCCES — INSUCCES, EȘEC. Eșec este mai puternic decît sinonimul său, deoarece afirmă mai direct fără menajamente, lipsa de reușită într-o acțiune.

HOTĂRÎT — NEHOTĂRÎT, ȘOVĂIELNIC. Ultimii doi termeni sînt identici ca sens, iar preferința pentru termenul derivat în alcătuirea perechii de antonime este dictată de apropierea formală a acestora.

NOROC — NENOROC, GHINION. Ca și mai sus, derivatul prefixat neagă baza, avînd deci un sens mai atenuat decît sinonimul său neologic, care trimite mai direct la „î m p r e j u r a r e a n e f a v o r a b i l ă” în care se petrece o acțiune. Sensurile sînt identice, diferența dintre cele două fiind, eventual, doar stilistică.

CONSECVENT — INCONSECVENT, SCHIMBĂTOR. Raportul de sens dintre cele două antonime este același ca în cazul exemplelor precedente. SCHIMBĂTOR este mai precis ca sens decît sinonimul său.

CONTINUU — DISCONTINUU, ÎNTRERUPT. Ultimii doi termeni sînt identici ca sens. ÎNTRERUPT este însă mai frecvent folosit, fiind mai cunoscut decît sinonimul său, neologic, care are totuși avantajul unei apropieri formale cu cuvîntul antonim.

SĂTUL — NESĂTUL, FLĂMÎND. Acest exemplu se deosebește de cele anterioare, deoarece ultimii doi termeni diferă între ei ca sens. În timp ce NESĂTUL, care neagă baza înseamnă „c a r e n u ș i - a p o t o l i t p e d e p l i n f o a m e a s a u s e t e a” (deci se presupune că a mîncat totuși), FLĂMÎND înseamnă „c a r e n u a m î n c a t d e m u l t ă v r e m e”. Diferența de sens dintre ele se traduce în aceea că termenii sînt selectați astfel în alcătuirea perechilor antonimice, în funcție de ce anume urmărește vorbitorul să pună în evidență, de exemplu :

SĂTULUL nu crede FLĂMÎNDULUI. SĂTUL sau NESĂTUL, trebuie să te ridici de la masă.

Se remarcă faptul că, de cele mai multe ori se pot indica pentru același cuvînt două antonime : unul derivat și altul cu rădăcină diferită. În principiu cel derivat are un sens mai atenuat, deoarece afirmă ceva nu direct, ci prin negare și, prin aceasta, se distinge ușor ca efect stilistic de sinonimul cu rădăcină diferită.

Se înregistrează și cazuri cînd două antonime ale aceluiași cuvînt se diferențiază semantic, iar atunci alegerea unuia sau a altuia este dirijată de intenția vorbitorului.

3.2.2 Exerciții de identificare și interpretare semantică a antonimelor

● Transformați următoarele propoziții în așa fel încît să exprime contrariul, folosind antonime.

1. Purta întotdeauna haine LUNGI și LARGI care îl dezavantajau.
2. Razele PUTERNICE ale soarelui luminau poienița.
3. Becul acesta PUTERNIC e absolut NECESAR aici.
4. La geamurile CURATE atîrnau perdele UȘOARE.
5. Pe marginea paginii trăsese două linii STRÎMBE.
6. Cînd am ajuns eu acasă, tocmai ADORMISE.
7. Odaia dinspre stradă era LUMINOASĂ și CALDĂ.
8. Ușa de la intrare era ÎNCUIATĂ.

Exercițiul nu pune probleme deosebite de rezolvare, urmărește să creeze deprinderea de a identifica antonimele potrivite în funcție de anumite contexte. Rezolvarea poate fi următoarea :

1. Purta întotdeauna haine SCURTE și STRÎMTE care îl dezavantajau.

2. Razele SLABE ale soarelui luminau poienița.
3. Becul acesta SLAB e absolut INUTIL aici.
4. La geamurile MURDARE atîrnau perdele GRELE.
5. Pe marginea paginii trăsese două linii DREPTE.
6. Cînd am ajuns eu acasă, tocmai SE TREZISE.
7. Odaia dinspre stradă era ÎNTUNECOASĂ și RECE.
8. Ușa de la intrare era DESCUIATĂ.

Cuvintelor propuse în exercițiu li se pot găsi, eventual și alte antonime (pentru alte sensuri). Identificarea antonimelor potrivite, în funcție de valoarea semantică realizată în contexte date, precum și atenția îndreptată spre alegerea acelor cuvinte care pot apărea în combinațiile propuse, sînt utile pentru a dezvolta obișnuința de a ne exprima corect, adecvat, potrivit cu împrejurările în care comunicăm.

● Completați spațiile punctate cu antonimele cuvintelor subliniate.
1. De ce ai RESPINS invitația mea și ai .... pe a lui ?
2. Nu știu dacă piatra de la inelul acesta e PREȚIOASĂ sau ...
3. Îmi place ca iarna să fie FRIGUROASĂ, iar vara .....
4. Cinstea nu se CUMPĂRĂ, nici nu se.....
5. Decît PRIETENI mincinoși, mai bine ... pe față.
6. Îl admir pentru CURAJUL lui, n-a dat niciodată dovadă de...
7. Ce i-am spus eu i-a INTRAT pe o ureche și i-a ... pe cealaltă.
8. Soarele RĂSARE nu ca să..., ci ca să lumineze.
9. Apa LINĂ face mult noroi, iar cea ... și pietrele le spală.
10. O fi el ÎNDEMÎNATIC la tenis, dar la lucru e ....

Exercițiul se poate rezolva astfel :
1. De ce ai RESPINS invitația mea și ai PRIMIT-O (ACCEPTAT-O) pe a lui?
2. Nu știu dacă piatra de la inelul acesta e PREȚIOASĂ sau FALSĂ.
3. Îmi place ca iarna să fie FRIGUROASĂ, iar vara CĂLDUROASĂ (CALDĂ).
4. Cinstea nici nu se CUMPĂRĂ, nici nu se VINDE.
5. Decît PRIETENI mincinoși, mai bine DUȘMANI (INAMICI) pe față. (Proverb)
6. Îl admir pentru CURAJUL lui, n-a dat niciodată dovadă de LAȘITATE (FRICĂ).
7. Ce i-am spus eu i-a INTRAT pe o ureche și i-a IEȘIT pe cealaltă.
8. Soarele RĂSARE nu ca să APUNĂ, ci ca să lumineze.
9. Apa LINĂ face mult noroi, iar cea REPEDE și pietrele le spală.
10. O fi el ÎNDEMÎNATIC la tenis, dar la lucru e NEÎNDEMÎNATIC.

Exercițiul nu pune probleme dificile de rezolvare, mai ales că termenii cărora trebuie să li se găsească un antonim sînt, în principiu,

fixați într-o pereche prin uz. În cîteva dintre situațiile de mai sus se pot propune mai multe soluții, urmărind prin aceasta și introducerea și asimilarea unor termeni din fondul neologic al limbii. Exercițiul este util și pentru dezvoltarea deprinderii de a utiliza corect acele perechi antonimice potrivite cu contextul.

● Transformați următoarele propoziții în așa fel încît să exprime contrariul, utilizînd antonime :

(1) Pe străduța îngustă linia trotuarului era DREAPTĂ.
Era un om DREPT, cu privirea tăioasă.
Nu pot lucra deloc cu mîna DREAPTĂ.
Am venit acasă pe drumul cel mai DREPT.
Vecinul nostru are spinarea DREAPTĂ.

(2) Îmi plăcea să privesc apa LIMPEDE a rîului.
Cînd încerca să se exprime, vorbirea lui era LIMPEDE.
Ideile pe care le susținea erau întotdeauna LIMPEZI.
Cînd m-am uitat pe fereastră am văzut că cerul era LIMPEDE.

(3) Apa acestui lac e DULCE.
Cînd ni se adresa, bunicul avea întotdeauna vorba DULCE.
Dimineața îmi place să beau un pahar de lapte DULCE.

(4) Trase mai spre perete masa UȘOARĂ la care scria.
Problemele pe care le-am avut de rezolvat au fost UȘOARE.
Un vînt UȘOR a scuturat petalele trandafirilor.
Cu o mișcare UȘOARĂ se ridică și își aranjă ținuta.
Înainta repede cu pași UȘORI.
Îmi place să port îmbrăcăminte UȘOARĂ și călduroasă.

(5) Fratele lui e mult mai ÎNALT decît el.
Instrumentul scotea note ÎNALTE și clare.
Lucrarea prezentată avea un ÎNALT nivel științific.
S-a încălțat cu niște pantofi cu tocuri ÎNALTE.

Exercițiul poate fi rezolvat în felul următor :

(1) Pe străduța îngustă, linia trotuarului era STRÎMBĂ.
Era un om NEDREPT (PĂRTINITOR), cu privirea tăioasă.
Nu pot lucra deloc cu mîna STÎNGĂ.
Am venit la tine pe drumul cel mai OCOLIT.
Vecinul nostru are spinarea ÎNCOVOIATĂ (COCOȘATĂ).

(2) Îmi plăcea să privesc apa TULBURE a rîului.
Cînd încerca să se exprime, vorbirea lui era NECLARĂ.
Ideile pe care le susținea erau întotdeauna CONFUZE.
Cînd m-am uitat pe fereastră am văzut că cerul era ACOPERIT.

(3) Apa acestui lac e SĂRATĂ.
Cînd ni se adresa, bunicul avea întotdeauna vorba ASPRĂ.
Dimineața îmi place să beau un pahar de lapte ACRU.

(4) Trase mai spre perete masa GREA la care scria.
Problemele pe care le-am avut de rezolvat au fost GRELE.
Un vînt PUTERNIC a scuturat petalele trandafirilor.
Cu o mişcare GREOAIE se ridică şi îşi aranjă ţinuta.
Înainta repede, cu paşi APĂSAŢI.
Îmi place să port îmbrăcăminte GROASĂ şi călduroasă.
(5) Fratele lui e mult mai SCUND decît el.
Instrumentul acesta scoate note GRAVE şi clare.
Lucrarea prezentată avea un nivel SCĂZUT.
S-a încălţat cu nişte pantofi cu tocuri JOASE.

Fiecare din cele cinci grupuri de propoziţii formulate mai sus conţin unul şi acelaşi cuvînt pentru care trebuie să se găsească un antonim. Cuvintele propuse apar de fiecare dată cu un alt sens şi într-un alt context, astfel încît identificarea antonimului potrivit pentru fiecare situaţie în parte trebuie făcută cu atenţie. Exerciţiul poate fi urmat de o schemă în care cuvintele să fie grupate astfel:

DREPT { STRÎMB, NEDREPT, STÎNG, OCOLIT, ÎNCOVOIAT(COCOŞAT) }

LIMPEDE { TULBURE, NECLAR, CONFUZ, ACOPERIT }

DULCE { SĂRAT, ASPRU, ACRU }

UŞOR { GREU, PUTERNIC, GREOI, APĂSAT, GROS }

ÎNALT { SCUND, GRAV, SCĂZUT, JOS }

Exerciţiul pune în evidenţă faptul că pentru unul şi acelaşi cuvînt se pot indica mai multe antonime, fiecare pereche obţinută corespunzînd la sensuri diferite. Se va observa faptul că utilizarea antonimelor este şi în funcţie de contextul care actualizează un sens sau altul, dar şi în funcţie de posibilităţile concrete de combinare ale fiecărui termen. Acest lucru este important deoarece cînd ni se cere să indicăm un cuvînt opus pentru un termen izolat de context, îl vom indica pe cel mai bine fixat, pierzînd din vedere posibilitatea de a include acelaşi cuvînt în diferite opoziţii, care pun în evidenţă valori semantice diferite. Dezvoltarea deprinderii de a selecta antonimele potrivite pentru un anumit sens şi într-o anume combinaţie este un exerciţiu util în procesul de cultivare a limbii.

● (a) Completaţi spaţiile punctate cu antonimele potrivite ale cuvintelor scrise cu majuscule din propoziţiile următoare.

(b) Precizaţi, cu ajutorul definiţiei din dicţionar, pentru ce sens se organizează fiecare din perechile antonimice.

1. Avea o voce cu un timbru curios: ASCUŢITĂ cînd se enerva şi vorbea repede ... cînd îşi regăsea stăpînirea de sine.

Pentru această situaţie, opoziţia se stabileşte între **ASCUŢIT—JOS** şi este valabilă pentru sensul *(despre glas, sunete)* „care are o tonalitate ridicată/coborîtă".

2. Creioanele ASCUŢITE pe care le rînduise frumos pe masa de lucru erau la sfîrşitul zilei .....

Aici perechea antonimică este **ASCUŢIT—TOCIT**, termeni care se opun pentru sensul „care are/nu are vîrf (tăiş)".

3. Apa lacului, albastră şi CLARĂ devenise ..... după trei zile de ploaie.

În acest caz, opoziţia antonimică se realizează între **CLAR—TULBURE**, relaţie stabilită pentru sensul „care are/nu are transparenţă (din cauza impurităţilor)".

4. Privirea lui, CLARĂ în tinereţe, era acum .....

Şi pentru această situaţie opoziţia se stabileşte tot între **CLAR—TULBURE**, de astă dată, pentru sensul înregistrat în dicţionar ca: *(despre ochi, privire)* „care are/nu are limpezime, luminozitate". Se observă că aceeaşi pereche de antonime este valabilă pentru sensuri (respectiv, contexte) diferite.

5. Ideile erau CLARE şi curgătoare, contrastînd cu expunerea ... a colegului său.

Aici antonimia se stabileşte între **CLAR-CONFUZ (NECLAR)**, termeni care se opun pentru sensul definit în dicţionar ca: *(despre gînduri, idei, exprimare)* „care poate/nu poate fi urmărit cu uşurinţă".

6. Textul era prost tipărit: literele CLARE alternau cu altele ......

Pentru această situaţie relaţia de opoziţie se stabileşte între **CLAR—ŞTERS**. Această pereche este valabilă pentru sensul: *(despre cuvinte, litere, fragmente de text)* „care se vede/nu se vede bine".

7. Cînd ai plecat de acasă ţi-am dat o uniformă CURATĂ. Cum a ajuns aşa ....?

În această propoziţie antonimia se realizează între **CURAT—MURDAR**, amîndouă utilizate pentru primul sens din dicţionar: „care este/nu este acoperit de praf, pete, murdărie".

8. Cea mai bună pernă este o conştiinţă CURATĂ. Cînd ai conştiinţa .... nu poţi dormi.

Opoziţia se realizează aici între **CURAT—ÎNCĂRCAT**, ambele cuvinte fiind utilizate pentru unul din sensurile lor figurate: „care este/nu este tulburat de vinovăţie".

9. La ora asta credeam că e încă TREAZ, dar l-am găsit ....

Antonimia se stabilește aici între **TREAZ—ADORMIT**, cuvinte puse în relație de opoziție pentru primul lor sens înregistrat în dicționar: „c a r e s e a f l ă / n u s e a f l ă î n s t a r e d e v e g h e”.

10. Ce e-n inima TREAZULUI e în gura .... (Proverb).

De această dată, antonimul lui **TREAZ** este **BEAT**, primul utilizat cu al doilea sens al său, iar BEAT, pentru sensul său propriu: „c a r e s e a f l ă / n u s e a f l ă s u b i n f l u e n ț a a l c o o l u l u i”.

11. Mîncarea ei iese cînd prea SĂRATĂ cînd ....

Opoziția antonimică se stabilește în acest caz între **SĂRAT—NESĂRAT**. ambele realizînd aici sensul principal înregistrat în dicționare: c a r e c o n ț i n e / n u c o n ț i n e s a r e.

12. Îmi place la fel de mult peștele de apă SĂRATĂ ca și cel de apă......

Perechea antonimică valabilă în această situație este **SĂRAT—DULCE**, relație stabilită, de asemenea pentru sensul: „c a r e c o n ț i n e / n u c o n ț i n e s a r e”. Primul termen intră în această pereche cu sensul său principal, iar cel de-al doilea pentru sensul al patrulea. DULCE nu înseamnă în acest caz „c u g u s t u l m i e r i i s a u a l z a h ă r u l u i” ci, pur și simplu „c a r e n u c o n ț i n e s a r e”, dar utilizarea lui cu această valoare semantică este limitată la cîteva contexte ca *apă*, *brînză*.

13. Prețul pe care mi l-a cerut e cam SĂRAT. Prefer să cumpăr din altă parte mai........

În acest exemplu, antonimia se stabilește între **SĂRAT-IEFTIN**, relație dificil de înțeles în afara unui context concret. Și aceasta pentru că SĂRAT este utilizat aici cu un sens figurat și familiar, acela de „f o a r t e m a r e” și limitat contextual la substantivul *preț;* IEFTIN intră în această relație cu sensul său principal. Utilizarea contextuală restrînsă a primului termen (ca și valoarea sa stilistică specială) face ca perechea antonimică de mai sus să fie foarte rar folosită și, de aceea, ciudată dacă este citată izolat.

Exercițiul, mai complex, demonstrează că unul și același cuvînt intră în relații de antonimie diferite în funcție de sensul pus în valoare de către context. Fiecare pereche antonimică este valabilă pentru un sens anume ce poate fi formulat cu ajutorul dicționarului. Rezultă, totodată, clar că relația de antonimie nu se caracterizează numai prin opoziție, ci și prin caracterul comun al unor elemente de sens, elemente ușor identificabile pe baza definițiilor formulate.

● (a) Înlocuiți în propozițiile următoare spațiile punctate prin antonimele cuvintelor subliniate.

(b) Consultînd definițiile de dicționar, arătați ce legătură de sens există între antonimele din fiecare pereche rezultată din exemplele de mai sus și încercați să o formulați.

1. Un om DEȘTEPT, dar LENEȘ, realizează mai puțin decît unul ..... dar ......

În acest exemplu, există două perechi de antonime: **DEȘTEPT — PROST** și **LENEȘ—HARNIC.** În prima pereche, amîndoi termenii se referă la „c a p a c i t a t e a i n t e l e c t u a l ă” a cuiva, apreciată ca „p r e z e n t ă” și respectiv „a b s e n t ă”. În a doua pereche, cuvintele au, amîndouă, în vedere atitudinea pe care cineva o are față de muncă, apreciind că unuia „î i p l a c e”, iar altuia „n u - i p l a c e” să muncească.

2. Chiar dacă drumul pînă acolo e LUNG, mi se pare ..... cînd îl fac pe vreme frumoasă.

Din acest exemplu, rezultă perechea **LUNG—SCURT.** Cei doi termeni ai cuplului sînt puși în legătură datorită faptului că și unul și celălalt apreciază „î n t i n d e r e a l i n e a r ă” a unui obiect, precizînd dacă aceasta este „m a r e” sau „m i c ă”.

3. Am crezut că ședința va fi mai SCURTĂ. Nu mă așteptam să fie așa de ....

Și aici perechea antonimică este tot **LUNG—SCURT.** De această dată însă, termenii au în comun ca sens faptul că se referă la „î n t i n d e r e a î n t i m p” a unei acțiuni, a unui fenomen, apreciind că aceasta este „m a r e” sau „m i c ă”.

4. Apă LIMPEDE pînă nu vei vedea, pe cea ..... n-o lepăda (Proverb).

Din acest exemplu rezultă perechea **LIMPEDE—TULBURE.** Referitor la *apă*, ambii termeni apreciază aceeași însușire, aceea de a fi „c u r a t ă, f ă r ă i m p u r i t ă ț i”, însușire „p r e z e n t ă” sau „a b s e n t ă”.

5. BOGATUL greșește și ..... cere iertare (Proverb)

Perechea antonimică rezultată aici este **BOGAT—SĂRAC.** Amîndoi termenii se referă la „s t a r e a m a t e r i a l ă” (b a n i, a v e r e) de care dispune cineva, apreciată ca „b u n ă” și respectiv „r e a”.

6. Buturuga MICĂ răstoarnă carul .... (Proverb)

În acest exemplu, opoziția se stabilește între **MIC—MARE.** Ambii termeni au în vedere „d i m e n s i u n e a (în general)” a unui obiect oarecare, apreciind dacă ea se află sub sau peste ceea ce se consideră a fi normal.

7. Decît bogat și BOLNAV mai bine sărac și ...... (Proverb)

În propoziția de mai sus, **BOLNAV** se opune ca sens lui **SĂNĂTOS.** Ambii termeni se referă la „s t a r e a s ă n ă t ă ț i i”, la felul „n o r m a l” sau „a n o r m a l” în care funcționează organismul unui om sau al unui animal. Starea apreciată este prin urmare aceeași.

8. Pe vreme USCATĂ se simte bine, dar pe vreme .... îl dor încheieturile.

Perechea antonimică rezultată din acest context este **USCAT—UMED.** Deşi în mod normal sîntem obişnuiţi să-l opunem pe USCAT lui UD, în contexte ca *aer*, *atmosferă*, *vreme*, *climă*, termenul preferat este UMED. Ambele antonime au în comun ca sens faptul că se referă la „u m i d i t a t e a" din aer, apreciind că aceasta este „p r e z e n t ă" sau „a b s e n t ă".

9. Carnea asta este prea GRASĂ. Dă-mi, te rog, o bucată mai ....

În contextul de mai sus opoziţia se stabileşte între **GRAS—SLAB.** Ambii termeni au comun, ca sens, faptul că se referă la „g r ă s i m e a" pe care o conţine ceva, apreciind că aceasta este „p r e z e n t ă" sau „a b s e n t ă".

Se observă că pentru a putea stabili o relaţie între două antonime, acestea trebuie să aibă ceva comun ca sens, să aprecieze, să se refere, să denumească aceeaşi stare, însuşire, calitate, precizînd dacă ea există sau nu, dacă ea se manifestă peste sau sub limita normală. Formularea componentelor de sens comune este uneori dificilă, dar se poate face totuşi cu ajutorul dicţionarului. Ea serveşte la precizarea exactă a sensului pentru care este valabilă relaţia.

● Înlocuiţi în propoziţiile de mai jos spaţiile punctate cu antonimele cuvintelor subliniate. Cu ajutorul definiţiilor din dicţionar, arătaţi care este sensul pe baza căruia se stabileşte fiecare relaţie antonimică.

1. Cartea asta este prea GROASĂ şi nu încape în spaţiul rămas. Dă-mi una mai ....

Termenii perechii **GROS—SUBŢIRE** se referă amîndoi la „v o l u m u l" unui obiect, care depăşeşte sau se află sub dimensiunea obişnuită.

2. A găsit un copac GROS după care s-a ascuns. Cei ..... nu-l puteau ascunde vederii.

GROS—SUBŢIRE utilizaţi în legătură cu *corpuri cilindrice* apreciază „d i a m e t r u l" sau „c i r c u m f e r i n ţ a" obiectelor, ca fiind mai „m a r e" sau mai „m i c ă" decît cea obişnuită.

3. Vara se foloseşte pentru motorul maşinii un ulei mai GROS, iar iarna unul mai ....

Aceeaşi pereche antonimică, folosită în contextul unor substantive care denumesc *substanţe fluide* apreciază „d e n s i t a t e a" mai „m a r e" sau mai „m i c ă" a acestora. Acest sens este definit în dicţionar astfel: „c a r e c u r g e s a u s e î m p r ă ş t i e g r e u/ u ş o r".

4. E destul de cald astăzi, de ce ţi-ai pus haina asta GROASĂ? Pune-ţi una mai .....

Antonimia **GROS—SUBŢIRE,** rezultată din exemplul de mai sus, are la bază sensul „c a r e e s t e ţ e s u t d i n f i r e g r o a s e / s u b ţ i r i" şi se realizează întotdeauna în combinaţie cu substantive denumind *ţesături*, *haine*.

5. Ceaţa care s-a lăsat azi-dimineaţă era mai GROASĂ spre pădure, dar mai .... în oraş.

Şi în acest exemplu, termenii opuşi sînt aceiaşi. Relaţia dintre ei se bazează, de această dată, pe faptul că apreciază caracterul „c o m p a c t" sau nu al unei substanţe, corespunzătoare definiţiei din dicţionar „c a r e s e c o m p u n e d i n p a r t i c u l e s t r î n s l e g a t e î n t r e e l e, î n d e s a t, d e n s".

6. Din camera de alături auzea vocea GROASĂ a tatălui şi vocea ...... enervată a mamei.

Perechea antonimică **GROS—SUBŢIRE,** valabilă şi pentru exemplul de mai sus, se organizează de această dată pentru sensul „*cu tonalitate gravă/acută*", sens care se pune în evidenţă în contextul substantivelor: *voce*, *glas*, *sunete*.

Exerciţiul oferă posibilitatea de a observa că, de multe ori, două cuvinte ce se opun pentru sensurile lor proprii, dezvoltă în paralel şi alte sensuri, din ce în ce mai îndepărtate de primul, pentru care antonimia rămîne valabilă. Dezvoltarea semantică paralelă a cuvintelor opuse se explică prin aceea că ele se evocă reciproc în mintea vorbitorilor, şi totodată, creează posibilitatea ca ele să fie din ce în ce mai frecvent puse în relaţie, fapt care fixează perechea respectivă în limbă.

● Comentaţi relaţiile dintre antonimele cuprinse în următoarele propoziţii, utilizînd definiţiile de dicţionar.

1. Cele două surori nu seamănă: una e DRĂGUŢĂ, dar cealaltă e URÎTĂ.
2. Băiatul pe care mi l-ai arătat nu e ARĂTOS, e ŞTERS.
3. Formau o pereche nepotrivită: el ÎNALT şi ea BONDOACĂ.
4. Unul era BUN la inimă, dar celălalt era CÎINOS.
5. SEVER în relaţiile de serviciu, era foarte CUMSECADE în relaţiie particulare.

Propoziţiile din acest exerciţiu pun în relaţie de antonimie termeni între care, în mod obişnuit nu stabilim o asemenea legătură. Rezolvarea exerciţiului nu este chiar foarte simplă, deoarece relaţiile dintre termenii fiecărei perechi sînt mai complexe decît în cazul antonimelor obişnuite. Asemenea cupluri apar totuşi în vorbire, de aceea expicarea diferenţelor este importantă.

1. **DRĂGUŢ—URÎT.** Antonimul firesc al lui URÎT, cel care ne vine primul în minte, este FRUMOS. În dicţionar DRĂGUŢ este definit ca „d r ă g ă l a ş, f r u m u ş e l, g r a ţ i o s (c a î n f ă ţ i ş a r e s a u c o m p o r t a r e), ceea ce înseamnă că el apreciază aspectul plăcut al fizicului cuiva într-un grad mai mic decît URÎT. Acesta din urmă afirmă absenţa trăsăturilor plăcute, fără a da vreo informaţie asupra gradului în care se face aprecierea. Aceasta înseamnă că între cei doi membri ai perechii de mai sus, pe lîngă opoziţia „p l ă-

cut" / „neplăcut" mai apare o diferență, referitoare la felul în care este apreciată însușirea respectivă. Această diferență face ca relația dintre cei doi să nu fie perfect echilibrată, de aceea cuplul citat nu apare în mod obișnuit în limba română.

2. **ARĂTOS—ȘTERS** reprezintă o pereche neobișnuită. Cei doi termeni sînt definiți în dicționar astfel: ARĂTOS = „care are o înfățișare frumoasă sau impunătoare", iar ȘTERS = „lipsit de expresivitate". La prima vedere relația dintre ele este greu de stabilit deoarece cele două cuvinte par a nu avea nici o legătură. Legătura, într-adevăr nu se poate stabili direct, dar ea poate fi făcută indirect astfel: o persoană lipsită de expresivitate „nu place, nu atrage" (prin înfățișare). Pe baza acestei trăsături de sens, antonimia devine posibilă, dar ea trebuie înțeleasă numai în sens larg.

3. **ÎNALT—BONDOC.** Pentru orice vorbitor antonimul obișnuit al lui ÎNALT este SCUND. BONDOC, evasisinonim al acestuia este definit în dicționar ca: *(despre oameni)* „mărunt de statură și gras". Prin urmare, prin conținutul său semantic. BONDOC apreciază nu numai „întinderea pe verticală", ci aduce o informație în plus: aceea referitoare la volum, componentă de sens absentă din conținutul lui ÎNALT. Prin aceasta, diferența dintre cei doi membri ai perechii de mai sus este nu numai antonimică: relația este dezechilibrată prin faptul că un termen conține o anumită componentă și altul nu. Din această cauză, perechea nu este folosită în mod obișnuit.

4. **BUN—CÎINOS.** În exemplul de mai sus se stabilește de asemenea, o opoziție neobișnuită, deoarece antonimul firesc al lui BUN este RĂU. În dicționar cei doi termeni sînt definiți astfel: BUN „care face în mod obișnuit bine altora, care se poartă bine cu alții" iar, CÎINOS „crud, rău, hain". Rezultă că cel de-al doilea este puternic marcat sub aspectul intensității, în timp ce BUN apreciază o calitate fără a da vreo informație cu privire la gradul în care se manifestă.

Între membrii perechii apare pe lîngă opoziția antonimică încă o diferență de sens care face ca antonimia să fie asimetrică și deci rar folosită.

5. **SEVER—CUMSECADE.** Antonimia dintre acești doi termeni, deși se poate înțelege cu ușurință în context, nu este folosită în mod obișnuit. Ei sînt definiți în dicționar astfel: SEVER „care judecă și pedepsește fără indulgență" și CUMSECADE „cu purtări bune, de treabă, îngăduitor". Diferența dintre ei constă în faptul că cel de-al doilea termen apreciază *mai general* comportamentul cuiva, fără referire neapărată la atitudinea în raport cu faptele altora. Această nouă diferență face ca cele două cuvinte să fie antonime doar în mare.

În exemplele de mai sus, opoziția antonimică nu este singura diferență dintre termeni. Unul dintre membrii perechii aduce o informație în plus, mărind contrastul, fapt care poate fi folosit de vorbitor în obținerea unui efect stilistic.

● În următoarele propoziții sînt puse în opoziție cuvinte care nu sînt în mod obișnuit antonime. Cu ajutorul dicționarului, încercați să explicați ce deplasări de sens au avut loc, în așa fel încît opoziția dintre ele să fie posibilă.

1. Cine a făcut pe BOGATUL a făcut și pe ARGATUL. (Proverb)
2. La chip FRUMOS, la inimă GĂUNOS. (Proverb)
3. Nu era din fire nici MOALE, nici IUTE.
4. Pe cît de LUMINOASĂ îi era fața, pe atît de CĂTRĂNIT sufletul.
5. Să nu fii ieftin la FĂINĂ și scump la TĂRÎȚE. (Proverb)
6. Nu poți fi pentru unul MUMĂ și pentru altul CIUMĂ.
7. Unde nu-i CAP, vai de PICIOARE. (Proverb)

Rezolvarea acestui exercițiu presupune mai multe cunoștințe despre sensul cuvîntului și posibilitățile sale de a se deplasa, deoarece exemplele propuse cer o interpretare stilistică mai subtilă.

În propoziția 1 perechea antonimică este **BOGAT—ARGAT.** Primul este utilizat cu sensul său principal „care dispune de o stare materială bună (bani, avere)". Cel de-al doilea, are sensul „servitor, slugă angajată (în trecut) pentru diferite munci în gospodăria stăpînului". Prin faptul că îndeplinește o funcție de subordonat față de cineva bogat, care își permite să plătească pe altul pentru diferite munci, ARGAT trimite prin deplasare semantică la ideea de „sărac". În acest fel opoziția care se realizează în propoziția 1 este între sensurile „bogat" / „sărac", obișnuită în limba română.

În propoziția 2 antonimia se realizează între **FRUMOS—GĂUNOS.** Dacă primul termen este întrebuințat aici cu sensul său principal, GĂUNOS realizează o valoare semantică neobișnuită. În dicționar este definit astfel: *(despre copaci sau trunchiuri de copaci)* „care este găurit, gol, mîncat pe dinăuntru", *(despre nuci)* „care este fără miez", *(fig. despre acțiuni, manifestări ale oamenilor)* „care este lipsit de conținut, de temei". În exemplul 2 GĂUNOS se apropie de această ultimă valoare. Deplasarea de sens s-a produs astfel: un suflet GĂUNOS *(lipsit de conținut)* sugerează ideea de „urît". În acest fel, opoziția din acest exemplu se realizează între sensurile „frumos" / „urît", indiferent de cuvintele prin care sînt sugerate.

În exemplul 3, antonimia se stabilește între **MOALE—IUTE.** Primul realizează aici sensul 5 din DEX *(despre oameni)* „lipsit de energie, de vlagă". IUTE este înțeles cu primul său

sens înregistrat în DEX, „c a r e a c ţ i o n e a z ă r e p e d e, p r o m p t". Relaţia dintre cele două sensuri nu este foarte evidentă la prima vedere. Şi totuşi, putem presupune că cineva care reacţionează repede este plin de energie, de forţă. În acest fel, cele două cuvinte se opun pe baza sensului „r e a c t i v i t a t e l e n t ă/ r a p i d ă".

În propoziţia 4 relaţia de opoziţie se stabileşte între **LUMINOS—CĂTRĂNIT**, relaţie ocazională, deoarece cei doi termeni nu formează o pereche obişnuită în limba română. LUMINOS cu referire la chip se defineşte ca „s e n i n, c a r e r ă s p î n d e ş t e l u m i n ă, f e r i c i t". CĂTRĂNIT, realizează aici un sens secundar, figurat, „a m ă r î t, s u p ă r a t". Prin sensul său principal „d e c u l o a r e î n c h i s ă, n e g r u", el contrastează cu LUMINOS. Ambii termeni ai perechii de mai sus intră în această relaţie cu un sens figurat „s e n i n, f e r i c i t" / „a m ă r î t, s u p ă r a t", opoziţie întărită de ideea de „l u m i n ă" / „î n t u n e r i c" la care trimite sensul principal al cuvintelor.

În propoziţia 5 sînt puşi în opoziţie termenii **FĂINĂ** şi **TĂRÎŢE**, cuvinte care, fiecare în parte, nu au antonim în limba română. Opoziţia dintre ele se poate înţelege numai contextual, deoarece ele nu sînt folosite aici cu sensul denotativ, ci cu un sens deplasat, conotativ : „c e e a c e e v a l o r o s" şi respectiv „c e e a c e e s t e l i p s i t d e v a l o a r e". Contrastul se realizează între aceste două sensuri, chiar dacă ele sînt sugerate prin termeni care nu se opun în mod obişnuit în limba română.

În propoziţia 6, opoziţia se stabileşte între cuvintele **MUMĂ—CIUMĂ**, termeni care nu au antonime, înţeleşi în sensul lor curent. Dar relaţia nu se stabileşte pentru acest sens. MUMĂ trimite la un sens conotativ ca „b u n, b l î n d", în timp ce CIUMĂ sugerează sensul „r ă u" (v. sensul 2 figurat din DEX). Prin urmare, opoziţia dintre cuvintele discutate aici se bazează pe ideea de „b u n" / „r ă u" pe care ele o sugerează printr-o deplasare a sensului.

Antonimia care rezultă din propoziţia 7 este cea între **CAP—PICIOARE**. Cele două nu se opun în mod firesc în limba română (la sensurile lor proprii) decît dacă ne gîndim la faptul că unul denumeşte extremitatea superioară, iar celălalt, extremitatea inferioară a corpului. Deşi nu aceasta este propriu-zis trăsătura de sens care stă la baza opoziţiei în cazul de faţă, ea este oarecum implicată. CAP se înţelege ca : „î n ţ e l e p c i u n e, r a ţ i u n e", în timp ce PICIOARE are aici un sens destul de abstract „b a z ă, s t a r e c a r e s u s ţ i n e c e v a" şi prin extensie, „l a t u r a c o n c r e t ă m a t e r i a l ă a l u c r u r i l o r". Cum nici unul dintre cele două cuvinte nu are antonim în limba română, opoziţia dintre ele se poate realiza contextual pe baza sensului amintit mai sus.

Rezolvarea acestui exerciţiu implică un oarecare grad de dificultate, deoarece presupune deprinderea de a urmări deplasările de sens. El ilustrează cazurile de antonimie contextuală rezultată din punerea în opoziţie a unor cuvinte care nu sînt sau nu au antonime în limbă. Legătura dintre acestea se poate stabili cu ajutorul contextului.

3.2.3 Exerciţii de identificare şi utilizare contextuală a antonimelor

Exerciţiul 3 din MLR VI, p. 47 formulează următoarea cerinţă : Găsiţi antonimele următorilor termeni : *rară* şi *se aprinde*. Alcătuiţi cîte o propoziţie cu fiecare.

Respectînd simpla cerinţă formulată, relaţia antonimică cea mai stabilă duce la indicarea următoarelor perechi :

a) RARĂ — DEASĂ
b) A SE APRINDE — A SE STINGE

Antonimele indicate pot fi ilustrate cu exemple ca :

a) *Imediat în spatele cabanei începea o pădure DEASĂ de brazi.*
Începuse o ploaie DEASĂ cu picături mari.
Făt-Frumos a luat o perie DEASĂ şi a aruncat-o în urmă.
b) *Lumina s-a STINS brusc şi camera s-a cufundat în întuneric.*
Cînd a văzut că darul nu era pentru el, privirea i s-a STINS.

În exemplele de mai sus, **RAR** se opune lui **DES** pentru sensul propriu, definit în DEX : „c u e l e m e n t e l e, c u p ă r ţ i l e c o m p o n e n t e a v î n d î n t r e e l e i n t e r v a l e m a r i/ m i c i". Opoziţia se realizează aici pe baza componentelor „m a r e" / „m i c" aplicate aceleiaşi realităţi.

În textul studiat la lecţia respectivă, adjectivul RAR are sensul „p r e ţ i o s, s c u m p".

„Limba noastră-i o comoară
În adîncuri înfundată,
Un şirag de piatră RARĂ
Pe moşie revărsată".

(*Limba noastră*, MLR VI, p. 45)

Pentru acest sens este dificil de indicat un antonim, acesta ar putea fi, eventual, OBIŞNUIT, deoarece aici perechea antonimică ar trebui să aibă drept element comun „v a l o a r e a".

Pentru **A SE APRINDE**, antonimul obişnuit este **A SE STINGE**, opoziţie valabilă atît pentru sensurile proprii ale acestora, cît şi pentru unele sensuri figurate (vezi exemplele). Relaţia încetează însă pentru sensuri ca cele realizate în exemplele următoare :

Obrajii i s-au APRINS de febră. În toiul discuţiei s-a APRINS şi a început să strige.

Exercițiul dovedește că antonimia se stabilește numai pentru unele sensuri și, chiar dacă este bine fixată în limbă, nu este valabilă pentru orice context (respectiv, înțeles).

● La exercițiul 3 din MLR VI, p. 12 se cere: Găsiți cuvinte care se opun ca înțeles următorilor termeni: *dușman*, *mare*, *a iubi*, *a suspina*. Formulați apoi cîte o propoziție cu fiecare.

Exercițiul se poate rezolva astfel:

DUȘMAN—PRIETEN. Perechea este cea obișnuită în limbă. Pentru același cuvînt se poate cita și antonimul AMIC. Acesta, deși neologic, este astăzi mai rar folosit și este însoțit de o valoare stilistică specială.

În ce privește utilizarea contextuală a perechii citate, se observă că ele pot fi folosite, amîndouă, în exemple ca:

Trebuie să iei bine seama cine îți e PRIETEN *și cine îți e* DUȘMAN. *Sîntem înconjurați de PRIETENI/DUȘMANI.*

În alte situații însă, prezența unor anumite elemente specifice în context exclude posibilitatea apariției unuia dintre termeni. De pildă, în poezia *Patria noastră* de G. Coșbuc (MLR VI, p. 10):

„Și punînd DUȘMANII-n juguri
Ei au sfărîmat sub pluguri
Sîngele Dumbrăvii Roșii"

PRIETEN nu poate apărea.

MARE—MIC. Cele două cuvinte formează o pereche stabilă în limbă, deoarece se opun nu numai pentru sensul principal, ci și pentru mai multe din sensurile secundare, de exemplu:

Pe această stradă, clădirile MICI alternează cu cele MARI.

Aici termenii se opun, relația dintre ei bazîndu-se pe faptul că ambii apreciază „d i m e n s i u n e a (în general)".

Are un băiat MARE, în armată și altul MIC, la grădiniță.

În acest caz, aprecierea privește „v î r s t a".

La marginea satului sînt două lacuri: unul MARE, altul MIC.

În această propoziție ambii termeni au în vedere „e x t e n s i u n e a î n s u p r a f a ț ă".

A IUBI—A URÎ, este o pereche fixată prin frecventa folosire. Se observă că în afară de contexte ca: *E un om rece, nu poate IUBI, nu poate URÎ*, unde pot apărea amîndouă cuvintele, cele mai multe sînt specifice, admițînd numai unul din termeni: De pildă, în poezia amintită, de G. Coșbuc (MLR VI, p. 10):

„Cei ce ne IUBIM frățește
Ne dăm mîna românește".

cuvîntul *frățește* din context face imposibilă apariția verbului A URÎ.

Pentru **A SUSPINA** este dificil de indicat un antonim. Izolat de orice context, el este înțeles cu sensul propriu „a s c o a t e s u s p i n e", însă pentru acesta nu există un antonim propriu-zis. În poezia *Patria noastră* (MLR VI, p. 10) el este folosit cu un sens deplasat, neobișnuit și deci neînregistrat de dicționar.

„Numai noi români pe lume,
Toți cu aceeași soartă dată,
SUSPINÎND cu toții-odată
Și-avînd toți o bucurie";

Aici sensul aproximativ este „a s u f e r i" pentru care, de asemenea, nu există un antonim propriu-zis. Eventual, în versurile citate el poate fi pus în relație cu A SE BUCURA, dar relația dintre cele două este destul de aproximativă și, în orice caz, nu poate fi înțeleasă decît contextual.

Dincolo de dificultățile pe care le ridică interpretarea ultimei perechi, se observă că, dacă în unele cazuri putem identifica ușor un cuvînt opus, pentru că ele apar frecvent în corelație, alteori găsirea unui antonim este dificilă și relația nu poate fi înțeleasă decît raportată la un context dat.

● Exercițiul 2 din MLR VI, p. 35 cere să se grupeze antonimele din următoarea listă de cuvinte: *zi*, *tare*, *greu*, *muncește*, *se luminează*, *aproape*, *vesel*, *intrare*, *ușor*, *noapte*, *moale*, *se întunecă*, *trist*, *se odihnește*, *departe*, *ieșire*. Să se formuleze apoi cîte o propoziție cu două grupuri dintre ele.

Rezolvarea exercițiului este simplă și nu presupune decît obișnuința de a stabili o legătură între cuvinte, legătură care are la bază caracterul comun al unor componente de sens (de care sîntem conștienți sau nu). Gruparea cuvintelor de mai sus nu poate fi decît următoarea:

ZI—NOAPTE	SE LUMINEAZĂ—SE ÎNTUNECĂ
TARE—MOALE	APROAPE—DEPARTE
GREU—UȘOR	VESEL—TRIST
MUNCEȘTE—SE ODIHNEȘTE	INTRARE—IEȘIRE

Recunoașterea chiar și fără context a antonimelor se bazează pe legătura dinainte stabilită în mintea vorbitorilor. Dependența de context apare numai cînd unul din termenii perechii actualizează un alt sens, după cum se va vedea în continuare.

Vara ZILELE sînt mai lungi decît NOPȚILE. Nu-mi place să dorm pe o pernă TARE, prefer una MOALE. Am două valize: una UȘOARĂ, alta GREA. Unele dintre exerciții sînt UȘOARE, dar altele sînt GRELE.

Ultimele două exemple dovedesc că **UŞOR** şi **GREU** se opun la mai multe sensuri, ceea ce conferă stabilitate perechii: *Ziua MUNCEŞTE din greu, iar noaptea SE ODIHNEŞTE.*

Pentru verbul **A MUNCI** se mai poate sugera încă un antonim, într-un exemplu ca:

MUNCEŞTE, nu STA, că timpul trece repede şi nu terminăm treaba.

În acest caz, opusul **A STA** neagă pur şi simplu sensul primului verb, „a n u m u n c i", relaţie posibilă şi frecventă.

Pentru **TARE**, antonimul identificat în lista de mai sus este **MOALE**, cele două apreciind în acest caz „c o n s i s t e n ţ a" unui material (sensul principal).

Pentru acelaşi cuvînt se mai poate sugera şi antonimul SLAB, relaţie valabilă în exemple ca: *Ceaiul acesta e prea TARE, fă-mi unul mai SLAB. Pentru o praştie bună, elasticul nu trebuie să fie nici prea TARE, nici prea SLAB. Medicamentele pe care ţi le-a prescris sînt prea TARI, trebuie să începi cu altele mai SLABE.*

Relaţia exemplificată mai sus este bine consolidată în limbă, deoarece termenii se opun pentru mai multe sensuri (cu excepţia celui principal).

Prin lista de cuvinte pe care o propune, exerciţiul dirijează organizarea perechilor de antonime într-un singur fel, iar acestea sînt cupluri obişnuite în limbă.

● Exerciţiul 4 din MLR VI, p. 35 cere să se construiască propoziţii cu antonimele următoarelor cuvinte: *lung*, *rea-voinţă*, *se îmbracă*, *articulat*, *se întristează.*

Rezolvarea exerciţiului presupune mai întîi identificarea antonimelor şi precizarea sensului pentru care se stabileşte opoziţia şi apoi construirea unor propoziţii. Operaţia poate fi făcută concomitent astfel:

LUNG — SCURT:

Iarna nopţile sînt mai LUNGI, iar zilele mai SCURTE. În acest exemplu, relaţia se bazează pe aprecierea „e x t e n s i u n i i t e m p o r a l e".

Formau o pereche ciudată: unul LUNG şi slab, iar celălalt SCURT şi gras. Aici opoziţia priveşte un alt sens al lui LUNG, avînd în vedere „e x t e n s i u n e a v e r t i c a l ă".

Drumurile LUNGI sînt obositoare, cele SCURTE le suport mai UŞOR. În acest caz, termenii sînt antonimi pentru un sens bazat pe aprecierea „e x t e n s i u n i i l o n g i t u d i n a l e".

Perechea în cauză are o poziţie solidă în limbă, termenii se evocă reciproc fără dificultate, pentru că, dezvoltînd sensuri paralele, opoziţia este valabilă pentru mai multe dintre acestea.

REA-VOINŢĂ — BUNĂVOINŢĂ:

Mă aşteptam să mă trateze cu BUNĂVOINŢĂ, dar cînd colo, m-a întîmpinat cu o REA-VOINŢĂ vizibilă. Fiind cuvinte compuse cu un element comun, opoziţia se stabileşte, de fapt între „r ă u" / „b u n".

SE ÎMBRACĂ — SE DEZBRACĂ:

Îndată ce vine de la şcoală, SE DEZBRACĂ de uniforma pe care o pune în dulap şi SE ÎMBRACĂ cu nişte haine de casă.

Pentru **ARTICULAT** se pot indica două antonime: **NEARTICULAT** şi **DEZARTICULAT.** Formate din aceeaşi rădăcină cu prefixe diferite, cele două se opun lui ARTICULAT pentru sensuri diferite, ce se pot ilustra în exemple ca: *În această propoziţie există substantive ARTICULATE şi altele NEARTICULATE. Se juca liniştită într-un colţ cu o păpuşă DEZARTICULATĂ.* Dacă în primul caz antonimul neagă baza, însemnînd „c u / f ă r ă a r t i c o l" în al doilea exemplu sensul este „s c o s d i n a r t i c u l a ţ i i".

SE ÎNTRISTEAZĂ — SE BUCURĂ

Bunicul SE BUCURĂ *de cîte ori ne ducem să-l vedem şi* SE ÎNTRISTEAZĂ *grozav cînd ne vede plecînd.* Perechea este obişnuită în limbă şi frecvent folosită.

Exerciţiul este util nu numai pentru identificarea antonimelor ci şi pentru că, cerînd construirea unor propoziţii, creează deprinderea de a le folosi corect şi, acolo unde este cazul, de a ilustra relaţia pentru mai multe sensuri ale termenilor perechii.

● La exerciţiul 3 din MLR VI, p. 35 se formulează următoarea cerinţă: Găsiţi antonimele termenilor: *ospitalier*, *libertate*, *curată*, *deasă*, *a acoperi*, *a ridica*, *început*, *a creşte*, *afară*, *a lipi*, *încolo*, *se încalţă*, *se bucură*, *aprobă.* Alcătuiţi cîte o propoziţie cu două grupuri dintre ele.

Rezolvarea exerciţiului poate fi următoarea:

OSPITALIER — NEOSPITALIER, NEPRIMITOR

LIBERTATE
1. CAPTIVITATE
2. SUBJUGARE
3. DEPENDENŢĂ
4. CONSTRÎNGERE

CURAT
1. MURDAR
2. NECURAT
3. ÎNCĂRCATĂ

DEASĂ — RARĂ

A ACOPERI { 1. A DESCOPERI
2. A DA ÎN VILEAG

A RIDICA { 1. A COBORÎ
2. A DĂRÎMA
3. A SCĂDEA

ÎNCEPUT — { SFÎRȘIT, FINAL

A CREȘTE — { A SCĂDEA, A DESCREȘTE

AFARĂ — ÎNĂUNTRU

ÎNCOLO — ÎNCOACE

SE ÎNCALȚĂ — SE DESCALȚĂ

SE BUCURĂ — SE ÎNTRISTEAZĂ

APROBĂ { 1. A DEZAPROBA
2. A NEGA

Unele păsări trăiesc numai în LIBERTATE, în CAPTIVITATE mor. Cînd ai conștiința CURATĂ, dormi liniștit, cînd e ÎNCĂRCATĂ te frămînți. În deșert temperatura SE RIDICĂ ziua, dar noaptea SCADE foarte mult.

Rezolvarea propusă nu este foarte simplă, deoarece nu se limitează doar la menționarea unor antonime, ci urmărește relația de opoziție pentru diferite sensuri ale cuvintelor. Totodată, ilustrează observațiile teoretice făcute mai sus.

De pildă, pentru **OSPITALIER** se pot indica două antonime: **NEOSPITALIER** și **NEPRIMITOR.** Deși acestea sînt perfect echivalente ca sens, primul ne vine în minte cu ușurință, fiind derivatul negativ al cuvîntului care ne interesează. Al doilea este pus mai frecvent în relația cu PRIMITOR, ceea ce dovedește că organizarea perechilor este susținută și de legătura formală între termeni.

În al doilea exemplu, posibilitatea de a indica mai multe antonime pentru **LIBERTATE** este o dovadă că opoziția se stabilește diferențiat, pe sensuri. Funcționarea fiecăreia dintre perechile rezultate poate fi ilustrată cu exemple. În afară de cel citat mai sus, s-ar putea adăuga:

Trebuie să acordăm atenție LIBERTĂȚILOR și CONSTRÎNGERILOR în folosirea corectă a cuvintelor.

Perechea **LIBERTATE—DEPENDENȚĂ,** deși perfect justificată, este mai puțin frecventă, deoarece potrivit solidarității formale a antonimelor, cel de-al doilea cuvînt este mai curînd pus în legătură cu INDEPENDENȚĂ. Oricum am organiza perechile însă, nici una nu acoperă sensul lui LIBERTATE, utilizat în fragmentul literar *Prăvale-Baba* de I. Teodoreanu, studiat la lecția respectivă (MLR VI, p. 22).

„Și alți doi ochi au privit ca în fiecare an recreația noilor veniți dar ascunși după perdea, cercînd de acolo să-i cunoască în LIBERTATE", aici sensul este „î n v o i e, î n t i h n ă" și pentru acesta e dificil de indicat un antonim.

Pentru **CURAT**, antonimele menționate reprezintă trei sensuri diferite. Perechea **CURAT—MURDAR**, cel mai ușor de identificat, este valabilă pentru sensul din textul *Prăvale-Baba* (MLR VI, p. 21). *„Batistă CURATĂ în buzunar"*. Pentru celelalte se pot cita exemple ca: *La mijloc era o afacere CURATĂ/NECURATĂ. Mi-am dat seama că avea conștiința CURATĂ/ÎNCĂRCATĂ.*

Pentru **A ACOPERI** se pot indica cel puțin două antonime, corespunzînd la sensuri diferite. **A DESCOPERI** și **A DA ÎN VILEAG.** Primul are în vedere sensul „a p u n e p e s t e u n o b i e c t s a u p e s t e o f i i n ț ă c e v a c a r e l e a s c u n d e s a u l e p r o t e j e a z ă", de exemplu: *Unii își ACOPERISERĂ capul cu ceva, alții și l-au DESCOPERIT.*

Al doilea antonim are în vedere un sens secundar, mai dependent de o utilizare concretă: *Nu voia să ACOPERE o faptă urîtă așa că s-a hotărît să o DEA ÎN VILEAG.*

Și pentru **A RIDICA** s-au indicat mai multe antonime ce pot fi ilustrate astfel: *Își RIDICĂ și își COBOARĂ ritmic mîna. Casele RIDICATE la repezală erau urîte și sărăcăcioase și, cu timpul, fuseseră DĂRÎMATE. Nivelul apei s-a RIDICAT ieri, dar azi a SCĂZUT.*

De asemenea, pentru **A APROBA** am indicat antonimele **A DEZAPROBA** și **A NEGA.** Primul, evocat mai ușor din cauza asemănării formale, corespunde sensului principal, de exemplu: *Nu pot APROBA ce ai de gînd să faci, dimpotrivă, DEZAPROB atitudinea ta.*

Perechea **A APROBA-A NEGA** are în vedere un sens ușor deplasat al primului termen. *Fie că APROBI sau NEGI că am dreptate, eu rămîn la părerea mea.*

S-ar mai putea sugera încă o opoziție corespunzătoare unui alt sens, ca în exemplul: *Nu mi-ai spus: ți-a APROBAT cererea sau ți-a RESPINS-O?* Aceasta este însă un sens contextual și de aceea relația nu este valabilă decît în aceste condiții.

Exercițiul sugerează diferite posibilități de organizare a perechilor antonimice în funcție de sensul cuvîntului pe care îl avem în vedere.

● Exercițiul 2 din MLR VI, p. 121 cere să se găsească antonimele cuvintelor: *sfîrșit, liniște, asta, greu, aspru, a intra, a deschide.*

Deși simplu, exercițiul oferă posibilitatea clarificării unor probleme teoretice. Considerînd cuvintele independent de context, se pot găsi următoarele antonime :

SFÎRȘIT — ÎNCEPUT

LINIȘTE — { ZGOMOT, GĂLĂGIE, VACARM, LARMĂ

ASTA — { 1. AIA
2. ĂSTA

GREU — UȘOR

ASPRU — { 1. BLÎND
2. NETED

A INTRA — A IEȘI

A DESCHIDE — A ÎNCHIDE

Unele dintre perechile propuse mai sus se pretează la interpretări. De pildă, pentru **LINIȘTE** s-au indicat mai multe antonime, cvasiechivalente între ele.

Cu excepția lui ZGOMOT, celelalte sînt mai puternic marcate sub aspectul intensității (v. DEX : „Z g o m o t p u t e r n i c, a s u r z i t o r, m a r e etc."). Această marcă suplimentară de intensitate face ca relația de opoziție între acești termeni și LINIȘTE să fie încărcată de încă o diferență, cea privind „i n t e n s i t a t e a" zgomotului. Diferența, mai mult sau mai puțin sesizabilă la prima vedere, devine clară consultînd definițiile de dicționar și se pune în valoare în contexte ca : *LINIȘTEA era tulburată uneori de ZGOMOTE ușoare venind dinspre pădure.*

În fraza utilizată în manual la fragmentul *Premiul întîi* de M. Preda (MLR VI, p. 117), LINIȘTE poate fi opus oricăruia dintre antonimele amintite, deoarece componenta privind „i n t e n s i t a t e a" nu este incompatibilă cu contextul. „*Teodorescu așteaptă să se facă LINIȘTE, timp în care spuse și el elevului să-și ia pălăria de pe cap, apoi îi dădu o coroană și cîteva cărți*".

Pentru **ASTA,** găsirea unui antonim nu este foarte simplă, deoarece cuvîntul nu are propriu-zis un opus în limba română. S-ar putea indica fie AIA, dacă avem în vedere opoziția spațială „a p r o a p e" / „d e p a r t e", fie ĂSTA, dacă ne gîndim la opoziția de gen. Oricum însă, exemplul nu este tipic pentru antonimie.

Pentru **GREU** se impune ca antonim **UȘOR,** relație valabilă pentru mai multe sensuri. *Pe tejghea două pachete GRELE/UȘOARE. La examen s-au dat cîteva exerciții GRELE/UȘOARE. Iarna aceasta a fost GREA/UȘOARA.*

Și pentru **ASPRU** se pot menționa mai multe opuse, valabile pentru contexte (deci pentru sensuri) diferite : *În regiunea aceea clima era ASPRĂ/BLÎNDĂ. Ne fixa cu o privire ASPRĂ/BLÎNDĂ. Încerca să-și perie hainele cu o perie ASPRĂ/MOALE. Suprafața peretelui era ASPRĂ/NETEDĂ la pipăit.*

Exercițiul oferă posibilitatea de a observa că uneori se pot indica mai multe antonime ale unui termen (pentru același sens), iar alteori acestea privesc sensuri diferite.

● La exercițiul 2 din MLR VI, p. 159 se cere să se găsească antonime următorilor termeni : *opus, strîmbă, a se pierde, moi, întunecoase, largi*, și să se construiască propoziții cu două dintre acestea.

Identificarea antonimelor presupune reprezentarea în minte a unui sens (de obicei, cel principal) mai ales atunci cînd perechile nu sînt fixate în limbă.

Propunem următoarea rezolvare sugerînd diferite posibilități de detaliere a analizei :

APUS — RĂSĂRIT

STRÎMB — DREPT

A SE PIERDE { 1. A SE GĂSI
2. A-ȘI REVENI

ÎNTUNECOS—LUMINOS

SUFERINȚĂ—BUCURIE

MOALE { 1. TARE
2. DUR
3. ENERGIC
4. ASPRU
5. RIGID

LARG { 1. ÎNGUST
2. STRÎMT
3. MESCHIN

Soluțiile propuse depășesc, evident, simpla relație de opoziție pe care o face vorbitorul la prima vedere. De aceea, interesant este comentariul și interpretarea ce trebuie susținute de contexte clare, adecvate.

Pentru **STRÎMB** antonimul obișnuit este **DREPT,** cele două opunîndu-se nu numai pentru sensurile lor principale, dar și pentru altele, secundare. *Liniile pe care le-ai tras sînt STRÎMBE/DREPTE. Am fost de față la o judecată STRÎMBĂ/DREAPTĂ.*

Antonimia nu mai este valabilă pentru sensul pe care STRÎMB îl realizează în fragmentul *Dunăre! Dunăre!* de Z. Stancu studiat la lecția respectivă (MLR VI, p. 156) : „*Luna plină se ridicase în cumpăna cerului și plutea prin văzduhul albăstrui-gălbui ca o corabie rotundă de aur. O altă lună STRÎMBĂ căzuse în mijlocul apei*".

Sensul este aici strict contextual și trebuie înțeles ca „d e f o r m a t (d e o g l i n d a m i ș c ă t o a r e a a p e i)" și pentru această valoare nu poate fi găsit un termen opus.

Pentru **A SE PIERDE** s-ar putea indica: **A SE GĂSI** şi **A-ŞI REVENI**, pentru sensuri diferite ce se pot ilustra astfel: *Ce S-A PIERDUT e bun pierdut, nu se mai GĂSEŞTE. Ameţise din cauza slăbiciunii, simţea că SE PIERDE, dar în curînd ŞI-A REVENIT.*

În fragmentul *Dunăre!Dunăre!* A SE PIERDE este utilizat cu sensul „a s e r ă t ă c i", referitor la o persoană (de fapt o personificare) şi pentru acesta nu se poate indica un antonim propriu-zis. *„Acolo, încotro mă îndrept, mă aşteaptă marea cea mare şi amară, în care voi căuta să nu mă PIERD"*. (MLR VI, p. 158).

Pentru **MOALE**, cele cinci antonime propuse privesc sensuri diferite, care se înţeleg mai clar în contexte ca: *Îmi plac ouăle MOI/TARI. Perele pe care le-ai cumpărat sînt MOI/TARI. Piesele astea sînt făcute dintr-un metal MOALE/DUR. Prietenul tău este un om MOALE/ENERGIC. Mi-am făcut o haină dintr-o stofă MOALE/ASPRĂ.*

În fragmentul de lectură studiat în MLR VI, p. 157 la lecţia respectivă, MOALE este utilizat cu un sens pentru care ar fi mai potrivit antonimul RIGID. *„Apele şuşoteau lovindu-se de malul lin ...şi printre tulpinile MOI şi poroase ale papurii"*.

Perechea **SUFERINŢĂ—BUCURIE** ridică alte probleme de interpretare. Opoziţia este doar relativă, deoarece nu se referă la aceeaşi stare apreciată ca „p r e z e n t ă " sau „a b s e n t ă": SUFERINŢĂ este definit ca „d u r e r e f i z i c ă s a u m o r a l ă" în timp ce BUCURIE ca „s e n t i m e n t d e m u l ţ u m i r e, s a t i s f a c ţ i e s u f l e t e a s c ă". Cînd SUFERINŢĂ se referă la o durere morală, poate fi, eventual, opus lui BUCURIE, deşi antonimul firesc al acestuia este TRISTEŢE, în comparaţie cu care SUFERINŢĂ este mult mai intens. Exemplul demonstrează că, pentru a fi cu adevărat opuşi, doi termeni trebuie să se refere la *aceeaşi* însuşire, stare, situaţie, manifestată pozitiv sau negativ.

Pentru **LARG** s-au propus trei antonime, corespunzînd la sensuri diferite, ce pot fi ilustrate astfel: *Înaintea noastră se vedea o stradă LARGĂ/ÎNGUSTĂ. „Măcelăreau ori luau robi soldaţii LARGI/ÎNGUSTI în umeri"* (MLR VI, p. 156). *Era un om cu vederi LARGI/ÎNGUSTE. Haina asta e prea LARGĂ/STRÎMTĂ pentru tine. Ideea a pătruns în cercurile LARGI/STRÎMTE de adepţi.*

Simpla identificare a antonimelor poate fi deci completată cu observaţii asupra altor eventuale opoziţii, valabile pentru alte sensuri, ce pot fi ilustrate cu exemple.

● La exerciţiul 4 din MLR VI, p. 61 se cere: Găsiţi antonime cuvintelor: *frumuseţe, plăcere, limpede, uriaşi, se înalţă, alene.*

Soluţia cea mai simplă se limitează la menţionarea unor cuvinte opuse pentru termenii indicaţi, iar din felul în care acestea sînt identi-

ficate se pot desprinde unele observaţii:

FRUMUSEŢE — URÎŢENIE	**URIAŞI** — PITICI
PLĂCERE — NEPLĂCERE	**SE ÎNALŢĂ** — COBOARĂ
LIMPEDE — TULBURE	**ALENE** — REPEDE

Cuvintele cerute în exerciţiu sînt selectate din fragmentul de lectură *Ardealul* de N. Bălcescu. Identificînd contextele în care acestea apar, se observă că substituţia termenilor respectivi prin antonime este rareori posibilă, deoarece fiecare dintre ei stabileşte legături de sens cu contextul, compatibilităţi pe care antonimul nu le are, de exemplu: *„...gîrle a căror apă LIMPEDE/TULBURE curge"*, (MLR VI, p. 59). *„...sînt aşezate cu măiestrie toate FRUMUSEŢILE (nu URÎŢENIILE) naturale"*. (MLR VI, p. 58). *„...dai... peste cîmpii arse şi văruite unde bivolul dormitează ALENE"* (nu REPEDE) (MLR VI, p. 59).

Este evident că deşi menţionarea antonimelor şi formarea unor perechi independent de context este posibilă, aceasta nu aduce nimic nou faţă de ceea ce „ştiam" dinainte şi mai ales nu aduce informaţii cu privire la funcţionarea perechii.

Exerciţiul poate continua cu menţionarea altor posibilităţi de opoziţie, exemplificate astfel:

LIMPEDE — CONFUZ

Demonstraţia nu era deloc LIMPEDE, ci CONFUZĂ.

Dacă pînă acum vocea îi fusese LIMPEDE, răspicată, acum glasul îi devenise ÎNĂBUŞIT.

Dimineaţă cerul fusese LIMPEDE şi albastru, iar acum era ACOPERIT şi deprimant.

Avea o minte LIMPEDE, pătrunzătoare, pe cînd celălalt era OPAC, nu sesiza subtilităţile.

Relaţia se stabileşte de fiecare dată pentru alte sensuri ce pot fi precizate prin componentele de sens comune. De pildă, în primul exemplu, legătura este asigurată de componenta „c o e r e n ţ ă l o g i c ă", în al doilea, trăsătura comună este „r e z o n a n ţ ă", în al treilea exemplu termenii apreciază, amîndoi, „t r a n s p a r e n ţ ă", iar în ultimul caz relaţia se bazează pe componenta comună „c a p a c i t a t e d e p ă t r u n d e r e". Însuşirile avute în vedere sînt apreciate ca „p o z i t i v" şi respectiv „n e g a t i v".

Rezultă importanţa precizării sensului pentru care se stabileşte opoziţia, dar şi dependenţa relativă a unei asemenea relaţii faţă de context. O pereche se poate forma teoretic, dar utilizarea ei concretă este limitată.

● La exercițiul 4 din MLR VI, p. 84 se ce[illegible]ă se indice antonime pentru : *durere, a răspunde, a trimite, încoace, a se apropia, înăuntru, a se deschide* și să se formuleze propoziții cu fiecare dintre ele.

Soluția cea mai simplă rezidă în menționarea antonimelor care ne vin cel mai ușor în minte și acestea privesc de regulă, sensul propriu. Interpretarea se poate detalia insistînd asupra unor aspecte teoretice interesante, astfel :

DURERE — BUCURIE :

Viața sa a fost una obișnuită : cu DURERI și BUCURII, cu eșecuri și succese. „Cu capul plecat, cu armele răsturnate, cu întristarea pe față și cu DUREREA/BUCURIA în inimă" (MLR VI, p. 78).

Deși perechea ne vine ușor în minte, cei doi membri ai ei sînt oarecum diferiți. Dacă ni s-ar cere un antonim pentru BUCURIE, l-am indica, probabil, pe TRISTEȚE. DURERE este mai puternic marcat presupunînd o anumită „i n t e n s i t a t e" a suferinței. În ciuda acestei diferențe, DURERE și BUCURIE se opun totuși și sînt relativ frecvent utilizate în contrast în contexte ca cele de mai sus. Antonimia dintre ele nu mai este posibilă cînd primul termen al cuplului realizează sensul de „s u f e r i n ț ă f i z i c ă". *DUREREA de cap îi dăduse o proastă dispoziție.*

A RĂSPUNDE — A ÎNTREBA :

Nu mă ÎNTREBA, că nu-ți pot RĂSPUNDE. Cînd te ÎNTREB, vreau să-mi RĂSPUNZI clar.

În alte contexte, cuvîntul în discuție poate fi opus destul de bine lui A TĂCEA. *De cîte ori îl ÎNTREB despre tatăl lui, TACE.*

Pentru **A TRIMITE** este destul de deficil de găsit un antonim. Logic acesta ar trebui să aibă sensul „a n u t r i m i t e", dar nu există un termen consacrat cu acest sens. S-ar putea sugera următoarele opoziții : *I-am TRIMIS banii, dar nu am PRIMIT cărțile. Am TRIMIS scrisoarea, dar pachetul l-am REȚINUT.*

Nici unul dintre antonimele sugerate nu este fixat în limbă, relația este aproximativă, iar opoziția se stabilește de la caz la caz.

ÎNCOACE — ÎNCOLO. Perechea nu comportă interpretări, fiind vorba de adverbe monosemantice, cu sens clar, deseori utilizate în contrast. *Ți-am spus să muți biroul mai ÎNCOACE, nu mai ÎNCOLO.*

A SE APROPIA — A SE DEPĂRTA. Cele două cuvinte, derivate de la adverbe cu sens opus, sînt frecvent folosite ca antonime, deoarece opoziția este valabilă pentru mai multe dintre sensurile lor.

Avionul ba se APROPIA, ba se DEPĂRTA de sat. Te-ai APROPIAT/DEPĂRTAT de miezul problemei. Trebuie să te APROPII de sufletul lui, să-i vorbești cu blîndețe, nu să te DEPĂRTEZI.

ÎNĂUNTRU — AFARĂ. Adverbe cu sensuri precise, cele două se opun frecvent în exemple ca : *AFARĂ era frig și umezeală, dar ÎNĂUNTRU se simțea bine.*

Pentru **A (SE) DESCHIDE** antonimul cel mai obișnuit este **A ÎNCHIDE**, pereche bine fixată, deoarece opoziția este valabilă pentru mai multe sensuri.

Ți-am spus să DESCHIZI ușa, nu s-o ÎNCHIZI. Cînd DESCHIDEA ochii, lumina îl supăra, cînd îi ÎNCHIDEA se simțea mai bine. Lentilele astea sînt speciale : se ÎNCHID la culoare cînd lumina este puternică, dar se DESCHID cînd lumina e slabă.

În fragmentul literar din MLR VI, p. 78, A DESCHIDE este însă utilizat cu un alt sens, pentru care antonimul mai potrivit este A ÎNCHEIA. *„După un trup de lănceri ce DESCHIDEA marșa, urmau douăsprezece tunuri mari trase de boi".*

Un alt exemplu : *Simpozionul s-a DESCHIS cu o comunicare foarte interesantă și s-a ÎNCHEIAT a doua zi spre seară cu discuții.*

Relația propusă aici poate fi înțeleasă numai cu referire la un context ca cele de mai sus.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976 p. 144—193.

Constanța Ciocîrlie, *Observații asupra neutralizării opozițiilor semantice ale adjectivelor antonime*, în „Analele Universității Timișoarea", Seria științe filologice, XIV, 1976.

Narcisa Forăscu, *Contribuție la studiul stilistic al antonimelor*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 4.

Narcisa Forăscu v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 105—118.

Narcisa Forăscu — Angela Bidu-Vrănceanu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicație, la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 104—153 (Cap. Antonimia).

R. Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1977.

V. Șerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 205—220.

Lucia Wald, *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 75—84.

(ÎN LOC DE) CONCLUZII

Care ar fi concluziile generale desprinse la sfîrşitul acestei cărţi?

★

Mai întîi, s-ar putea face cîteva observaţii generale privind *sensurile cuvintelor*, cu descrierea lor ştiinţifică şi lexicografică, aşa cum interesează ele un vorbitor care vrea să înveţe cuvinte noi. Simpla „lectură" a definiţiei lexicografice a unui cuvînt nu asigură, în general, nici decodarea exactă şi, cu atît mai puţin, însuşirea lui. Pentru a înţelege corect şi a reţine elementele definitorii e necesară compararea definiţiei lexicografice a cel puţin două cuvinte între care se stabilesc relaţii semantice date, în aşa fel încît să se desprindă riguros atît ceea ce le este comun, cît şi, mai ales, ceea ce le este specific. În felul acesta chiar un vorbitor obişnuit poate ordona datele, le poate sistematiza şi „învăţarea lexicală" este mai avantajoasă.

Rezultă astfel, şi nu în ultimul rînd, importanţa dicţionarului ca instrument de bază în „învăţarea lexicală". Pentru a-i spori eficienţa ne-am străduit să dăm cîteva principii generale, unitare, care nu au fost concepute însă, nici unice şi nici dogmatice. În adecvata folosire a dicţionarului au importanţă mai mulţi factori şi demonstrarea complexităţii obiective atît a faptelor (diferite tipuri de sensuri), cît şi a perspectivei de interpretare (diversele relaţii semantice) urmăreşte *să avizeze un lector nespecialist (sau nespecializat) să acorde atenţie nu numai dicţionarului, ci şi felului în care îl foloseşte.*

„Învăţarea lexicală" poate fi, deci, de mai multe feluri, toate importante şi obiectiv justificate de complexitatea sensurilor şi a relaţiilor de sens. Cînd cuvintele sînt mai strict condiţionate contextual, sensurile se învaţă odată cu contextul şi se simplifică, în felul acesta, interpretarea semantică. Cînd combinaţiile contextuale ale sensurilor cuvintelor sînt mai libere, importanţa factorilor semantici şi stilistici (şi chiar extralingvistici) creşte, ceea ce impune sporirea atenţiei vorbitorului în interpretarea datelor din dicţionar în folosirea (înţelegerea) cuvintelor respective. Interpretarea şi folosirea sensurilor cuvintelor care nu se caracterizează prin restricţii contextuale este mai complexă şi, în asemenea situaţii, este posibilă „dinamica sensurilor". Dinamica sensurilor cuvintelor, de un deosebit interes atît teoretic, cît şi practic, nu trebuie să depăşească anumite limite preconizate tocmai de dicţionar pentru a asigura înţelegerea dintre vorbitori.

Rezolvarea exerciţiilor din manualele şcolare este una din modalităţile posibile de a demonstra avantajele principiilor preconizate pentru analiza şi învăţarea vocabularului.

Tocmai de aceea, avînd în vedere caracterul prin excelenţă aplicativ al cărţii de faţă, dăm, alături de principiile selectate mai sus şi în loc de concluzii, rezolvarea simplificată a unui exerciţiu. Pe marginea unui text de mici proporţii (ales din manualele şcolare de limba română) prezentăm *un sumar al principalelor probleme de semantică*. Textul ales este următorul:

„Pe drum horea şi doinea, iar buzduganul şi-l arunca să spintece nourii, de cădea departe tot cale de-o zi. Văile şi munţii se uimeau auzindu-i cîntecele, apele-şi ridicau valurile mai sus, izvoarele îşi turburau adîncul, ca să-şi azvîrle afară undele lor, pentru ca fiecare din ele să poată cînta ca dînsul cînd vor şopti văilor şi florilor".

(M. Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*, MLR V, p. 280)

Ca să realizăm *sumarul de semantică modernă* prin textul de mai sus propunem următoarele:

La întrebarea „care sînt OMONIMELE din text?" şi ce probleme pun ele sub aspectul diferenţierii lexico-semantice se pot da următoarele răspunsuri:

Conjuncţia ŞI are ca omonime adverbul ŞI „chiar, încă" şi pronumele reflexiv ŞI („*şi-l arunca*"). În acest caz, distincţia prin apartenenţa la părţi de vorbire diferite este decisivă şi la îndemîna oricărui vorbitor. Adverbul şi conjuncţia sînt *omonime totale*, iar primele două faţă de pronumele reflexiv sînt *omonime parţiale* (există şi forma diferită ÎŞI).

Substantivul ZI („**cale** *de-o zi*") poate intra în relaţii de omonimie cu imperativul ZI (de la verbul *a zice)*. Dat fiind că cele două părţi de vorbire flexionează diferit, iar identitatea formală se stabileşte izolat, cele două cuvinte constituie un alt exemplu de *omonimie lexico-gramaticală parţială.*

Adverbul MAI („**mai** *sus*") este omonim lexico-gramatical cu substantivul MAI *(luna* **mai**). Adverbul şi substantivul fiind invariabile, omonimele sînt totale, dar părţile de vorbire se recunosc ca fiind distincte contextual. În schimb, cele două cuvinte faţă de substantivul MAI, MAIURI, utilizat regional cu sensul „unealtă

asemănătoare ciocanului" reprezintă *omonime parțiale* (datorită formei specifice MAIURI și a registrului stilistic limitat ca neliterar al ultimului substantiv).

Substantivul UNDĂ, UNDE (*„să-și azvîrle* **undele**", *„fiecare din* **unde**") constituie tot o omonimie lexico-gramaticală parțială în raport cu adverbul UNDE. Diferențele de formă și de sens se pot verifica și prin faptul că cele două cuvinte au etimonuri diferite (subst. lat. *unda, -ae* și adv. lat. *unde*), deci, sînt *omonime diacronice* (criteriu propus de unii lingviști pentru a distinge cuvintele cu aceeași formă și înțelesuri diferite).

Adjectivul substantivizat ADÎNCUL (*„izvoarele își turburau* **adîncul**" este omonim parțial cu adjectivul ADÎNC, -Ă și cu adverbul ADÎNC. Omonimia lexico-gramaticală parțială este pusă în evidență nu numai prin eventuale mărci gramaticale *(adîncă, adînci)*, ci și prin obligativitatea articulării substantivului rezultat prin conversiune.

În fine, verbul HOREA (*„pe drum* **horea**") ar putea pune problema relației omonimice cu substantivul propriu HOREA (varianta lui *Horia*). În acest fel s-ar ilustra faptul că, în cazuri izolate, *omonimele* din limba română nu sînt neapărat *omofone* și *omografe* (ca rezultat firesc al caracterului fonematic al ortografiei românești). Omonimele se pot diferenția nu numai prin forme morfologice deosebite, utilizate în contexte proprii, ci și prin *ortografie* (substantivul propriu e scris cu majusculă, față de verbul scris cu literă mică, de exemplu).

Exemplele discutate trec în revistă, în mod accesibil, problemele teoretice pe care orice vorbitor interesat le poate găsi în lucrările științifice despre *omonimia în limba română*. În cazurile concrete în care nu se poate decide relația de sens dintre două sau mai multe cuvinte, este utilă folosirea *dicționarului*, care înregistrează *în articole separate cuvintele-omonime*.

★

O altă categorie semantică importantă este SINONIMIA.

Cuvîntul CALE (*„***cale** *de-o zi")* poate fi considerat *sinonim total* sau *sinonim în sens restrîns* cu substantivul DRUM. Coincidența de sens dintre cele două cuvinte apare la toate sensurile lor și în aproape toate contextele în care apar. DRUM = CALE s.1 „f i ș i e d e t e r e n" + „p e c a r e s e p o a t e m e r g e" — **Drum (cale)** *de acces*; s. 2 „loc de trecere" — *își face* **drum (cale)** *printre oameni*; s. 3 „direcție, traseu" — **drum (cale)** *aeriană*; s.4 „călătorie" — *a face* **un drum (o cale)** *obositor/obositoare*; s.5 „mod de existență" — *a apucat* **pe un drum (pe o cale)** *greșit(ă)*.

În celelalte cazuri însă, exemplele sînt de *cvasisinonimie* sau de *sinonimie în sens larg*, fie pentru că între cuvintele selectate în

text și alte cuvinte din limba română care le-ar fi putut lua locul există unele diferențe semantice (de cele mai multe ori) sau contextual-stilistice. Justificarea statutului de sinonimie este cu atît mai interesantă cu cît, în textul dat, unele *sinonime parțiale (în sens larg)* apar alături sau la mică distanță contextuală.

HOREA, DOINEA și CÎNTA (*„pe drum* **horea** și **doinea**", *„fiecare din ele (undele) să poată* **cînta**") desemnează toate, aici, „a e m i t e s u n e t e m e l o d i o a s e" + „î n t r-o a n u m i t ă s t a r e p s i h i c ă (a g r e a b i l ă)". Faptul că HOREA ar putea să însemne și „acțiunea de a dansa" este neglijabil în contextul dat. Verbele HOREA și DOINEA au un subiect comun (flăcăul), cel de-al treilea — CÎNTA se referă la un fenomen al naturii personificat (personificare subliniată de comparația „ca dînsul", adică la fel cu *flăcăul)*. Verbele A HORI și A DOINI sînt mai restrînse semantic, eventual contextual, dar mai ales stilistic (pentru că au un caracter strict popular) față de A CÎNTA, dar echivalența dintre toate trei este evidentă în contextul dat.

ASCULTA și AUZI (*„valurile* **să asculte**", *„undele* **să audă**") sînt utilizate cu sensul general de „a auzi", atribuit, prin personificare unor fenomene ale naturii. Or, se știe, că ambele verbe cer un subiect animat, dar numai A ASCULTA se folosește cu un subiect animat-uman, cînd comportă și o diferență de sens „a face această acțiune (de a auzi) deliberat, conștient, cu atenție". Neglijarea diferențelor semantice și contextuale dintre cele două verbe se justifică prin evitarea unor repetiții în vecinătatea apropiată.

A ARUNCA și A AZVÎRLI (*„buzduganul și-l* **arunca**", *„ca* **să-și azvîrle** *afară undele*") pot fi considerate tot sinonime în sens larg. A AZVÎRLI e cuprins semantic în sensul general al verbului A ARUNCA, distingîndu-se prin trăsătura suplimentară („se azvîrle ce nu-ți trebuie"). În textul dat, cele două verbe s-ar putea înlocui unul cu altul pentru că sînt utilizate cu sensul general de verbe de mișcare, de „ deplasare în spațiu". În aceste condiții nu contează nici faptul că A ARUNCA are subiect animat-uman, iar A AZVÎRLI un subiect inanimat, ceea ce le face sinonime în sens larg (parțial).

VALURILE și UNDELE (*„-și ridicau* **valurile**", *„să-și* **azvîrle** *undele*") nu sînt sinonime decît în sens foarte larg, pentru că, deși amîndouă desemnează „o mișcare ondulatorie a apelor", diferența de „mărime" este destul de importantă pentru a fi distinctivă (VALURILE sînt „mari, UNDELE sînt „mici, foarte mici"). Diferența semantică dintre cele două cuvinte se șterge în contextul *izvoarele* (care, aproape din principiu, nu pot avea valuri, spre deosebire de *mare*, de exemplu). Utilizarea, în același context, a cuvintelor VALURILE, UNDELE evită o repetiție strictă și subliniază expresiv, nuanțat ideea.

Verbul A RIDICA („*apele-şi* **ridicau** *valurile*" este, în acest text, sinonim cu A SĂLTA şi nu cu A SUFLECA (adică „a ridica mînecile"). Precizarea sensului contextual prin diferenţiere de celelalte sinonime pe care le are, la diversele sensuri, verbul polisemantic A RIDICA (v. cîmpul lui de expansiune sinonimică la 1.2.5) este un alt aspect de interes teoretic şi practic în studiul sinonimiei.

APELE (**apele**-*şi ridicau valurile*") este sinonim aici cu VALURILE, UNDELE, IZVOARELE şi desemnează sensul general de „ape curgătoare". Din nou, este un exemplu de sinonimie în sens larg, pentru că se neglijează; în context, diferenţe semantice altfel distinctive atît semantic, cît şi referenţial.

Rezultă că, deşi restrîns ca dimensiuni, textul conţine atît *sinonime în sens restrîns* (mai puţine, cum se întîmplă în general), cît şi *în sens larg* (mai multe, de asemenea în mod firesc). Neglijarea diferenţelor semantice, contextuale şi stilistice, care duce, în general, la *sinonime în sens larg* se justifică în toate exemplele analizate din text ca modalitate de refinare a exprimării lingvistice. Prin utilizarea unor sinonime sau, mai ales, a unor cvasisinonime, se evită, în primul rînd, repetiţii supărătoare în vecinătăţi imediate; în al doilea rînd, utilizarea unor sinonime parţiale (în sens larg) permite, la o analiză mai atentă, relevarea unor situaţii mai complexe din punctul de vedere al comunicării. Astfel, în textul analizat, mesajul se poate formula relativ simplu — participarea naturii la starea emotivă a personajului. Ideea este spusă însă, prin mai multe cuvinte (cvasisinonime), de mai multe ori, fără să pară, la prima vedere, o repetiţie. Mesajul textului literar dat, care vrea să convingă prin redundanţa reprezentată de cumulul de cvasisinonime este realizat în cea mai mare parte pe această cale. De aceea se spune că *sinonimele* măsoară rafinamentul lingvistic al unei limbi, evitînd repetiţiile şi nuanţînd exprimarea. Importanţa diferită a aspectelor care duc la sinonime în sens larg (semantice, contextuale, stilistice), importanţă relevată de semantica modernă rezultă din analiza de text. „Conştientizarea" acestor diferenţe prin analiza semantică prezintă avantaje lingvistice şi literare în înţelegerea unui text.

*

La întrebarea „care sînt ANTONIMELE din text?" şi cum se pot caracteriza conform descrierii moderne a acestei categorii semantice, se poate răspunde astfel:

Unele antonime din text reflectă *opoziţii semantice diametrale* ale unor realităţi extralingvistice, opoziţii reflectate de orice limbă, cum ar fi ZI ≠ NOAPTE („**cale** *de o zi*"), eventual, VALE ≠ MUNTE (*„văile şi munţii"*).

Mai interesante sînt antonimele a căror lexicalizare se realizează specific în limba română: A RIDICA ≠ A COBORÎ („**a-şi ridica** *valurile*"), antonime care se definesc ca „a s e m i ş c a" „+ î n s u s" sau „+ î n j o s"; A ŞOPTI ≠ A STRIGA ≠ A ŢIPA („**vor şopti** *văilor*"), cuvinte a căror relaţie antonimică este pusă clar în evidenţă prin definiţia „a e m i t e s u n e t e (a r t i c u l a t e)" „+ i n t e n s i t a t e" sau „c u i n t e n s i t a t e m i c ă" *(a şopti)*, faţă de „c u i n t e n s i t a t e m a r e" *(a striga, a ţipa)*. Se ilustrează astfel condiţiile unei definiri riguroase a antonimiei, propuse de semantica modernă, urmărindu-se atît partea de sens comună, identică, cît şi cea diametral opusă (±).

A TURBURA „*izvoarele* **îşi turburau** *adîncul*") are în limba română două antonime specifice pentru fiecare din cele două sensuri ale sale. La sensul propriu, în contextul specific „despre lichide" antonimul este A SE LIMPEZI. La sensul secundar, utilizat tot în contexte limitate (despre stări psihice), antonimul este A SE LINIŞTI. Importanţa diferenţierii sensurilor cuvintelor polisemantice şi a relevării contextelor specifice în definirea riguroasă a antonimelor (preconizată de semantica modernă) se poate demonstra convingător prin acest exemplu.

Definirea precisă a antonimelor drept cuvinte „diametral opuse ca sens" este ilustrată foarte bine şi în cazul opoziţiilor (cuplurilor) fixate gramatical: DEPARTE ≠ APROAPE „*cădea* **departe**"), SUS ≠ JOS *(î-şi ridicau valurile* **mai sus**"), AFARĂ ≠ ÎNĂUNTRU *(„să-şi azvîrle* **afară**"), eventual, ADÎNC(UL) ≠ ÎNALT(UL) *(„îşi turburau* **adîncul**").

Cuvintele pentru care s-au găsit antonime pornind de la acest text ilustrează mai ales antonimia în sens restrîns sau categoria semantică propriu-zisă. Faptul că, în textul dat, nu coexistă antonime (nici în sens restrîns, nici în sens larg) arată că, în acest caz, antonimia nu a fost utilizată în scopuri stilistice. Este suficient dacă se analizează fenomenul strict lingvistic.

*

POLISEMIA, categorie semantică fundamentală, preliminară, este importantă pentru a ilustra, printr-un text literar, „jocul" denotaţiilor şi al conotaţiilor, tipurile diferite de sensuri figurate posibile şi efectul lor stilistic. Vom reţine cîteva exemple.

Unele sensuri secundare, deşi evident figurate datorită faptului că sînt rezultatul unui transfer metaforic nu sînt simţite în mod special ca expresive într-un text literar dacă dicţionarul preconizează utilizarea lor în această situaţie. Uzul, caracterul repetat, obişnuit al sensului estompează marcarea figurată a lui *a şopti* (*„undele* **vor şopti**") cu sensul de „a emite sunete", „de intensitate mică", „produse de fenomene ale naturii (vînt, valuri, frunze)".

A SE UIMI, A AUZI, A ASCULTA, A CÎNTA sînt verbe care presupun, toate, un subiect animat uman. În textul dat, subiectul este inanimat, fiind reprezentat de diferite fenomene ale naturii. Aceasta înseamnă un caracter figurat, expresiv, destul de vizibil marcat al sensurilor din text, dat fiind că personificările respective nu sînt obişnuite în limbajul curent.

Un caz mai interesant în ce priveşte interpretarea polisemiei îl constituie relaţia dintre sensul de bază (denotativ) şi cel secundar (conotativ) al lui A TURBURA („*izvoarele* **îşi turburau** *adîncul*"). Dacă avem în vedere combinarea contextuală a verbului A TURBURA cu *izvoarele*, am putea considera actualizat aici sensul denotativ — „a-şi pierde transparenţa, despre lichide"); în relaţie cu celălalt element din context, *adîncul* (vezi şi contexte de tipul *în adîncul sufletului, în adîncul fiinţei sale*) şi dacă avem în vedere frecvenţa personificărilor în acest fragment, s-ar putea interpreta că A TURBURA realizează o interferenţă între sensul denotativ şi sensul conotativ sau că amalgamează ambele sensuri. Aceasta nu corespunde definiţiei paradigmatice a polisemiei („*sau...sau*"), pentru că A RIDICA, de exemplu, nu poate însemna concomitent „a înălţa", „a sufleca", „a construi", „a suspenda". Interferenţa dintre denotaţie şi conotaţie, realizată numai într-un text literar, poate fi admisă aici mai ales din perspectiva preconizată de semantica modernă, atît teoretic, cît şi practic de a interpreta mai larg *polisemia* ca *dinamică a sensurilor în limba română actuală*.

★

Analiza de text propusă aici s-a făcut la un nivel general—fără dicţionar, fără bibliografie explicită (spre deosebire de ceea ce s-a efectuat la 1.2.5). Analiza a fost testată pe diverse categorii de vorbitori, mai mult sau mai puţin specializaţi (elevi, studenţi, profesori), răspunsurile primite apropiindu-se, în diverse grade de ceea ce am propus mai sus. Interesul faţă de un asemenea exerciţiu complex este nu numai strict lingvistic, în procesul de cultivare a vocabularului românesc, ci şi de natură practică (examene pentru treptele liceale sau admitere la facultăţi filologice).

Am urmărit prin rezolvarea acestui exerciţiu să dăm un rezumat aplicativ al cărţii de faţă (o carte aplicativă, cu o structură ştiinţifică, nu putea să aibă concluzii teoretice). Aşa se justifică titlul „În loc de concluzii". Din lectura acestui ultim capitol rezultă nu numai *o perspectivă de ansamblu asupra principalelor categorii semantice*, ci se demonstrează unui cititor mai suspicios *accesibilitatea practică a multora dintre rezultatele ştiinţifice importante din semantica modernă*. Posibilitatea de a oferi două modele relativ asemănătoare şi totuşi deosebite de analiză a aceluiaşi text (v. şi la 1.2.5) interesează din aceeaşi perspectivă a *accesibilităţii ştiinţifice* şi *a modelelor aplicative*.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană Vocabularul*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985.
Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1984.
Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice şi aplicaţii practice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.
M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie a limbii române*, Editura Facla, Timişoara, 1976.
Richard Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1977.
V. Şerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara, 1978.

DEX — *Dicţionarul explicativ al limbii române*, sub redacţia acad. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Editura Academiei R.S.R., 1965.

MLR V — Ana Dumitrescu şi Vasile Teodorescu, *Limba română. Manual pentru clasa a V-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.
MLR VI — Mihaela Butoi şi Gh. Constantinescu-Dobridor, *Limba română. Manual pentru clasa a VI-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.
MLR VIII — Dumitru Săvulescu, *Limba română. Lecturi literare. Manual pentru clasa a VIII-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982.
MLR X — Emil Leahu şi Constantin Parfene, *Limba şi literatura română. Manual pentru clasa a X-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985.
MLR XI — A. Gh. Olteanu şi Maria Pavnotescu, *Limba şi literatura română. Manual pentru clasa a XI-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985.
MLR XII—Nicolae Manolescu şi Nicolae I. Nicolae, *Limba şi literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureişti, 1985.

SUMAR